T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

SIRDUU SANDIK/COMOKTOR (SİHİRLİ SANDIK/MASALLAR) ADLI KIRGIZCA MASAL KİTABI (METİN VE İNCELEME)

Hazırlayan
Sonuç AKYOL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Abdulselam ARVAS

Çankırı-2017

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

SIRDUU SANDIK/COMOKTOR (SİHİRLİ SANDIK/MASALLAR) ADLI KIRGIZCA MASAL KİTABI (METİN VE İNCELEME)

Hazırlayan
Sonuç AKYOL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Abdulselam ARVAS

Çankırı-2017

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ..... ii
TEZ KABUL VE ONAY iii
ÖNSÖZ..... iv
ÖZET v
SUMMARY vi
GİRİŞ 1
I. ARAŞTIRMANIN AMACI, YÖNTEMİ VE ÖNEMİ..... 3
I.1. Amaç..... 3
I.2. Yöntem 3
I.3. Önem..... 4
II. MASAL ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR (GENEL) 4
II.1. Türkiye'de Masallar Üzerine Yapılan Çalışmalar..... 4
II.2. Türkiye'de Kırgız Masalları Üzerine Yapılan Çalışmalar..... 11
III. MASALIN TANIMI, TASNİFİ VE ÖZELLİKLERİ (GENEL)..... 14
III.1. Masalın Tanımı ve Genel Özellikleri..... 14
III.2. Masalın Tasnifi 15
III.3. Masalın Özellikleri..... 16
III.3.1. Şekil özellikleri 16
III.3.2. Muhteva Özellikleri 17
BİRİNCİ BÖLÜM 18
KIRGIZLAR VE MASALLARI 18
1. KIRGIZİSTAN VE KIRGIZLAR..... 18
1.1. Kırgızistan..... 18
1.2. Kırgızistan Cumhuriyeti..... 19
1.3. Kırgız Adı ve Anlamı..... 20
1.4. Kırgız Türkçesi 21
1.5. Kırgız Türklerinin Tarihi..... 21
2. KIRGIZ MASALLARININ TANIMI, TASNİFİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ 23
3. KIRGIZ MASALLARININ MUHTEVA VE ŞEKİL ÖZELLİKLERİ..... 25
3.1. Muhteva Özellikleri 25

3.2. Şekil Özellikleri 25
3.2.1. Kırgız Masallarının Formel Yapısı 26
3.2.1.1. Başlangıç (Giriş) Formelleri 26
3.2.1.2. Bağlayış (Geçiş) Formelleri 29
3.2.1.3. Bitiş Formelleri 35
4. SIRDUU SANDIK /COMOKTOR (SİHİRLİ SANDIK/MASALLAR) ADLI ESER VE YAZARI HAKKINDA 38
İKİNCİ BÖLÜM 40
KIRGIZ MASALLARININ TİPLERİNE GÖRE MOTİF SIRASI 40
2. "SIRDUU SANDIK" ADLI MASAL KİTABINDAKİ KIRGIZ MASALLARININ TİP İNCELEMESİ 40
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 69
KIRGIZ MASALLARININ MOTİF YAPISI 69
3. "SIRDUU SANDIK" ADLI MASAL KİTABINDAKİ KIRGIZ MASALLARININ MOTİF İNCELEMESİ 69
SONUÇ 124
KAYNAKÇA 127
EKLER 130
EK 1: KIRGIZ MASALLARININ (SIRDUU SANDIK) TRASNSKRİPSİYONU 130
1. Sırduu Sandık 130
2. Ulukmandın Caşı 140
3. Umay Ene 147
4. Comoktun Caralışı 152
5. Karıyanın Comogu 155
6. Nan Cönündö Ulamış 158
7. Kıdır Ake 160
8. Şaytan Degen Kim Bolgon 168
9. Iyman Comogu 173
10. Beş Berendin Tagdırı 179
11. Uşakçı 185
12. Makaldın Caralışı 192
13. Taşbaka 202
14. Öcör Cörgömüş 211
15. Karışkır Kantip İt Bolgon 214

16. El Kayda Köçöt 218
17. Coru Tuuraluu Ulamış 221
18. Torgoy Menen Dıykan 225
19. Döötü Menen İtelgi 227
20. Tilegi Kabıl Bolgon Karışkır 230
21. Kurkuldaylar Adam Boluunu Eñseyt 233
22. Kapazdagı Bulbul 235
23. Töö Menen Kumurska 236
24. Calgınçı Ayuu 238
25. Taz Coru 240
EK 2: KIRGIZ MASALLARININ (SIRDUU SANDIK) TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI 242
1. Sihirli Sandık 242
2. Lokman'ın Gençliği 252
3. Umay Anne 259
4. Masalın Ortaya Çıkışı 264
5. İhtiyarın Masalı 267
6. Ekmek Hakkındaki Efsane 270
7. Hızır Baba 272
8. Şeytan Kimmiş? 280
9. İman Masalı 285
10. Beş Yiğidin Kaderi 291
11. Dedikoducu 297
12. Atasözünün Ortaya Çıkışı 304
13. Kaplumbağa 314
14. İnatçı Örümcek 323
15. Kurt Nasıl Köpek Olmuş? 326
16. Hanımböceği 330
17. Akbaba Hakkındaki Efsane 333
18. Tarla Kuşu İle Köylü 337
19. Davut İle Doğan 339
20. Dileği Kabul Olan Kurt 342
21. Serçelerin İnsan Olma İsteği 345
22. Kafesteki Bülbül 347
23. Deve İle Karınca 348

24. Yalancı Ayı..... 350
25. Kelaynak 352
ÖZGEÇMİŞ..... 354

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *Sırduu Sandık/Comoktor (Sihirli Sandık/Masallar) Adlı Kırgızca Masal Kitabı (Metin ve İnceleme)* Adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

13 / 07 / 2017

Sonuç AKYOL

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sonuç AKYOL tarafından hazırlanan *Sırduu Sandık/Comoktor (Sihirli Sandık/Masallar) Adlı Kırgızca Masal Kitabı (Metin ve İnceleme)* başlıklı bu çalışma, *13.07.2017* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliğiyle* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan :Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM İmza:

Danışman :Doç. Dr. Abdulselam ARVAS İmza:

Üye :Doç. Dr. Hacer Nurgül BEGİÇ İmza:

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 14.06.2017 tarih ve 20-02 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN
Enstitü Müdürü V.

ÖNSÖZ

Türk Cumhuriyetlerinden biri olan Kırgızistan'ın 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ilişkiler güçlenerek günümüze kadar gelmiş ve Kırgızlarla ilgili ilmi çalışmalar da ülkemizde hız kazanmıştır. Kırgızlara ait, dünyanın en uzun destanı olan Manas Destanı, günümüzde de anlatılmaya devam etmektedir. Kırgız Türkleri, başta destan, halk hikâyesi, halk şiiri, masal, efsane olmak üzere daha pek çok türden oluşan oldukça zengin ve çeşitli bir sözlü hazineye sahiptir. Bu hazinenin bir kolunu da "masallar" oluşturmaktadır.

Türk dünyasındaki ilmî birliği sağlamak, bilim dünyasına katkıda bulunabilmek ve Kırgız masallarının yalnızca bir kısmını Türkiye'de tanıtmak amacıyla, bize masal dinlemek kadar mutluluk veren bu çalışmayı gerçekleştirdik. Üzerinde çalıştığımız metinler, *Saparalı Koykelov*'un *"Sırduu Sandık/Comoktor (Sihirli Sandık/Masallar)"* Adlı kitabından alınmıştır. Bu metinler, derleme masallardan oluşmaktadır. Çalışma; giriş, üç bölüm ve eklerden ibarettir. Birinci bölümde Kırgızistan ve Kırgızlarla ilgili bilgiler, Kırgız masallarının tanımı, tasnifi ve genel özellikleri, "Sırduu Sandık" masal kitabı ve yazarı hakkında bilgiler, ikinci bölümde masalların tiplerine göre motif sırası, üçüncü bölümde masalların motif yapısı, ekler kısmında ise masalların transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı yer almaktadır.

Bu çalışmaya beni teşvik eden ve cesaretlendiren, en başından en sonuna kadar hiçbir yardımı benden esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Abdulselam Arvas'a, her zaman yanımda olan canım annem Ayşe Güngör'e, desteğini hiçbir zaman benden esirgemeyen sevgili eşim Akın Akyol'a ve yol arkadaşım Tuba Karabüber'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Uzakta olsa da her zaman yanımda hissettiğim merhum babam Şener Güngör ve görmeden sevdiğim değerli kayınvalidem merhum Münise Akyol'un anısına ithafen..

13 / 07 / 2017

Sonuç AKYOL

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı	**:** Sırduu Sandık/Comoktor (Sihirli Sandık/Masallar) Adlı Kırgızca Masal Kitabı (Metin ve İnceleme)
Tezin Yazarı	**:** Sonuç AKYOL
Danışman	**:** Doç. Dr. Abdulselam ARVAS
Anabilim Dalı	**:** Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bilim Dalı	**:** Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı
Kabul Tarihi	**:** 13.07.2017
Sayfa Sayısı	**:** 1-17 (ön kısım) + 18-129 (tez) + 130-354(ekler)

Çalışma, *"Sırduu Sandık/Comoktor (Sihirli Sandık/Masallar) Adlı Kırgızca Masal Kitabı (Metin ve İnceleme)"* Adını taşımaktadır ve kitapta yer alan metinlerin Türkiye Türkçesine aktarımı, bu metinlerin tip sıralaması ve motif yapılarının incelenmesinden oluşmaktadır.

Bu çalışma, Kırgızların sözlü kültür unsurlarından "masallar" üzerinde durularak, Kırgız masallarını Türkiye'de tanıtmak ve bu alanda yapılan çalışmalara bir yenisini daha eklemek niyetiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın kapsamını halk anlatılarından *"masallar"*, sınırlılığını *"Kırgız masalları"* oluşturmakta olup örneklemi ise *"Sırduu Sandık/Comoktor (Sihirli Sandık/Masallar)"* Adlı masal kitabında yer alan masal metinleridir.

Araştırmaya, ilk olarak kitaptaki masal metinlerini Türkiye Türkçesine aktarmakla başlanmıştır. Masalların çevirisi yapılırken Kırgızca sözlüklerden faydalanılmıştır. Ayrıca konuyla ilgili kaynak taraması yapılmıştır. Çalışmada metin merkezli halk bilimi kuramlarından *"Tarihi Coğrafi Fin Metodu"* kullanılmıştır. Masalların tip sıralaması yapılırken W. Eberhard-Pertev Naili Boratav'ın çalışması ve Antti Aarne-Stith Thompson tarafından hazırlanan çalışma esas alınmıştır. Masalların motif yapıları ise, Stith Thompson tarafından hazırlanan *Motif Indeks'*e göre incelenmiştir.

Araştırmanın sonunda Kırgız masallarının motif bakımından çok zengin olduğunu, masal tiplerinin ise Türk masal tipleriyle benzerlik gösterdiğini tespit ettik. Elbette ki çok sayıda masala sahip olan Kırgız Türklerinin hazine değerindeki masallarının küçük bir bölümünü Türkiye'de tanıtmaktan dolayı mutluyuz.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkleri, Sırduu Sandık, masal, motif, tip.

Çankırı Karatekin Üniversity Graduate School of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis	**:** Magic Chest/Tales Called Book of Kyrgyz Tale (Text and Analysis)
Author	**:** Sonuç AKYOL
Supervisor	**:** Assoc. Prof. Dr. Abdulselam ARVAS
Department	**:** Department of Turkish Language and Literature
Sub-field	**:** Department of Turkish Folk Literature
Date	**:** 13.07.2017

The study is titled *"Magic Chest/Tales Called Book of Kyrgyz Tale (Text and Analysis)"* and consists of the transfer of the texts existing in the book to Turkish, genre sequencing of these texts and examination of the motif structures of them.

This study has been carried out with the aim of introducing the Kyrgyz tales in Turkey by putting emphasis on "tales" from the oral culture elements of Kyrgyz and adding a new one to the studies carried out in this area. *"Tales"* from the folk narrations comprise the scope of the search, *"Kyrgyz tales"* comprises its limitedness, and the sample of it, they are the tale texts included in the tale book Named *"Sırduu Sandık/Comoktor (Magic Chest/Tales)*.

The research has been started by first transferring the tale texts of the book to Turkish of Turkey. Kyrgyz words were used in translation of the tales. In addition, literature review relating to the subject was made. *"Historical Geography Finnish Method"* from text based folklore theories was used in the study. The study of W. Eberhard-Pertev Naili Boratav and the study prepared by Antti Aarne-Stith Thompson were taken as a basis in the genre sequencing of the tales. The motif structures of the tales were researched according to the *"Motif Index"* prepared by Stith Thompson.

In the end of the study, we determined that the Kyrgyz tales are very rich in terms of motifs and the genres of their tales have similarities with Turkish tale genres. Naturally we are happy to introduce in Turkey a small part of the most valuable tales of the Kyrgyz Turks who have many tales.

Keywords: Kyrgyz Turks, Sırduu Chest, tale, motif, genre.

GİRİŞ

Türkiye'de halkbilimi alanında çok değerli araştırmacılar yetişmiştir ve masallarla ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu alanın öncüleri olan önemli halkbilimcilerden Tahir Alangu'nun *"Keloğlan Masalları"*, Pertev Naili Boratav'ın *"Zaman Zaman İçinde"* ve *"Az Gittik Uz Gittik"*, Saim Sakaoğlu'nun *"Masal Araştırmaları"* ve *"Gümüşhane Masalları Metin Toplama ve Tahlil"*, Bilge Seyidoğlu'nun *"Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar"*, Umay Günay'ın *"Elazığ Masalları (İnceleme-Metin)"*, Eflatun Cem Güney'in *"En Güzel Türk Masalları"*, Ali Berat Alptekin'in *"Hayvan Masalları"* ve Mehmet Tuğrul'un *"Malatya'dan Derlenen Masallar"* gibi çok sayıda örnek mevcuttur.

Türk Cumhuriyetlerinin 1990 yılında birer birer bağımsızlıklarını kazanmasından sonra Türkiye'de soydaş ve kardeş olan bu ülkelerin yazılı ve sözlü edebiyatlarıyla ilgili bilimsel çalışmalar da günden güne gelişme göstermiştir. Bağımsızlığını kazanan bu ülkelerden biri de Kırgızistan'dır. Şüphesiz Kırgız Türkleri kayda değer bir sözlü edebiyata sahiptir. Kırgızların halk anlatılarından olan masallarla ilgili Türkiye'de yapılmış çalışmalar mevcuttur. Ancak bu çalışmalar, nicelik olarak yeterli düzeyde değildir. Biz de bu çalışmayla Kırgız masallarının Türkiye'de tanıtılmasına katkıda bulunmayı amaçladık.

Hakkında araştırma yaptığımız "Sırduu Sandık" adlı masal kitabı, yirmi beş metinden oluşmaktadır. Çalışma, giriş bölümüyle başlamaktadır. Girişte araştırmanın amacı, yöntemi ve önemi, Türkiye'de masallarla ve Kırgız masallarıyla ilgili yapılan çalışmalar, genel olarak masalın tanımı, tasnifi ve özellikleri üzerinde durulmuştur.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Kırgızistan ve Kırgızlarla ilgili genel bilgiler, Kırgız masallarının tanımı, tasnifi ve genel özellikleri, Kırgız masallarının muhteva ve şekil özellikleri ve son olarak da "Sırduu Sandık" adlı masal kitabı ve yazarı hakkında bilgiler yer almaktadır.

İkinci bölümde masalların tiplerine göre motif sırası verilmiştir. Masalların tip sıralaması yapılırken W. Eberhard - Pertev Naili Boratav'ın çalışması *"Typen*

Türkischer Volkmarcen" ve Antti Aarne'nin hazırlayıp daha sonra öğrencisi Stith Thompson tarafından geliştirilen çalışma *"Masal Tipleri" (The Types of the Folktale)* esas alınmıştır. Ancak W. Eberhard - P. N. Boratav'ın çalışması Almanca olduğu için bu eserden doğrudan istifade edemedik. Buna karşın bu eserden hareketle çalışmalarını ortaya koyan Ali Berat Alptekin'in *"Kazak Masallarından Seçmeler"* ve Zekeriya Karadavut'un *"Kırgız Masalları"* adlı eserlerinden istifade edilmiştir. Fakat tiple ilgili temel kaynaklardan biri Eberhard - Boratav kataloğu olduğu için burada bu eseri de zikretmeyi uygun gördük. Aynı şekilde S. Thompson tarafından hazırlanan tip kataloğu da İngilizce olduğu için bu eserden de kısmen faydalandık. Fakat daha çok A. B. Alptekin ve Z. Karadavut'un adı geçen eserlerini kullandık. İlaveten, incelenen Kırgız masallarında karşılığı bulunamayan tip numaraları da boş bırakılmıştır.

Üçüncü bölümde masalların motif yapıları incelenmiştir. Bu İnceleme Stith Thompson tarafından hazırlanan *"Motif Index of Folk Literature"e (Halk Edebiyatı Motif İndeksi)* göre yapılmıştır. S. Thompson tarafından hazırlanan "Motif Indeks" Adlı bu eser İngilizce olduğu için bu kaynaktan kısmen istifade edilmiştir. Bu eseri temel alarak çalışmalarını gerçekleştirmiş olan Ali Berat Alptekin'in *"Kazak Masallarından Seçmeler"* ve *"Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı",* Zekariya Karadavut'un *"Kırgız Masalları",* Abdulselam Arvas'ın "*'Kitab-ı Dedem Korkut' ve 'Kıpçak Sahası Epik Destan Geleneği'"* Adlı çalışmalarından faydalanılmıştır. Ayrıca yeni tespit edilen motifler, uygun yerlere yerleştirilerek numaralandırılmış ve başına Türklere ait olduğunu belirten (T) harfi getirilmiştir.

Ekler bölümü iki kısımdan oluşmaktadır ve Ek-1'de Kırgız masallarının transkripsiyonu verilmiştir. Kırgızca metinler Latin harfleriyle aktarılırken yazım ve imlada değişiklik yapılmamış, Kırgız Türkçesindeki yazım ve imlasıyla aynen aktarılmıştır. Ek-2 ise Kırgız masallarının Türkiye Türkçesine aktarılmasından oluşmaktadır. Çeviri esnasında bu Kırgız masallarının Türk okuyucular tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için bazı yerlerde serbest bir aktarım yapılmıştır. Ayrıca çeviri metinlerin yazım ve imlasında da Türkiye Türkçesindeki yazım ve imla kurallarına uyulmuştur. Çeviri yapılırken K. K. Yudahin tarafından hazırlanan ve Türkçeye Abdullah Taymas tarafından çevrilen "*Kırgız Sözlüğü*"nden, İ.

Abduvaliyev'in "*Kırgız Tilinin Sözdügü"*nden ve E. Abduldayev ve D. İsayev tarafından hazırlanan *"Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözdügü"*nden istifade edilmiştir.

Araştırmada metin merkezli halkbilimi kuramlarından *"Tarihi Coğrafi Fin Metodu"* esas alınmıştır. Ayrıca konuyla ilgili kaynak taraması yapılarak Türk masalları ve Türkiye'de çalışılan Kırgız masallarıyla ilgili kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışmada başvurulan tüm kaynaklar, kaynakçada alfabetik sırayla verilmiştir.

I. ARAŞTIRMANIN AMACI, YÖNTEMİ VE ÖNEMİ

I.1. Amaç

Araştırma *"Sırduu Sandık/Comoktor (Sihirli Sandık/Masallar) Adlı Kırgızca Masal Kitabı (Metin ve İnceleme)"* Adını taşımaktadır. Türk masalları ile Kırgız masallarının mukayesesi ve benzerliklerin tespiti bakımından bu konu üzerinde çalışmaya gerek duyulmuştur.

Türkiye'de Kırgız masallarıyla ilgili yapılan çalışmalar nicelik olarak az ve yetersizdir. En eski Türk boylarından olan Kırgızların halk anlatıları çok geniş bir yelpazeyi oluşturmaktadır. Bu araştırmada ise Kırgız sözlü geleneğinin sadece bir bölümü olan masallar ele alınmıştır. Araştırmanın amacı, Türkiye'de Kırgız masallarıyla ilgili yapılan çalışmalara katkı sağlayarak bu çalışmaların sayısını daha da artırmak ve Kırgız masallarının Türkiye'de tanıtılmasını sağlamaktır.

I.2. Yöntem

Araştırmada öncelikle Saparalı Koykelov'un derlediği masallardan oluşan yirmi beş metnin Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Ardından konuyla ilgili Türkiye'de masallarla ve Kırgız masallarıyla ilgili kitap, tez, makale, bildiri gibi kaynaklar taranmıştır. Daha sonra çevirisi yapılan masalların tiplerine göre motif sıralaması yapılmıştır. Son olarak da bu masalların motifleri incelenmiş ve tespit edilen bu motifler, *Motif İndeks'* e göre tasnif edilmiştir.

Bu çalışmada yöntem olarak metin merkezli halkbilimi kuramlarından olan *"Tarihi Coğrafi Fin Metodu"*ndan yararlanılmıştır. Bu kuramda Antti Aarne'nin oluşturduğu *"Masalların Tip Kataloğu"*nu daha sonra Stith Thompson eklemeler yaparak genişletmiştir. Türkiye'de masal tipleriyle ilgili yapılan çalışma ise W. Eberhard-Pertev Naili Boratav'ın çalışması *"Typen Türkischer Volkmarcen"*dir. Bizim araştırmamızdaki masalların tip sıralaması da bu kataloglara göre yapılmıştır. Bu masalların motiflerini tespit ederken ise Stith Thompson'un yazmış olduğu ve toplamda altı ciltten oluşan *Motif Index of Folk Literature (Halk Edebiyatı Motif İndeksi)* Adlı çalışması esas alınmıştır.

I.3. Önem

Türkiye Türkçesine aktardığımız ve üzerinde çalıştığımız Kırgız masalları vasıtasıyla Kırgız sözlü edebiyat unsurlarından masalların Türkiye'de tanıtılması ve bu masalların tek bir kaynakta toplanarak nitelikli bir çalışma yapılmasının önemi aşikârdır. Bu araştırma, hem Türkiye'de konuyla ilgili yapılan çalışmalar az olduğu için bunlara bir yenisini eklemek hem de bu sayede Kırgız halkının gelenek ve göreneklerini, onların sözlü kültürlerini bir nebze de olsa tanıtmak açısından önem teşkil etmektedir.

II. MASAL ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR (GENEL)

II.1. Türkiye'de Masallar Üzerine Yapılan Çalışmalar

Tarih sahnesinde varoluşumuzdan günümüze kadar geçen uzun tarihi dönemi ele alırsak bunun doğal bir sonucu olarak çok zengin bir yazılı ve sözlü kültüre sahip olduğumuzu görürüz. Sözün yazıdan önce geldiği düşünülürse destanlar, hikâyeler, efsaneler, şiirler, atasözleri, deyimler, maniler, ninniler, türküler ve sözlü edebiyatın pek çok türü, devasa bir hazineye sahip olduğumuzu gösterir. Bunların oluşmasında elbette savaşların, sosyal hayatın, gelenek ve göreneklerin, inanç sisteminin, yaşayış tarzının etken olduğunu yadsımamak gerekir. Bu hazinenin bir kolunu oluşturan masallar, bilimsel anlamda ilk olarak 19. yüzyılda batılı araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Sözlü kültürümüzün değeri, âlimlerimiz tarafından 19. yüzyıldan sonra

anlaşılmaya başlamıştır. Bu uçsuz bucaksız sözlü geleneğin içerisinde şüphesiz masallar önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu anlamda Türkiye'de çok önemli bilim insanları yetişmiştir. Bu değerli araştırmacılar, masalları bin bir zorlukla derledikten sonra tip ve tasnif çalışmaları yapmışlar ve Türkiye'nin dört bir tarafından derledikleri bu masalları bilim dünyasına kazandırmışlardır. Bu kısımda önemli masal çalışmalarından ve halkbilimi eserlerinden bazılarına yer verilmiş olup bu eserler ilk basım yıllarına göre sıralanmıştır.

Mehmet Tuğrul, Malatya'dan Derlenen Masallar, Ankara 1946.

Yazar, 1945 yılında Malatya yöresinden derlediği masalları bir yıl sonra 1946 yılında yayımlar. Araştırmacı önsöz bölümünde masalla ilgili olarak konu, şahıslar, çevre, motifler, yaşayış, şekil ve dil, anlatış, yayılma ve değişmeler, karşılaştırmalar başlıklarını kısaca ele aldıktan sonra metinler kısmına geçmiştir. Bu eserde 11 tane masal metnine yer verilmiştir. Yazarın ayrıca 1969 yılında yayımlanan *"Mahmutgazi Köyünde Halk Edebiyatı"* adlı çalışması da vardır.

Enver Naci Gökşen, "Folklor ve Masal", Türk Folklor Araştırmaları, 1960.

Bu makalede masalın tarifi yapıldıktan sonra masalın kökleri, masal çeşitleri, masalın bölümleri ve masal anlatma ve dinleme geleneği gibi konular üzerinde durulmuştur**.**

Tahir Alangu, Billur Köşk Masalları, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

1961 yılında ilk basımı yapılan bu çalışmada 14 masal bulunmaktadır. Bu masallar Türkiye Türkçesi ile verilmiş ve bunların Eberhard-Boratav Kataloğundaki tip numaraları belirlenmiştir. Araştırmacının bir başka eseri de 1967 yılında yayımlanan *"Keloğlan Masalları"* adlı kitaptır.

Hulûsi Yetkin, Gaziantep'te Derlenen Halk Masalları, Gaziantep 1962.

Araştırmacı, "Gaziantep Kültür" adlı dergide yayımlanan masallardan bir kısmını 1962 yılında *"Gaziantep'te Derlenen Halk Masalları"* adıyla yayımlamıştır. Kitapta 41 masal ve 3 tekerleme bulunmaktadır. Masallardan 3'ü de manzum şekilde verilmiştir.

Naki Tezel, "Türk Halk Edebiyatında Masal", Türk Dili, 1968.

Yazar bu makalede konumuzla ilgili olarak masal kelimesinin nereden geldiği, masalların kaynağı, masallarda biçim, Türk halk masallarının kahramanları, masalların değeri, masalların toplanması, masallarla ilgili yayınlar, masalları derlemenin önemi konularını işlemiştir.

Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ankara 2014.

Çalışma ilk olarak 1969 yılında Ankara'da yayımlanmıştır. Daha sonra pek çok baskısı yapılmıştır. Eser, 48 masaldan oluşur. Masal metinlerine yer verildikten sonra sonunda da "Türk Masalları Üzerine" başlıklı bir bölüm eklenmiştir. Bu bölümde masal hakkında bilgi verilmiştir.

Ayrıca Pertev Naili Boratv'ın 1958 yılında yayımlanan *"Zaman Zaman İçinde"* adlı masal kitabı ve 1953 yılında Viesbaden'de yayımlanan ve Wolfram Eberhad ile birlikte hazırladıkları *"Typen Türkischer Volksmärchen"* adlı çalışmaları da vardır.

Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Ankara 2014.

İlk baskısı 1973 yılında yapılan çalışma, giriş ve halkbilimi hakkında bilgi verilen halkbilimi kısmından sonra dokuz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde âşık edebiyatı, ikinci bölümde destan ve hikâye, üçüncü bölümde meddahlık-gerçekçi hikâye türü, dördüncü bölümde masal ve fıkra, beşinci bölümde efsane, altıncı bölümde bilmece, yedinci bölümde atalarsözü, alkış ve kargış, sekizinci bölümde halk şiiri: tekerleme, türkü, mani ve son bölümde de seyirlik halk oyunları ele alınmıştır. Çalışmada metin verilmemekle beraber ilgili bölümde masalla ilgili açıklamalar yapılmıştır.

Naki Tezel, Türk Masalları, İstanbul, 2009.

Kitabın ilk baskısı 1999 yılında yapılmıştır ve kitapta 54 masala yer verilmiştir. Bu masallar, 1933-1958 yılları arasında başta İstanbul ve Ankara olmak üzere yurdun çeşitli yerlerinden derlenen masallar arasından seçilmiştir. Masal metinleri verilmeden önce önsöz bölümünde masal, masalların kaynağı, masallarda şekil, Türk halk masallarının kahramanları, masalların değeri, masalların toplanması, masallarla ilgili yayınlar hakkında bilgi verilmiştir. Eser, daha önce de 1971 yılında 2 cilt

halinde yayımlanmış ve 1. Cildinde 10, 2. Cildinde 13 masal metnine yer verilmiştir. Ayrıca yazarın *"Keloğlan Masalları"* (1936) ve *"İstanbul Masalları"* (1938) adlı çalışmaları da bulunmaktadır.

Saim Sakaoğlu, Gümüşhane Masalları Metin Toplama ve Tahlil, Ankara 1973.

İlk kez 1973 yılında yayımlanan bu çalışma, Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın yönetiminde hazırlanmıştır ve Gümüşhane'den derlenen 70 masaldan oluşmaktadır. Yazarın doktora tezi olarak hazırladığı çalışma, dört bölümden oluşmaktadır. Genel bilgilerden sonra birinci bölüm Gümüşhane masallarını derleme şekli, ikinci bölüm Gümüşhane masallarının tasnif ve tahlili, üçüncü bölüm Gümüşhane masallarında ortak unsurlar ve son bölüm ise masal metinlerinden oluşmaktadır. Dünya ve Türk masalları üzerine yapılan çalışmalar, ilk kez bu çalışmada incelenmiştir. Yine "formel" kavramı da ilk kez bu çalışmada ele alınmıştır. Bu eser, sahada yapılan ilk müstakil doktora çalışması olma özelliğini taşımaktadır.

Umay Günay, Elazığ Masalları (İnceleme), Erzurum 1975.

Çalışma giriş bölümünden sonra 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde masalların tetkik ve tasnifinde ortaya konan nazariye ve usûller, ikinci bölümde Elazığ masallarının tetkik ve tahlili, üçüncü bölümde Elazığ masallarının ortak yapı özellikleri ve son bölümde de masal metinleri yer almaktadır. Toplam 36 masal metni vardır. Çalışma daha sonra *"Elazığ Masalları ve Propp Metodu"* adıyla gözden geçirilmiş şekliyle Ankara'da 2011 yılında yayımlanmıştır. Kitabın bu basımı 70 masal metninden oluşmakta olup masalların tamamı Elazığ merkezden derlenmiştir. Masal metinlerine Propp metodu uygulanmıştır. Çalışma 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde masal metinleri, ikinci bölümde Elazığ masallarının tahlili, üçüncü bölümde ise Elazığ masallarının ortak yapı özellikleri yer almaktadır.

Bilge Seyidoğlu, Erzurum Masalları, İstanbul, 2006.

Eserin ilk yayım yılı 1999'dur. Eserde önsöz kısmından sonra masallara yer verilmiştir. 72 masalın bulunduğu eser önemli masal çalışmalarından biridir. Daha öncesinde ise 1975 yılında *"Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar"* adıyla yayımlanan bu eser, bir doktora çalışması olma özelliği göstermektedir. Çalışmayı Prof. Dr. Mehmet Kaplan yönetmiştir. Masal metinlerinin 60'ı Erzurum merkezden

derlenmiş, 12'si de öğrenci tezlerinden alınmıştır. Ayrıca masallarda Thompson metodu uygulanmıştır.

Ali Berat Alptekin, Taşeli Masalları, Ankara 2002.

İlk kez 1982 yılında *"Taşeli Platosu Masallarında Motif ve Tip Araştırması"* adıyla yayımlanan bu eser, bir doktora çalışmasıdır. Saim Sakaoğlu yönetiminde hazırlanmıştır. 70 masalın yer verildiği çalışma, Taşeli Platosu (Anamur, Bozyazı, Aydıncık, Gülnar, Mut, Ermenek, Silifke, Erdemli) masallarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde Taşeli Platosu ile Türk masalları üzerine yapılan akademik çalışmalarla ve Taşeli Platosu masallarının özellikleriyle ilgili bilgi verilmiştir. Dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde masalların yapısı, ikinci bölümünde Taşeli Platosu masallarını derleme şekli, üçüncü bölümünde Taşeli Platosu masallarının tip yapısı, son bölümünde de Taşeli Platosu masallarının tasnif ve özeti yer almaktadır.

Ali Berat Alptekin, "Bulgaristan Türklerinden Derlenen Bir Masalın Motif ve Tip Yapısı ve Varyantlarının Mukayesesi", Türk Dünyası Araştırmaları, 1982.

Bu makalede araştırmacı anlatmaya dayalı türler olan masal, halk hikâyesi ve romandan bahsetmiş ve bu türlerin birbirleriyle alakasını anlatmıştır. Motif kavramıyla ilgili tanımlara yer verdikten sonra destanlarda, halk hikâyelerinde ve masallarda motif çalışmalarına yer vermiştir. Üzerinde çalıştığı masal, Rıza Mollov'un derlediği "Elmas Dağı" adlı metindir. Yazar, bu masalın motif ve tip yapısını incelemiştir ve Türk dünyasının bir bütün olduğu, Bulgaristan'da anlatılan bu masalın nasıl Anadolu'nun değişik bölgelerinde benzeri bulunuyorsa Kerkük, Musul, İran, Azerbaycan, Türkistan'da da benzerlerinin bulunabileceği sonucuna varmıştır.

Eflâtun Cem Güney, Masallar, Ankara 1997.

İlk yayım yılı 1982 olan bu çalışmada "Her masalın başı" adında bir önsözden sonra 23 masal metnine yer verilmiştir. Yazarın bundan başka "*En Güzel Türk Masalları"* (1948), "*Bir Varmış Bir Yokmuş"* (1956), "*Evvel Zaman İçinde"* (1957), "*Gökten Üç Elma Düştü"* (1960), "*Az Gittim Uz Gittim"* (1961) adlı farklı yıllarda derlediği masal çalışmaları vardır.

M. Güner Demiray, "Halk Masalları Üzerine Bazı Görüş ve Düşünceler, Türk Folkloru, 1986.

Çalışmada ilkin masalların oluşumu, doğuşu ve evrenselliği üzerinde durulmuştur. Sonrasında masalların doğuş yerleri, masallardaki gerçekler anlatılmıştır. Yazar, makalenin sonunda da masallara gereken değerin verilmesi gerektiğini, masalların eğitim dünyasına dâhil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Ali Berat Alptekin, Hayvan Masalları, Ankara 2005.

Çalışmanın ilk basımı 1991 yılında yapılmıştır. Bu çalışma önsöz, giriş ve metinlerden oluşmaktadır. Giriş kısmında hayvan masalı, hayvan masalının özellikleri, hayvan masallarının çocuk edebiyatı bakımından değerlendirilmesi gibi konular üzerinde durulmuştur. Metinler bölümünde ise 101 masal metnine yer verilmiştir. Metinlerin büyük bir kısmı Türkiye'den tespit edilmiş olup bir kısmı yazarın kendisi tarafından derlenmiş, bir kısmı da öğrenci tezlerinden alınmıştır. Araştırmacı, bu kitabındaki elli kadar metni Türkî devletlerden (Doğu Türkistan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Musul, Kerkük, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Balkanlardaki soydaşlarımızın yayın organları) aldığını belirtmektedir.

Muhsine Helimoğlu Yavuz, Masallar ve Eğitimsel İşlevleri, Ankara 2002.

Bu çalışma 4 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde masalın ne olduğu, tarihçesi, sınıflandırılması, öteki türlerle etkileşimi hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde masallar ve iletileri anlatılmıştır. Üçüncü bölümde masalların dil öğretimine katkıları üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde de masal metinleri; olağanüstü masallar, gerçekçi masallar, hayvan masalları ve deyimleri ve atasözlerini konu alan masallar şeklinde sınıflandırılarak verilmiştir. Eserde 90 masal yer almaktadır. Kitabın ilk baskısı 1997 yılında, ikinci baskısı 1999 yılında yapılmıştır.

Saim Sakaoğlu, Masal Araştırmaları, Ankara 2003.

İlk olarak 1999 yılında yayımlanan eser, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm araştırmalar kısmından oluşmaktadır. Bu bölümde tip, motif ve formel, masal anlatıcıları ve gelenek, masallarda hâkimiyet ve devlet fikri, eski kaynaklarda masal, Tanzimat'tan Milli Edebiyat'a masal gibi alt başlıklar anlatılmaktadır. İkinci

bölümde bibliyografyalar verilmiştir. Üçüncü bölümde masal metinlerine yer verilmiştir ve son bölüm ise ekler kısmından oluşmaktadır. Eserde Türkiye'de derlenen 7 masal ve Türkiye dışından derlenen 4 masal yer almaktadır. Ayrıca araştırmacının 1983 tarihli ilk baskıya sahip *"Kıbrıs Türk Masalları"* adlı kitabı da mevcuttur.

Esma Şimşek, Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması I. Cilt, Ankara 2001.

2001 yılında yayımlanan bu araştırmada, giriş bölümünde masalların özellikleri ve masalların diğer türlerle olan münasebeti konuları işlendikten sonra 5 bölüme yer verilmiştir. Birinci bölümde masallar üzerine yapılan çalışmalar, ikinci bölümde Yukarıçukurova masallarını derleme şekli, üçüncü bölümde Yukarıçukurova masallarının tip/konu tasnifi ve motif sırası, dördüncü bölümde Yukarıçukurova masallarının motif yapısı ve beşinci bölümde Yukarıçukurova masallarının formel yapısı konuları işlenmiştir.

Pertev Naili Boratav (Yayına Hazırlayan: Muhsine Helimoğlu Yavuz), Masallar I: Uçar Leyli, İstanbul 2001.

Yazar bu çalışmada öncelikle sunuş bölümünde önemli bilimadamı Pertev Naili Boratav'ı anlatmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde masalın tanımı, masallar üzerine yapılan yerli ve yabancı araştırmaların kısa tarihçesi, masallar üzerine bazı değerlendirmeler, masalların masallarla ve öteki türlerle etkileşimleri gibi konulara değinmiştir. Daha sonra da Pertev Naili Boratav'ın derlediği 70 masal metnine yer vermiştir.

M. Öcal Oğuz vd., Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Ankara 2005.

Çalışmanın 123-130. sayfaları arasında konuyla ilgili olarak masalın tanımı ve özellikleri, masalların kaynakları, masalların tasnifi, masallardaki kalıp ifadeler gibi konularda bilgi verilmiştir.

Erman Artun, Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri, Adana 2011.

Kitapta masalla ilgili bilgiler 118-135. Sayfalar arasında verilmiştir. Masalın tanımı, masallarda konu, masalı oluşturan bilinç, masal anlatma geleneği, masalların

kaynağı, masal üzerine çalışmalar, masalların sınıflandırılması, masallarda yapı, masallarda anlatım, masallarda zaman ve mekân, masallardaki tipler, masalların önemi, masallarda toplum yaşantısından izler, masalların diğer türlerle ilişkisi gibi konulara yer verilmiştir.

II.2. Türkiye'de Kırgız Masalları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkiye'de Kırgız masallarıyla ilgili yapılan çalışmalar, yetersiz durumdadır. Kardeş Türk Cumhuriyetlerinden biri olan Kırgızistan'ın sözlü gelenek ürünleri arasında çok önemli bir yer teşkil eden masallarla ilgili bilimsel çalışmalar umut ediyoruz ki artacaktır. Burada Kırgız halkbilimi ve Kırgız masalları üzerine yapılan çalışmalardan bazılarına yer verilmiş ve bu çalışmalar, ilk basım yıllarına göre sıralanarak aktarılmıştır.

Ali Abbas Çınar, Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler, Muğla, 1997.

Yazar, kitapta 71-83 sayfaları arasında yer alan bölümde Kırgız folkloruna değinmiştir. Bu bölümde Kırgız masallarıyla ilgili olarak da masalın tanımına yer vermiş ve masalları; olağanüstü masallar, hayvan masalları ve gerçekçi masallar olarak üç gruba ayırmış ve bunlarla ilgili kısaca bilgi vermiştir.

Sadullah Karayanık, Kırgız El Comoktoru (Kırgız Halk Masalları) Metni Esasında Kırgızca'da Fiil, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.

Araştırmada "Kırgız El Comoktoru" Adlı masal kitabı Türkiye Türkçesine aktarılmış ve bu eser üzerinde Kırgızca'da fiiller incelenmiştir. Giriş bölümünde Kırgızistan ve Kırgızlar hakkında verilen bilgilerden, olağanüstü masalların özelliklerinden bahsedilmiştir. İnceleme bölümünde ise "yapı" konusu ele alınmıştır. Kırgız masal metinlerindeki basit fiiller, türemiş fiiller, isimden türemiş fiiller, fiilden türemiş fiiller, birleşik fiiller, sıfat fiiller ve zarf fiiller incelenmiştir.

Süleyman Kayıpov, Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi/Kırgız Edebiyatı 31, Ankara 2005.

Konuyla ilgili bilgi vermesi bakımından önemli olan bu çalışma, Kırgız halk edebiyatı ve Kırgız yazılı edebiyatı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın masalla ilgili olan bölümünde masal hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca "cöö comoktor" yani masallar; kahramanlık masalları (baatırdık cöö comoktor), hayvan masalları (aybanattar cönündö cöö comoktor), sihirli masallar (sıykırduu cöö comoktor) ve toplumsal masallar (turmuştuk cöö comoktor) şeklinde sınıflandırılmıştır.

Zekeriya Karadavut, Kırgız Masalları, Konya 2006.

Çalışma, giriş ve 3 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Kırgızlar ve Kırgız tarihiyle ilgili genel bilgiler, Kırgız masalları hakkında genel bilgiler, Kırgız masallarının tanımı ve genel özellikleri anlatılmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde Kırgız masallarının tiplerine göre motif sırası, Wolfram Eberhard-Pertev Naili Boratav ile Anti Aarne-Stith Thompson kataloglarına göre incelenmiştir. İkinci bölümde Kırgız masallarının motif yapısı, Stith Thompson'a ait olan Motif İndeks'e göre çıkarılmıştır. Son bölümde de masal metinlerine yer verilmiştir. Eser, toplam 46 masaldan oluşmaktadır.

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na Armağan (Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Ali Berat Alptekin), Konya 2006, "Kırgızistan'da Anlatılan Hayvan Masalları Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma", Nedim Bakırcı. s. 400-421.

Araştırmacı Nedim Bakırcı, bu yazısında Kırgızistan'da tespit edilen hayvan masalları üzerinde durmuştur. Yazar, araştırmasında hayvan masalı tanımlarına yer vermiş ve hayvan masallarının özelliklerinden bahsetmiştir. Kırgız masal tasnifleri üzerinde de durmuştur. Daha sonra da masal metinlerine yer vermiştir. İncelediği bu masal metinlerini Tüzgan Toktobek Bolçürov tarafından hazırlanan "Kırgız El Comoktoru (Bişkek, 1997)" adlı eser ile Mehmet Yılmaz tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan "Kırgız Halk Masalları (Motif Index ve Tercüme), (Erzurum, 1994)" adlı çalışmadan almıştır. Araştırmacı, adı geçen çalışmalardan toplam 23 hayvan masalı almış ve bunlar üzerinde çalışmıştır.

Sabri Doğan, Kırgız Masalları (Metin/İnceleme), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.

Çalışma yüksek lisans tezi olup giriş ve 4 bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmada toplam 20 masal bulunmaktadır. Giriş bölümünde masalın tanımı ve özellikleri, Kırgız Türklerinde masal, Kırgız masallarının şekil ve muhteva özellikleri ve Kırgız masallarıyla ilgili yapılmış çalışmalar anlatılmıştır. Birinci bölümde masalların transkripsiyonu, ikinci bölümde masalların Türkiye Türkçesine aktarılması, üçüncü bölümde masalların epizot sırası ve dördüncü bölümde ise masallarda tespit edilen motiflere yer verilmiştir.

Zekeriya Karadavut, "Kırgız Masallarında Mitolojik Unsurlar", Milli Folklor, 2010.

Araştırmacı bu makalede Kırgız halk edebiyatında "cöö comoktor" denilen masallarla ilgili bilgi verdikten sonra çoğunluğu hayvanlar olmak üzere Kırgız masallarındaki mitolojik unsurlara değinmiştir. Bu mitolojik unsurlardan at, geyik, alp karakuş (simurg kuşu), yılan, kurt, ağaç motiflerini örnekleriyle işlemiştir. Yazar, sonuç olarak ilkel insanların inançlarının bir kısmını masallaştırdığını belirtmektedir.

Abdulselam Arvas, Sonuç Akyol, "'Sırduu Sandık' Adlı Masal Kitabında Dönüşüm Motifleri" [Bildiri], IV. Kazan Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı, Hacettepe Üniversitesi Türk Halk Bilimi Bölümü ve Kazan Belediyesi işbirliğiyle, Ankara 29 Eylül-01 Ekim 2016.

Çalışmada masalın tanımı, tasnifi, genel özelliklerine değinildikten sonra motif kavramı üzerinde durulmuş ve Stith Thompson tarafından hazırlanan "Motif İndeks" hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Kırgız masallarına yönelik yapılan araştırmalardan ve Kırgız masallarının tasnifinden bahsedilmiştir. Saparalı Koykelov'un "Sırduu Sandık/Masallar" adlı masal kitabında yer alan ve Türkçeye aktarılan yedi masalda bulunan dönüşüm motifleri incelenmiştir. Ayrıca bu masalların kısaca konusu ve teması verilmiştir. Son olarak da bu masallardan hareketle dönüşüm motiflerinin eski Türk kültürüyle olan bağlantısı dile getirilmiştir.

III. MASALIN TANIMI, TASNİFİ VE ÖZELLİKLERİ (GENEL)

III.1. Masalın Tanımı ve Genel Özellikleri

Masalın tanımı *"Türkçe Sözlük"*te şu şekilde ifade edilmiştir: "Genellikle halkın yarattığı, hayale dayanan, sözlü gelenekte yaşayan, çoğunlukla insanlar, hayvanlar ile cadı, cin, dev, peri vb. varlıkların başından geçen olağanüstü olayları anlatan edebi tür" (Türkçe Sözlük, 2011: 1630).

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi masalı: "Halk arasında yüzyıllardır anlatılan, içinde olağanüstü kişi ve olayları barındıran, belli bir uzunlukta olan, kalıplaşmış sözlerle başlayıp yine kalıplaşmış sözlerle biten, zaman ve mekân mefhumu olmayan sözlü bir anlatım türüdür" diye anlatır (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1986: 149).

Önemli halkbilimcilerden *Saim Sakaoğlu*: "Kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde dinleyicileri inandırabilen bir sözlü anlatım türüdür" der masal için (Sakaoğlu, 2003: 2).

Türkiye'nin önde gelen halkbilimcilerinden *Pertev Naili Boratav* ise: "Masal, nesirle söylenmiş, dinlik ve büyülük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamıyla hayâl ürünü, gerçekle ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa bir anlatı diye tanımlanır" şeklinde masalı tarif eder (Boratav, 2014: 85).

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere anonim halk edebiyatının nesre dayalı türlerinden olan masalları diğer türlerden ayıran en önemli özelliklerinden biri, masalların hayal ürünü oluşudur. Sözlü kültürün en önemli ürünlerinden olan masallar, yüzyıllar boyunca söylenegelmiş, aynı masal her masal anlatıcısında farklı farklı kimliklere bürünmüş, nesilden nesle aktarılırken ilk söyleyeni de doğal olarak unutulmuş ve anonimleşmiştir. Masalın başlıca özellikleri arasında hayal ürünü olma, yer, zaman ve kahramanın belirsizliği, nesirle söylenme, anonim olma, formel dediğimiz kalıp ifadelere sahip olma, ders verme ve eğitici olma, anlatıldığı dönemin ve toplumun

etkilerini bünyesinde barındırma, iyi kötü çatışması, genellikle mutlu sona ulaşma gibi pek çok özelliği sayılabilir. Masalın özellikleri daha ayrıntılı olarak masalın şekil ve muhteva özellikleri kısmında ele alınacak olup burada masalın bazı özelliklerine kısaca değinilmiştir.

III.2. Masalın Tasnifi

Masallar, dünyada ve Türkiye'de araştırmacılar tarafından farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. Bu bölümde bu sınıflandırmalardan önemli olanlarına yer vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Bunlardan bilimsel anlamda ilk sınıflandırma 1910 yılında *Antti Aarne* tarafından yapılmış olanıdır. Aarne, masalları; hayvan masalları, asıl masallar ve fıkralar şeklinde üç kısımda sınıflandırmıştır. Bunlar da kendi aralarında daha alt başlıklara ayrılır. Bu katalogda 1999 tip numarası vardır ve ileride bulunacak yeni tipler düşünülerek pek çok numara boş bırakılmıştır. Aarne'nin öğrencisi *Stith Thompson*, bu kataloğu gerekli olan değişiklikleri yaparak 1928 yılında İngilizce olarak *"Masal Tipleri" (The Types of the Folktale)* adıyla yayımlamıştır. Thompson, bu eserde Aarne'nin tasnifini muhafaza ederek mahalli özellikteki bazı tipleri çıkarır ve ortaya çıkan yeni tipleri boş bırakılan yerlere ilave eder. Bu eserde 2499 tip numarası tespit edilmiştir ve burada da yeni bulunacak tipler için bazı numaralar boş bırakılmıştır. Thompson, masalları; hayvan masalları, asıl halk masalları, güldürücü hikâyeler-nükteli fıkralar, zincirlemeli masallar ve sınıflamaya girmeyen masallar olarak beş kategoride tasnif etmiştir (Sakaoğlu, 1973: 69-72).

Türkiye'de ise Türk masal tipleriyle ilgili yapılan ilk çalışma, W. *Eberhard ile Pertev Naili Boratav*'ın çalışmasıdır. Eberhard ve Boratav, hazırladıkları *"Typen Türkischer Volkmarcen"* adlı eseri 1953 yılında yayımlamışlardır. Bir diğer çalışma ise *Warren S. Walker* ile *Ahmet E. Uysal* tarafından hazırlanan *"Tales Alive in Turkey"* adlı çalışmadır ve 1966 yılında ABD'de yayımlanmıştır (Aslan, 2010: 282).

III.3. Masalın Özellikleri

Özel bir anlatıcısı olan masallar şüphesiz ilk önce sözlü olarak oluşturulmuştur. Ancak 19. yüzyıldan itibaren önce batıda daha sonra da Türkiye'de bilimsel çalışmaların başlamasıyla masallar yazıya geçirilmiş, önemli halkbilimciler tarafından masal derlemeleri yapılarak bilimsel anlamda çalışmalar hız kazanmıştır. Eskiden masallar bir eğlence aracı olarak görülür, iş yaparken anlatılırmış. İnsanlar hayal dünyasına yolculuk yaparken belki de üzüntülerini unutur, umuduna sıkı sıkıya bağlanırdı. Fakat yıllar geçtikçe teknolojinin ilerlemesiyle yeni yeni kitle iletişim araçları ortaya çıkmış ve masal anlatımı da azalmaya başlamıştır. Ancak 20. yüzyıldan sonra sözlü kültürümüze sahip çıkma konusunda daha çok bilinçlenilmeye başlandı. Bu bağlamda yapılan bilimsel çalışmalar da bunun bir göstergesidir. Toplumumuzun sahip olduğu kültürü, gelenek görenekleri, sözlü hazinelerimizi diri tutabilmek adına herkesin elini taşın altına koyacağından şüphe yoktur.

Anlatmaya bağlı türler arasında yer alan masalların kendine özgü bazı özellikleri vardır. Bu özellikleri şekil ve muhteva özellikleri olarak iki başlık altında topladık.

III.3.1. Şekil özellikleri

Masallar, destan ve halk hikâyesine göre daha kısa, fıkra ve efsaneye göre daha uzun anlatılardır. Buna binaen anlatımı birkaç gece süren masallar da vardır, birkaç dakika sürenleri de. Genellikle nesir şeklinde olan masalların içerisinde az da olsa manzum parçalar da yer alabilir. Ayrıca bazen masallarda halk edebiyatının diğer türlerinden mani, ninni, bilmece, atasözü, destan, dua ve beddua örnekleri de bulunabilir. Bu türleri masalda kullanmak, anlatıcının ustalığına bağlıdır. Her masal, bir tipten oluşur. Ancak birkaç tipin birleştirilerek bir metin olarak anlatıldığı masallar da vardır. Masal anlatıcısı ve dinleyicisi halktan kişiler olduğu için masalların dili sade ve anlaşılır bir dildir (Şimşek, 2001: 3-4).

Masallar, "-miş"li geçmiş zaman, geniş zaman ya da şimdiki zamanla anlatılır. Masalın başında, ortasında ve sonunda söylenen masal tekerlemeleri vardır. Masalın başında yer alan tekerlemelerin söylenmesindeki amaç, dinleyiciyi uyarmak ve dinleyicinin dikkatini çekmek, masalın başladığını bildirmek, masalın gerçek değil

de eğlendirmek ve ders vermek amacında olduğunu ifade etmektir. Masal ortası tekerlemelerinin görevi, anlatımı hızlandırmak, uzun mesafeleri ve uzun zaman aralıklarını kapatmaktır. Son olarak masalın sonunda yer alan tekerlemeler ise, masalın sona erdiğini ifade etmek için kullanılır (Boratav, 2014: 86-87).

III.3.2. Muhteva Özellikleri

Dinleyeni hayal dünyasının uçsuz bucaksız yollarında gezintiye çıkaran masallarda genellikle iyiler ödüllendirilir, kötüler cezalandırılır ve masallar, mutlu sonla biter. Her masal farklı anlatıcıların hayatlarından, kültürlerinden, yaşam tarzlarından izler taşır. Her masalın eğitici ve ders veren bir yanı vardır. Masalların özel anlatıcıları vardır. Bu anlatıcılara "masal anası", "masal ninesi", "masalcı" gibi adlar verilir. Yani masalların usta anlatıcıları ve iyi dinleyicileri vardır. Masallarda genellikle kahramanın dua ve bedduaları gerçekleşir, kahraman olağanüstü bir şekilde iyileştirilir, kahramanlar zekâlarıyla zor durumlardan çabucak kurtulurlar. Masallarda bazı tipler karakteristik özellikleriyle anılır. Örneğin Keloğlan zekilik ve kurnazlığıyla, üvey anne kötülüğüyle, yaşlı adam yardımseverliğiyle özdeşleşmiştir. Kaf Dağı, periler ülkesi, Yemen gibi olağanüstü masal ülkeleri vardır. Masallarda dine büyük önem verilir ve duaya, camiye, namaza yer verilir (Şimşek, 2001: 4-7).

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZLAR VE MASALLARI

1. KIRGIZİSTAN VE KIRGIZLAR

1.1. Kırgızistan

Kırgızistan'ın yüzölçümü 198.500 km² olup resmi adı Kırgız Cumhuriyeti'dir. Kırgızistan: kuzeyinde Kazakistan, batısında Özbekistan, güneyinde Tacikistan, güneydoğu ve doğusunda ise Doğu Türkistan'la komşudur. 2001 yılı verilerine göre nüfusu 5.018.000 olan ülkenin başşehri Bişkek'tir. Özel yönetim statüsüne sahip olan Bişkek'in nüfusu, yine 2001 verilerine göre 793.100'dür. İkinci büyük şehri Oş olan ülke yedi idari bölgeye ayrılmıştır. Bunlar: Çuy, Isık Göl, Oş, Talas, Celâlâbâd, Narın ve Batken'dir (İslam Ansiklopedisi, 2002: 441).

Orta Asya'nın kuzeydoğusunda dağlık bir bölgede bulunan ülkede birçok göl mevcuttur. Bunlardan Issık Köl, dünyadaki en büyük krater göllerden biridir. Ülke karasal bir iklime sahip olmasından dolayı az yağış alır fakat dağlardaki karların erimesi sonucu oluşan akarsu ve ırmaklar, vadilerin sulama ihtiyacını karşılamaya yetecek orandadır (Saray, 1993: 7-8).

Kırgızistan'ın etnik yapısı, Birleşmiş Milletler'in 1999 verilerine göre: Kırgızlar %61.7, Ruslar %14.6, Özbekler %14.4, Ukraynalılar %1.4, Türkiye'den giden Türkler %1.2, Tatarlar %1.1, Dunganlar %1, Uygurlar %0.6, Almanlar %0.3 ve diğerleri (Kazak, Tacik, Azerî, Koreli vb.) %3.7'dir. Ülkenin resmi dili Kırgızca'dır. Ancak Çarlık ve Sovyet dönemleri sırasında zorunlu olan Rusça halen yaygındır ve 2000 yılında Rusça da resmi dil olarak kabul edilmiştir. Kırgızlar, Kiril alfabesini kullanmaktadır. Ancak Türkiye ile Kırgızistan arasında Bişkek'te 3 Mart 1992'de imzalanan Eğitim, Kültür ve Bilimsel Alanlarda İşbirliği Anlaşması ile Latin alfabesine geçiş çalışmaları yapılmaktadır. Etnik gruplardaki çeşitliliğe bağlı olarak dini inanışlarda da bir çeşitlilik vardır. Buna bağlı olarak nüfusun çoğunluğunu

oluşturan Kırgızlar, Özbekler ve Uygurlar, Sünnî-Hanefî Müslüman; Ruslar ve Ukraynalılar, Hıristiyan (Ortodoks)'tur (İslam Ansiklopedisi, 2002: 441-442).

Kırgızistan ekonomisinin temelini tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Üretimi yapılan başlıca ürünler pamuk, yün, deri, ipek, sebze ve meyvedir. Yetiştirilen tarım ürünleri hububat, şeker pancarı, patates, tütün, kenevir, sebze ve meyvedir. İpekçilik hayli gelişmiştir ve koyun, keçi, büyükbaş hayvan, domuz, at, tavşan, kümes hayvanları yetiştirilmektedir. Ülkede taşımacılık en yoğun olarak karayolu vasıtasıyla yapılmaktadır. Yolcu taşımacılığının %87'si, yük taşımacılığının ise %84'ü karayolu ile yapılmaktadır. Demiryolu ağı 340 km'dir. Bişkek ve Oş şehirlerinde iki havaalanı ve çok sayıda mahalli havaalanları mevcuttur (Kanbolat, 1997: 82-83).

1.2. Kırgızistan Cumhuriyeti

15 Aralık 1990 yılında hâkimiyetini ve 31 Ağustos 1991 yılında da bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan ülke, Türkiye olmuştur. Başkenti Bişkek olup resmi dili Kırgızca ve Rusya'dır. Başkentin eski adı Pişpek, 1991 yılından sonra Bişkek olarak değiştirilmiştir.

Uzun yıllar boyunca bir türlü devletleşemeyen Kırgızları en çok etkileyen olay, Rusların sömürge politikası olmuştur. Bu yüzden Kırgızlar, gerek eğitim açısından gerekse toplumsallaşma açısından ve pek çok yönden ilerleme kaydetmekte geç kalmıştır.

Dağlık olduğu için ekonomisi daha çok tarım ve hayvancılığa dayanan Kırgızistan, idari bakımdan dört bölgeye ayrılmaktadır. Bu bölgeler: Fergana (Ülke nüfusunun %42'si barınır), Çu ve Kemin vadileri ile Ala Tag etekleri, Talas vadisi ve son olarak da Issık Köl havzasıdır. Kırgızistan'da hidroelektrik santralleri mevcut olup ülke yeraltı kaynakları bakımından da oldukça zengindir (Gömeç, 2014: 167-168).

Kırgızlar, 1923 yılında bazı işaretlerin eklenmesi suretiyle Arap alfabesini, 1928 yılından sonra Latin alfabesini, 1941 yılından sonra da Kiril alfabesini

kullanmışlardır. Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra ise tekrar Latin alfabesini kullanmak için çalışmalar içine girmişlerdir. Kıpçak lehçeleri arasında yer alan Kırgızca, Aral-Hazar grubuna girer ve Kırgız lehçesi de Kuzey ve Güney Kırgızca diye ikiye ayrılır (İslam Ansiklopedisi, 2002: 444).

1.3. Kırgız Adı ve Anlamı

Kırgızların Orta Asya'nın en eski Türk boylarından biri olduğu bilinmektedir. Kırgız adı Çin kaynaklarında, kitabelerde, batı kaynaklarında, Arap-Fars kaynakları ve Türk kaynaklarında geçmektedir. Bu da bize Kırgızların kökeninin çok eskiye dayandığını ve diğer medeniyetlerle sürekli etkileşim içinde olduklarını göstermektedir. Kırgızlar, ilk varoluşlarından itibaren bağımsızlıklarını kazanana dek sürekli mücadele etmiş ve hiçbir uygarlığın yönetimi altında yaşamayı kabul etmemiştir. Fakat devletleşme statüsünü de bir türlü yakalayamamışlardır. Ancak 1991 yılında bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

Mehmet Kıldıroğlu "Tarihi Kaynaklarda Kırgız Adı ve Anlamı" adlı makalesinde bu konuyu ele alarak Kırgız adının tarih boyunca Çin yıllıkları, Grek, Göktürk, Uygur, Arap, Çağatay, İran, Moğol kaynaklarında zikredildiğini ve Kırgızların kökeninin Oğuzlardan geldiği yönündeki görüşlerin tarihî temelinin olduğunu ifade etmektedir. Araştırmacı ayrıca Kırgızların oluşumunda Oğuz kabilelerinin önemli rol oynadığını fakat bunun Kırgızların tamamının Oğuz asıllı oldukları anlamına gelmediğini, Ligeti'nin fikrinin Kırgız kelimesinin etimolojisinin en mantıklı yorumu olduğunu söylemektedir. Ligeti, Kırgız kelimesinin etimolojisini "Kırık-ız, Kırklar, Kırık boy, Kırk kabile" olarak açıklamıştır (Kıldıroğlu, 2005: 207-216).

Gülzura Cumakunova ise " 'Kırgız' Etnoniminin Kökeni Üzerine" Adlı yazısında Kırgız kelimesinin temelinde kırk sayısının yattığını, kelimenin bu etnoniminin Kırgızların yorumlarıyla da örtüşmekte olduğunu, kırk sayısının Kırgız halkının kullandığı Kırk üylüü Kırgız "Kırk haneli Kırgız", Kırk uruu Kırgız "Kırk kavimli Kırgız" lakaplarıyla örtüştüğünü belirtmektedir (Cumakunova, 2013: 51-52).

1.4. Kırgız Türkçesi

Kırgız Türkçesi, çoğunluğu Kırgızistan'da yaşayan Kırgız Türkleri tarafından kullanılan bir dildir. Kırgız Türkçesi, Kıpçak lehçeleri arasında bulunur ve Aral-Hazar grubuna girer. Türkçenin kuzeybatı grubuna dâhil olup Kazakçaya yakın bir Türk lehçesidir (İslam Ansiklopedisi, 2002: 444).

Dilbilgisi özelliklerine bakılacak olursa Kırgız Türkçesinde sekiz sesli (a, e, ı, i, o, ö, u, ü) harf vardır ve bunlar Türkiye Türkçesindeki sesli harflerle aynıdır. Yirmi de sessiz harf (b, v, g, d, c, j, z, y, k, l, m, n (ng), p, r, s, t, f, h, ç, ş) vardır. Ayrıca ses değerleri (yo, ts, şç, yu, ya) olan harfler de vardır (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1982: 311).

Kıpçak öbeğine bağlı bir Türk lehçesi olan Kırgızca; Kazakça, Karakalpakça ve Nogayca'ya yakındır. Kırgızistan, Tacikistan, Pamir'in dağlık bölgelerinde konuşulan Kırgız Türkçesi, tarihi gelişim açısından üç döneme ayrılır. Bu dönemler: eski Kırgızca dönemi (8. ve 9. y.y.), orta Kırgızca dönemi (10. ve 15. y.y.), ve yeni Kırgızca dönemidir (15. y.y.'dan sonra) (Köroğlu, 2000: 112).

Kırgızların 1991 yılında bağımsız olmalarının ardından Kırgız Türkçesi, resmi dil ilan edilmiştir. Kırgızlar, Kiril alfabesini kullanmaktadırlar.

1.5. Kırgız Türklerinin Tarihi

Türk tarihinin bilinen en eski kavimlerinden biri olduğu Çin kaynaklarından öğrenilen Kırgızlar, MÖ II. asırda Ki-Ku, Kien-Kun veya Gen-Gün, Gegun adıyla bugünkü Kırgızistan'ın doğusu ve kuzeydoğusunda ilk devletlerini kurmuşlardır. Bu devlet yıkıldıktan sonra Hun İmparatorluğu'nun yönetimi altına giren Kırgızlar, Hunların zayıflaması üzerine Hakas Devleti'ni kurarlar. VI. yüzyılın ikinci yarısında Göktürk Devleti'nin idaresi altına girerler. Göktürk Devleti'nin zayıflamasının ardından da Uygurlarla birleşerek Göktürk Devleti'ne son verirler. Böylece VIII. yüzyılda Uygurların hâkimiyetini benimserler (İslam Ansiklopedisi, 2002: 442-443).

Tarih boyunca sürekli bir bağımsızlık mücadelesi veren ve başkalarının himayesi altında yaşamayı kabul etmeyen Kırgızlar, Uygur Devleti'ni yıkarak yeni bir devlet kurarlar. Ancak ülkelerinin Karahıtaylılar tarafından işgal edilmesi üzerine X-XII. asırlarda Karahanlılar'a tabi olurlar ve bu yıllarda İslam dinini benimserler. Kırgız ülkesi 13. yüzyılda Moğol istilasına uğrar. Daha sonra Çağatay Devleti'nin hâkimiyetine girerler. Aynı yüzyıllarda Oyratlara karşı da savaşırlar (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1982: 311).

Kırgızlar, 1700 yılında Hokand Devleti'nin yönetimini ele geçirirler. Türkistan'ın güçlenmesini kendisine tehlike olarak gören Çin, 1757 yılında önce Doğu Türkistan'ı ardından da Hokand Hanlığını mağlup eder. Türkistan hanlarının birbirleriyle münakaşa içinde olmaları, Rusların işini kolaylaştırır ve 1876'da Ruslar Hokand'ı ele geçirir. 1867'de Kırgızistan'ın bir kısmı, Türkmenistan Vilayetine bağlanır. Buhara'nın 20 yüzyılın başlarında Rusların hâkimiyetine girmesiyle Kırgızlar, Çarlık Rusya'sına dâhil olurlar (Kırgızistan Ülke Raporu, 1993: 2).

Ruslar, kendilerine karşı mücadele edenleri acımadan cezalandırarak halka ağır vergiler yüklerler. Ayrıca kendi köylülerini verimli Kırgızistan topraklarına getirirler ve böylece Rus köyleri oluşmaya başlar. Kısacası Ruslar, fakir olsun zengin olsun her kesimden insana baskı kurarak sömürgecilik politikalarını gerçekleştirmişlerdir. Tüm bunlara karşın Kırgızlar da boş durmamış ve pek çok ayaklanma başlatmışlardır. Kırgız Türklerinin 1916 yılında çıkardıkları ayaklanma hazin bir şekilde sonuçlanmış ve pek çok kayıp vermişlerdir. Bir kısmı da Çin'e kaçmak zorunda kalmıştır (Özgen, 2014: 18-19).

1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra Sovyet Rusya dönemi başlar. Kırgızlar halen sıkıntılarından kurtulamamışlardır. Bağımsızlık için pek çok girişimlerde bulunmuşlardır. 1924 yılında muhtar bölge olan Kırgızistan'a 1926 yılında Sovyet Sosyalist Birlik Cumhuriyeti statüsü tanınmıştır. 1980'li yıllarda Sovyetlerdeki siyasî gelişmeler sonucunda Kırgızlar da bağımsızlık yoluna girmişlerdir ve 31 Ağustos 1991 yılında bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Kırgızistan Ülke Raporu, 1993: 2).

2. KIRGIZ MASALLARININ TANIMI, TASNİFİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Kırgızlar, yüzyıllar boyunca bağımsızlıklarını kazanabilmek adına mücadele etmiş bilinen en eski Türk boylarından biridir. Yaşadıkları olaylar, savaşlar, bağımsızlık mücadelesi bir yandan da onların yazılı ve sözlü edebiyatını, kültürünü oluşturmuş ve inançları, kültürleri, gelenek görenekleri, yaşamları edebi eserlerde kendini göstermiştir. Kırgız Türkleri, çok zengin bir sözlü kültüre sahiptir. Bu sözlü kültür içinde özellikle destan, hikâye ve masal önemli bir yere sahiptir. Özellikle kahramanlık destanları önemlidir. Kırgızlara ait olan Manas Destanı başta olmak üzere Kurmanbek, Er Tapıldı, Kococaş gibi pek çok destan sözlü gelenekte yerini almıştır.

Sovyetler Birliği bünyesinde yer alan Türk Cumhuriyetlerinin 1991 yılında teker teker bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra Türkiye'de Türk dünyası dil ve edebiyatlarına ilgi daha da artmış ve buna bağlı olarak yapılan çalışmalar da hız kazanmıştır. Bu araştırmada Kırgız sözlü edebiyat ürünlerinden "masal" üzerinde çalışılmıştır. Öncelikle Kırgız masallarıyla ilgili yapılan tanım ve tasniflere yer vermek uygun olacaktır:

K. K. Yudahin'in Türkçe'ye çevirisi yapılan sözlüğü *Kırgız Sözlüğü*'nde: "comok: kahraman destanı; bu kabilden bir eser, cöö comok: masal." şeklinde bir tanımlama yapılmıştır (Yudahin, 2011: 221).

Süleyman Kayıpov'un konuyla ilgili ifadeleri önem taşımaktadır. Kendisi sözlü eserlerin önemli bir bölümünü "cöö comoktor" yani masalların oluşturduğunu söylemiş ve masalları sınıflandırmıştır. Kayıpov, masalların esas temasını kahramanlık olaylarının oluşturduğunu söyleyerek masalları: kahramanlık masalları (baatırdık cöö comoktor), sihirli masallar (sıykırduu cöö comoktor), hayvan masalları (aybanattar cönündögü cöö comoktor), toplumsal masallar (turmuştuk cöö comoktor) ve mizah masalları (satiralık cöö comoktor) olarak beş grupta tasnif etmiştir. İlaveten mizah masallarının yerini daha sonra anekdotlara (fıkralara) bıraktığını ifade etmektedir. Yazara göre hayvan masallarında, hayvanların hayatı gerçeğe uygun

şekilde ve mecâzî anlamda (fabl, temsili hikâyeler) olmak üzere iki türlü anlatılmaktadır (Kayıpov 2005: 16).

Ali Abbas Çınar ise *"Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler"* adlı çalışmasında masalın tanımını şu şekilde vermiştir:

> *"Masal türü, fantastik tabiatına rağmen halkın hayallerini gerçek bir biçimde anlatan folklorun nesir türüdür. Kırgız masallarının gündemde olması onların yüce ideali amaçlaması ve kıvraklığındandır. Masallarda halkın hayat hakkındaki hayalleri yansıtılmıştır. Onlar eğitim bakımından çok önemli değer taşırlar. Hayatla ilgili (gerçekçi), olağanüstü ve hayvan masalları şeklinde çeşitli gruplara bölünürler"* (Çınar 1997: 82).

Zekeriya Karadavut ise Kırgız folklorunda destan, masal, halk hikâyesi gibi anlatmaya dayalı türler için "comok" kelimesinin kullanıldığını belirtmektedir. Ancak anlatılan eser; şekil, konu ve hacim olarak ele alındığında comok kelimesinin daha da özelleşerek destanı karşıladığını ve nesir şeklindeki küçük hikâyelere yani masallara ise cöö comok denildiğini söylemiştir. Masalların tasnifi konusuna gelince, Kırgız masallarını hayvan masalları, sıykırduu (sihirli) masallar ve turmuştuk (realist) masallar olarak üç kategoriye ayırmıştır (Karadavut, 2010: 72-73).

Kırgız masalları: hayvan masalları, peri masalları ve realist masallar olarak sınıflandırılmaktadır. Hayvan masalları, başlangıçta mitolojik ve totemistik özellik göstermektedir. Ancak insanların düşüncelerinin değişmesi ve gelişmesi, hayat tarzlarının farklılaşması sonucu hayvan masalları da bugünkü şeklini almıştır. Kırgız masallarında at, ayı, kurt, tilki ve pek çok hayvan yer almaktadır. Peri masallarında olay, kahramanların sihirli nesne ya da sihirli yardımcıların yardımı ile olağanüstü güçlere sahip olan kahramanlarla mücadelesi üzerine kurulmaktadır. Totemistik, animistik ve büyüsel ve sihirsel yönler, peri masallarında açıkça görülmektedir. Örneğin uçan kilim, kanatlı at, sihirli nesneler bu masallarda yer alır. Realist masallar ise günlük hayatı konu alırlar ve kahramanları da gerçek hayattan kişilerdir. Kahraman: köylü, tüccar, han, keloğlan alabilir ve akıllarını kullanarak sorunlarla mücadele ederler (Karadavut, 2006: 16-21).

Yukarıdaki tanım ve tasniflerden anlaşılıyor ki Kırgızlar, destana "comok"; masala ise "cöö comok" demişler ve bu şekilde destan ve masalı birbirinden ayırmışlardır. Bununla birlikte masalları: aybanattar cönündögü cöö comoktor (hayvan masalları), turmuştuk cöö comoktor (gerçekçi masallar) ve sıykırduu cöö comoktor (sihirli masallar) olarak üçe ayırarak tasnif etmişlerdir. Ayrıca bu tasnife dördüncü olarak da ulamış comoktor yani efsaneleri dâhil etmişlerdir.

3. KIRGIZ MASALLARININ MUHTEVA VE ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

3.1. Muhteva Özellikleri

Masallar, iyilik üzerine kurulmuştur. Sonunda iyiler mükâfatlandırılır ve kötüler cezalandırılır. Örneğin dedikoducu Eşekbay adlı yiğit, masalın sonunda eşeğe dönüşür (11). Eğitici olma ve ders verme masalların özellikleri arasındadır. Yavru ayı Mamalak'ın yalan söylemesi, hırsızlık yapması ve dişlerini fırçalamaması gibi olumsuz özellikleri ders vermek amacıyla ve eğitici olması bakımından masalda işlenir (24). Masallarda sosyal hayattan izler bulunur. Kırgızlar da bağımsızlık yolundaki mücadelelerini, kültürlerini, yaşayışlarını, sorunlarını, kahramanlıklarını, mutluluklarını sözlü kültürlerine yansıtmışlardır. Masallarda genellikle dua ve beddualar gerçekleşir. Babasının canını acıtan ve sözünü dinlemeyen Taş Murat, babasının bedduasının tutması üzerine sonunda bir kaplumbağaya dönüşerek cezasını bulur (13). Kırgız masallarında İslamî etkiler de sıkça görülmektedir. Mesela Hızır Baba, rüyaya girerek ya da aniden belirerek kahramana yardım eder. Fakir köylü Rüstem'in önünde aniden beliren yaşlı adam, çalışmayı öğreterek ona yardım eder (7). Başka bir masalda da beş vakit namaz ve güzellikleri anlatılır (11). Masallarda kahramanların olağanüstü yardımcıları olur. Doru at, kendisini ve sahibini kurda yem olmaktan kurtarır (15). Görüyoruz ki Kırgız masalları içerik ve konu bakımından çok zengindir.

3.2. Şekil Özellikleri

Kırgız masalları, nesir şeklindedir. Ancak bazı masallarda manzum kısımlara da yer verilir. Bu durum, masal anlatıcısının ustalığından kaynaklanmaktadır. Üzerinde

çalıştığımız masalların çoğunda şiirlere yer verildiğini gördük (1), (3), (7). Ayrıca bu masalların çoğunda atasözlerine yer verilmiştir. Bazı masallar, bir atasözü ile bitirilmiş (23), (14), bazı masalların sonunda da bir atasözünün oluşumu görülmektedir (12). Masallar, destan ve halk hikâyelerine göre kısa, efsane ve fıkraya göre ise uzun metinlerdir. Kırgız masallarından bazılarının birkaç sayfa kadar kısa (22), (23), bazılarının da daha uzun (1), (12) olduğunu gördük. Kırgız masallarının formel yapısına baktığımızda ise bu masalların formel yapı bakımından çok da zengin olmadığını gördük. Masalların başında, ortasında ve sonunda basit ve kısa yapıda olan formeller kullanılmıştır.

3.2.1. Kırgız Masallarının Formel Yapısı

"Masal tekerlemesi, masalın başında, ortasında uygun yerlerde ve sonunda söylenen, yerine göre uzunca, ya da çok kısa (kimi kez birkaç kelimelik) kalıplaşmış birtakım sözlere verilen addır" (Boratav, 2014: 86). Tekerleme, kalıplaşmış söz ya da formel adı verilen sözler; masalla özdeşleşmiş, anlatıma ahenk veren, dinleyicinin ilgisini çeken masalın ayrılmaz parçası olan ifadelerdir. Bir bakıma masalın vazgeçilmez süsüdür diyebileceğimiz formeller: başlangıç (giriş) formelleri, bağlayış (geçiş) formelleri ve bitiş formelleri olarak üçe ayrılır. Çalışmamızın konusu olan Kırgız masallarına baktığımızda bu masallar formel yapı bakımından çok zenginlik göstermemektedir. Çevirdiğimiz masalları ele aldığımızda bu masallardaki formellerin son derece kısa ve basit olduğunu gördük. İncelediğimiz masallarda tespit ettiğimiz giriş, geçiş ve bitiş formellerinin bazı örneklerine aşağıda yer verilmiştir.

3.2.1.1. Başlangıç (Giriş) Formelleri

Giriş formelleri, masalın başında yer alır ve dinleyiciyi masala hazırlamak için kullanılır. Üzerinde çalıştığımız masallardaki son derece sade ve genellikle aynı kalıp sözlerin tekrar edildiği giriş formellerinin bazı örnekleri şu şekildedir:

“Bayırkı ötkön zamanda…”

Bayırkı ötkön zamanda bir han boluptur. (Çok eski zamanlarda bir hükümdar varmış.) (22)

“Bayırkı zamanda…”

Bayırkı zamanda coru tatınakay börk kiyip cürüçü eken. (Eski zamanlarda akbaba, zarif kalpağını giyip yürürmüş.) (25)

“Bir kezde…”

Bir kezde töö menen kumurska birinin tilin biri cakşı bilişçü eken. (Bir zamanlar deve ile karınca birbirlerinin dilinden iyi anlıyorlarmış.) (23)

“Bir kezderde…”

Bir kezderde bardık aybanattardın bardıgı bir tuugan eken. (Bir zamanlar bütün hayvanlar kardeşmiş.) (24)

“Bir zamandarda…”

Bir zamandarda Tilek attuu dıykan boluptur. (Bir zamanlar Tilek adlı bir köylü varmış.) (5)

Bir zamandarda cörgömüş kudum kumurskaday ele öz emgegi menen caşooçu eken. (Bir zamanlar tıpkı karınca gibi, bir örümcek emeğiyle yaşarmış.) (14)

Bir zamandarda Döötü degen caşaptır. (Bir zamanlar Davut denen biri yaşarmış.) (19)

“İlgeri…”

İlgeri bir kedey bolgon eken. (Evvel zaman içinde bir fakir varmış.) (7)

İlgeri bir kembagaldın beş uulu boluptur. (Evvel zaman içinde bir fakirin beş oğlu varmış.) (10)

İlgeri bir dıykandın Taşmurat attuu uulu bolgon eken. (Evvel zaman içinde bir köylünün Taşmurat adlı bir oğlu varmış.) (13)

İlgeri bir dıykan boluptur. (Evvel zaman içinde bir köylü varmış.) (18)

“İlgeri ilgeri…”

İlgeri-ilgeri egin bakkan bir da dıykan bolboptur. (Evvel zaman içinde bağ bakan bir köylü bile yokmuş.) (6)

İlgeri ilgeri Kadırga oluyanın batası tiyip, Kıdır ake atalıp kalgan kılımda Şadıkan degen, sagızganday şakılıktagan on caşar bala boluptur. (Evvel zaman içinde Evliya’nın duasının Kadir’e değip Hızır Baba adıyla söylenip kaldığı asırda Şadıkan denen, kuş gibi cıvıldayan, on yaşında bir çocuk varmış. (8)

İlgeri, ilgeri bir dıykan boluptur. (Evvel zaman içinde bir köylü varmış.) (15)

“İlgeri bir zamandarda…”

İlgeri bir zamandarda coru bardık kıraan kuştardın eñ alduusu cana algırı eken. (Evvel zaman içinde akbaba, yırtıcı kuşların hepsinin en kuvvetlisi ve en iyi avcısı imiş.) (17)

“İlgeri ilgeri bir zamanda…”

İlgeri ilgeri bir zamanda Kurkulday degen momun caş kelin boluptur. (Evvel zaman içinde Kurkulday adında mütevazı, genç bir gelin varmış.) (21)

“İlgeri ilgeri kaçandır bir zamanda…”

İlgeri ilgeri kaçandır bir zamanda Datka attuu momun adam caşaptır. (Evvel zaman içinde Datka adında mütevazı bir adam yaşarmış.) (3)

“İlgeri, kaysı kılım ekeni eç kimdin esinde cok…”

İlgeri, kaysı kılım ekeni eç kimdin esinde cok, Eşekbay degen cigit boluptur. (Hangi asır olduğunu kimsenin bilmediği bir zamanda Eşekbay denen bir yiğit varmış.) (11)

“Kaçandır, atam zamandardın birinde…”

Kaçandır, atam zamandardın birinde, karının kadırın bilbegen Acıke attuu han boluptur. (Çok eski zamanlarda yaşlı insanların kıymetini bilmeyen Acıke adlı bir han varmış.) (1)

“Kaçandır bir ötkön zamanda…”

Kaçandır bir ötkön zamanda eki bir tuugan boluptur. (Geçmiş zamanların birinde iki kardeş varmış.) (12)

“Kaçandır bir zamandarda…”

Kaçandır bir zamandarda karışkır boluptur. (Bir zamanlar bir kurt varmış.) (20)

“Kim bilsin, mından ayabay köp cıldar murun …”

Kim bilsin, mından ayabay köp cıldar murun keñ örööndü mekendegen bir el boluptur. (Kim bilir, bundan çok yıllar önce engin bir ovada yaşayan bir halk varmış.) (16)

“Kündördün birinde…”

Kündördün birinde tokson caştı caşap kalgan karıya menen maekteşip olturup, bala kezimde maga aytıp bergen çoñ enem Tolgonaydın comogu esime tüştü. (Günlerden bir gün doksan yaşını yaşamış bir ihtiyar ile büyüdüğü çocukluk zamanını bana anlatan büyükannem Tolgonay’ın masalı aklıma geldi.) (9)

3.2.1.2. Bağlayış (Geçiş) Formelleri

Geçiş formelleri, masalın giriş kısmından sonra asıl olayların anlatılmaya başlandığı bölümleri içerir. Böylece hem dinleyicinin ilgisi uyanık tutulur hem de uzun zamanlar ve uzun olaylar kısaltılarak masaldaki olaylar arasında hızlı geçişler yapılır. İncelediğimiz masallardaki bazı geçiş formelleri şunlardır:

"Akırı…"

Akırı çarçaganda tokoydun için maanekteşet. (Nihayet yorulunca ormanın içinde dinlenmişler.) (5)

Akırı eldin çöntögündö bir tıyın da pul kalbay kaldı. (Sonunda halkın cebinde bir tıyın da kalmamış.) (13)

Akırı cörgömüştör can bilbegen amaldı oylop tabışat. (Sonunda örümcekler, insanın bilmediği bir işi düşünüp bulmuşlar.) (14)

"Aradan bir az kün ötköndön kiyin…"

Aradan bir az kün ötköndön kiyin, Acıke han attuu-baştuu kişilerdi cana çogulttu. (Aradan birkaç gün geçtikten sonra Acıke Han, mümtaz kişileri yine toplamış.) (1)

"Az öttübü, köp öttübü kim bilsin.."

Az öttübü, köp öttübü kim bilsin. Bir kezde eşek tık toktoyt. Karışkır kütkön ubaktım kelip cetken eken dep, cumulgan közün açа eşektin üstünön cerge ırgıp tüşöt. (Az gitmiş uz gitmiş eşek, bir anda şak diye durmuş. Yeme vaktim gelmiş diye gözünü açtığında kurt, eşeğin üstünden yere düşmüş.) (20)

"Bir cumadan kiyin…"

Bir cumadan kiyin kalıstar Döötünükünö kelişet. (Bir hafta sonra hakemler, Davut'un evine gelmişler.) (19)

"Bir kün ötöt, eki kün ötöt…"

Bir kün ötöt, eki kün ötöt. Aylaker sırın açpayt. (Bir gün geçmiş, iki gün geçmiş. Aylaker sırrını açıklamamış.) (22)

"Bir künü…"

Bir künü kiçinekey kız apasının ıylap olturganın baykap kalat. Körsö Kurkuldaydı tuugandarı üydü boşotkula, uulumdu kirgizem degen turbaybı. (Bir gün küçük kız, annesinin ağlamakta olduğunu görmüş. Meğerse Kurkulday'ın akrabaları: "Evi boşaltın, oğlum girecek." demiş.) (21)

Bir künü Erkayım Aylaker menen çoguu bak içinde seyildep cürgön. (Bir gün Erkayım, Aylaker ile beraber bahçenin içinde gezintiye çıkmışlar.) (22)

Bir künü, uktabay catkan apa, baldarının biröö bışıldap ıylap catkanın ugup kalat. Körsö al Mamalak eken. (Bir gün uyuyan anne, çocuklarından birinin hıçkırarak ağladığını duymuş. Meğerse o, Mamalak imiş.) (24)

“Bir ookumda…”

Bir ookumda esine kelgen kabarçı aarı bolgondu bolgondoy cörgömüştörgö aytıp beret. (Bir müddet sonra aklı başına gelen haberci arı, olanı olduğu gibi örümceklere söyleyivermiş.) (14)

Bir ookumda terezeni biröö kakkılayt. (Bir süre sonra birisi, pencereyi tıkırdatmış.) (18)

“Bir ookumdan kiyin…”

Bir ookumdan kiyin han karıyaga: “Kana bereer coobuñdu ayta ber alcıgan çal” - dep kese ayttı. (Bir müddet sonra han, ihtiyara: “Hani nerede vereceğin cevabın? Söyleyiver bunamış ihtiyar.” diye kesin olarak söylemiş.) (1)

Bir ookumdan kiyin gana karışkır kolgo tüşkönün sezet. Obolu atka calınat. At bolso anı şıldıñdap külöt. (Bir müddet sonra kurt, atın eline düştüğünü anlamış. Önce ata yalvarmış. At ise onunla alay edip gülmüş.) (15)

Bir cumadan kiyin kalıstar Döötünükünö kelişet. (Bir hafta sonra hakemler, Davut’un evine gelmişler.) (19)

Bir ookumdan kiyin, babırgan mınday dep car aytat: “Ukkula sözümdü, ukkula sözümdü! Aligi men aytkan sırduu daam tetigi aloolongon ottun içinde. Cetkeniñer alasıñar, cetpegeniñer kuru kalasıñar.” (Bir süre sonra puhu şöyle ilan etmiş: “Dinleyin sözümü, dinleyin sözümü! Az önce söylediğim gizemli yiyecek, işte öteki alevlenen ateşin içinde. Ona ulaşanlar alsınlar, ulaşamayanlar başkaldırsınlar.”) (25)

“Caz ayının bir kündöründö…”

Caz ayının bir kündöründö toru attı eesi cayıtka koe beret. (Bir ilkbahar gününde sahibi, doru atı otlamaya göndermiş.) (15)

“Cıl artınan cıl öttü.”

Cıl artınan cıl öttü. Handın cardıgınan kiyin ulgaygandardın sanı cıldan cılga azaya berdi. (Yıllar geçmiş. Hanın emrinden sonra yaşlı kişilerin sayısı yıldan yıla azalmış.) (1)

“Cıl cılıp ötö berdi…”

Cıl cılıp ötö berdi öz nugu menen. Şadıkan er cetip cigit boldu. (Yıllar akarak geçivermiş. Er Şadıkan, büyüyüp yiğit olmuş.) (8)

“Cıldar ötö beret…”

Cıldar ötö beret, ötö beret. Datkanın kızdarı boy tartıp çoñoyuşat. (Yıllar yılar geçmiş. Datka’nın kızları boy atmış.) (3)

“Cıldardın birinde…”

Cıldardın birinde kış ayabay katuu boldu. Alsızdar can argası kılıp, Taşmuratka maldarın arzanga satuuga argasız boluştu. (Yılların birinde çok sert bir kış olmuş. Güçsüzler, canlarının derdine düşüp hayvanlarını Taşmurat’a ucuza satmaya mecbur kalmışlar.) (13)

“Cıl ötkön sayın…”

Cıl ötkön sayın ene-balanın önörü arta beret. Uyanı calañ gana appak cündön tokuşat. (Yıllar geçtikçe anne çocuğun hünerleri artıvermiş. Yuvayı sadece bembeyaz tüyden yapmışlar.) (21)

“Ertesi…”

Ertesi Balban, meldeştin şartına ılayık, özünün oyun kalıstarga bildiret. (Sabah Balban, bahsin şartına kendisinin uygun olduğunu hakemlere bildirmiş.) (19)

“Ertesi künü…”

Ertesi künü Ergeceel agasına uuga çıgıp kelüünü sunuş kıldı. (Ertesi gün Ergeceel, abisine kendi çadırına gelmesini teklif etmiş.) (12)

“Köktön tüştübü ce cerden çıktıbı, kim bilsin…”

Köktön tüştübü ce cerden çıktıbı, kim bilsin, kedeydin kak aldına appak sakalduu karıya payda boldu da kaldı. (Gökten mi düşmüş yoksa yerden mi çıkmış bilinmez, fakirin tam önünde bembeyaz sakallı bir ihtiyar belirmiş.) (7)

“Köz açıp cumgança…”

Köz açıp cumgança kürkürögön küz da keldi. (Göz açıp kapayıncaya kadar hızlıca sonbahar da gelmiş.) (1)

“Köz açıp cumgança aradan altı cıl öttü…”

Köz açıp cumgança aradan altı cıl öttü. Çukulagan cerlerden izdegenderi tabılbadı. (Göz açıp kapayıncaya kadar aradan altı yıl geçmiş. Kazılan yerlerde aradıklarını bulamamış.) (7)

“Kün beşimge tayanıp kalgan maalda…"

Kün beşimge tayanıp kalgan maalda, kök buka baştagan uylar çoñ tüp çiydi tegerektep alışıp ökürö baştaştı. (Gün öğleye dayandığı vakit boğanın öncülüğündeki inekler, oluşturdukları dairenin etrafında dolanarak bağırmaya başlamışlar.) (1)

“Kündör ötö berdi…”

Kündör ötö berdi, ötö berdi. Umay boy tartıp ene boldu. (Günler günler geçmiş. Umay, büyüyüp anne olmuş.) (3)

Kündör ötö berdi, ötö berdi. Kim bilsin kança ötkönün? Eşekbaydın esine bir nerse tüştü. (Günler günler geçmiş. Kim bilir ne kadar geçmiş? Eşekbay’ın aklına bir şey gelmiş. (11)

Kündör ötö beret, ötö beret. Bir tuugandar kün sanap çoñoyot. Buga alardın apası ayabay kubanat. (Günler günler geçmiş, kardeşler gün geçtikçe büyümüşler. Anneleri, bu duruma çok sevinmiş.) (24)

“Kündördün birinde…”

Az caşadıbı ce köp caşadıbı, akırı kündördün birinde Datka karıya, andan soñ al kişinin baybiçesi köz cumdu. (Az mı yaşamış, çok mu yaşamış sonunda günlerden bir gün Datka İhtiyar ondan sonra da o kişinin karısı ölmüşler.) (3)

Kündördün birinde bir tuugandar tüştönüp olturuşkan. Mına kızık! Sırttan atasının koburaganı ugulat. (Günlerden bir gün kardeşler düşünüp oturuyorlarmış. İşte ilginçlik! Dışarıdan babalarının mırıldanışı işitilmiş.) (5)

Kündördün birinde konoktoruna karıya özü kep baştayt: “Baldarım baamımda siler cakşı atanın balasısıñar. Aligi siler aytıp, anan men ulagan tört sap ır Iylaaktıkı go deym?” Ulandar karıyaga ooba deşip carışa coop berişet. (Günlerden bir gün ihtiyarın kendisi, misafirlerine söze başlamış: “Çocuklarım, anladığım kadarıyla sizler iyi bir babanın çocuklarısınız. Az önce sizin söylediğiniz ve sonra benim ekleme yaptığım dört dize şiir, Sulugöz’ün değil mi?” Delikanlılar, hep bir ağızdan doğru olduğu cevabını vermişler.) (10)

Kündördün birinde, agasın ayabay sagıngan Ergeceel aga arnap kattı cazdı. (Günlerden bir gün, abisini çok özleyen Ergeceel, ona ithafen bir mektup yazmış) (12)

Kündördün birinde ata-balanın ortosunda mınday bir okuya boldu. Taşmurat ömüründö birinçi colu, atasının betine tike çıgıp, dıykan bolgusu kelbegenin bildirdi. (Günlerden bir gün, baba ve evladının arasında şöyle bir olay geçmiş. Taşmurat, ömründe ilk kez babasına karşı gelip köylü olmayı istemediğini söylemiş.) (13)

Kündördün birinde adatınday ata cörgömüş menen ene cörgömüş tokoygo ketişken. (Günlerden bir gün her zamanki gibi baba örümcekle anne örümcek, ormana gitmişler.) (14)

Kündördün birinde Döötünün eline duşman kol salat. (Günlerden bir gün, Davut'un halkına düşman saldırmış.) (16)

Kündördün birinde Uluu Toonun köz melcigen askasının arasında kuştardın çoñ cıyını bolup, corunun coruk-cosunun taldaşıptır. (Günlerden bir gün Ulu Dağ (Uluu Too) ın en yükseğindeki kayalıkların arasında kuşların büyük bir toplantısı olmuş ve akbabanın eskiden kalma alışkanlıklarını tartışmışlar.) (17)

"On cıl on kün öttü…"

Kasiettüü karının kembagalga colukkanınan beri tuura on cıl on kün öttü. (Kutsal İhtiyar'ın fakirle karşılaşmasının üstünden tam on yıl, on gün geçmiş.) (7)

"Oşentip…"

Oşentip, keçeeki ele altı caşar akılduu kız, öz emgeginin, ak peyilinin cana bilgiçtiginin natıycasında camı curttun oozuna alınıp, "Umay Ene" atka konuptur. (Böylece daha dünkü altı yaşındaki kız emeğinin, güzel amelinin ve bilgiçliğinin neticesinde tüm yurdun ağzında "Umay Anne" ismini almış.) (3)

Oşentip öz oyun işke aşıruu üçün Şaytan ar kanday ayla-amaldı oyloy baştadı. (Bu nedenle düşüncesinin gerçekleşmesi için Şeytan, her türlü çareyi düşünmeye başlamış.) (9)

Oşentip beş beren akılman karıyanın taalimin alıp, andan okuy baştaştı. (Bu şekilde beş yiğit, akıllı ihtiyarın talimini alıp ondan öğrenmeye başlamışlar. (10)

Bir kün ötöt, eki kün ötöt. Aylaker sırın açpayt. Oşentip bir cuma ötöt. Segizinçi kün degende Aylaker Erkayım catkan bölmögö kirse, al ıylap olturuptur. (Bir gün geçmiş, iki gün geçmiş. Aylaker sırrını açıklamamış. Bu şekilde bir hafta geçmiş. Sekizinci gün gelince Aylaker, Erkayım'ın yattığı odaya girdiğinde onun ağladığını görmüş.) (22)

"Oşol kezde…"

Oşol kezde Döötünü bir gana adam caktıruuçu emes eken. Al Balban attuu, közü oynoktop turgan, taştı taruu kılgan cigit boluçu. (O zaman Davut'u yalnızca bir kişi beğenmemiş. O, Balban adlı gözü oynayan, taşı darı eden bir yiğitmiş.) (19)

"Oşol kündön baştap…"

Oşol kündön baştap ata-balanın kesibi eki ayrıldı. Dıykan dıykan boydon kalıp, suu sugarıp danın baktı. Taşmurat aytkanınday soodaga şaştı. (O günden itibaren baba ve oğlunun mesleği ayrılmış. Köylü, köylü olarak kalmış, sulama yapıp ekinle meşgul olmuş. Taşmurat, söylediği gibi ticarete atılmış.) (13)

"Oşondo…"

Oşondo Sagındı alkagandar köp boluptur. (O vakit Sagın'a çok hayır duası etmişler.) (1)

Balanın coobu Ulukman tabıptı ayabay kubandırat. Caş tabıptın tegin emes ekenine közü cetip, alakan cayıp batasın bergen eken oşondo kasiettüü Ulukman tabıp. (Balanın cevabı, Lokman Tabip'i çok sevindirmiş. Genç tabibin boş olmadığına, avuç açarak hayır dua ettiğine kutsal Lokman Tabip o zaman emin olmuş.) (2)

Oşondo akılman mintip coop beriptir aligi cigitke: "Tilegiñ cakşı eken balam. Birok soboluña cooptu obolu menden emes, kalk arasınan izdeseñ bolmok eken. Mınça keliptirsiñ, bilgenimdi aytıp bereyin. (O vakit Bilge, az önceki yiğide şöyle cevap vermiş: "Dileğin güzelmiş evladım. Sualinin cevabı evvela bende değil, onu halk arasında araştırsan daha iyi olur. O kadar gelmişsin, bildiğimi söyleyivereyim.") (4)

Eşekbay oşondo bir bakırıştı salgan eken, büt canıbarlardın cürögü tüşüp kalıptır. (Eşekbay, o vakit öyle bir bağırmış ki tüm hayvanların ödü atlamış.) (11)

Oşondo coru mintip kors etti: "Bol tezireek! Tüş da bolup kaldı." (O vakit akbaba, patavatsızca şöyle söylemiş: "Çabuk ol! Artık öğlen oldu.") (17)

Kumurska akılsız töögö oşondo mınday degen keñeşin beriptir: "Sen bu kebeteñ menen özüñçö can saktay albaysıñ. Büröönün akılın ugup, aydaganına könsöñ, canıñ kalat." (Karınca, akılsız deveye o vakit şöyle nasihat etmiş: "Sen, bu halinle kendi canını koruyamazsın. Birisinin aklını dinleyip söylediklerine kulak verirsen kurtulursun.") (23)

"Tört mezgil almaşıp kış da kelet…"

Tört mezgil almaşıp kış da kelet. Cerdin betin appak kar, kök muz kaptayt. Kumurska bolso, cıluu üyünö nebak kirip ketken. Töö azırınça kañgıp cürüp kalgan. (Dört mevsim dönüşüp kış da gelmiş. Yeryüzünü bembeyaz kar, mavi buz kaplamış. Karınca ise sıcak evine çoktan girmiş. Deve, şimdi yersiz yurtsuz dolaşıyormuş.) (23)

"Tün ortosunan oop kalgan maalda…"

Tün ortosunan oop kalgan maalda kuduk kazgandardın emgegi tekke ketpey, Sagındın aytkanı çın bolup çıktı. (Vakit gece yarısını geçtiğinde kuyuyu kazanların emeği boşa gitmemiş. Sagın'ın söylediği doğru çıkmış.) (1)

"Ubakıt az öttübü, köp öttübü kim bilsin…"

Ubakıt az öttübü, köp öttübü kim bilsin, özünün tırışçaaktıgının natıycasında Umay ukmuştuuday darıger bolup çıga kelet. (Vakit az mı geçmiş çok mu geçmiş kim bilir, kendi çabasının neticesinde Umay, çok iyi bir tabip olup çıkmış.) (3)

3.2.1.3. Bitiş Formelleri

Bitiş formelleri, anlatıcının sözlerini bitirdiği ve masalın sona erdiğini gösteren kalıplaşmış sözlerdir. Çevirdiğimiz Kırgız masallarındaki bitiş formellerinin bazıları şöyledir:

"Ak niet dıykandın zarı kudayga cetip…"

Ak niet dıykandın zarı kudayga cetip, Taşmurat taş baka bolup kalgan eken. (İyi kalpli köylünün ağlaması, Allah'a ulaşmış ve Taşmurat, kaplumbağa olup kalmış.) (13)

"Akırı…"

Akırı caman bolup büttü. Eşekbay "Eşek" degen atka kondu. Tübölükkö tört ayaktuu ayban boldu. (Sonu, kötü olarak bitmiş. Eşekbay, "Eşek" adını almış ve ebediyen dört ayaklı bir hayvan olarak kalmış.) (11)

"Andan beri…"

Andan beri bul aalamda kança merte tañ attı, kün battı, eç kim bilbeyt. Birok beş berendin tagdırı aytılıp kelet. Barmak, Söömöy, Orton, Atı cok cana Çıpalak delip. (Ondan beri bu dünyada kaç kez şafak söktü, kaç kez gün battı hiç kimse bilmez. Fakat beş yiğidin kaderi söylenegelmiş. Barmak (Baş Parmak), Söömöy Barmak (Şehadet Parmağı), Orton (Orta Parmak), Adı Cok (Adsız Parmak/Yüzük Parmağı), Çıpalak (Serçe Parmak) diye adlandırılmışlar.) (10)

Andan beri ondogon, balkim cüzdögön kılımdar ötsö da cörgömüştördün açuusu tarabaptır. Ukumdan-tukumga zalalın tiygizüüdö. Egerde mınday bolbogondo, cörgömüş attuularga kanday sonun bolot ele! "Kurulay öcörlük kunarsızdıktın belgisi." - degen eken babalarıbız. Bul makal uşu comokton ulam caralgan

okşoboybu. (O zamandan beri on, belki yüz asır geçse de örümceklerin acısı geçmemiş. Nesilden nesle zararları dokunmuş. Eğer böyle olmasaydı örümcek isimlilere ne kadar iyi olurdu! "Boş inatçılık, çirkinliğin işaretidir." demiş babalarımız. Bu atasözü, bu masaldan ortaya çıkmış.) (14)

"Andan beri ele köp cıldar ötsö da…"

Andan beri ele köp cıldar ötsö da Şaytan menen Iyman it cıgılış bolup kelatıptır. Munun sebebi birde akıl-es ceñse, birde arak baştagan içimdikter Şaytandın zobolosun kökölötkönündö. (Ondan beri çok yıllar geçmiş olsa da Şeytan ile İman ikisi birden düşüp gelmiştir. Bunun sebebi, akıl yense de rakıdan başlayan içkilerin Şeytan'ın itibarını yükseltmesiymiş.) (9)

"Andan beri kılımdan kılım ulanıp, kıyla cıldar ötkön eken."

Andan beri kılımdan kılım ulanıp, kıyla cıldar ötkön eken. Kıdır ake menen Şaytandın ortosundagı salgılaş küçögöndön küçöp, ayıgışkan abalga cetiptir. (Ondan beri asırlar asırlar eklenerek çok yıllar geçmiş. Hızır Baba ile Şeytan arasındaki savaş şiddetlenmiş ve kıyasıya savaş halini almış.) (8)

"Andan beri neçendegen cıldar ötsö kerek…"

Andan beri neçendegen cıldar ötsö kerek. Balkim miñdir ce andan da köptür. Uşul azır da Kıdır ake cakşını calgap, camandı kargap cüröt deyt. (Ondan beri pek çok yıl geçmiş olmalı. Hatta bin, belki ondan da fazladır. Şimdi de Hızır Baba, iyiye yardım edip kötüye beddua ederek hareket eder, denir.) (7)

"Kiyin…"

Kiyin ulgaygan çaktarında Adıl menen Ergeceel kiyinkilerge muras kılıp, eki makal kaltırışkan eken. Birinçisi Adıldıkı: "Terektey boy, temirdey bulçuñdan; temenedey akıl iygi." Ekinçisi Ergeceeldiki: "Açuuga aldırış naadandıktın belgisi, anı ceñiş adamdıktın belgisi." - dep. Ata-bababızdan beri kelatkan makal dal uşintip caralıptır. (Sonra büyüdükleri zaman Adil ile Ergeceel, geridekilere miras olarak iki atasözü bırakmışlar. Birincisi Adil'inki imiş: "Kavak gibi boy demir gibi kastan, çuvaldız kadar akıl iyidir." İkincisi ise Ergeceel'inki imiş: "Öfkelenmek cahilliğin işareti, onu yenmek insanlığın işaretidir." demişler. Atalarımızdan beri gelen atasözü, tam da bu şekilde oluşmuştur.) (12)

"Kiyin ulgayıp kalgan çagında da…"

Caş tabıp çın dili menen uluunun uçugun ulap uçka cetet. Dalaylardı ildetterinen sakaytıp soobuna kalat. Kiyin ulgayıp kalgan çagında da, ildettüü adamdardı köröör

aldında, uluu tabıp Ulukmandın arbagına atayın sıyınuuçu deşet. (Genç tabip, büyüğün yolunu gönülden devam ettirivermiş. Pek çok kişinin hastalığını iyileştirip sevap kazanmış. Sonra büyüdüğü zaman da hasta insanları gördüğünde büyük tabip Lokman'ın ruhuna okuyup hürmetle eğilirmiş, derler.) (2)

"Oşol kündön baştap…"

Oşol kündön baştap han özünün murdagı çeçiminen baş tartıp, caştarga karını kadırlagıla dep car ayttırıptır. (O günden itibaren han, önceki kararından vazgeçip gençlere ve ihtiyarlara hürmet edin, diye ilan etmiş.) (1)

Oşol kündön baştap ata-bala ıntımakta caşaşkan eken. Kiçinekey Tilek baş bolgon neberelerin, karıya emgekke üyrötüptür. İştegeniñer men üçün bolso, üyröngönüñör özüñör üçün dep aların erkeletçü eken. "Akıykat ak emgekten caralat."- degen makal oşondon kalıptır. (O günden itibaren baba ve oğulları huzur içinde yaşamışlar. Küçük Tilek, torunların başı olmuş. İhtiyar, çalışmayı öğretmiş. "Çalışmanız benim içinse öğrenin kendiniz için." diye onları şımartırmış. "Hakikat, doğru çalışmaktan ortaya çıkar." denen atasözü oradan kalmıştır.) (5)

Oşol kündön baştap adamdar dıykançılıktı kesip kılıp alışıptır. Un tartıp, nan casagandı üyrönüşüptür. Nandı kordobogula, kesir bolot degen da ilgertiden kelatkan akıl. Cakşılıkka cakşılık, itti urbagıla degen akılın Akıl çoñ ata birinçi oşondo aytıptır. (O günden itibaren insanlar, çiftçiliği meslek edinmişler. Un eleyip ekmek yapmayı öğrenmişler. "Ekmeği horlamayın, israf olur." denen eskiden kalmış bir akıldır. "İyiliğe iyilik, ite vurmayın." denen fikri ilk defa Büyükbaba Akıl, o zaman söylemiştir.) (6)

Oşol kündön baştap, corunun cek körgöndörü bürküt, kırgıy cana babırgan eken. Egerde kolunan kelse, alardın tukumun kapkaçan tıypıl kılmakçı. (O günden itibaren akbabanın nefret ettiği [kuşlar]; kartal, atmaca ve puhu olmuş. Eğer elinden gelse onların nesillerini hemen yok edermiş.) (17)

Oşol kündön baştap mitaam cırtkıç ekinçi tilek tilegis bolgon eken. (O günden itibaren, açıkgöz yırtıcının ikinci kez dileği kabul olmuş.) (20)

Erkayım oşol kündön baştap sagınuu degen emne ekenin tuura baamdaptır. Körsö bulbul baykuş apasın, üyün sagınıp ıylagan turbaybı. (Erkayım, o günden itibaren özlemin ne olduğunu doğru anlamış. Meğerse zavallı bülbül, annesini ve evini özleyip ağlıyormuş.) (22)

"Oşondon beri…"

“Akılsız töödön, akılduu kumurska cakşı.” - degen makal da oşondon beri kelatıptır. (“Akılsız deveden, akıllı karınca iyidir.” denen atasözü de o zamandan beri söylenegelmiştir.) (23)

Oşondon beri coru soksoyup kanattuulardan bölünüp kalıptır. Anın üstünö börkü küygöndö, töbö cünü büt örttönüp, taz bolup kalgan turbaybı. Balkim oşondon uyalsa kerek? (O zamandan beri akbaba, öne çıkıp kuşlardan ayrılmış. Üstelik kalpağına bakınca tepesindeki tüy bitmiş, yanmış, kel olup kalmış. Hatta bundan utanmamış.) (25)

“Uşul azır da…”

Uşul azır da el kayda köçöttör Döötü usta menen öz babalarının bir kezderde dos boluşkandıktarın sıymıktanuu menen eskerişet imiş…(Şimdi de hanımböcekleri, Davut Usta ile atalarının bir zamanlar dost olduklarını iftiharla hatırlarlarmış.) (16)

Uşul azır da Kurkuldaydın tukumdarı suu boyloy caşaşat. Bir eköönün başı koşulgan cerde, adamdardın coruktarın kep kılışat eken. Sebebi, Kurkuldaylar tezireek ele kayradan adam boluunu eñseşet turbaybı. Alardın tagdırı adamga tıgız baylanışkan. Kaçan gana adam öz kemçiliginen tazarganda, kurkuldaylar tilegine cetmekçi. (Bu zamanda da hala kurkuldayın nesilleri, su boylarında yaşarlarmış. Birkaçı, bir araya gelince insanların işlerinden konuşurlarmış. Bunun sebebi, kurkuldayların çabucak tekrar insan olmayı şiddetle arzulamalarıymış. Onların kaderi, insanlara sıkı sıkıya bağlıymış. Ne zaman ki insanlar, kendi kusurlarını düzeltirlerse o zaman kurkuldayların dileği gerçekleşecekmiş.) (21)

“…tübölükkö ölbös bolup kalıptır.”

Umay enege köptün batası tiyip, tübölükkö ölbös bolup kalıptır. (Umay Anne, bir çocuğun duası deyip sonsuza kadar ölümsüz olmuş.) (3)

4. SIRDUU SANDIK /COMOKTOR (SİHİRLİ SANDIK/MASALLAR) ADLI ESER VE YAZARI HAKKINDA

Sırduu Sandık/Comoktor (Sihirli Sandık/Masallar) Adlı bu masal kitabının yazarı Saparalı Koykelov’dur. Kendisi, 1933 yılında Kant şehrinde doğmuştur. İlk ve orta eğitimini tamamladıktan sonra 1956 yılında Eczacılık Enstitüsünü bitirmiştir. Kırgızistan’ın değişik yerlerinde görev yapmış ve daha sonra 1963 yılında tayini

Bişkek'e çıkmıştır. Daha sonra da Eczacılık Enstitüsünde görevine devam etmiştir (Koykelov, 1996: 3-4).

Bir masal derleme kitabı olan bu eserde yirmi beş masal metni yer almaktadır ve bu masalların da sekizi asıl masallar, yedisi hayvan masalları, sekizi sihirli masallar ve ikisi ise zincirlemeli masallar kategorisinde yer almaktadır.

Asıl masallar: Sırduu Sandık "Sihirli Sandık" (1), Ulukmandın Caşı "Lokman'ın Gençliği" (2), Umay Ene "Umay Anne" (3), Comoktun Caralışı "Masalın Ortaya Çıkışı" (4), Karıyanın Comugu "İhtiyarın Masalı" (5), Nan Cönündö Ulamış "Ekmek Hakkındaki Efsane" (6), Makaldın Caralışı "Atasözünün Ortaya Çıkışı" (12), Kapazdagı Bulbul "Kafesteki Bülbül" (22) dür. *Hayvan masalları:* Öcör Cörgömüş "İnatçı Örümcek" (14), Karışkır Kantip İt Bolgon "Kurt Nasıl Köpek Olmuş?" (15), Tilegi Kabıl Bolgon Karışkır "Dileği Kabul Olan Kurt" (20), Töö Menen Kumurska " Deve ile Karınca" (23), Calgınçı Ayuu "Yalancı Ayı" (24), Taz Coru "Kelaynak" (25) ve Coru Tuuraluu Ulamış "Akbaba Hakkındaki Efsane" (17) dir. *Sihirli masallar:* Kıdır Ake "Hızır Baba" (7), Şeytan Degen Kim Bolgon "Şeytan Kimmiş?" (8), Iyman Comogu "İman Masalı" (9), Beş Berendin Tagdırı "Beş Yiğidin Kaderi" (10), Uşakçı "Dedikoducu" (11), Taşbaka "Kaplumbağa" (13), Döötü Menen İtelgi "Davut ile Doğan" (19), Kurkuldayların Adam Boluunu Eñseyt "Serçelerin İnsan Olma İsteği" (21) dir. *Zincirlemeli masallar:* El Kayda Köçöt "Hanımböceği" (16) ve Torgoy Menen Dıykan "Tarla Kuşu ile Köylü" (18) dür.

Araştırmanın temelini oluşturan bu Kırgız masallarında sık sık atasözlerine yer verilmiş ve böylece masal ile atasözleri arasında da bağlantı kurulmuştur. Birçok masal, atasözü ile bitirilmiştir. Bazı masallar atasözüyle bitirilerek bir ders vermek amaçlanmış, bazıları da atasözünün oluşumuna kaynaklık etmiştir. Bu kitapta yer alan masalların bazıları normal uzunlukta olup bazıları ise kısa masallardır. Ayrıca bu masallar giriş, geçiş ve bitiş formelleri bakımından da pek zengin değildir. Kırgız masallarındaki formeller sade ve kısa bir yapıya sahiptir. Bunun yanı sıra çoğu masalda şiirlere yer verilmiştir. Masallarda atasözü ve şiir gibi diğer türlere yer verilmesi, masal anlatıcısının ustalığını göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ MASALLARININ TİPLERİNE GÖRE MOTİF SIRASI

2. "SIRDUU SANDIK" ADLI MASAL KİTABINDAKİ KIRGIZ MASALLARININ TİP İNCELEMESİ

Stith Thompson, kendi başına var olabilen her masalın bir tip olduğunu söylemiştir. Bu araştırmada Eberhard-Boratav ve Antti Aarne-Stith Thompson kataloglarına göre Kırgız masallarının tip araştırması yapılmıştır. Tip sıralaması yapılırken masalın adı, Eberhard-Boratav ve Antti Aarne-Stith Thompson kataloglarındaki tip numarası, masalın teması ve son olarak da masalın motif sırası verilmiştir.

Masalların tip sıralaması yapılırken W. Eberhard - Pertev Naili Boratav'ın çalışması *"Typen Türkischer Volkmarcen"* ve Antti Aarne'nin hazırlayıp daha sonra öğrencisi Stith Thompson tarafından geliştirilen çalışma *"Masal Tipleri" (The Types of the Folktale)* esas alınmıştır. Ancak W. Eberhard - P. N. Boratav'ın çalışması Almanca olduğu için bu eserden doğrudan istifade edemedik. Buna karşın bu eserden hareketle çalışmalarını ortaya koyan Ali Berat Alptekin'in *"Kazak Masallarından Seçmeler"* ve Zekeriya Karadavut'un *"Kırgız Masalları"* adlı eserlerinden istifade edilmiştir. Fakat tiple ilgili temel kaynaklardan biri Eberhard - Boratav kataloğu olduğu için burada bu eseri de zikretmeyi uygun gördük. Aynı şekilde S. Thompson tarafından hazırlanan tip kataloğu da İngilizce olduğu için bu eserden de kısmen faydalandık. Bununla birlikte katalogda olmayan masal tipleri de boş bırakılmıştır.

Sırduu Sandık/Comoktor (Sihirli Sandık/Masallar) Adlı kitaptaki metinlerden sekizinin asıl masallar, yedisinin hayvan masalları, sekizinin sihirli masallar, ikisinin de zincirlemeli masallar grubunda yer aldığı tespit edilmiştir. Aşağıda incelenen Kırgız masallarının tip sıralamaları verilmiştir.

BİRİNCİ MASAL

1. Sihirli Sandık (asıl masal)

2. EB: 162; AaTh: 1049-1051 (Ali Berat Alptekin, Kazak Masallarından Seçmeler, 2003, Ankara, yirmi birinci masalla benzerlik göstermektedir).

3. Hanın emrine rağmen, büyükbabasını gizemli sandığında saklayarak ölümden kurtaran zeki Sagın'ın büyükbabasının verdiği akıllarla hanı ve halkı kıtlıktan kurtarması.

4. Motif sırası:

a) Yaşlı insanların kıymetini bilmeyen zalim Acıke Han, altmışını geçenleri işe yaramadıkları gerekçesiyle öldürme emri verir.

b) Acıke Han, emrine uymayanları ailesiyle birlikte diri diri yakacağını söyler. Yıllar geçer ve çoğu kişi, daha altmışına varmadan korkudan ve kederden ölmeye başlar.

c) Düşmanın kuşatmasıyla Acıke Han, herkese akıl danışır ve sonunda han ve halkı, vatanlarını terk ederek ıssız bir çöle yerleşirler.

d) Halk kıtlıkla karşı karşıya kalınca Acıke Han, tekrar akıllılara akıl danışır ve kimseden bir fikir çıkmayınca birçoğunun başını keser.

e) Han, sonra bir de halka danışmaya karar verir ve mümtaz yiğitleri huzuruna getirtir. Yiğitlerin arasında Sagın adlı biri vardır ve yaşıtları onunla "Büyük Sandık" diye şakalaşır. Çünkü Sagın, sandığını yanından hiç ayırmaz.

f) Sagın'ın halkın bilmediği gizli sırrı, onun yetmişine varan büyükbabasını sandığın içinde saklamasıdır. Sagın, hanın emrine rağmen ölüme meydan okuyarak büyükbabasını sandığın içinde saklar.

g) Sagın, dışarıda olanları her gün büyükbabasına anlatır. Büyükbaba, düşmandan kaçan halkın çöl tarafına değil de dağ tarafına doğru gitmesini, tam öğle vakti olduğunda ineklerin toplanıp yöneldikleri yere doğru gitmelerini, suyun nerede olduğunu ineklerin bulabileceğini söyleyerek bu aklı hana kendi fikriymiş gibi söylemesini ister.

h) Sagın, olanları hana anlatınca han, başka çaresi olmadığı için bunu kabul eder ve yiğitler, ineklerin arkasına düşerler. Sonunda yiğitler, ineklerin kokladıkları yeri kazarlar ve toprağın altından su fışkırarak çıkar.

i) Halk, suyu bulan Sagın'a çok hayır duası eder ve bu haber Acıke Han'a da ulaşır.

j) Büyükbabası Sagın'a birinci sınavı başarıyla geçtiklerini söyler ve daha sonra han, mümtaz kişileri yine toplar. Büyükbabası, Sagın'a halkın kışı geçirmesi ve açlıktan korunabilmek için birlik olmaları, bir tencereden yemek yemeleri, bir obadan duman çıkarmaları gerektiği fikrini hana söylemesini ister.

k) Sagın'ın söylediklerine sevinen han, hazinesi tükendiği ve halkta ekin az olduğu için kederlenir ve bu defa sadece Sagın'a akıl danışır ve ona tohumun nasıl bulunacağını sorar ve düşünmesi için ona üç gün müddet verir.

l) Büyükbabası bu defa Sagın'a halkın toprağı sürmesini, yetecek kadar suyla sulamasını, eski harman yerinin etrafındaki saman ve kepeği toplayıp toprağa saçmalarını söyler.

m) Göz açıp kapayıncaya kadar sonbahar gelir ve o yılki ekinin hasılatı bol olur. Halk, Sagın'a hayır duası eder.

n) Acıke Han, Sagın'ı sıkıştırır ve ona akılları kimden aldığını söylemesi için üç günlük süre verir.

o) Akşamleyin evine gelen Sagı'ın üzgün olduğunu anlayan büyükbaba, Sagın'dan kendisini hanın huzuruna götürmesini ister. Büyükbaba, olanları hana anlatır ve han, utanarak ondan af diler.

p) Acıke Han, hanlığına bakmadan Sagın'ın önünde başını eğer ve onu kendine vezir, büyükbabasını da başdanışmanı yapar.

İKİNCİ MASAL

1. Lokman'ın Gençliği (asıl masal)

2. EB: - ; AaTh: -

3. Oğlunun ve gelininin hastalığına deva bulamayan Lokman Amca'nın dileğinin gerçekleşmesi ve karşısına çıkan genç tabibe talim terbiyesini vermesi.

4. Motif sırası:

a) Âlemde adı iyi iyi bilinen Lokman Amca'nın bir arzusu vardır. O, yaşlandığını ve dertlere deva bulamadığını yaşıtı olan tabip Murat'a anlatır.

b) Lokman Amca, genç bir tabibin öğrencisi olmasını, ona bildiklerini öğretmeyi ve bilmediklerini de ondan öğrenmeyi ister. Bu, Lokman Amca'nın arzusudur.

c) Bir arzusu olan akıllının önüne genç bir delikanlı çıkar ve aradığınız benim, der gibi selam verir.

d) Lokman Amca, hastalıklarına çare bulamadığı için ölen oğlu ve gelini aklına gelince kederlenir ve ağlar.

e) Lokman Amca, meçhul genç tabip ve onlara rehberlik edenlerden oluşan bir grup toplanıp tabipliğin türlü sırlarını konuşurlar.

f) Lokman, uzun bir ders vererek bildiklerini anlatır ve genç tabibe ölen oğlu ve gelininin hastalığının çaresini nasıl bulduğunu sorar.

g) Genç tabip, Lokman Amca'ya herkesin hürmet ettiğini, herkesin yanılabileceğini uzun ömür sürmeyen oğlunun ve gelininin eceli geldiği için öldüğünü söyler. Genç tabip, ayrıca Lokman Amca'ya pek çok hastalığın çaresini bildiğini, türlü otlardan ilaç yapıp çok fazla sevap kazandığını da söyler.

h) Genç tabip, Lokman Amca'yı övdükten sonra ona kusurlarını da söyler. Ataların âlemde altmış bin hastalık olduğunu söylediğini hatırlatır ve hepsine çare bulmak için kendisinin ömrünün yetmeyeceğini söyler. Zamanında meslektaşlarının ilminden yeterince faydalanmadığını belirtir.

i) Lokman Amca, genç tabibin söylediklerinden sonra mutluluktan ağlar. Az ömrü kaldığını söyleyerek ondan yanında kalarak talim terbiyesini almasını rica eder ve artık büyük tabibin Lokman değil, kendisi olduğunu söyler.

j) Genç tabip, büyüğün yolunu devam ettirir ve pek çok kişinin hastalığını iyileştirip sevap kazanır.

ÜÇÜNCÜ MASAL

1. Umay Anne (asıl masal)

2. EB: 72; AaTh: 301 (Zekeriya Karadavut, Kırgız Masalları, 2006, Konya, yirmi altıncı masalla benzerlik göstermektedir).

3. Küçük kız Umay, çok iyi bir tabip olur ve hem ailesine hem de halka faydası dokunur.

4. Motif sırası:

a) Mütevazı ihtiyar Datka'nın yedi kızı vardır ve en küçüğünün adını dedesi Tükübay "Umay" koymuştur.

b) Datka'nın altı kızı evlenerek köyden uzağa gider. Datka'nın sağlığı bozulmaya başlar ve yaşlı eşi de hastadır.

c) Babasının gece boyu acı acı ağlayışlarını duyan altı yaşındaki Umay, hem halka hem de anne babasına faydalı olmak ister ve dertsiz derde deva bulabilmek için dedesinin ölmeden önce ona verdiği kitabı okur.

d) Umay, kendi çabasının neticesinde çok iyi bir tabip olur.

e) Anne ve babasını da iyileştiren şefkatli Umay, düşmana da dosta da merhamet edip iyileştirir ve zengin ya da fakir diye ayrım yapmaz. İyileşenler bir kez sevinse onları iyileştiren Umay bin kez sevinir.

f) Kızlarının ahlakına ve merhametine sevinen Umay'ın anne ve babası, birinin gözü değmesin diye onun boynuna muska takarlar.

g) Umay da büyür ve anne olur. Gün geçtikçe onun ünü dünyaya yayılır ve halk, ona hürmet eder. Umay'ın en güzel meziyeti, hastalığı kendisinin iyileştirmediğini, dedesi Tükübay'ın yardımının dokunduğunu söylemesidir.

h) Daha dünkü altı yaşındaki kız emeğinin, güzel amelinin ve bilgiçliğinin neticesinde tüm yurdun ağzında "Umay Anne" adını alır.

i) Umay Anne, sevdiği işi tabipliği devam ettirip herkesin duasını alır. Ayrıca küçük çocukları iyileştirmeyi de çok sever.

j) Umay'ın babası Datka İhtiyar ve ondan sonra da karısı ölür. Umay, yaşarken onlara nasıl hürmet ettiyse ölünce de onları aynı şekilde hürmetle uğurlar.

k) Umay Anne'ye bir çocuğun duası değip sonsuza kadar ölümsüz olur. Kimin evinde hasta çocuk, fakir olsa Umay Anne o evde olurmuş, derler.

l) Halk arasında hala "Umay Anne, sadece çok sevdiği kişilere görünür." denen inanış muhafaza edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MASAL

1. Masalın Ortaya Çıkışı (asıl masal)

2. EB: - ; AaTh: -

3. Bilge Dede, âleme adı şöhret olan insanı araştırıp her şeyi bilmek isteyen yiğide yardım eder ve yiğit, halkın bir hazine olduğunu, masalların altına değiştirilemeyeceğini anlar.

4. Motif sırası:

a) Bir yiğit uzakları atla dolaşıp, geçit geçip, sert akan suyu geçip, âleme adı şöhret olan insanı araştırıp gelir.

b) Bilge Dede, insanı araştıran ve her şeyi bilmek isteyen yiğidi konuşturur. Yiğit, ona üç soru sorar.

c) Bilge Dede, yiğide aradığının halk arasında olduğunu söyler.

d) Bilge Dede, yiğide bir zamanlar kendisinin de onun gibi olduğunu ve her şeyi bilmek istediğini anlatır. İyiyi de kötüyü de gördüğünü ve tam her şeyi öğrendiğini düşündüğü anda Masalcı İhtiyar'la karşılaştığını söyler.

e) İhtiyar, yiğidin üç sorusuna cevap verir ve aklın eğitiminin, kararsızlığın anahtarının, sağlığın ilacının eski masallar olduğunu söyler.

f) Yiğit, Masalcı'nın söylediklerine inanır ve o günden ölünceye kadar onu dinler, onun talim terbiyesini alır.

g) Yiğit, sonra da pek çok masalcıyla karşılaşır ve halkın bir hazine olduğunu ayrıca masalların altına değiştirilemeyeceğini anlar.

h) Yiğit de baba olur ve hatalarını çocukları tekrarlamasın diye onlara yol gösterir. Çocuklarına masalın sırrını anlatarak masalı yoldaş edinmelerini, sağlığın ve talihin kaynağının insanın huzurlu gönlü olduğunu söyler.

BEŞİNCİ MASAL

1. İhtiyarın Masalı (asıl masal)

2. EB: - ; AaTh: -

3. Tilek adlı köylünün tembel olan iki oğlunun, babaları onları bırakıp uzağa gidince çalışmanın önemini anlaması ve babaları geri döndüğünde ondan af dileyip hayır duasını almaları.

4. Motif sırası

a) Tilek adlı bir köylü vardır. Yaşıtları, Tilek çocuk büyük demeden herkese iyi dilekte bulunduğu için ona bu adı verirler.

b) Tilek'in iki oğlu olduğunda çocuklarının annesi ölür. Tilek, iki oğlunu bin bir zorlukla büyütür.

c) Tilek, çocuklarının büyüdüklerinde onun yükünü hafifleteceğini düşünür. Fakat çocuklar, babalarına çok eziyet ederler ve sadece akılsızların çalıştığını söylerler. Yarını düşünmeden yaşarlar.

d) Çocuklarının akılsızlığına çok üzülen Tilek, hıçkıra hıçkıra ağlar. Fakat yine de onlara yüz çevirmez. Ama çocukları, babalarını suçlamaya devam eder.

e) Umudu kırılan köylü, gece boyu alıp başını gider. Çocukları çaresiz kalınca babalarını aramaya başlarlar fakat onu hiçbir yerde bulamazlar.

f) Yorulunca ormanın içinde dinlenen çocuklar burada ev yaparlar, ekin ekerler ve mal bakarlar. Böylece çalışmanın kıymetini ve babaları Tilek'in kim olduğunu anlarlar.

g) Yıllar geçer, iki kardeş evlenir ve abi, büyük çocuğunun adını "Tilek" koyar.

h) Birleşen emek, iki kardeşin huzurunu artırır ve onların tek arzusu, babalarının hayır duasını almaktır.

i) Bir gün, iki kardeş otururlarken babaları çıkagelir. Bu duruma çok sevinen iki kardeş babalarından af dilerler. Çocuklarını affeden Tilek, onlara merhamet ederek tembelliği öğrettiğini söyler ve kendisi de onlardan af diler.

j) Baba ve oğulları, o günden itibaren huzur içinde yaşarlar. Küçük Tilek, torunların başı olur. İhtiyar ise onlara çalışmayı öğretir.

k) "Hakikat, doğru çalışmaktan ortaya çıkar." denen atasözü oradan kalmıştır.

ALTINCI MASAL

1. Ekmek Hakkındaki Efsane (asıl masal)

2. EB: - ; AaTh: -

3. Ekmeği horlayan çocukların sonunda Büyükbaba Akıl'ın yardımıyla onun değerini anlayıp akıllanması ve insanların çiftçiliği meslek edinmesi.

4. Motif sırası:

a) Bir zamanlar insanlar çiftçiliği bilmezler ve ekmek kendi kendine pişer. Bedavaya alışan çocuklar, ekmekten top yapıp oynarlar.

b) Çocuklar ekmeği horlayınca buğdayın öncülüğündeki ekinler ve ondan yapılan tatlı ekmekler kimsenin görmediği bir yere gitmeye karar verirler. Sonunda mavi denizin dibine saklanırlar.

c) O belalı gecede her şeyden habersiz uyuyan çocuklar, uyandıklarında ekmek bulamazlar. Çocuklara bunun suçlusunun kendileri olduğunu söyleyen büyükanne, onlara ne yapmak gerektiğini sadece Büyükbaba Akıl'ın bilebileceğini söyler.

d) Çocuklar, zorlukla Büyükbaba Akıl'ı bulurlar. Büyükbaba Akıl, öfkesinden dişlerini gıcırdatır ve çocukların korkması ona eğlenceli gelir.

e) Büyükbaba Akıl, çocuklara kaderlerinin Mavi İt'in elinde olduğunu söyler.

f) Büyükbaba Akıl, yalan söylemiyordur. Ekinler ve ekmekler geceleyin kaçtığında sadece kendisi ve Mavi İt uyanıktır. Mavi İt, kaçanları kovalayıp önlerini keser ve

sonunda mavi denize ulaşan tamamı sadece bir avuç tahıl, itin rızkı olur. Mavi İt, akıllı ihtiyarın inancını boşa çıkarmaz ve saygıya layık olur.

g) Çocuklar, tüm hadiseyi kendi gözleriyle görür. Akıllıları, yanlışlarının farkına varır; akılsızları ise nafile anlayamazlar.

h) Büyükbaba Akıl, çalışmayana ekin ve ekmek olmadığını söyler. O günden sonra insanlar, çiftçiliği meslek edinirler ve un eleyip ekmek yapmayı öğrenirler.

YEDİNCİ MASAL

1. Hızır Baba (sihirli masal)

2. EB: - ; AaTh: -

3. Kendini öldürmek isteyen fakir Rüstem'in karşısına çıkan Hızır Baba'nın ona çalışmayı öğretmesi ve Rüstem'in zengin olması. Hızır Baba'nın, iyiliğinin neticesinde Rüstem'in oğlu Kadir'i Hızır ilan etmesi.

4. Motif sırası:

a) Fakir Rüstem, kimsenin olmadığı ıssız bir vadiye gelir ve canına kıymak ister. Bu esnada karşısına birdenbire aksakallı bir ihtiyar çıkar ve Rüstem'in ödü patlar.

b) Söylettirmeden fakirin düşüncesini anlayan aksakallı ihtiyar, Rüstem'e bir şart koşar ve eğer çalışırsa zenginleyeceğini söyler ve bu ıssız vadide ekin ekip bağ bahçe yapmasını ister. Rüstem, ihtiyarın bu şartını kabul eder.

c) İhtiyar, geldiği şekilde gözden kaybolur ve çalışmayı seven insana lazım olan her şeyi fakire bırakır.

d) İhtiyarın Rüstem'e ev, hayvan, saban ve kızıl öküzü bırakmasının ardından daha önce bu zenginliği görmeyen Rüstem'in ağlayası gelir. İhtiyar, tembellik yaptığında Rüstem'in rüyasına girerek çalışması için onu uyarır.

e) O günden itibaren büyük çalışma başlar. Çalışmayı bilmeyen Rüstem, ilk günler zorluk çeker. Fakat onun iyi bir meziyeti, verdiği sözü yerine getirmesidir.

f) İhtiyarın tüm söylediklerini yapan fakir zenginler ve dört yanı kıble olup kalır. Evlenerek çoluk çocuğa karışır. Çocukları da çalışmayı öğrenir ve babalarından geri kalmazlar.

g) Fakirin kutsal ihtiyarla karşılaşmasının üstünden on yıl on gün geçer. Sözleşmeye göre ihtiyar bu süre dolunca tekrar gelecektir. Rüstem onun gelmeyeceğini düşünür fakat o sırada gökten ihtiyarın sesi duyulur. Rüstem, ondan şüphelendiği için çok pişman olur. Düşününce bu zenginliğe nasıl kavuştuğunu anlar.

h) Babasının sırrını elindeki beş parmak gibi bilen Kadir'in de isteği bu kutsal ihtiyarla karşılaşıp onun hayır duasını almaktır.

i) Bir gün baba oğul, bağda otururken yanlarına eski elbiseli bir ihtiyar gelir ve akıllı Kadir, onu rahat ettirerek en iyi şekilde ağarlar.

j) Rüstem, evine gelen tanımadığı adamın kim olduğunu anlamak için çaba sarf eder. Adam, evde tek başına kalır. Aradan yedi gün geçer ve ihtiyar, Rüstem ve oğluna anlatacaklarını dinlemelerini, eğer ricasını yerine getirmezlerse her şeyin bozulacağını söyler.

k) İhtiyar, Rüstem'in başından geçen olaylardan başlayarak söylenilmesi gerekli olan her şeyi anlatır. Sözün sonunda dünyayı dolaştığını, iyiyi de kötüyü de gördüğünü, aradığı iyi kişinin Kadir olduğunu söyler ve Kadir'i Hızır ilan eder.

l) O günden beri aradan bin belki de ondan da daha fazla yıl geçer. Bugün de hala Hızır Baba, iyiye yardım edip kötüye beddua ederek hareket eder, denir.

SEKİZİNCİ MASAL

1. Şeytan Kimmiş? (sihirli masal)

2. EB: 67; AaTh: 671 (Ali Berat Alptekin, Kazak Masallarından Seçmeler, 2003, Ankara, on altıncı masalla benzerlik göstermektedir).

3. Şadıkan adlı bilgili bir çocuğun, büyüyüp Kadir'in Hızır Baba olduğunu duyunca kendi kendine kin beslemesi ve hırsına yenilen Şadıkan'ın yanlış yolu seçerek sonunda "Şeytan" adını alması.

4. Motif sırası:

a) Bir zamanlar Evliya'nın duasının Kadir'e değip Hızır Baba adıyla söylenip kaldığı asırda Şadıkan denen on yaşında bilgili bir çocuk vardır.

b) Yıllar geçer, Şadıkan büyür. O, Kadir'in Hızır baba olduğunu duyunca kendi kendine kin besler ve hırs yapar.

c) Hırsının peşine düşen Şadıkan, kendisinden başka akıllı olmadığını söyler ve kötü niyetli yolu seçer. Onun tüm amacı, Hızır Baba'nın yoluna engel olup onun yerine geçmektir.

d) Dalaverecinin bu tavrını anlayan Hızır Baba, mütevazı halkın bölünmemesi için Evliyasından nasihat ister. Evliya ise, sabredip dayanmasını ve acele etmeden onu tekrar denemesini söyler.

e) Kendini Hızır Baba'dan daha üstün gören Şadıkan kötülüğü bırakmayınca Evliya bu sefer kendisi onunla konuşur ve ona doğru yolu gösterir.

f) Şadıkan, Evliya'nın sözünü de dinlemez ve insanları iyi yoldan uzaklaştırmak için uğraşır. O, sadece Hızır Baba ile rekabet etmez bu dünyada iyiliği savunup kötülükten uzak duran herkesi düşmanı sayar.

g) İnsani vasıflarını kaybeden Şadıkan, kötü niyetinden vazgeçmediği için dış görünüşü de bozulur. Allah, nizamsız işlerinden dolayı onu lanetler ve sonunda Şadıkan, "Şaytan (Şeytan)" adını alarak kötülüğün tellalı olarak tanınır.

h) Şadıkan, Şeytan adını almasından itibaren Hızır Baba'ya ciddi fenalıklar tasarlayıp onun işini berbat etmek için öne geçer ve maksadına ulaştığı zaman başının yedi kat göğe erdiğini söyler.

i) Ondan beri çok yıllar geçer. Hızır Baba ile Şeytan arasındaki savaş şiddetlenip kıyasıya savaş halini alır. Bu dünyada yaşayan insanlar, ikisinden hangisinin tarafını tutsa zafer, ötekinin olur.

DOKUZUNCU MASAL

1. İman Masalı (sihirli masal)

2. EB: 67; AaTh: 671 (Ali Berat Alptekin, Kazak Masallarından Seçmeler, 2003, Ankara, on altıncı masalla benzerlik göstermektedir).

3. Şeytan ile İman arasındaki rekabet.

4. Motif sırası:

a) Yıllar önce Hızır Baba'nın yolundan gidenler imanlı olurlar. O zamanlar halk, birlik içinde yaşar ve herkes akılla hareket eder.

b) Hızır Baba'nın ikinci adı "İman" dır.

c) Eskiden ihtiyarlar, gençlere: "Allah'ım onu imandan ayırma, güçlü kıl." diye dua ederler.

d) Halkın çoğundan kötü niyeti ve hırsı ile ayrılan Şeytan, birlik içinde olan insanları doğru yoldan ayırmak için uğraşır ve her türlü çareyi düşünmeye başlar.

e) Şeytan, sonunda aradığını bulur ve kendi içkisiyle insanı aklından mahrum etmek için her türlü içeceği acıtmaya başlar. Türlü otların muhtevasını da bozar.

f) Şeytan, acıttığı içki ve muhtevasını değiştirdiği otlarla ilk önce Allah korkusunu dilinden düşürmeyenleri sınamayı uygun görür.

g) İman da uyumayıp elinden geldiğince taraftarlarını iyiliğe çağırır. Fakat imanın hatası, Şeytan'ın fikrini boş bir hayal olarak görmesidir.

h) Zaman kazanan Şeytan, sihirli içeceklerinden halka azar azar vermeye başlar. Kendi halindeki insanları kandırıp onlara korkmamalarını, bulduğu içecek ve otların hastalıklarına deva olacağını söyler.

i) Dalavereciye inananların yolu yavaş yavaş İman'dan ayrılmaya başlar ve bu durum İman sahibini acı acı ağlatır.

j) Keyfi kaçan İman, üç gün evden çıkmadan oturur. Sonunda şerefi onu yener ve aptalın işine göre iş yapar fakat geç kalır.

k) Şeytan'ın yaptıklarına son derece inanmış olan halk, ondan önceki zatın verdiği şeyleri ister. Buna uğraşan Şeytan, sihirli ilaçlarının ölçüsünü çok fazla artırır.

l) Kötü niyetli Şeytan, bununla yetinmez ve türlü türlü içecekleri insanların arasına yayar. İlk zamanlar içeceklere dayanamayıp övünen yiğitlerin çoğu, sonunda onun kölesi olurlar.

m) İnsanların maymun gibi sırıtıp, kurt gibi dövüşüp, sonunda domuz gibi balçıkta debelendiğini gören iman, üzülür ve ağlar.

n) Ondan beri çok yıllar geçmiş olsa da Şeytan ile İman ikisi birden düşüp gelir. Bunun sebebi, akıl yense de rakıdan başlayan içkilerin Şeytan'ın itibarını yükseltmesidir.

ONUNCU MASAL

1. Beş Yiğidin Kaderi (sihirli masal)

2. EB: - ; AaTh: -

3. Babalarının beş yiğidi çalışmaları için şehre göndermesi ve orada yiğitlerin karşısına çıkan Hızır Baba'nın onlara yardım etmesi. Yiğitlerin, çalışmayı ve birlik içinde olmayı öğrenmesi.

4. Motif sırası:

a) Bir fakirin beş oğlu vardır. Fakir, her zaman çocuklarının iyi olması ve halkın gözünde itibar kazanmaları için dua eder.

b) Fakir, çocukları için her dilek dilediğinde gözlerinden yaş aktığı için yaşıtları onun adını "Sulugöz" koyar.

c) Çalışmaya değer veren babaları sayesinde beş yiğit, halkın yemediğini yiyip giymediğini giyerek büyür.

d) Sulugöz, çocuklarından söylettirmeden kendi bilgisini, tecrübesini öğrenmelerini ister fakat onlarda bir gayret göremez. Yine de onlara kötü söz söylemez ve baba nasihati verir.

e) Çocuklarının bir meslek sahibi olmasını isteyen Sulugöz, onlara çalışıp bir parça ekmeğin kadrini anlamaları için üç gün süre verir.

f) Beş yiğit, büyük bir şehre varır ve bir haftaya yakın dolaşırlar. Fakat iş bulamazlar ve açlıktan mideleri içine çöker. Karşılarına çıkan aksakallı ihtiyar, onlara yardım eder.

g) Beş yiğit olanları ihtiyara anlatır ve babalarından duydukları şiirin iki dizesini tekrar ederler. O vakit ihtiyar, son iki dizesini söyler ve şiiri tamamlar. Yiğitler, babalarının şiirini ihtiyarın ağzından duyunca çok sevinirler.

h) O gün ihtiyar, yiğitleri evine götürüp misafir eder. Onlara okudukların şiirin Sulugöz'ün olduğunu söyler ve babalarıyla nasıl karşılaştığını ve onun yaptığı iyilikleri anlatır.

i) İhtiyarın adı, Hızır Baba'dır. Beş yiğidin şehre gelme nedenlerini anlayan ihtiyar, onlara talim terbiye verir. Bu şekilde kimin kim olduğu anlaşılmaya başlar.

j) Beş yiğidin büyüğü Barmak (Baş Parmak), akıl veren babanın söylediklerini yerine getirip fazlasıyla çalışır. O, üstadını düşündüğü zaman ona şöyle dua edermiş: "Halkın başı olup bir kişiyi değil, çok kişiyi memnun ettin." diye.

k) Söömöy Barmak (Şehadet Parmağı), abisi Barmak'ın (Baş Parmak) yolundan yürür. Her şeyden önce iyiyi kötüyü uzaktan anlar. Hızır Baba, ona: "Çok kişinin gönlünü avutan, gözünü açıp sevindiren bir rehber ol, ışığım." diye dua eder.

l) Ortancı oğul Orton (Orta Parmak), düşünerek konuşan ve iyiyle kötünün arasında tarafsız olandır. Güçleri azaldığında halk, Orton'u (Orta Parmak) aklına getirir. Hızır Baba ona: "Kara kılı tam yaran bir tarafsız ol." diye dua eder.

m) Beş yiğidin dördüncüsü, Atı Cok (Adsız Parmak/Yüzük Parmağı) diye tanınır. Hızır Baba Atı Cok'a (Adı Yok) "Adına zatı yaraşır." diye isim koyar. Bu, öğretmenin öğrencisine yaptığı duasıdır.

n) Beşinci yiğide Çıpalak (Serçe Parmak) adını Hızır Baba kendisi verir. Doğrusu, Çıçalak'tır. Bunun sebebi, Çıpalak'ın (Serçe Parmak) sınavda bir ok boyu mesafesinde kaçmasıdır.

o) Akıllı üstat, yiğitlerin gitmesine müsaade eder ve beş parmağına onların adını vererek onlardan da beş parmak gibi birlik olup ayrılmamalarını ister.

p) Üstada söz vererek beşi birlikte doğdukları yere doğru yola çıkarlar ve sonunda evlerine varırlar.

r) Sulugöz, beş yiğidin ağzından Hızır Baba'nın adını duyunca hemen olanları anlar. Tam da bu günde evde büyük bir ziyafet olur.

s) Ondan beri beş yiğidin kaderi söylenegelir. Onlar: Barmak (Baş Parmak), Söömöy Barmak (Şehadet Parmağı), Orton (Orta Parmak), Adı Cok (Adsız Parmak/Yüzük Parmağı), Çıpalak (Serçe Parmak) diye adlandırılırlar ve beş parmak birbirinden nasıl ayrılmazsa insanlar da aynen böyle ayrılmazlar.

ON BİRİNCİ MASAL

1. Dedikoducu (sihirli masal)

2. EB: 67; AaTh: 671 (Ali Berat Alptekin, Kazak Masallarından Seçmeler, 2003, Ankara, on altıncı masalla benzerlik göstermektedir).

3. Dedikodoyu seven Eşekbay adlı yiğidin kötü yolu seçmesi ve sonunda bir eşeğe dönüşmesi.

4. Motif sırası:

a) Hangi asır olduğunu kimsenin bilmediği bir zamanda, Eşekbay denen bir yiğit vardır. O da yumru başlı ve iki ayaklı bir insandır.

b) O zamanki insanın bir kuralı vardır ve yaşlı genç demeden herkes, bu kuralı her gün beş defa tekrar eder.

c) İbadetin ilki şafakta yapılır. Bu ibadetin ameli yağan bembeyaz karla karşılaştırılır ve ibadet, her gün mütevazı bir şiirle biter.

d) Eşekbay, halk gibi ibadete gelir fakat diğerleri gibi farzı yerine getirmez. Kötü düşüncelerini başkalarının duymasından korkar.

e) İkinci ibadet, öğlen yapılır. İbadet edenler, helal emeğe önem verirler. Şairler, emek için şiir yazar ve kopuzcular, yeni yeni nağmeler oluşturur.

f) Eşekbay, birilerinin konuşmasını dinlemeyi çok sever. Gece boyunca komşularının konuşmalarını dinler. O, kulaklarının aşırı uzun olmasını ve karıncaların fısıltılarını bile duyabilmeyi ister.

g) Halkın üçüncü ibadeti, ikindi vaktidir. Halk, bu vakti dünyadaki bütün iyiliklerin dolduğu vakit diye bilir ve aksakallı babalar, ak saçlı anneler çocuklarına dua ederler.

h) Hiç kimseye akıl danışmayan Eşekbay, halktan ayrı düşer. Kimseye akıl danışmaz ve bilenin sözünü dinlemez.

i) Dördüncü ibadet, akşam yapılır. Bu ibadet, insanı gözün görmediği yüksekliğe çıkarır.

j) Son ibadet, tam gece olduğunda yapılır. İbadet için toplananlar, farzı yedi kez tekrarlayıp yıldızlar gibi birlik olmak için dua ederler.

k) Bu, bugün söylendiğinde beş vakit namazın bittiğini gösterir.

l) Eşekbay, beş vakit ibadetin sonuncusundan ölüm gibi korkar. Sebebi, gökyüzündeki bütün yıldızların parlamasının ona kötü muamelede bulunuyor ve onu korkutuyor gibi gelmesidir.

m) Eşekbay'ın kötü alışkanlıklarını öğrenenler onu dışlar. Fakat bir grup insan, ona nasihat eder ve insanlık sıfatlarından uzaklaştığını, ay ışığı vurmuş ışıklı gölün suyundan kendine bakıp görmesini söylerler.

n) Eşekbay, bir gün ay ışığı vuran ışıklı gölün suyunda kendine bakar ve gözlerine inanamaz. Tıpkı Şeytan'ın şeklini görmüş gibi olur.

o) Eşekbay, o vakit öyle bir bağırır ki tüm hayvanların ödü patlar. İnsanlık sıfatından mahrum olan Eşekbay, insan gibi konuşamaz da. Hatalarını sonunda akılsız başı anlar. Fakat çok geç kalır.

p) Şeytan, Eşekbay'ın kulağına şöyle fısıldar: "Ey talihsiz Eşekbay! Niye bu kadar kaygılanıyorsun? İnsanlıktan oldun. O yüzden sen, çabucak kimsenin görmediği tarafa kaçıp git. Biz, olduğun yeri bulup seni kendimize katarız." Şeytanlardan ölüm kadar korkan Eşekbay, şimdi Şeytan olsam yok olurum, deyip o kadar sızlanır ki aii aii aii der.

r) Sonunda Eşekbay, "Eşek" adını alır ve ebediyen dört ayaklı bir hayvan olarak kalır.

ON İKİNCİ MASAL

1. Atasözünün ortaya çıkışı (asıl masal)

2. EB: 162; AaTh: 1049, 1051 (Zekeriya Karadavut, Kırgız Masalları, 2006, Konya, kırk üçüncü masalla benzerlik göstermektedir).

3. Gücüne güvenen Adil adlı yiğidin, aklını kullanan kardeşinden af dilemesi. Ergeceel'in, aklıyla üç kaplanı da yenerek abisine yardım etmesi.

4. Motif sırası:

a) Adil ve Ergeceel adlı iki kardeş vardır. Adil, o kadar güçlüdür ki demiri kayış gibi büker.

b) Adil, ağılındaki hayvanlara saldıran kaplanla dövüşerek onu yener ve obadakiler, onu "Çocuk Bahadır" diye çağırmaya başlar.

c) Abisinden beş yaş küçük olan Ergeceel'in gerçek adı Akıl'dır. Bu, babasının kulağına ezan okuyarak koyduğu addır.

d) Abisi Ergeceel'i küçük görür ve evden gitmesini söyler. İki kardeşin arası açılır ve Ergeceel, evden uzağa gider.

e) Ergeceel, ağlaya ağlaya uyuyakalır ve rüyasında ölmüş babasını görür. Babası ona abisini affetmesini, birlik olmalarını, aklını kullanarak hareket etmesini söyler.

f) Ergeceel, uyandığında etrafında kimseyi göremez. Annesiyle babasının mezarının tam ortasındadır ve onlara dua eder.

g) Ergeceel, abisi gibi yeri kürekle kazar fakat ne kadar çalışsa da iş çoğalmaz. Rüyasına giren annesi, ona babasının sözünü dinleyip aklını kullanmasını söyler.

h) Çok düşünen Ergeceel, sonunda sabanı bulur ve öküz koşulan sabanla hiç sürülmemiş toprağı sürer. Halka, ekinlerin üzerinden hayvanı sürerek tanelerini ayırmayı da öğretir.

i) Ergeceel değirmeni de bulur ve un, ekmek çok olur. Halk, ona çok dua eder.

j) Bir gün Ergeceel, abisine mektup yazar ve onu obasına çağırır. Bu buruma önce çok kızan abi, sonra kardeşinin yanına gider. Ergeceel, abisini en güzel şekilde ağarlar.

k) Adil, kendince hırslandığı erkek kardeşini gücüyle yenip halkın gözünde tekrar itibar kazanmak için onu öldürmek ister.

l) Ergeceel, abisinin kötü niyetini anlar ve ava gitmeye karar verir. Üçüncü gün tahmin ettikleri yere varıp, karınlarını doyurup, uykuya dalarlar.

m) Uyumayan Adil, kardeşini öldürmek için planlar yaparken orman tarafından üç kaplan saldırır. Korkan Adil, yardım etmesi için kardeşine yalvarmaya başlar.

n) Akıllı Ergeceel, bulduğu sihirli silahı yay ile üç kaplanı da öldürür.

o) Kabahatini anlayan Adil, kardeşinden af diler ve ganimetlerle evlerine dönerler.

p) Sonra büyüdükleri zaman Adil ile Ergeceel, geridekilere miras olarak iki atasözü bırakırlar. Birincisi Adil'inkidir: "Kavak gibi boy demir gibi kastan, çuvaldız kadar akıl iyidir." İkincisi ise Ergeceel'inkidir: "Öfkelenmek cahilliğin işareti, onu yenmek insanlığın işaretidir."

ON ÜÇÜNCÜ MASAL

1. Kaplumbağa (sihirli masal)

2. EB: 67; AaTh: 671 (Ali Berat Alptekin, Kazak Masallarından Seçmeler, 2003, Ankara, on altıncı masalla benzerlik göstermektedir).

3. Babasının bedduasını alan zalim tüccar Taşmurat'ın sonunda bir kaplumbağaya dönüşmesi.

4. Motif sırası:

a) Bir köylünün Taşmurat adlı bir oğlu vardır. Baba oğul birbirlerine destek olup güzelce yaşarlar.

b) Köylü, oğluna açgözlü olmamasını, harama gitmemesini, helal kazanmasını ve tarafsız olmasını söyleyerek akıl nasihat verir.

c) Buluğ çağını geçip delikanlı olan Taşmurat, kendi yaşıtlarından dost edinir. Babası bu duruma çok sevinir.

d) Bir gün Taşmurat, ilk kez babasına karşı gelerek köylü olmak istemediğini söyler. O günden itibaren baba ve oğlun mesleği ayrılır. Köylü, köylü olarak kalır, Taşmurat ise tüccar olur.

e) Taşmurat, önceleri herkese yardım eder. Fakat daha sonra başkalarının sırtından geçinen açgözlülerin arasına katılır ve biricik babasını da unutur.

f) Yılların birinde çok sert bir kış olur ve kuraklık da boy gösterir. Halk, hayvanlarını Taşmurat'a ucuza satmaya mecbur kalır. Seyrek çıkan ekini de çekirge yer ve halkın eli boş kalır. Böyle bir felaketin olacağını önceden anlayan Taşmurat, ambarındaki dolu ekini saklar.

g) Köylü, oğlunun gidişatından memnun olmasa da ondan umudu kesmez ve ona çok dua eder. Fakat oğlu yanlış yolundan dönmeyince elinden bir şey gelmeyen köylü, kimsenin görmediği bir yere gider.

h) Taşmurat'ın ticareti kızgın bir hal alır. Taşmurat, terazinin taşlarını her gün eğe ile bileyip küçültür. Bundan da memnun olmaz ve halka sattığı yiyeceklerin değerini on hisse artırır. Açgözlüye bu da az gelir, verdiği borçları halktan iki üç kat fazlasıyla alır.

i) Taşmurat, aldığı borcu zamanında ödemeyenleri muhafızları tarafından cezalandırıp evlerini ve mülklerini yağma eder. Gücü yetmeyerek gözyaşı döküp Allah'a yalvaranların sayısı, her geçen gün artar.

j) Sonunda halkın cebinde bir kuruş para kalmaz. Açlık iyice artar ve çocuklar ölmeye başlar. Annelerinin gözyaşı sel olur. Fakat bu durum bile Taşmurat'ın kalbini yumuşatmaz.

k) Taşmurat'ın babası sonunda dilenci olur. Fakat Taşmurat, babasına da acımaz ve onun önündeki bir tıyını soyar. Babam da olsa acırsam başarılı olamam, der.

l) Önündeki tıyını oğlunun aldığını kalbiyle anlayan köylü, hayatında ilk kez birine beddua eder.

m) Sonunda babanın bedduası tutar. İyi kalpli köylünün ağlaması, Allah'a ulaşır ve Taşmurat, kaplumbağa olup kalır.

ON DÖRDÜNCÜ MASAL

1. İnatçı Örümcek (hayvan masalı)

2. EB: - ; AaTh: -

3. Evleri yanan inatçı örümceklerin intikam peşine düşerek suçlu suçsuz herkesi cezalandırması.

4. Motif sırası:

a) Örümcek tıpkı karınca gibi çalışır ve kışa hazırlık yapar. Çok da merhametlidir ve herkese yardım eder.

b) Bir gün anne örümcekle baba örümcek, her zamanki gibi ormana çalışmaya gider.

c) Çalışmakta olan örümceklerin yanına komşuları arı gelir ve onlara evlerinin yandığı haberini verir.

d) Yürekli arılar olmasa örümceklerin çocukları da yanacaktır.

e) Örümceklerin aklını acı kaplar ve herkesi düşman olarak gören baba örümcek, arıdan da nefret eder. O günden sonra baba örümcek düşmanı bulup öcünü almak için uğraşır.

f) Sonunda örümcekler, insanın bilmediği bir işi düşünüp bulurlar ve hızlıca ağ dokurlar. Yamyamın da yamyamı olup ağlarına takılan her şeyi oburca yerler.

g) Başta örümceğe hayır duası eden dostları, sonra beddua ederler ve yamyamların çocuklarını koruduklarına da çok pişman olurlar.

h) Örümceklerin sezgileri, sadece bir fikre takılıp kalır. Düşmanı kesin bulacağız, diye inat ederler ve suçlunun kim olduğunu bilmeden eline geçenlerin hepsini cezalandırırlar.

i) O zamandan beri on belki yüz asır geçse de örümceklerin acısı geçmez ve nesilden nesle zararları dokunur.

j) "Boş inatçılık, çirkinliğin işaretidir." denen atasözü, bu masaldan ortaya çıkar.

ON BEŞİNCİ MASAL

1. Kurt Nasıl Köpek Olmuş? (hayvan masalı)

2. EB: 4; AaTh: 275 (Zekeriya Karadavut, Kırgız Masalları, 2006, Konya, on dördüncü masalla benzerlik göstermektedir).

3. Kurnaz kurdun yemek istediği doru atın, aklı sayesinde sahibini ve kendini kurda yem olmaktan kurtarması.

4. Motif sırası:

a) Bir köylünün emektar bir doru at vardır. İnsan gibi sohbet edebilen at, gündüz sahibiyle çalışıp geceleri otlar.

b) Bir gün otlamaya giden doru at, evden uzaklaşarak yolunu şaşırır. Dişlerini gıcırdatan kurtların sesini duyar ve çok korkar.

c) At, kara taşa yakın bir yerde uyuyakalır. Bu taşın dibindeki mağarada yaşayan mavi yeleli kurnaz kurt, atın uykusunu bozmaz. Onu uykuda yemenin daha kolay olacağını düşünür.

d) O sırada doru at uyanır ve karşısında kurdu görünce çok korkar.

e) Sonra doru at, korkuyu yener ve kurda: "Sen, kesin beni yiyeceksin. Eğer aklın varsa benim sayemde sahibimin sırrını öğrenirsin. Sır, o kadar kerametli ki eğer anlarsan sana dünyadaki canlıların birinin bile gücü yetmez." der.

f) Kurnaz kurt, atın söylediğini kabul eder ve kendisini sahibine götürürse ancak ikisinin de sağ kalabileceğini söyler.

g) At ile kurt, belirlenen yere çabucak gelir. Kurnaz kurt, atı bir daha aldatıp sahibin uyanık mı uyuyor mu bak gel diye ona görev verir.

h) Doru at, sahibinin evinin penceresine gider ve onun uyuduğunu görür. Ne olursa olsun sahibini korumak ister.

i) Kurdun yanına giden doru at, sahibimin yanına gitmeden önce sen biraz ahırda saklan, köylü uyanık, yanında baltası bıçağı var, uyumasını bekleyelim diyerek kurdu kandırır ve onu ahıra kilitler.

j) Bir süre sonra oyuna geldiğini anlayan kurt, ata yalvarır ve üzüntüye dayanamayıp ulumaya başlar.

k) Doru at ile sahibi kavuşurlar ve at, sahibine olanları anlatır. Çok fazla düşünürler ve ahırın üstünden ağ atarak kurnaz kurdu yakalarlar.

l) Sonunda köylü ile doru atı, adil bir hüküm verirler ve kurdun boynuna tasma takarak onu iyice bağlarlar. Eğer kurt, sınavları geçer ve kötü bir niyeti görülmezse onunla dost olacaklardır.

m) Kurt, sınavları geçer ve serbest kalınca da uzağa gitmez. Köylü ilkin atım dese ikinci olarak itim der.

n) Nihayet kurt, ulumayı unutup havlamayı öğrenir. Bu ise sahibine gösterdiği saygısındandır. Meğerse köpeklerin soyu ve menşei, o kurttan itibaren başlamıştır.

ON ALTINCI MASAL

1. Hanımböceği (zincirlemeli masal)

2. EB: 176; AaTh: 563 (Zekeriya Karadavut, Kırgız Masalları, 2006, Konya, yirmi dördüncü masalla benzerlik göstermektedir).

3. Davut Usta ve halkı ile hanımböceklerinin yardımlaşması ve dostluğu.

4. Motif sırası

a) Yıllar önce engin bir ovada yaşayan bir halk vardır ve bu halk, Davut Usta diye birine itimat eder.

b) Günlerden bir gün Davut'un halkına düşman saldırır ve gücü azalan Davut, büyük küçük herkese akıl danışır.

c) Kederlenen Davut Usta, kanadı ters dönmüş bir hanımböceği ile karşılaşır. Bu, sıradan bir gübreböceği değildir ve insan gibi konuşarak Davut Usta'ya: "Sen beni obur serçenin elinden kurtardın, ben de sana yardım edeyim." der.

d) Davut Usta ve hanımböceği dost olurlar. Hanımböceği, mütevazı bir tavsiye verir ve: "Siz halkınızla birlikte doğuya gidin, ben de düşmanı kışkırtarak batıya çekeyim." der.

e) Her şey konuşulduğu gibi olur ve merhametsiz düşmanı cezalandırmak, gübreböceklerine iyi gelir.

f) İyi kalpli Davut Usta, böcek dostunun aklından ve yiğitliğinden çok memnun olur. Ona bin kez teşekkür eder.

g) Bu iyiliğe ulaştıranın gerçek dostluğun meyvesi olduğunu anlayan Davut'un halkı, çok daha fazla huzurlu olmak için ant içer.

h) Gübreböceği, sözünü yerine getirip Ala Dağ'ın eteğini Davut Usta'nın mütevazı halkına vatan yapar.

i) Davut Usta'nın en küçük çırağı: "Gübreböceklerinin iyiliğine güzel bir muamele etmek için onlara artık 'Hanımböceği' diyelim, üstlerini de süsleyip kaftan ile örtelim. Giyimi, Davut Babamız süslesin." der.

j) Davut Usta, çırağının söylediklerini onaylar ve kaftanı yapmaya başlar. Ustalar da tamamlar. Hanımböcekleri, ustaların bu hizmetine çok memnun kalırlar.

k) Halen hanımböcekleri, Davut Usta ile atalarının bir zamanlar dost olduklarını iftiharla hatırlarlar.

ON YEDİNCİ MASAL

1. Akbaba Hakkındaki Efsane (hayvan masalı)

2. EB: 67; AaTh: 671 (Ali Berat Alptekin, Kazak Masallarından Seçmeler, 2003, Ankara, on altıncı masalla benzerlik göstermektedir).

3. Zulüm gören yırtıcı kuşların, sihirli ayakkabısını ele geçirerek zalim akbabayı güçsüz bırakması ve onun zulmünden kurtulması.

4. Motif Sırası:

a) Akbaba, yırtıcı kuşların en kuvvetlisi ve en iyi avcısıdır. Diğer yırtıcı kuşların hiçbiri ona yetişemez.

b) Zalim akbabanın en sevdiği eğlencesi, başka yırtıcı kuşların getirdiği kuşların etine iyice doyup sonra da onlarla dalga geçmektir. Puhu kuşu gibi korkaklar, gündüz akbabaya görünmekten korkup geceleri avlanarak yaşamlarını sürdürürler.

c) Yırtıcı kuşların hepsi, hırslanarak akbabanın zulmüne bir çare aramaya başlarlar ve bir gün hepsi Ulu Dağ'ın en yükseğindeki kayalıkların arasında bir toplantı yaparlar.

d) Puhu kuşu, akbabanın gücünü aldığı sihirli ayakkabısını yok etmek gerektiğini, ayakkabıyı kim ele geçirirse onun giyeceğini söyler.

e) Yırtıcı kuşlar, bu zorlu iş için cesur atmacayı seçerler. Vaat şöyledir: Atmaca, toplantının yapıldığı yere geri dönmeyince büyük küçük bütün yırtıcı kuşlar yerinden hareket etmeyeceklerdir.

f) Akbaba ise, her şeyden habersiz karnını doyurup alışkanlığı olduğu üzere yalınayak su kenarlarında serinlemektedir.

g) Akbaba, öğle vakti geldiğinde her zamanki gibi dağa gider. Atmaca ise, bir plan yapar. Sevdiği et olduğu için akbabaya bıldırcın eti götürür ve ona: "Siz yemeğinizi yerken ben de kıyafetlerinizi temizleyeyim." der.

h) Açgözlü akbaba, bıldırcınları yiyince göğün direğine kadar yükselir ve o vakit yırtıcılar, onun sihirli ayakkabısını ele geçirerek sırayla ayaklarına denerler.

i) Akbabanın sihirli ayakkabısı, kartalın ayağına olur ve vaade göre oradaki yırtıcı kuşlar, ayakkabının yeni sahibine dua ederek yola çıkarlar.

j) Akbaba, zulümden kurtuldukları için sevinen yırtıcı kuşların önüne çıkar ve onları eskisi gibi korkutmaya çalışır. Fakat onlar, korkmazlar ve onunla alay ederler.

k) Gücenen akbaba, şimdi güçsüz ve zavallı bir durumdadır. Sihirli ayakkabısı ayağında olmayan akbaba, ağlayarak şarkı söyler.

l) O günden itibaren akbaba; kartal, atmaca ve puhu kuşundan nefret eder ve elinden gelse onların nesillerini hemen yok edecektir.

ON SEKİZİNCİ MASAL

1. Tarla Kuşu ile Köylü (zincirlemeli masal)

2. EB: 176; AaTh: 563 (Zekeriya Karadavut, Kırgız Masalları, 2006, Konya, yirmi dördüncü masalla benzerlik göstermektedir).

3. Köylü ile beyaz tarla kuşunun dostluğu ve yardımlaşması.

4. Motif Yapısı:

a) Evvelce bir köylü vardır. O zamanlar insanlar sadece şafak sökerken çalışır. Çünkü güneş doğduğunda tarlaya gidilirse güneş ışınları insanın derisini yakar.

b) Köylü her zaman erken kalkacağını söyler. Ama her gün uyuyakalır. Karnı acıkan zavallı köylünün evinde yiyecek kalmaz ve o, açlıktan ölmekten çok korkar ve ağlar.

c) Bir gün beyaz tarla kuşu, köylünün penceresini tıkırdatır ve aç olduğu için insan gibi konuşarak ondan yiyecek ister.

d) İyi kalpli köylü, tarla kuşunu içeri alır ve kendi aç olduğu halde son ekmek parçasını ve suyunu misafirine verir.

e) Tarla kuşu, insanın bu davranışından çok memnun olur ve ona bin kez teşekkür eder.

f) Köylü ile tarla kuşu dost olurlar ve dostluk yemini ederler.

g) Köylü, dileğini tarla kuşuna söyler ve tarla kuşu, ona üzülmemesini, sabahları onu erken kaldıracağını ve her şeyin yavaş yavaş yoluna gireceğini söyler.

ON DOKUZUNCU MASAL

1. Davut ile Doğan (sihirli masal)

2. EB: 162; AaTh: 1049-1051 (Ali Berat Alptekin, Kazak Masallarından Seçmeler, 2003, Ankara, yirmi birinci masalla benzerlik göstermektedir).

3. Güçlü Balban ve akıllı Davut'un rekabeti ve sonunda aklın kazanması.

4. Motif yapısı:

a) Bir zamanlar Davut adlı biri vardır. Biri ona usta dese, bir başkası bilge der.

b) Davut Usta, öğrencilerine övüngen olmayın araştırmayı bilin, diye nasihat eder.

c) Davut Usta'yı sadece Balban adlı bir yiğit beğenmez. Balban, her zaman gücüyle övünür.

d) Balban, Davut'u yarışa çağırır ve Davut da kabul eder.

e) Yarışan iki yiğide hakemler üç deneme yaparlar. Birinci deneme yeri sürmek, ikinci deneme un çekmektir. Üçüncü denemeyi ise yenilen yiğit bulacaktır. Eğer berabere kalırlarsa üçüncü denemenin şartını hakemler bulacaktır.

f) Geleneğe göre toplanan halk, yarışan yiğitlere dua eder ve o dakikadan itibaren yarış başlar.

g) Balban, yeri kazıp tohumu eker. Sonbahar gelince pehlivan, yetişen ekinlerini orakla biçip, sabanı sürüp, harmana taşır. Ondan sonra sopayla dövülen hububatı toplar. Tam kuvvetiyle el değirmenini çekip un yığar. El değirmeninde un çekerek pide yapar. Her şey hazır olunca hakemleri ve Davut'u evine misafirliğe çağırır. Hakemler, yiğidin emeğine razı olurlar.

h) Bir hafta sonra Balban ve hakemler, Davut'un evine misafirliğe gelirler. Ekin çuvalla değil, ambarlar ağzına kadar doludur. Öğütülmüş un, pişen ekmek çoktur. Davut, yeri sabanla değil atla sürer. Sopayı, türbe taşıyla ve el değirmenini, değirmenle değiştirir. Davut, yarışı gücüyle değil aklıyla kazanır.

i) Davut Ustanın başarısını sadece Balban beğenmez. Balban, üçüncü denemede Davut'u yenmem gerek, diyerek kendi kendine yemin eder.

j) Balban, çok düşünür ve bir plan yapar. Sonunda Davut'un değirmeninin çark taşını parçalamaya karar verir. Eğer Davut değirmeninin taşını düzeltemezse yarışı ben kazanırım, der.

k) Ertesi sabah gücüne güvenen Balban, Davut'un değirmeninin dönen çark taşını bir yumrukla ikiye böler. Davut ise parçalanan taşı hemen birleştirir ve eskisi gibi değirmenini çalıştırır.

l) O zaman hakemler, Balban'ın gücünü değil Davut'un hünerini överler.

m) Sonunda Balban, kendi akılsızlığına razı olup hemen insanlardan uzaklaşır ve itelginin kılığına girerek uçup gider.

n) O gün çok ağladığı için itelginin gözlerinin etrafı benekli olup kalır.

YİRMİNCİ MASAL

1. Dileği Kabul Olan Kurt (hayvan masalı)

2. EB: 4; AaTh: 275 (Zekeriya Karadavut, Kırgız Masalları, 2006, Konya, on dördüncü masalla benzerlik göstermektedir).

3. Eşeği yemek isteyen açgözlü kurdun, akıllı eşeğin oyununa gelerek sonunda cezasını çekmesi.

4. Motif sırası:

a) Aç kurt hiç yiyecek bulamaz ve ölmekten çok korkar. Sonunda aklını toplamak için bir ardıç ağacının dibine yatar.

b) Kurt, aç karnına uyuyamaz ve hayal kurmaya başlar. Koyun kuzu benim için az, keçiyle de doyamam, inek yavrusuna gücüm yetmez, yılkı ata ise yetişemem, eğer gerçekten Allah varsa önüme iki kulağını sallayan bir eşek koysun, der.

c) O esnada nereden geldiği belli olmayan bir eşek, kurdun önünde pinekleyip durur. Kolay ganimeti görünce kurdun iki gözü de kendinden geçmiş gibi kızarır.

d) Eşek, ne kadar korkak olsa da çok akıllı ve kurnazdır. Eşek, kurda bir sır vereceğini söyleyerek: "Senden hiçbir yere kaçmam. Gök yelelim! Gözünü kapatıp sırtıma bin. Böylece gönlün açılır ve etimden bolca yersin. Seni sırtıma bindirip biraz yorga yürürsem pis terim çıkar ve etim genç kuzununki gibi olur." der.

e) Kurt, sonunda eşeğin sırtına biner. Eşek az gider uz gider ve şak diye durur. Yeme vaktinin geldiğini zanneden kurt, gözünü açtığında eşek onu üstünden yere düşürür. Korkan kurt, gözünü tekrar kapatıverir.

f) Tüm olanı uzaktan gören avcı, hızlıca koşup gelir. Elinde avladığı karakuş ve peşinde de iki tazı vardır. Avcı bağırınca kurt korkudan az daha ölecektir.

g) Korkudan kaçmaya başlayan kurt, uçurumdan aşağı yuvarlanır. Şans eseri ölmeyen kurt, hem sevinir hem de çok pişman olur.

h) Kurt, ağır ağır yürürken şöyle düşünür: "Eşek akılsız değil, şüphesiz ben ahmağım. Benim gibi safa sevap yok. Yoksa benim gibi de ahmak olur mu, kurnaz

eşeğe aldanan?" der. Şimdi bunu, görmeyen biri kuyruğundan tutup öldüresiye dövse sonu olurmuş.

i) O vakit yakın bir mesafede odun taşıyan boz delikanlı, kurdun hızlıca aşağı yuvarlandığını görür ve son anda yetişip onu öldüresiye döver. Sonunda kurt, kuyruğunu koparıp zor kurtulur.

j) O günden itibaren kurdun ikinci kez dileği kabul olur.

YİRMİ BİRİNCİ MASAL

1. Serçelerin İnsan Olma İsteği (sihirli masal)

2. EB: - ; AaTh: -

3. Evsiz kalan genç gelin Kurkulday ile kızının, kızın rüyasına giren aksakallı ihtiyarın yardımıyla serçeye dönüşmesi ve kaderleri insanlara bağlı olan serçelerin, insanlar kusurlarını düzelttiklerinde tekrar insan olacakları.

4. Motif sırası:

a) Kurkulday adında genç bir gelin ve onun küçük bir kızı vardır. Anne ile kızı, evleri olmadığından akrabalarının evinde yaşarlar.

b) Kurkulday'ın küçük kızı, annesinin sözünü büyük bir insan gibi zekice anlar.

c) Bir gün akrabaları, oğullarının oturacağını ve evi boşaltmalarını söyler. Anne ile kızı, üzüntüden gece boyunca ağlar.

d) Küçük kız, ağlaya ağlaya uyuyakalır ve kızın rüyasına aksakallı bir ihtiyar girer.

e) Aksakallı ihtiyar, küçük kıza: "Kızım, sen annenle birlikte bugünden itibaren kuş olacaksınız. Tek düşmanınız yılan, ondan korunun. Benim sana vereceğim hediyem, işte bu ilginç kirmen. Bunun yardımıyla küçük bir ev yapabilirsiniz. Yeryüzündeki bütün insanlar kötü düşüncelerinden arındığında, kız diye kendi öz çocuklarını yadırgamayı bıraktığında sizler tekrar insan olacaksınız." der.

f) Kuş olan anne ile kızı, çok yeri dolaşıp sonunda bir nehrin kıyısına gelirler. Çağlayarak akan su, onun kıyısında büyüyen türlü otlar, kayın ağacı ve söğütler, cırganak otları anneyle kızına tuhaf görünür.

g) Kurkulday'ın kızı, annesine: "Evi buraya yapalım, yaparken de öteki cırganak otunun sonuna yapalım, ev suya yakın olsun, evimizin iki kapısı olmuş olur." der.

h) Anne, kızının düşüncesine pek anlam veremez. Meğerse onun sırrı şudur: "Birincisi, cırganak otu suya yakın büyür ve bu, temizliğin işaretidir. İkincisi ise,

cırganak otunun dikeninden yılanlar geçemez. Tesadüfen geçse de evin iki kapısı var. Bu, anne ile kızını her tehlikeden korur.”

i) Anne, kızının zekâsına çok sevinir. Kız ise bununla övünmez aksine utanarak yere bakar.

j) Yıllar geçtikçe anne ile kızın hünerleri artar ve yuvalarını sadece bembeyaz tüyden yaparlar. Bu, çok sade görünen yuvayı kışın ılık ve yazın da serin tutar. Ayrıca yağmurda da su geçirmez.

k) Halen serçelerin nesilleri, su boylarında yaşarlar ve birkaçı bir araya gelince insanların işlerinden konuşurlar. Bunun nedeni, serçelerin tekrar insan olmayı şiddetle istemeleridir.

l) Serçelerin kaderi, insanlara sıkı sıkıya bağlıdır. İnsanlar, kendi kusurlarını düzelttiklerinde serçelerin dileği de gerçekleşecektir.

YİRMİ İKİNCİ MASAL

1. Kafesteki Bülbül (asıl masal)

2. EB: - ; AaTh: -

3. Hanın kızı Erkayım’ın, Aylaker denen genç sayesinde özlemin ne demek olduğunu anlaması.

4. Motif sırası:

a) Hükümdar, kızı Erkayım ne istese hemen yerine getirir. Erkayım, hoşuna gitmeyen gençleri ıslatıp dövdürür.

b) Bu haber, Aylaker denen gence de ulaşır. Aylaker, bundan korkmaz, son derece cesur ve akıllıdır.

c) Nazlı kız, bir gün Aylaker’i evine çağırtır. Aylaker bundan korkmaz. Erkayım, geleli üç gün olduğunda Aylaker’i dener. Kız, gencin verdiği cevaba razı olur ve onu dövdürmez.

d) Bir gün Erkayım, Aylaker ile beraber bahçede gezintiye çıkar. Kızın amacı, bülbülün yavrusunun yaşadığı altın yuvayı misafirine göstermektir.

e) Erkayım ile Aylaker, yuvaya doğru yaklaştıkça bülbülün hüzünlü sesi duyulmaya başlar. Ayleker’in gözünden yaş kendi kendine akmaya başlar.

f) Aylaker’in ağladığını gören Erkayım, ona neden ağladığını sorar. Fakat genç, söylemek istemez. Kız, genci korkutarak neden ağladığını öğrenmek isteyince genç:

“Eğer benim ağlama nedenimi bilmek istiyorsan bizim eve gidelim, orada sana her şeyi anlatırım.” der.

g) Erkayım, bu teklifi kabul eder ve ikisi Aylaker’in evine giderler. Aylaker’in annesi, misafirine çok hürmet eder.

h) Bir gün geçer, iki gün geçer, bir hafta geçer. Fakat Aylaker, sırrını açıklamaz.

i) Sekizinci gün Aylaker, kızın yattığı odaya girdiğinde onun ağlamakta olduğunu görür. Aylaker ona neden ağladığını sorduğunda Erkayım, her şeyi anladığını söyler.

j) Böylece Erkayım, özlemin ne demek olduğunu, zavallı bülbülün de annesini ve evini özlediği için ağladığını anlar.

YİRMİ ÜÇÜNCÜ MASAL

1. Deve ile Karınca (hayvan masalı)

2. EB: 67; AaTh: 671 (Ali Berat Alptekin, Kazak Masallarından Seçmeler, 2003, Ankara, on altıncı masalla benzerlik göstermektedir).

3. Karıncanın çalışmayan, aç ve evsiz kalan ahmak deveye yardım etmesi sonucu devenin insanoğluna sığınması ve insanoğlunun çalışmak şartıyla ona yardım ettiği devenin, artık adamın aklıyla yaşamaya başlaması.

4. Motif sırası:

a) Deve, çok çalıştığı için karıncayla dalga geçer.

b) Karınca, devenin akılsızlığını sezer ve ona acıdığı için nasihat eder. Fakat deve, karıncayı dinlemez.

c) Çalışkan karınca evini temizler, yıkık yerleri tamir eder, ambarları hububatlarla doldurur ve kışın gelmesini bekler. Deve ise boş boş yatarak yazı geçirir.

d) Sonun da dört mevsim dönüşüp kış gelir. Yeryüzünü bembeyaz kar ve mavi buz kaplar. Karınca sıcak evine geçer. Ahmak deve ise evsiz ve aç kalır.

e) Evsiz ve aç olan deve, gücü iyice tükenince ağlayarak karıncadan kendisine akıl vermesini ister.

f) Karınca, deveye: “Sen bu halinle kendi canını koruyamazsın, birinin aklını dinlersen kurtulursun. Sana ancak insanoğlu yardım edebilir.” der.

g) Deve, koşarak insanoğluna gelir ve ona gelme nedenini anlatır. İnsanoğlu ise karıncayı sevdiği için deveyi dinler ve ancak çalışması şartıyla ona yardım edeceğini söyler.

h) Deve, insanoğlunun şartını kabul eder ve razı olduğunu söyler. İnsan, eğilen başa yular takar.

i) O günden itibaren deve, adamın aklıyla yaşar. Bir kötü tarafı deve, karıncaya teşekkür bile etmez.

j) "Akılsız deveden, akıllı karınca iyidir." denen atasözü, o zamandan beri söylenegelir.

YİRMİ DÖRDÜNCÜ MASAL

1. Yalancı Ayı (hayvan masalı)

2. EB: 67; AaTh: 671 (Ali Berat Alptekin, Kazak Masallarından Seçmeler, 2003, Ankara, on altıncı masalla benzerlik göstermektedir).

3. Annesinin sözünü dinlemeyip şeker çalarak gizlice yiyen yalancı ve hırsız Mamalak'ın sonunda dişlerinin çürüyüp cezasını çekmesi.

4. Motif sırası:

a) Anne ayı, çocuklarına tembel olmayın, hırsızlık yapmayın, diye terbiye verir. Çocukları da annelerine her şey sizin istediğiniz gibi olacak, diye cevap verirler. Sadece büyük mideli Mamalak, hiçbir şey demez.

b) Günler geçer ve kardeşler büyürler. Anneleri bu duruma çok sevinir, daha hızlı büyüsünler diye bulduğu her şeyi çocuklarının ağzına koyar.

c) Anne ayı bir gün, alışkanlıkları olduğu üzere çocuklarına şeker sayıp paylaştırır. Fakat iki çocuğuna şeker yetmez.

d) Anne ayı, şeker sakladığı sandığı tekrar tekrar karıştırır. Fakat şeker bulamaz. Sonra kendi payına düşen şekeri çocuklarına paylaştırır.

e) Toplanan parça parça balı kimin çalıp götürdüğünü anlamayan anne ayı, tasalanmaya başlar ve çocuklarına: "Kim tatlıyı çok yerse, dişinin ağrıyacağını iyi bilsin." der.

f) Bir gün uyuyan anne ayı, çocuklarından birinin hıçkırarak ağladığını duyar. O, Mamalak'tır. Anne ayı, şimdi tatlıyı kimin çaldığını anlar.

g) Anne ayı, hırsız Mamalak'ı diş doktoru puhu kuşuna götürür. Diş doktoru, Mamalak'a tatlıyı çok yediğini ve dişlerini de fırçalamadığını söyler.

h) Akılsız Mamalak, suçunu kabul etmez ve dişlerini tedavi ettirmeden kaçıp gider. Mamalak, yalnız hırsız değil çok da korkaktır. Annesi, onun bu tavrından dolayı çok utanır. Diş doktoru da onun haline üzülür.

i) Mamalak, korkar ve annem yine doktora götürür, diye eve gitmez. Sonra da çok genişler ve Mamalak ayı olur.

j) Mamalak, büyüse bile yine de kötü alışkanlığını terk etmez. O kadar obur ve açgözlüdür ki eline geçen her şeyi yer. Hatta eline değen balın damlasını bile bırakmaz.

k) Mamalak, dişlerini çok fazla fırçalamadığı için çürüyen dişleri kemiğine kadar sızlayıp ağrısa da : "Bal yiyeceğim, dişlerimi fırçalarım." der. O, şimdi dişleri ağrımadığı için verdiği sözü de unutmuştur. Bu yüzden yalancıdır da.

l) Merhametli diş doktoru puhu kuşu, şimdi de korkak Mamalak'ı takip etmektedir. Onun dişlerini tedavi etmek için uğraşır.

YİRMİ BEŞİNCİ MASAL

1. Kelaynak (hayvan masalı)

2. EB: 67; AaTh: 671 (Ali Berat Alptekin, Kazak Masallarından Seçmeler, 2003, Ankara, on altıncı masalla benzerlik göstermektedir).

3. Puhu kuşunun öncülüğündeki kuşların yaptığı plan sonucu tepesindeki tüyleri yanarak kel kalan kibirli akbabanın cezasını çekmesi.

4. Motif sırası:

a) Zarif kalpağı olan akbaba, her zaman kibirlenerek yürür ve kalpağı kötü olan kuşları hakir görür.

b) Kimsenin nasihatini dinlemeyen akbabanın bu kötü tavrını bıraktırmaya çalışan kartal ve diğer kararsız kuşlar, sonunda birlik olup onu cezalandırmaya karar verirler.

c) Kuşlar, akbabayı nasıl cezalandıracaklarını düşünüp münakaşa ederler ve sonunda puhunun aklına uyarlar. Puhu: "Herkes kendi isteğine, düşüncesine, aklına göre cezalandırsın onu. Kuşların hepsini sınayalım. Yoksa sınamadan adaletsizlik olabilir." der.

d) Karasızların başı olan puhu kuşu, hiçbir zaman yalan söylemediği için kuşların hepsi ona saygı duyar ve onun sözünü dinler.

e) Puhu kuşu, kuşlara: "O halde kuşlar, sihirli yiyeceklere ağızlarını değsinler, ancak bundan sonra söylerim." der. Puhunun bu söylediği kuşları düşündürür.

f) Akbaba, yiyecek kelimesini duyunca dayanamaz ve bağırarak çıkar.

g) Puhu kuşu: "Az önce söylediğim gizemli yiyecek ateşin içinde. Ona ulaşanlar alsınlar." diye ilan eder.

h) Bunu duyan akbaba, birinci olarak ateşe ulaşır ve onu saçmaya başlar. Fakat hiçbir şey bulamaz. Baş aşağı yürüyen akbaba, umudunu yitirir.

i) Puhu kuşu: "Akbaba hoş görüntüsünü kaybetti, çirkin oldu. Başındaki zarif kalpağı yok oldu. Daha evvel o size gülüyordu, şimdi siz ona güler oldunuz. Onu hiç kimse cezalandırmadı. Onu hırsı ve övüngenliği cezalandırdı." der.

j) O zamandan beri akbaba, öne çıkıp kuşlardan ayrılmıştır. Tepesindeki tüy yanıp kel olup kalır da o, bundan da utanmaz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZ MASALLARININ MOTİF YAPISI

3. "SIRDUU SANDIK" ADLI MASAL KİTABINDAKİ KIRGIZ MASALLARININ MOTİF İNCELEMESİ

Sözlü eserlerde önemli bir yer teşkil eden motif, halk anlatılarından olan masallar açısından da ayrı düşünülemeyecek bir kavramdır. Max Lüthi motifi: "Hikâye etmenin en küçük şeklidir" diye tanımlamıştır (Alptekin, 2002: 113).

Konuyla ilgili bugüne kadar en önemli çalışmayı yapmış olan Stith Thompson, motifi şu şekilde tanımlamaktadır: "Gelenekte yaşama gücüne sahip olan masalın en küçük unsurudur." S. Thompson, *"Motif Index of Folk Literature (Halk Edebiyatı Motif İndeksi)"* Adlı çalışmasının ilk baskısını 1932-36 yıllarında yapmıştır ve bu çalışmada motifleri 23 ana başlık altında toplamıştır. Bu başlıklar da kendi aralarında daha alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu kataloğun ikinci baskısı ise 1955-58 yıllarında yapılmış olup çalışma daha da zenginleştirilmiştir. Motif İndeks'in ilk beş cildinde konular sıralanmakta ve altıncı cildi de kavramların ve kaynakların alfabetik indeksinden oluşmaktadır. S. Thompson, bu çalışmada gelecekte yapılacak olan yeni çalışmalar sonucu ortaya çıkacak yeni motifleri Motif İndeks'e yerleştirebilmek adına, bazı numaraları boş bırakmıştır (Çobanoğlu, 2015: 141-142). Motif İndeks'in konu başlıkları ve alfabetik sıralanışı şu şekildedir:

Motif Indeks of Folk Literature Tasnif Sistematiği:

A. Mitolojik Motifler
B. Hayvanlar
C. Tabu (Yasak)
D. Sihir
E. Ölüm
F. Harikuladelikler
G. Devler
H. İmtihan

J. Akıllılar ve Aptallar
K. Aldatmalar
L. Talihin Ters Dönmesi
M. Geleceğin Tayini
N. Şans ve Kader
P. Cemiyet
Q. Ödüller ve Cezalar
R. Esirler ve Kaçaklar
S. Anormal Zulümler
T. Evlilik (Cinsiyet)
U. Hayatın Tabiatı
V. Din
W. Karakterin Özellikleri
X. Mizah
Z. Çeşitli Motif Grupları (Çobanoğlu, 2015: 142).

"Sırduu Sandık" kitabındaki Kırgız masallarının motif çalışması, Stith Thompson tarafından hazırlanan *"Motif Index of Folk Literature"e (Halk Edebiyatı Motif İndeksi)* göre yapılmıştır. S. Thompson tarafından hazırlanan "Motif Indeks" adlı bu eser İngilizce olduğu için bu kaynaktan kısmen istifade edilmiştir. Bu eseri temel alarak çalışmalarını gerçekleştirmiş olan Ali Berat Alptekin'in *"Kazak Masallarından Seçmeler"* ve *"Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı"*, Zekariya Karadavut'un *"Kırgız Masalları"*, Abdulselam Arvas'ın *"'Kitab-ı Dedem Korkut' ve 'Kıpçak Sahası Epik Destan Geleneği'"* Adlı çalışmalarından faydalanılmıştır.

Çalışmada Motif İndeks'e bağlı kalarak Kırgız masallarında tespit edilen motifler, bu katalogtaki motif numaralarıyla verilmiştir. Ayrıca masallarda tespit edilen yeni motifler, Türklere ait olduğunu belirtmek için başına (T) harfi eklenerek gösterilmiştir. Tüm Türk dünyası masallarında olduğu gibi Kırgız masallarının da motif açısından çok zengin olduğu tespit edilmiştir. Üzerinde çalıştığımız metinlerde tespit ettiğimiz motifler, Motif İndeks'e göre aşağıda yer almaktadır:

B. HAYVANLAR

B120. Akıllı hayvanlar.

Hanımböceği, aklı sayesinde Davut usta ve halkını düşmandan kurtarır ve Ala Dağ'ın eteğini onlara vatan yapar (16).

Akıllı eşek, aklı sayesinde kendisini yemek isteyen aç kurda yem olmaktan kurtulur (20).

B150. Nasihat veren hayvan.

Tarla kuşu, çalışmak için sabahları erken kalkamayan köylüye üzülmemesini, her şeyin yavaş yavaş düzeleceğini, kendisi ve arkadaşlarının sabahları erken kalktıklarını ve onu da erken kaldıracaklarını söyler (18).

B211. İnsan gibi konuşan hayvanlar.

Komşu arı, ormana çalışmaya giden anne ve baba örümceğe evlerinin yandığını söyler (14).

Doru at, sahibi köylüyle ve kendisini yemeye çalışan kurnaz kurtla konuşur (15).

Davut'un bulduğu hanımböceği, insan gibi konuşup telaşlanır ve Davut'a: "Sen beni obur serçeden kurtardın, sana dostum diyeyim. Yaralı kanadımla uzağa gidemem, sana yardım edeyim." der (16).

Tarla kuşu, köylüyle insan gibi konuşur (18).

Kurt ile eşek, insan gibi konuşurlar (20).

Serçeye dönüşen anne ile kızı, insan gibi konuşurlar (21).

Deve ile karınca, insan gibi konuşur (23).

Anne ayı, yavruları ve diş doktoru puhu kuşu insan gibi konuşurlar (24).

Akbaba, kartal, puhu kuşu ve diğer kararsız kuşlar insan gibi konuşurlar (25).

B211.1.3. Konuşan at.

Kendisini yemek isteyen kurnaz kurdu yakalayan doru at ile sahibi, aralarında konuşup kurda adil bir hüküm vermek için düşünürler (15).

B211.1.6 Konuşan deve.

Deve, karıncayla ve insanoğluyla insan gibi konuşur (23).

B211.2.3. Konuşan ayı.

Anne ayı, yavruları ile konuşur (24).

Yavru ayı Mamalak, diş doktoru puhu kuşu ile konuşur (24).

B211.2.4. Konuşan kurt.

Kurt, eşekle insan gibi konuşur (20).

B211.3. Konuşan kuş.

Akbaba, puhu kuşu, atmaca ve kartal, aralarında konuşurlar (17).

Tarla kuşu, köylüyle insan gibi konuşur (18).

Serçeye dönüşen anne ile kızı, insan gibi konuşurlar (21).

Diş doktoru puhu kuşu, anne ayı ve yavrusu Mamalak ile insan gibi konuşur (24).

Akbaba, kartal, puhu kuşu ve diğer kararsız kuşlar konuşurlar (25).

B214.1. Ağlayan hayvan.

Doru atın yakalayıp ahıra kilitlediği kurnaz kurt, önce ata yalvarır. Sonra da üzüntüye dayanamayıp ağlar (15).

Akbaba, sihirli ayakkabısını diğer kuşlara kaptırıp gücünü kaybedince ağlayarak şarkı söyler (17).

Davut'a yenilen Balban adlı yiğit, akılsızlığını anlayarak itelgi adlı kuşa dönüşür ve o gün çok ağladığı için itelginin gözlerinin etrafı benekli olup kalır (19).

Aç ve evsiz kalan ahmak deve, öleceğini söyleyerek acı acı ağlar (23).

(T) B260.2. İnsanla hayvanın savaşı (Abdulselam Arvas).

Adil, ağıla girip hayvanlarını yiyen kaplanla savaşır ve onu öldürür (12).

Adil ve kardeşi Ergeceel, ava çıkarlar ve kendilerine saldıran üç kaplanla savaşırlar. Sonunda Ergeceel, üç kaplanı da öldürür (12).

B290. İnsan davranışları gösteren hayvanlar.

Kendi karnı aç olduğu halde son ekmek parçasını ve suyunu tarla kuşuna veren köylü dileğini anlatınca tarla kuşunun yüreği insan gibi sızlar ve son ekmek parçasını yalnız yediği için çok pişman olur (18).

Tarla kuşu, köylünün penceresini tıkırdatıp onunla insan gibi konuşarak karnının aç olduğunu söyler ve onu içeri almasını rica eder (18).

Davut'a yenilen Balban adlı yiğit, itelgi adlı kuşa dönüşür ve o gün çok ağladığı için gözlerinin etrafı benekli olup kalır (19).

Aç ve evsiz kalan ahmak deve, karıncaya yalvarır ve ona akıl danışır. Boşuna öleceğini söyleyerek çok ağlar (23).

Ayı Mamalak, annesinin sözünü dinlemeyerek şeker çalıp yer ve dişlerini de fırçalamadığı için dişi ağrımaya başlar. Annesi, onu diş doktoru puhu kuşuna götürür. Fakat Mamalak korkup kaçar (24).

B300. Yardımcı hayvanlar.

İnekler, yeri koklayarak suyun nerede olduğunu bulurlar (1).

Ufak ot döküntülerini seçmeyen keçi, parçalama anında işe yarar (1).

Ergeceel, geçmişte sürülmeyen toprağı sabanla ilk kez sürer ve ambar dolu ekinin sahibi olur. Ona, dört ayaklıların en sakini kızıl öküz yardım eder (12).

Hanımböceği, Davut Usta ve halkına yardım eder ve onları düşmandan kurtarır (16).

Tarla kuşu, dostu köylüye üzülmemesini, onu sabahları erken uyandıracağını söyler (18).

B350. Müteşekkir hayvanlar.

Tarla kuşu, kendi karnı aç olduğu halde son ekmek parçasını ve suyunu kendisine veren köylünün iyi davranışından dolayı çok memnun olur (18).

B401. Yardımcı at.

Yiğitlerin atları, ineklerin arkasından gelirler ve kan ter içinde kalırlar (1).

Yiğit, uzakları atla dolaşıp, geçit geçip, sert akan suyu geçip, âleme adı şöhret olan insanı araştırıp gelir (4).

Doru at, sahibini kurnaz kurdun kötülüklerinden korur (15).

B450. Yardımcı kuşlar.

Tarla kuşu, çalışmak için sabahları erken kalkamayan köylüye endişelenmemesini ve arkadaşlarıyla birlikte sabahları onu erkenden uyandıracağını söyler (18).

B700. Hayvanların olağandışı özellikleri.

Boğa ve inekler, yeri koklayarak suyu bulurlar (1).

B740. Hayvanların olağanüstü güçleri.

Evi yanan örümcekler, insanların bilmediği bir işi bularak ağ dokurlar ve bu tuzaklarıyla suçlu ya da suçsuz demeden herkesi yakalayıp oburca yerler (14).

C. TABU (YASAK)

C411. Yasak: kişinin gördüğü olağanüstülükler hakkında sorması.

Lokman Amca'nın yaşıtı Murat, Lokman Amca'nın söylediği çifti göreyim düşüncesiyle daha evvelki hastaların yattığı yere gider ve onların orada olmadıklarını görür. Onları yer yutup götürmediyse nereye gittiler, diye kendi kendine sorar ve bu durumu Lokman Amca'ya aynen haber verir (2).

C420. Yasak: mutlak sırlar.

Sagın'ın sandığının halkın bilmediği gizli sırrı, onun içinde Sagın'ın yetmişe dayanan büyükbabasını saklamasıymış. Hanın emrine rağmen, onu ölümden kurtarmak için sandıkta saklar (1).

Halk, şiir okur ve bu şiirde Umay Anne'nin türlü sırların anahtarı olduğunu söyler (3).

Bilge Dede, şiir okur ve bu şiirde masalın sırrını ancak masal dinleyenin bilebileceğini söyler (4).

Kadir, babasının sırrını yani onun Evliya ile karşılaştığını elindeki beş parmak gibi bilir (7).

Eşekbay, kendi kötü düşüncelerini başkalarının duymasından korkar (11).

C423. Olağanüstülükleri açığa çıkarma.

Büyükbaba Akıl, ekmeği horlayan çocuklara kaderlerinin Mavi İt'in elinde olduğunu söyler (6).

Yiğit Balban'ı yenen bilge Davut'un sırrı, onun ustalığında ve düşünüp bulduğu sağlam fikirlerindedir (19).

C429. Yasak: söylenen sırlar-çeşitli.

Taşmurat, delikanlı olunca kendi yaşıtlarından dost edinir. Bu duruma sevinen babası, kopuzu ile sırrını paylaşır ve okuduğu şiirde dostluğun sırlarını anlatır (13).

C700. Çeşitli yasaklar.

Han, emrine uymayanları diri diri yakacağını söyler (1).

C751. Belli bir zamanda bir şey yapma.

Han, kendisine verdiği akılları kimden aldığını söylemesi için Sagın'a üç gün süre verir (1).

Han, toprağa ekilecek tohumu nereden bulacağını düşünüp taşınması için Sagın'a üç günlük süre vererek evine gönderir (1).

Baba Sulugöz, beş çocuğunu çalışıp ekmeğin değerini anlamaları için şehre gönderir ve onlara üç gün süre verir (10).

Ağlamasının nedenini açıklamak için hanın kızı Erkayım'ı evine getiren Aylaker, sekiz gün sırrını açıklamaz. Sekizinci gün Erkayım'ın odasına girdiğinde onun ağladığını ve özlemin ne demek olduğunu anladığını görür (22).

C920. Yasağın kırılması.

Sagın, hanın emrine rağmen büyükbabasını gizemli sandığın içinde saklar (1).

Anne ayı, çocuklarına tembel olmamalarını ve hırsızlık yapmamalarını söyler. Fakat obur Mamalak, gizli gizli şeker çalıp yer (24).

D. SİHİR

(T) D44.2. İnsanın şeytana dönüşmesi

Yanlış yolu seçen Şadıkan'ın adı "Şeytan" olarak değişir ve o, kötülüğün tellalı olarak tanınır (8).

D100-159. İnsanın hayvana dönüşmesi.

Balban adlı yiğit, Davut Usta'ya yenilir ve kendi akılsızlığına razı olup insanlardan uzaklaşarak gider ve itelgi adlı bir kuşa dönüşür (19).

Kurkulday adlı genç gelin ve kızı, kızın rüyasına giren aksakallı ihtiyardan sonra serçeye dönüşürler (21).

D132. İnsanın katıra, eşeğe vs. dönüşmesi.

Eşekbay denen yiğit, kötülüğü neticesinde eşek adını alır ve ebediyen dört ayaklı bir hayvan olarak kalır (11).

D150. İnsanın kuşa dönüşmesi.

Balban adlı yiğit, Davut Usta'ya yenilir ve kendi akılsızlığına razı olup insanlardan uzaklaşarak gider ve itelgi adlı bir kuşa dönüşür (19).

Kurkulday adlı genç gelin ve kızı, kızın rüyasına giren aksakallı ihtiyardan sonra serçeye dönüşürler (21).

D193. Dönüşüm: insandan kaplumbağaya.

Babasının bedduası tutar ve sonunda Taşmurat bir kaplumbağaya dönüşür (13).

D419. Dönüşüm: çeşitli hayvanlardan diğer hayvana.

Kurnaz kurt, sonunda köpeğe dönüşür (15).

D810. Sihirli nesnelerin hediye edilmesi.

Kurkulday adlı genç gelin ve kızının evsiz kalmasından sonra küçük kızın rüyasına aksakallı bir ihtiyar girer ve ona ilginç bir kirmen hediye eder. Sonra da ona annesiyle birlikte kuş olacaklarını ve bu kirmen yardımıyla bir ev yapabileceklerini söyler (21).

D838. Çalma ile sihirli nesnenin elde edilmesi.

Puhu kuşu, arkadaşları atmaca kartal ve diğer kuşlarla birlikte bir plan yapar ve zalim akbabanın gücünü aldığı sihirli ayakkabısını onu yemekle kandırarak ele geçirir (17).

D921. Sihirli göl/havuz.

Eşekbay, sihirli gölün kenarına gelince yüreği çarpar ve iki gözünü birden kapatıverir (11).

D1030. Sihirli yiyecek.

Kibirli akbabayı cezalandırmak isteyen kuşların başı puhu kuşu, kuşlardan ağızlarını sihirli yiyeceklere değdirmelerini ister. Sonra da akbabayı kandırmak için sihirli yiyeceklerin ateşin içinde olduğunu söyler ve yemeğe dayanamayan akbaba ateşin içine girince kafasındaki tüyler yanar (25).

D1040. Sihirli içecekler.

Kötü niyetli Şeytan, düşünüp bulduğu sihirli içeceklerinden halka azar azar vermeye başlar ve türlü içecekleri, insanlar arasında yayar. İlk zamanlar içeceklere dayanamayıp övünen yiğitlerin çoğu, sonunda onun kölesi olurlar (9).

D1051. Sihirli elbise.

Davut Usta, halkını düşmandan kurtaran hanımböceklerine sihirli kaftan yapar. Bu kaftan, onları yazın sıcaktan, kışın soğuktan ve serçe gibi kuşlardan koruyacaktır (16).

D1150. Sihirli eşyalar.

Kurkulday adlı genç gelin ve kızının evsiz kalmasından sonra küçük kızın rüyasına aksakallı bir ihtiyar girer ve kıza ilginç bir kirmen hediye eder. Ona, bu kirmen yardımıyla bir ev yapabileceklerini söyler (21).

D1811. Sihirli bilgi.

Genç tabip, Lokman Amca'ya: "Zamanında size akıl veren onlarca binlerce kişinin ilminden yararlansaydınız, bugün oğuldan ve gelinden ayrı düşmezdiniz." der (2).

F. HARİKULADELİKLER

F403. İyi ruhlar.

Umay Anne'ye bir çocuğun duası değer ve sonsuza kadar ölümsüz olur (3).

F540. Olağanüstü fiziksel organlar.

Şadıkan, kötü niyetini değiştirmediğinden dış görünüşü de bozulur. Çenesinde keçininki gibi sakal, başında boynuz peyda olur. İki bacağı da insanınkinden farklı ve tırnakları ikiye ayrıktır (8).

Eşekbay, gölün ışıklı suyunda kendine baktığı zaman kuyruğunun Şeytanınki gibi uzamış olduğunu görür (11).

Dedikoduyu seven Eşekbay, kulağının bütün hayvanlarınkinden uzun olmasını ve böylece karıncaların fısıltılarını bile duyabilmeyi ister (11).

F542. İnanılmaz/sıra dışı kulaklar

Dedikoduyu seven Eşekbay, kulaklarının karıncaların fısıltılarını bile duyabilecek kadar uzun olmasını ister (11).

F610. Çok kuvvetli insan.

Ergeceel, attığı oklarla üç kaplanı öldürür (12).

İki kardeşin büyüğü Adil, çok güçlü bir yiğittir. O kadar güçlüdür ki demiri kayış gibi büker (12).

Balban; gözü oynayan, taşı darı eden, gücüyle övünen bir yiğittir (19).

F638. Güçlü okçu.

Ergeceel abisi Adil ile birlikte avdayken kaplanlar saldırınca aklını kullanarak yay denen silahı bulur. Gözünü kapattığı an üç ok uçup gider ve tam kalbe saplanan oktan ölen kaplanların üçü de yerde çırpınır (12).

F711. Sıra dışı deniz.

Sözleşmeye göre çocuklar tarafından horlanan tüm ekinler ve ondan yapılan ekmekler, Mavi Deniz'e bakıp yol giderler ve onun dibine saklanırlar (6).

(T) F789.4. Sıra dışı sandık. (Abdulselam Arvas)

Sagın, gizemli sandığının içinde büyükbabasını saklar (1).

F836. Sıra dışı yay.

Ergeceel'in düşünüp bulduğu sihirli silahı yaydır (12).

F810. Olağanüstü ağaçlar, bitkiler ve meyveler.

Meçhul genç tabip, Lokman Amca'ya: "Oğluna mamır (şifalı bir ot), gelinine kereç (dağda büyüyen şifalı bir ot) verseydin onlar sağ kalırlardı." der (2).

Halk arasında Umay Anne'nin dertliye ömür veren otun sırrını bildiğine dair bir rivayet yayılır (3).

Şeytan, düşünüp bulduğu sihirli içecekleri halka azar azar vermeye başlar. İnsanları kandırır ve onlara düşünüp bulduğu içecek ve çeşitli otların hepsinin kendileri için olduğunu söyler (9).

Evsiz kalan Kurkulday ve kızı, aksakallı ihtiyarın küçük kızın rüyasına girmesinden sonra serçeye dönüşürler ve çok yer dolaşıp aksakallı ihtiyarın verdiği kirmen

yardımıyla büyük nehrin kıyısında ev yaparlar. Nehrin kıyısında büyüyen türlü türlü otlar, kayın ağacı-söğütler ve cırganak otları vardır. Bu cırganak otu sayesinde düşmanları yılandan da korunurlar (21).

F840. Sıra dışı diğer nesneler ve yerler.

Genç gelin Kurkuday'ın kızının rüyasına giren aksakallı ihtiyar, ona ilginç bir kirmen hediye eder ve ona kuşa dönüşeceklerini, bu kirmen yardımıyla bir ev yapabileceklerini söyler (21).

F883.1. Sıra dışı kitap.

Umay, dedesi Tükübay'ın ölmeden önce ona verdiği kitabı hemen okuyarak dermansız derde deva olacak ilacı bulmak ister (3).

F900. Olağanüstü hadiseler.

Ekinler ve ondan yapılan ekmekler, ekmeği horlayan yaramaz çocuklardan kaçarlar ve anneanne çocuklara ne yapmaları gerektiğini Büyükbaba Akıl'a sormalarını söyler. Büyükbaba Akıl, hepsinin kaderinin Mavi İt'in elinde olduğunu söyler. O, Mavi İt'i belayı kovalaması için yollar ve kaçanlar, mavi denize ulaşarak Mavi İt'in rızkı olurlar (6).

Şadıkan, insani vasıflarını kaybeder. Çenesinde keçininki gibi sakal, başında boynuz peyda olur. İki bacağı da insanınkinden farklı ve tırnakları ikiye ayrık durumdadır. Şadıkan, sonunda "Şeytan" adını alır ve Hızır Baba'ya ciddi fenalıklar tasarlar (8).

Kötü niyetli Eşekbay, ışıklı gölün suyunda kendini sanki Şeytan gibi görür (11).

Aksakallı ihtiyar, Kurkulday ve kızı evsiz kaldıktan sonra küçük kızın rüyasına girip ona bir kirmen hediye eder ve artık kuşa dönüşeceklerini, bu kirmen yardımıyla da bir ev yapabileceklerini söyler. Küçük kız uyandığında gerçekten de annesiyle ikisi kuşa dönüşmüşlerdir (21).

(T) F989.25 Hayvanla konuşma. (Abdulselam Arvas)

Köylü, tarla kuşuna dileğini bir bir anlatır (18).

F1068. Gerçekçi rüya.

Zenginliği ile övünen fakir, karnını çok fazla doyurup hemen uyursa ihtiyar, rüyasına girerek gözünü açmasını ve çalışmasını hatırlatır (7).

Ergeceel, gamsız bir şekilde uyurken rüyasında annesini görür. Annesi ona babasının sözünü dinlemesini ve aklıyla hareket etmesini söyler (12).

Zavallı Ergeceel ağlaya ağlaya uyuyakalır ve rüyasında babasını görür. Babası, ona abisiyle birlik olmasını, çalışmasını ve aklını kullanmasını söyler (12).

Genç gelin Kurkulday ve kızı evsiz kalırlar ve bu duruma çok üzülen küçük kız ağlayarak uyuyakaldığında rüyasına aksakallı ihtiyar girer ve onlara yardım eder (21).

G. DEVLER

G302. Şeytanlar.

Amacına ulaşıp Eşekbay'ı bağırttığı için sevinen patavatsız Şeytan, kahrolasıyı omzundan yakalar ve bağırmadan durmasını söyler (11).

G10. Yamyamlık.

Evlerinin yanması üzerine intikam peşinde koşan örümcekler barbarın barbarı olurlar, ağlarına takılan her şeyi eziyet ederek sıkar ve sonra da oburca yerler (14).

H. İMTİHAN

H11.1. Baştan geçeni hikâye etme.

Bilge Dede, kendi yaşadıklarını ve deneyimlerini yiğide anlatır (4).

Evliya Baba; yaşadıklarını, dünyayı dolaştığını, iyiyle kötüyü ayırt ettiğini, asırlarca dünyada dürüst insanı bulmak için uğraştığını Rüstem ve oğlu Kadir'e anlatır (7).

Baba Sulugöz, beş çocuğuna yaşadıklarını anlatır (10).

Beş kardeş, çalışmak için gittikleri şehirde karşılaştıkları ihtiyara olanları ve gelme nedenlerini anlatır. İhtiyar da onlara babalarını nerden tanıdığını anlatır (10).

Doru at, başından geçenleri sahibi köylüye anlatır (15).

Ahmak deve, karıncanın verdiği akılla insanoğluna gider, ona başından geçenleri anlatarak yalvarır ve ondan yardım ister (23).

(T) H148. İsteğin şiirle ifade edilmesi. (Ali Berat Alptekin)

Oğlunun ve gelininin hastalığına çare bulamadığı için onları kaybeden Lokman Amca, genç tabipten işin sırrını öğrenmek ister. Genç tabip, Lokman Amca'nın sorusuna uzun bir şiirle cevap vererek yeni bir sayfa açmasını, hata yapmayanın sadece Allah olduğunu söyler (2).

Umay'ın babası Datka, okuduğu şiirde Allah'tan küçük kızı Umay'ın kendisine bakacak olmasını ister (3).

Umay, şiirinde babasına faydasının dokunmasını ve annesinin kendisine sütünü helal etmesini diler (3).

Yiğit, kendi yaptığı hataları çocuklarının tekrarlamamasını ister ve bu isteğini okuduğu şiirde çocuklarına söyler (4).

Tilek, şiirinde çocuklarının akılsızlığını dile getirir, onların kıymet bilmediklerini söyler ve akıllanmalarını arzular (5).

Birdenbire fakir Rüstem'in önünde beliren ihtiyar, okuduğu şiirde ona toprağın kutsallığını anlatır ve çalışmasını söyler (7).

Kadir, kopuzunu eline alır ve şiir okur. Babasından sabırlı olmasını, aklını toplamasını, yanılmayan kul olmadığını ve tövbe etmesini ister (7).

Evliya, şiirinde Hızır Baba'dan sabrederek dalavereciyi bir kez daha denemelerini, bilene akıl danışmalarını ve dalaverecinin bir açığını buldukları zaman ona acımamalarını ister (8).

Hızır Baba şiirinde Evliya'sından nasihat almak ister ve kahrolası Şeytan'a ne yapmak gerektiğini sorar (8).

Hızır Baba'nın Evliya'sı okuduğu şiirde Şadıkan' a gider ve sözünü dinlemesini, akılsızlıktan vazgeçip aklını toplamasını ve doğru yolu bulmasını istediğini anlatır (8).

İman, okuduğu şiirde halktan Şeytan'ın oyununa gelmemelerini, onun kötülüklerini anlamalarını ister ve Allah'a dua eder (9).

Baba Sulugöz, şiir okur ve çocuklarından görünüşü iyi olandan yüz çevirmemelerini ister (10).

Beş yiğit, babaları Sulugöz'ün şiirini okur ve bundan sonra ihtiyar, Sulugöz'ü tanır (10).

Dedikodu dinlemeyi seven Eşekbay, okuduğu şiirde herkesin konuştuğunu duyabilmek için Allah'tan kendisine çok uzun siper gibi kulak vermesini ister (11).

Halkın âdetine göre sabah namazı daima mütevazı bir şiirle biter ve halk sabah namazında herkesin iyi olması ve yarım akıllılıktan Allah'ın koruması için dua eder (11).

Halkın saygı duyduğu ihtiyar şair, şiirinde insafsız tüccar Taşmurat'tan cömert olmasını ve hep kendi için biriktirmemesini ister (13).

Taşmurat'ın babası, okuduğu şiirlerde oğlundan helal kazanmasını, açgözlülükten kaçmasını söyler ve oğluna ithafen okuduğu son şiirinde de söz dinlemediği için ona beddua eder ve onu takip edenlerin azap görmesini diler (13).

Yetim bala, şiirde Taşmurat'tan doğru yola dönmesini ister. Eğer dönmezse, bir gün onu ant vuracağını söyler (13).

Örümceklere gücenen komşu arı, şiirinde suçsuzları boş yere cezalandırmamalarını, boşa kavga çıkarmamalarını ister (14).

Puhu kuşu şiir okur ve akbabanın kötülüklerinin karşılığını görmesini Allah'tan ister (17).

H210. Suçluluk ya da masumiyet testleri.

Büyükbaba Akıl ekmeği horlayan çocuklara suçlu olduklarını ancak yine de iyilikten ümit kesmemeleri gerektiğini söyler (6).

Gökyüzündeki yıldızların parlaması, Eşekbay'ı korkutur ve onlara katiyen bakmaz. Suçsuz yıldızları suçlayıp nasıl dedikodu yaparlar diye onları dinler (11).

Evi yanan örümcekler, ağ dokurlar ve intikam için suçlu ya da suçsuz demeden ağlarına takılan her şeyi yerler (14).

Anne ayı, yavrularına tatlıyı çok yiyenin dişinin ağrıyacağını söyler. Bir gün anne ayı, yavrusu Mamalak'ın dişi ağrıdığı için gizli gizli ağladığını görür. Meğerse Mamalak gizlice şeker çalıp yemiştir (24).

H220. Çetin sınavlar.

Doru at ve sahibi adil bir hüküm vererek yakaladıkları kurnaz kurdu denemeye karar verirler. Boynuna tasma takarlar, eğer sınavı geçebilirse onunla dost olacaklardır (15).

Yarışan Davut ve Balban'a hakemler üç deneme yaparlar. Birinci deneme yeri sürüp çiftçilik yapmak, ikinci deneme un çekip kazançlarını göstermektir ve üçüncü denemeyi yiğitlerden yenileni bulacaktır. İki sınavdan da berabere çıkarlarsa üçüncü denemenin şartını hakemler grubu bulacaktır. Sonunda bahsi Davut kazanır (19).

H500.1. Oğullar hünerleri için test edilir.

Baba Sulugöz, oğullarını çalışıp ekmek kazanmaları için şehre gönderir (10).

H502. Eğitim testi/İlim-irfan testi.

Bilge Dede, yiğide kendi yaşadıklarını anlatır ve aklın eğitimi, kararsızlığın anahtarı ve sağlığın ilacının eski masallar olduğunu ona öğretir (4).

Büyükbaba Akıl, çalışmayana ekmek olmadığını söyler ve o günden sonra insanlar çiftçiliği meslek edinirler (6).

İhtiyar, rüyasında Rüstem'e çalışmayı hatırlatır ve çalışmak konusunda boz tarla kuşundan talim almasını söyler (7).

Çalışmak için şehre giden beş yiğidin karşılaştığı ihtiyar, onlara kendisi talim terbiye vermeyi ve beş parmak nasıl ayrılmazsa onların da öyle ayrılmamalarını ister (10).

Ergeceel, halka ekinlerin üzerinden hayvanı sürerek tanelerini ayırmayı öğretir (12).

Anne ayı, yavrularını terbiye eder ve onlara tembel olmamalarını, hırsızlık yapmamalarını söyler (24).

H508. Çeşitli sorulara cevap bulma imtihanı.

Sagın, büyükbabasının verdiği akıl sayesinde hanın sorularını başarılı bir şekilde cevaplar (1).

Bilge Dede, yiğidin sorduğu üç soruyu delillendirerek cevaplar (4).

H600. Sembolik manalar.

Sagın, gizemli sandığını yanından hiç ayırmadığı için yaşıtları onunla "Büyük Sandık" diye şakalaşır (1).

Umay; emeğinin, güzel amelinin ve bilgiçliğinin neticesinde tüm yurdun ağzında "Umay Ene" ismini alır (3).

Bilge Dede, yiğide başından geçenleri anlatırken her şeyi öğrenmek istediğinde bir ihtiyara rastladığını ve bu ihtiyara "Masalcı İhtiyar" dediklerini söyler (4).

Köylüler, büyük küçük demeden herkese iyi dilekte bulunan kişiye "Tilek" adını verirler. Sonunda o da gerçek adının ne olduğunu unutur ve adını soranlara adının Tilek olduğunu söyler (5).

Evliya Baba, Kadir'e; "Sen şu andan itibaren Kadir değil, Hızır Babasın." der (7).

Sonunda Şadıkan adını "Şeytan" olarak değiştirir ve kötülüğün tellalı olarak tanınır (8).

Hızır Babanın ikinci adı "İman" dır (9).

Fakirin çocuklarına olan sevgisi o kadar çoktur ki her dilek dilediğinde yaş gözünden süzülüp akar. Bu yüzden yaşıtları onun adını "Sulugöz" koyar (10).

Hızır Baba, adı Çıçalak olan beşinci yiğide "Çıpalak (Serçe Parmak)" adını verir. Bunun nedeni yiğidin sınavda bir ok boyu mesafesinde kaçmasıdır (10).

Eşekbay adlı yiğit, sonunda "Eşek" adını alır ve ebediyen dört ayaklı bir hayvan olarak kalır (11).

Kaplanı yendiği günden itibaren obadakiler Adil'i "Çocuk Bahadır" diye çağırır (12). Davut Usta, kendilerini düşmandan kurtardıkları için dostları gübreböceklerine "Hanımböceği" adını verir (16).

H1200. Araştırma.

Genç tabip; Lokman Amca'ya oğlunun ve gelininin hastalığının nasıl başladığını, ne gibi belirtiler olduğunu ve onları neyle tedavi etmeye çalıştığını sorar (2).

Lokman Amca, genç tabibe gelininin ölümüne neden olan hastalığa nasıl deva bulduğunu sorar. Sonra çalışıp gelininin neden öldüğünü anladığını ve onu ölümden kurtarmanın elinden gelmediğini anlatır (2).

Umay, derde deva olacak ilacı çok arar (3).

Bilge Dede, yiğide bir zamanlar kendisinin de her şeyi bilmek için çabaladığını ve karşılaştığı Masalcı İhtiyar'dan çok şey öğrendiğini söyler (4).

Bir yiğit, uzakları atla dolaşıp, geçit geçip, sert akan suyu geçip, âleme adı şöhret olan insanı araştırır. Karşılaştığı Bilge Dede de ona, halk arasında araştırma yapmasını söyler (4).

Ekmeği horlayan çocuklar, her karşılaştıklarına sorarlar ve Büyükbaba Akıl'ı zor bulurlar (6).

Evliya Baba, Rüstem ve oğlu Kadir'e asırlarca araştırdığını fakat dünyada dürüst insanı bulmak için çok acı çektiğini söyler (7).

Şeytan, insanları kandırıp iman yolundan onları ayırmak için her çareyi arar ve insanları ahmak durumuna düşürmek için türlü yollara başvurur (9).

Ergeceel, rüyasında ölmüş anne ve babasını gördükten sonra çok düşünür ve sonunda düşünüp bulduğu şey saban olur (12).

Evleri yanan örümcekler, intikam peşine düşerler ve düşmanı bulmaya ant içerler. Sonunda insanın bilmediği bir işi düşünüp bulurlar ve ağ dokurlar (14).

Davut Usta, halkına düşman saldırınca düşman kalabalık olduğu için çok fazla karşılık veremeyeceklerini anlar ve bu müşkül durumdan kurtulabilmek için büyük küçük herkese akıl danışarak çare arar (16).

Yırtıcı kuşlar, akbabanın zulmünden bıkarlar ve buna bir çare aramaya başlarlar (17).

Balban, iki denemede de Davut'a yenilir ve üçüncü denemeyi yenilen bulacağı için Balban çok düşünür ve sonunda bulduğu fikir, Davut'un değirmeninin taşını parçalamak olur (19).

Puhu kuşunun öncülüğündeki kartal ve diğer kararsız kuşlar, kibirli akbabayı cezalandırmanın yollarını ararlar (25).

H1228. Araştırmayı kahraman intikam için üstlenir.

Evi yanan örümcekler, intikam almak için ant içerler ve sonunda -insanın bilmediği şeyi- ağ dokumayı bulurlar. Bu tuzakla suçlu suçsuz demeden her şeyi yerler (14).

H1233.1. Araştırmada yardımcı olarak yaşlı adam.

Umay, derde deva olacak ilacı çok arar ve ölmeden önce dedesi Tükübay'ın ona verdiği kitabı okuyarak amacına ulaşır (3).

Bilge Dede, âleme adı şöhret olan insanı araştıran yiğide talim terbiye verir ve tecrübelerini anlatarak ona yardımcı olur (4).

Tüm ekinler ve ekmekler, çocuklar tarafından horlanınca kaçıp mavi denize saklanırlar. Anneanne, çocuklara ne yapmak gerektiğini sadece Büyükbaba Akıl'ın bildiğini söyler. Büyükbaba Akıl da çocuklara suçlu olduklarını ama iyilikten ümit kesmemeleri gerektiğini söyler (6).

Birdenbire önünde beliren ihtiyar, Rüstem'e değerli şeyleri araştırmasını, ona inandığını ve ne kadar terlerse o kadar başarılı olacağını söyler (7).

Çalışmak için şehre giden beş yiğide orada karşılaştıkları ihtiyar yardım eder (10).

H 1550-1569 Karakter imtihanları

H1553. Sabır testleri.

Evliya, okuduğu şiirde, Hızır Baba'ya sabretmelerini ve Şadıkan'ın doğru yolu bulması için onu överek denemelerini söyler (8).

H1555. Dürüstlük testleri

Evliya, Hızır Baba'ya kötü yolundan dönmesi için Şeytan'ı bir daha denemesini söyler (8).

Şeytan, ilk önce Allah korkusunu dilinden düşürmeyenleri sınayıp görmek ister (9).

H1556. Sadakat testi.

Hanın yalaka tarftarları, hanın önünde baş eğerler ve o ne derse yaparlar (1).

Doru at, sahibine kötülük yapmaz ve onu kurnaz kurda karşı korur (15)

H1557. İtaat imtihanları

Hanın yalaka taraftarları, hanın dediğinin doğru olduğunu söyleyerek baş eğerler (1).

Aç kalıp karıncanın yardımıyla insanoğluna giden deve, insanoğluna yalvarır. İnsan da tek şartının çalışmak olduğunu eğer çalışırsa onu koruyacağını söyler. Deve razı

olur ve insan, devenin boynuna yuları takar. Bundan sonra deve, insanoğlunun aklıyla yaşar (23).

H1558. Dostluk testleri.

Doru at ve sahibi, eğer yakaladıkları kurnaz kurt sınavı iyi bir şekilde geçerse onunla dost olacaklardır (15).

H1562. Güç testi.

Zalim akbaba: "Nerede kendine yırtıcı diyenler? Benimle güç yarıştırsınlar!" diye diğer yırtıcı kuşlarla dalga geçer (17).

H1563. Hüner imtihanı.

Kuvvetli Balban ve bilge Davut yarışırlar. Hakemler yarışan iki yiğide üç deneme yaparlar ve yarışı Balban'ın gücü değil Davut'un hüneri kazanır (19).

H1564. Konukseverlik testi.

Rüstem ve oğlu Kadir, bir gün bağda otururken ihtiyar bir adam yanlarına gelir. Kadir, onu başköşeye oturtur ve rahat ettirir (7).

Şehre çalışmaya giden beş yiğidi, karşılaştıkları ihtiyar evinde misafir eder (10).

Köylü, penceresini tıkırdatan karnı aç tarla kuşunu içeri alır ve kendi karnı aç olduğu halde son ekmek parçasını ve suyunu misafirine verir (18).

Aylaker, hükümdarın kızı Erkayım'ı evine getirir ve Aylaker'in annesi, misafirine çok hürmet eder (22).

J. AKILLILAR VE APTALLAR

J10. Deneyimlerden elde edilen akıl.

Altmışını geçenleri işe yaramadıkları gerekçesiyle öldürme emri veren Acıke Han, Sagın'ın yetmişine dayanan büyükbabasını sandığında saklayarak ondan aldığı akılla halkı kıtlıktan kurtarmasının ardından bu kararından vazgeçerek gençlere ve ihtiyarlara hürmet etmeyi emreder (1).

Ulu Lokman, küçük meçhul genç tabip ve onlara rehberlik edenlerden oluşan bir grup toplanıp tabipliğin türlü türlü sırlarını konuşurlar. İlk önce büyüklere hürmet edip Lokman Amca'nın bildiklerini ve yaşadıklarını dinlerler (2).

Yiğit, Bilge Dede'nin başından geçenleri anlatmasıyla halkın bir hazine olduğunu ve masalların altına değiştirilemeyeceğini aklıyla sezer (4).

Babalarının sözünü dinlemeyen Tilek'in oğulları, babalarının umudunun tükenerek alıp başını gitmesi üzerine hatalarını anlarlar ve onun hayır duasını almak isterler. Sonunda babaları döner ve onları affeder (5).

Ekmeği horlayan çocuklar, tüm hadiseyi kendi gözleriyle görürler. Sonunda akıllılar kendi yanlışlarının farkına varırlar, akılsızları ise nafile anlayamazlar (6).

J80. Hikâye yoluyla öğrenilen bilgi.

Lokman Amca, genç tabibe ve onlara rehberlik edenlerden oluşan gruba bildiklerini, yaşadıklarını anlatır (2).

Bilge Dede, kendi yaşadıklarını yiğide hikâye yoluyla anlatır (4).

J130. Hayvanlardan öğrenilen akıl.

Davut ve halkı, gübreböceklerinin yol göstermesiyle düşmanı yener (16).

J140. Eğitim yoluyla edinilen bilgi.

Lokman Amca, genç tabibe yanında bulunup eğitimini almasını ve ondan sonra gidebileceğini söyler. Genç tabip de bunu kabul eder ve onun yolunu devam ettirir (2).

Yiğit, Masalcı Dede'nin talim terbiyesini alır ve ölünceye kadar onun sözünü dinler (4).

(T) J148. Baba oğluna bazı açıklamalar yapar.(Abdulselam Arvas)

İhtiyar Tilek, samimi niyetle düzelen çocuklarına hayır duası eder ve kendi de onlardan af diler. Çocukları, babalarının af dilemesinin nedenini sorunca onlara boş yere merhamet ederek tembelliği öğrettiğini ve veballerini aldığını, kendisinin de suçlu olduğunu söyler (5).

J151. Yaşlı insanlardan öğrenilen akıl.

Genç tabip, gönülden Lokman Amca'nın yolunu devam ettirir ve onun nasihatlerini dinler (2).

Umay, dedesinin ölmeden önce ona verdiği kitap sayesinde annesine, babasına ve halka faydalı olur (3).

Yiğit, Bilge Dede'nin sözüne kulak verir ve onun talim terbiyesini alır. Ondan akıl alır (4).

Rüstem'in önünde ansızın beliren aksakallı ihtiyar, ona fakirlikten kurtulması için toprakta çok çalışmasını söyler (7).

J152. Bilgeden alınan akıl.

Umay, dedesinin ölmeden önce ona verdiği kitap sayesinde dermansız derdin devasını bulur (3).

Yiğit, Bilge Dede'den akıl alır ve ondan çok şey öğrenir (4).

Büyükbaba Akıl, ekmeği horlayan çocuklara suçlu olduklarını fakat yine de iyilikten ümit kesmemelerini ve kaderlerinin Mavi İt'in elinde olduğunu söyler (6).

Bilge Davut, öğrencilerine: "Övüngenlik, cehaletin işaretidir. Başarıya ulaşmak için boşuna gururlanıp övünmeyin, araştırmayı bilin." diye akıl verir (19).

J154.0.1. Babanın nasihati.

İhtiyar Tilek, çocuklarına çalışmayı öğretir ve onlara: "Çalışmanız benim içinse, öğrenin kendiniz için." diye nasihat eder (5).

Baba Sulugöz, beş çocuğuna: "Sizler zamanın birinde kaybettiniz, acele edin. Bir meslek sahibi olmayan insan, halkın önünde değersizdir. Yolunuzdan dönmeyin. Çalışınca bir parça ekmeğin kıymetini anlarsınız." diye nasihat eder (10).

Babası, Taşmurat'a harama gitmemesini ve çalışmasını söyleyerek akıl nasihat verir (13).

J155. Kadının verdiği akıl (bilgi).

Büyükanne, ekmeği horlayan çocuklara kaçan ekin ve ekmekleri bulmak için ne yapmak gerektiğini sadece Büyükbaba Akıl'ın bilebileceğini, ona gitmeleri gerektiğini söyler (6).

J571. Acele hükümden kaçınma.

Evliya, okuduğu şiirinde kötü yola meyleden Şadıkan'ı bir kez daha denemelerini, sabretmelerini nasihat eder (8).

Baba Sulugöz, çocuklarına bağırıp kötü söz söylemez. Onlara çalışmaları için yol gösterir (10).

Babası, oğlu Taşmurat'ın gidişatından memnun olmasa da yine de ondan umudunu kesmez ve onu doğru yola teşvik eder (13).

Doru at ve sahibi, yakaladıkları kurnaz kurdu denemeye ve eğer kurnaz kurt, sınavı iyi bir şekilde geçerse onunla dost olmaya karar verirler (15).

J624. Ortak düşmana karşı birleşme.

Yırtıcı kuşlar puhu kuşu, kartal, atmaca ve diğer kuşlar bir plan yaparak onlara zulmeden akbabanın sihirli ayakkabısını ele geçirirler ve akbaba gücünü kaybeder (17).

Puhu kuşu, kartal ve diğer kararsız kuşlar birleşerek kibirli ve kendilerini horlayan akbabayı cezalandırırlar. Sonunda kibirli akbaba zarif kalpağından olur (25).

J900. Mütevazılık.

Acıke han, hanlığına bakmadan halkı kıtlıktan kurtaran mütevazı yiğit Sagın'ın önünde başını eyer (1).

Çok eskiden Datka adında mütevazı bir adam yaşar (3).

Umay'ın en güzel meziyeti, hastalığı kendisinin iyileştirmediğini ve her zaman dedesi Tükübay'ın yardımının dokunduğunu söylemesidir (3).

Hızır Baba, şiir okur ve Evliyasından Şadıkan'ı doğru yola nasıl çevireceği ve mütevazı halkın bölünmemesi hususunda nasihat ister (8).

Şehre çalışmaya giden beş yiğidin karşılaştığı akıllı üstat, yiğitlere mütevazı bir şekilde: "Siz benim şakirdimsiniz, çocuğum gibi oldunuz, birbirimizi unutmayalım." der (10).

Halkın âdetine göre, sabah namazı daima mütevazı bir şiirle bitirilir (11).

Adil ve Ergeceel'in mütevazı babaları, çocuklarının adının kafiyeli olması için kulağına ezan okuyarak Ergeceel'in adını "Akıl" koyar (12).

Hanımböcekleri, Davut Usta ve halkını düşmandan kurtarır ve Ala Dağ'ın eteğini, Davut ve mütevazı halkına vatan yapar (16).

Hanımböceği, mütevazı bir şekilde Davut Usta'ya halkını düşmandan kurtarabileceğini söyler ve ona planını anlatır (16).

Ustalığı ve zekâsı sayesinde ilk iki bahiste Balban adlı yiğidi yenen Davut, baştaki gibi çok sadedir ve kibirlenen bir yanı yoktur (19).

Eski zamanlarda, Kurkulday adında mütevazı genç bir gelin vardır (21).

J1020. Birlik olmanın gücü.

Büyükbabası, Sagın'a halkı açlıktan korumanın yolunun birlik olmak olduğunu ve bölünmemek gerektiğini anlatır (1).

Ulu Lokman, genç tabip ve onlara rehberlik edenlerden oluşan bir grup toplanır ve tabipliğin türlü türlü sırlarını konuşurlar (2).

Tilek'in iki oğlu birlik olurlar ve birleşen emek, iki kardeşin huzurunu artırır (5).

Vaade göre tüm ekinler ve ekmekler, birlik olup kendilerini horlayan çocuklardan kaçarlar ve mavi denizin dibine saklanırlar (6).

İnsanlar, Şeytan onları kandırmadan önce birlik içendedirler. Yarım ekmeği bölüşüp yer, birbirlerini korurlar ve küçükler, büyüklere saygı gösterirler (9).

Beş yiğidin şehirde karşılaştığı akıllı üstat, çocuklardan beş parmak gibi birlik olup ayrılmamalarını ister (10).

Günlük ibadetin sonuncusunda toplananlar, yaşlı genç demeden gökyüzündeki yıldızlar gibi birlik olmak için dua ederler (11).

İlk zamanlar baba ve oğlu Taşmurat, birbirlerine destek olup güzel yaşarlar (13).

Hanımböcekleri ve Davut Usta'nın halkı birlik olurlar ve düşmanı yenerler (16).

Yırtıcı kuşlar puhu kuşu, kartal, atmaca bir plan yaparak onlara zulmeden akbabanın sihirli ayakkabısını ele geçirirler ve akbaba gücünü kaybeder (17).

Puhu kuşu, kartal ve diğer kararsız kuşlar birlik olarak kibirli ve kendilerini hor gören akbabayı cezalandırmak isterler. Bunu başarırlar ve sonunda kibirli akbaba, kalpağından olur (25).

J1110. Akıllı adamlar.

Acıke Han, akıllılara fikir danışır (1).

Sagın, hanın emrine rağmen büyükbabasını gizemli sandığının içinde saklayarak onu ölmekten kurtarır ve büyükbabasının verdiği akıllarla halkı kıtlıktan kurtarır (1).

J1111. Zeki kız.

Umay, çok çalışarak iyi bir tabip olur ve hem anne babasına hem de halka faydası dokunur (3).

Kurkulday'ın küçük kızı, çok zekidir (21).

J1111.6. Akıllı kız.

Babasının gece boyu acı acı ağlayışını sezen Umay, başkaları gibi kendi anne ve babasını da iyileştirip onların da takdirini kazanır (3).

Genç gelin Kurkulday ve kızı evsiz kalır. Üzgün olan küçük kızın rüyasına giren aksakallı ihtiyarın yardımından sonra anne ile kızı serçeye dönüşürler ve ihtiyarın hediye ettiği kirmen ile bir ev yaparlar. Küçük kız, evi nehrin kıyısında cırganak otunun yanına yapar. Böylece düşmanları olan yılanlar da geçemez. Annesi, küçük kızının akıllılığına çok sevinir (21).

J1113. Zeki çocuk.

Umay, daha altı yaşındayken babasının rızasını alıp onun derdine deva olmayı amaçlar (3).

Zeki Ergeceel, düşünüp bulduğu sihirli silahı yay ile üç ok atar ve abisiyle kendisine saldıran üç kaplanı öldürür (12).

J1115.2. Zeki hekim.

Genç tabip, bildiklerini ortaya koyarak yaşlı tabip Lokman Amca'yı çok şaşırtır. Ayrıca genç tabip, yaşlı tabibin tecrübelerinden de faydalanır (2).

Umay, kendi çabasının neticesinde iyi bir tabip olur (3).

J1122. Zeki daha genç nesil.

Sagın, büyükbabasını gizemli sandığında saklayarak onu ölümden kurtarır (1).

J1700. Aptallar (ahmaklık).

Rüstem, irticalen söylediği şiirinde zorbalık yaparak yaşayanların aptallığa meylettiğini söyler (7).

Bir grup akıllı insan: "Eşekbay ahmak olsa da biz olmayalım." diye karar verirler ve ona nasihat ederler (11).

Ergeceel'in ölen babası, rüyasına girer ve ona ahmak da olsa abisi Adil'i affetmesini söyler (12).

Davut Usta'ya yenilen Balban, akılsızlığını anlar ve insanlardan uzaklaşarak itelginin kılığına girer ve gider (19).

Kurt, yemek istediği ve kolay lokma olarak gördüğü eşeğin ahmak olmadığını aksine kendisinin ahmak olduğunu anlar (20).

Karınca yazı çalışarak geçirirken ahmak deve onunla dalga geçer. Akılsız, kış gelince de hiç çalışmadan yazı geçirdiği için aç ve evsiz kalır (23).

K. ALDATMALAR

K100. Hileli pazarlıklar.

Kurnaz kurt, doru ata kendisini sahibine götürmesi şartıyla sağ kalabileceğini söyler (15).

K500. Hile vasıtasıyla tehlike veya ölümden kazanç.

Sagın, Acıke Han'ın emrine rağmen büyükbabasını gizemli sandığının içinde saklayarak onu ölmekten kurtarır (1).

Doru at, kendisini ve sahibini yemek isteyen kurnaz kurdu zekiliği ile ahıra kilitleyerek ölümden kurtulur (15).

Akıllı eşek, kendisini yemek isteyen kurda ondan kaçmayacağını, sırtına binmesini, böylece yorga yürüyüp pis terinin çıkacağını ve etinin genç kuzununki gibi olacağını söyleyip onu kandırır. Sonra da hızlı yürüyüp kurdu sırtından atar ve ona yem olmaktan kurtulur (20).

K700. Aldatma yoluyla yakalama.

Akıllı doru at, kurnaz kurda ahıra girmesini ve orada biraz beklemesini söyleyerek onu kandırır ve onu ahıra kilitleyerek yakalar (15).

K750. Tuzakla yakalama.

Akıllı hanımböceği, dostlarının yardımıyla Davut Usta ve halkına saldıran düşmanı kışkırtarak batıya doğru çeker. Davut Usta ve halkına da doğuya doğru gitmelerini söyler. Böylece düşmanı yenerler (16).

K850. Hileli oyunlar.

Şadıkan, insanları kandırır ve onları iman yolundan ayırmak için türlü hilelere başvurur (8)

Şeytan, sihirli içecekler ve türlü otlarla insanları doğru yolundan ayırmak için uğraşır (9).

İki kardeş Adil ve Ergeceel ava çıkar. Adil, düşmanı olarak gördüğü için kardeşini uyurken öldürmek ister (12).

Tüccar olan taş kalpli Taşmurat, aç gözlülük yapıp terazisinin taşlarını her gün eğe ile bileyerek küçültür. Bu da ona az gelir ve halka sattığı yiyeceklerin değerini on hisse artırır (13).

Doru atı tuzağa düşürmek isteyen kurnaz kurt, insanların sırrını öğrenmek istediğini ve kendisini sahibine götürmesini, ancak bunu yaparsa sağ kalabileceğini söyler (15).

Puhu kuşu öncülüğündeki kartal, atmaca ve diğer kuşlar bir plan yaparlar ve övüngen akbabayı sevdiği yiyecekle kandırarak ayağındaki sihirli ayakkabısını ele geçirirler. Böylece akbaba, gücünü kaybeder (17).

İlk iki bahiste Davut'a yenilen Balban adlı yiğit, üçüncü bahsin ne olacağını yenilen taraf belirleyeceği için kendisi belirler ve Davut'u yenmek için onun değirmeninin dönen çark taşını bir yumrukla ikiye böler. Ancak Davut göz açıp kapayıncaya kadar parçalanan taşı birleştirip eski haline getirir (19).

Akıllı eşek, kendisini yemek isteyen kurda ondan kaçmayacağını, sırtına binmesini, böylece yorga yürüyüp pis terinin çıkacağını ve etinin genç kuzununki gibi olacağını söyleyip onu kandırır. Sonra da hızlı yürüyüp kurdu sırtından atar ve ona yem olmaktan kurtulur (20).

K2210. Hain akrabalar.

Kurkulday adlı genç gelin ve kızı, akrabalarının yanında kalmaktadır. Akrabaları bir gün onlara oğlunun geleceğini söyler ve evi boşaltmalarını isterler ve anne kız evsiz kalırlar (21).

K2211. Hain erkek kardeş.

Ergeceel'in abisi Adil, halkın gözünde tekrar gücüyle itibar görmek için akıllı kardeşini öldürmek ister (12).

K2214. Hain çocuklar.

Tilek'in iki oğlu ilk zamanlarda babalarına çok sıkıntı verirler. Onunla alay ederler ve ona çok eziyet ederler (5).

Bedavaya alışan çocuklar, ekmekten top yaparak onu tekmeleyerek oynarlar ve ekmeği horlarlar (6).

Taş kalpli Taşmurat, dilencilik yapmasına rağmen babasına acımaz ve onun dilendiği bir tıyınını bile önünden alır (13).

K2246.1. Hain kral.

Acıke Han, işe yaramadıklarını düşünerek altmışını geçenleri öldürme emri verir (1).

Hükümdar, kızı Erkayım'ın hoşlanmadığı gençleri ıslatıp dövdürür (22).

L. TALİHİN TERS DÖNMESİ

L54. Merhametli genç kız.

Umay, daha altı yaşındayken babasının rızasını alıp onun derdine deva olmak ister. Büyüyüp tabip olduğunda ise dosta da düşmana da merhamet eder ve onları tedavi eder. Halk, okuduğu şiirde onun insanı horlamadığını ve yeni doğan bebekleri koruduğunu söyleyerek onu över (3).

L111.1. Gurbete gidiş ve dönüş.

Datka'nın altı kızı da evlenerek köyden uzağa gider (3).

Yiğit, âleme adı şöhret olan insanı araştırmak için gurbete çıkar (4).

Babaları Sulugöz'den akıl alan beş yiğit, çalışmak için şehre gider ve onlara, orada karşılaştıkları bir ihtiyar yardımcı olur. Sonunda beş kardeş, çalışmanın değerini anlayarak doğdukları yere dönerler (10).

Ergeceel ile abisi Adil'in arası gün geçtikçe bozulur ve kin kavga artar. Sonunda Ergeceel'in gücü tükenir ve evden çıkıp gider (12).

L112.2. Çok küçük kahraman.

Obadaşları, kaplanı yenen Adil'i "Çocuk Bahadır" diye çağırır (12).

L160. Ümit vermeyen kahramanın başarıları.

Akıllı Ergeceel, ava çıktıklarında üç kaplanı yenerek kendisini güçsüz gören abisi Adil'i kurtarır (12).

L303. Zayıfın başarısı.

Puhu kuşu, atmaca ve kartal zekilikleriyle kendilerine zulmeden akbabanın sihirli ayakkabısını ele geçirirler ve akbaba, güçsüz kalır (17).

Kurdun kolay lokma olarak görüp yemeye çalıştığı akıllı eşek, kurdu oyuna getirir ve ona yem olmaktan kurtulur (20).

L420.0.1. Aşırı hırs cezalandırır.

Dedikoduyu seven ve kötü niyetli olan Eşekbay adlı yiğit, sonunda "Eşek" adını alır ve ebediyen dört ayaklı bir hayvan olarak kalır (11).

Hırslı biri olan ve gücüyle övünen Adil, kardeşi Ergeceel'i ava çıktıklarında öldürmek ister. Fakat üç kaplan ona saldırınca korkar ve yardım etmesi için kardeşine yalvarır (12).

Tüccar olan Taşmurat, kıtlık yaşayan halka ve dilenci olan babasına acımaz. Sonunda babasının bedduası tutar ve taş kalpli Taşmurat, kaplumbağaya dönüşür (13).

Davut'u yenmek için hırslanan Balban adlı yiğit, üç yarışta da yenilir. Sonunda akılsızlığını anlayan Balban, insanlardan uzaklaşır ve itelginin kılığına girerek uçup gider. O gün çok ağladığı için, itelginin gözlerinin etrafı benekli olup kalır (19).

M. GELECEĞİN TAYİNİ

M110. Ant içmeler ve yeminler.

Beş vakit ibadeti yerine getiren insanlar, huzur içinde yaşamak isterler ve: "Eğer kötülük yaparsak ervah vursun, ant vursun." derler (11).

Eşekbay, şiirinde babası bile olsa asla başkasına alın terini akıtmayacağına ve yola düşse bile başkasını kaldırmayacağına ant içer (11).

Adil, şiirinde evvelden yemini olduğunu ve korkak kardeşi Ergeceel'i öldüreceğini söyler (12).

Evi yanan baba örümcek, düşmanı bulup intikam almaya ant içer (14).

Hanımböceklerinin yardımıyla düşmanı yenen Davut'un halkı, daha fazla huzurlu olmak için ant içerler (16).

Köylü ile tarla kuşu, dostluk yemini eder (18).

Balban adlı yiğit, üçüncü denemede Davut'u yenmek için kendi kendine yemin eder (19).

M200-299 Anlaşmalar ve söz vermeler

M200. Anlaşmalar ve vaatler.

Sözleşmeye göre çocuklar tarafından horlanan tüm ekinler ve ondan yapılan tatlı ekmekler, mavi denize bakıp yol gider (6).

M201. Pazarlık ve vaatlerin yapılması.

Fakir Rüstem'in önünde birdenbire beliren aksakallı ihtiyar, ona fakirlikten kurtulup zengin olabilmesi için tek şartının çalışmak olduğunu ve on yıl sonra tekrar geleceğini söyler (7).

Şehre çalışmaya giden beş yiğit, Hızır Baba'nın elinizdeki beş parmak gibi birlik olun ve ayrılmayın demesi üzerine ona söz vererek doğdukları yere dönerler (10).

Taşmurat, babasına açgözlülük yapmayacağına dair söz verir (13).

Kendilerini yemek isteyen kurnaz kurdu yakalayan doru at ve sahibi, düşünüp adil bir hüküm verirler. Kurdu denemeye karar verirler ve eğer sınavı geçerse onunla dost olacaklarını söylerler (15).

Davut, Balban'ın yarış teklifini kabul eder ve hakemler yarışan iki yiğide üç deneme yapmaya karar verir (19).

Hükümdarın kızı Erkayım, Aylaker'in sırrını onu korkutarak öğrenmek ister. Aylaker ise, şart koyar ve sırrını öğrenebilmesi için onun kendi evine gelmesini ister (22).

Aç olan ve evsiz kalan ahmak deve, insanoğluna yalvarır. İnsanoğlu da ancak çalışmak şartıyla onu koruyabileceğini söyler ve deve de buna razı olur (23).

Anne ayı, çocuklarına tembel olmamalarını ve hırsızlık yapmamalarını söyler. Çocukları da, annelerine her şeyin istediği gibi olacağını söyler (24).

Puhu kuşu, kartal ve diğer kararsız kuşlar, bir araya gelirler ve kibirli akbabayı cezalandırmak için anlaşırlar (25).

M202. Anlaşma ve vaatlerin icra edilmesi.

Fakir Rüstem, Evliya'nın çalışma şartını kabul eder. Bu şartı çok çalışarak yerine getirir ve zengin olur. Evliya ise, söylediği gibi on yıl sonra tekrar gelir (7).

Puhu kuşu, atmaca ve kartal; zalim akbabanın ayakkabısını ele geçirirler ve sihirli ayakkabı kartalın ayağına olur. Anlaşmalarına göre oradaki kuşlar, ayakkabının yeni sahibine dua ederler (17).

Puhu kuşu, kartal ve diğer kararsız kuşlar; anlaştıkları gibi kibirli akbabayı oyuna getirerek cezalandırırlar. Sonunda ateşin içinde yiyecek arayan akbabanın tepesindeki tüyler yanar ve cezasını bulur (25).

M205. Anlaşma ya da vaatlerin bozulması.

Babasına açgözlülük yapmayacağına dair söz veren Taşmurat, sözünde durmaz (13).

M246. Dostluk anlaşması.

Köylü ile tarla kuşu arasında dostluk hissi oluşur ve dostluk yemini ederler (18).

M300. Kerametler.

Rüstem, okuduğu şiirde alnından ter akanın çalışmaktan dolayı çok altını olacağını ve kerametin göğe güneşi astırtanda olduğunu söyler (7).

M400. Beddualar.

Hızır baba şimdi de iyiye yardım edip kötüye beddua ederek hareket eder, derler (7).

Köylü, ömründe ilk kez söz dinlemediği ve doğru yola gitmediği için oğlu Taşmurat'a beddua eder (13).

Başta örümceğe hayır duası eden dostları, sonra örümcek intikam peşine düşüp suçlu suçsuz herkesi öldürdüğü için ona beddua ederler (14).

Puhu kuşu, okuduğu şiirde kendisine ve arkadaşlarına zulmeden akbabaya: "Allah yemek olarak sana leş versin, günahlarından dolayı ömür boyu feryat et." diye beddua eder (17).

M411. Bedduanın yerine getirilmesi.

Yanlış yola giden Taşmurat, babasının bedduası üzerine kaplumbağaya dönüşür (13).

M430. Şahısların bedduası.

Köylü, söz dinlemeyen oğlu Taşmurat'a beddua eder (13).

M244. İnsan ile hayvan arasındaki anlaşma.

Davut Usta ile dost olduğu hanımböceği anlaşırlar ve hanımböceğinin yol göstermesiyle Davut Usta ve halkı düşmanı yener (16).

Aç olan ve evsiz kalan ahmak deve, insanoğluna yalvarır. İnsanoğlu ancak çalışmak şartıyla onu koruyabileceğini söyler. Çaresiz deve, bu şartı kabul eder ve insan, devenin boynuna yular takar. Bundan sonra deve, insanın aklıyla yaşar (23).

N. ŞANS VE KADER

N111.3. Şansın dönmesi.

Kendini öldürmek isteyen fakir Rüstem, ansızın karşısına çıkan Evliya Baba sayesinde çalışmayı öğrenir ve fakirlikten kurtulur (7).

Her gün uyuyakaldığı için tarladaki işleri yapamayan zavallı köylünün karşısına beyaz tarla kuşu çıkar ve onu her sabah erkenden uyandıracağını söyler (18).

N203. Şanslı insan.

Kendini öldürmek isteyen fakir Rüstem, ansızın karşısına çıkan Evliya Baba sayesinde çalışmayı öğrenir ve fakirlikten kurtulur (7).

N440. Öğrenilen kıymetli sırlar.

Yiğit, Bilge Dede'den masalların sırrını öğrenir (4).

N800. Yardımcılar.

Acıke Han vezirlerine, danışmanlarına ve yalaka taraftarlarına akıl danışır (1).

Hanımböceği, Davut Usta'yı ve halkını düşmandan kurtarır ve Ala Dağ'ın eteğini onlara vatan yapar (16).

(T) N813.1. Ata ruhu. (Abdulselam Arvas)

Genç tabip, Lokman Amca'nın yolunu devam ettirir ve pek çok kişinin hastalığını iyileştirerek sevap kazanır. Sonra büyüdüğü zaman da hasta insanları görünce büyük tabip Lokman'ın ruhuna okur ve hürmetle eğilir (2).

N823.3. Yardımcı yaşlı kadın.

Çocuklara ekinlerin ve ekmeklerin kaçıp gidişinden dolayı suçlu olduklarını söyleyen anneanne, ne yapmaları gerektiğini Büyükbaba Akıl'a sormalarını söyleyerek onlara yardımcı olur (6).

N825. Yardımcı olarak yaşlı kişi.

Sagın'ın sandığına sakladığı yaşlı büyükbabasının verdiği akıllar sayesinde halk, kıtlıktan kurtulur (1).

Bilge Dede, âleme adı şöhret olan insanı araştıran yiğide deneyimlerini anlatır ve ona yol gösterir (4).

Büyükbaba Akıl, ekmeği horlayan çocuklara suçlu olduklarını fakat yine de iyilikten ümit kesmemek gerektiğini, kaderlerinin Mavi İt'in elinde olduğunu söyler ve onlara yardım eder (6).

N848. Yardımcı olarak aziz (dindar adam).

Evliya Baba, fakir olan Rüstem'e çalışmayı öğreterek zengin olmasını sağlar. Ayrıca Rüstem'in oğlu Kadir'e aradığı kişi olduğunu söyler ve onu Hızır Baba ilan eder (7).
Hızır Baba, insanlara doğru yolu gösterir ve onları iyiliğe çağırır (8).
Hızır Baba, vaktinde kendini koruyan Evliyasından yardım ister ve ona Şeytan'a karşı ne yapmak gerektiğini sorar (8).
İkinci adı "İman" olan Hızır Baba, insanlara doğru yolu göstermek için uğraşır (9).
Babaları Sulugöz'ün verdiği akıl sayesinde şehre çalışmaya giden beş yiğit, orada bir ihtiyarla karşılaşır. Bu ihtiyarın adı, Hızır Baba'dır (10).

N130. Şans ve kaderin değişmesi.

Genç gelin Kurkulday ve kızı evsiz kalır ve ağlayarak uyuyakalan küçük kızın rüyasına aksakallı ihtiyarın girmesinden sonra anne ile kızı serçeye dönüşürler. Aksakallı ihtiyarın hediye ettiği kirmen yardımıyla bir ev yaparlar (21).

P. CEMİYET

P10. Krallar.

Çok eski zamanlarda, yaşlı insanların kıymetini bilmeyen Acıke adlı bir han vardır (1).
Eski zamanlarda bir hükümdar ve onun Erkayım adında bir kızı vardır. Hükümdar, kızı ne isterse hemen yerine getirir (22).

P12. Kralların karakteri.

Altmışını geçenlere işe yaramadıkları gerekçesiyle ölüm emri veren Acıke Han, acımasız ve zalimdir (1).
Hükümdar, kızı Erkayım'ın her isteğini yerine getirir. Kızının isteği üzerine onun hoşuna gitmeyen gençleri ıslatıp dövdürür (22).

P12.1. Zalim kral.

Acıke Han, altmışını geçenleri öldürme emri verir (1).

P40. Padişahın kızları.

Hükümdarın Erkayım adında bir kızı vardır ve o ne isterse hemen yapar (22).

P110. Kralın vezirleri.

Acıke Han, Sagın'ı kendine vezir, büyükbabasını da başdanışmanı yapar (1).

P160. Dilenciler.

Taşmurat'ın babası, dilenci olur. Taş kalpli Taşmurat, o kadar açgözlüdür ki babasına bile acımaz ve önündeki bir tıyınını bile alır (13).

P230. Anne-baba ve çocuklar.

Datka ile karısının yedi kızı vardır (3).

P231. Anne ve oğul.

Ergeceel, rüyasında ölmüş annesini görür ve annesi, ona babasının sözünü dinleyip aklıyla hareket etmesini söyler (12).

P231.3. Anne sevgisi.

Anne ayı, çocuklarının her gün biraz daha büyümesine sevinir ve hızlıca büyüsünler diye bulduğu her şeyi, onların ağzına koyar. Çocuklarının tatlı yedikten sonra neşelenip eğlenmelerine çok sevinir (24).

P232. Anne ve kız.

Genç gelin Kurkulday ve kızı, akrabaları onları evden çıkarınca evsiz kalırlar (21).

P233. Baba ve oğul.

Lokman Amca, kendi oğlunun hastalığına çare bulamamış ve oğlu ölmüştür (2).

Tilek'in iki oğlu olduğunda çocuklarının annesi ölür (5).

Babasının sırrını elindeki beş parmak gibi bilen Kadir, onun okuduğu şarkının sırrını anlattırmadan anlar ve babasının verdiği erik kopuzunu eline alıp melodiyi tekrarlar (7).

Fakir Sulugöz'ün beş oğlu vardır ve onları çalışmaları için şehre gönderir (10).

Ergeceel, rüyasında babasını görür ve babası ona aklını kullanmasını, çalışmasını, abisini affetmesini söyler (12).

Taşmurat, harama el uzatmadan yaşayan babasının sözünü dinlemez. Sonunda babasının bedduası tutar ve Taşmurat kaplumbağaya dönüşür (13).

P234. Baba ve kız.

Datka'nın yedi kızı vardır ve en küçüğünün adı Umay'dır. Datka Allah'tan küçük kızı Umay'ın kendisine bakması için dua eder (3).

P234.3. Babanın sözünü dinlememe.

Tilek'in iki oğlu vardır. Oğulları, babalarının sözünü dinlemez, ona eziyet ederler ve yalnızca akılsızların çalıştığını söylerler (5).

Taşmurat, babasının sözünü dinlemeyerek tüccar olur. Helal kazanmaz ve hep açgözlülük yapar (13).

P251. Erkek kardeşler.

Barmak (Baş Parmak), Söömöy Barmak (Şehadet Parmağı), Orton (Orta Parmak), Adı Cok (Adsız Parmak/Yüzük Parmağı), Çıpalak (Serçe Parmak) beş erkek kardeştir (10).

P251.5. İki erkek kardeş.

İki erkek kardeş, akılsızların çalıştığını söyleyerek babaları Tilek'in sözünü dinlemezler. Sonra da çok pişman olurlar ve babalarının hayır duasını almak isterler (5).

Adil ile Ergeceel iki erkek kardeştir ve Adil, gücüyle halkın gözünde tekrar itibar kazanmak için kardeşini öldürmek ister (12).

P252.3. Yedi kız kardeş.

Umay, yedi kardeştir ve hepsi kızdır (3).

P310. Dostluk/arkadaşlık.

Kurt, tüm sınavları başarılı bir şekilde geçince doru at ve sahibi onunla dost olurlar (15).

Davut Usta, hanımböceğini obur serçenin elinden kurtararak ona yardım eder ve dost olurlar. Hanımböceği de, Davut Usta ve halkını düşmandan kurtarır (16).

P320. Konukseverlik.

Rüstem ve oğlu Kadir, bir gün bağda otururken yanlarına ihtiyar bir adam gelir. Kadir, hemen misafiri başköşeye oturtur ve onu rahat ettirir (7).

Şehre çalışmaya giden beş yiğidi, orada karşılaştıkları ihtiyar evine götürerek misafir eder (10).

Abisinin durumuna üzülen ve onu yanına çağıran Ergeceel, çeşitli yiyecek ve içecekleri onun önüne serer (12).

Köylü, penceresini tıkırdatan karnı aç olan beyaz tarla kuşunu içeri alır ve kendisi de aç olduğu halde son ekmek parçasını ve suyunu misafirine verir (18).

Aylaker, hükümdarın kızı Erkayım'ı evine getirir ve gencin annesi, misafirine çok hürmet eder (22).

P411. Çiftçilik

Büyükbaba Akıl, çalışmayana ekin ve ekmek olmadığını söyler. O günden itibaren insanlar, çiftçiliği meslek edinirler ve un eleyip ekmek yapmayı öğrenirler (6).

Tilek adlı bir köylü vardır. Bu adı, ona köylüleri verir. Çünkü Tilek, büyük küçük herkese iyi dilekte bulunur (5).

Bir zamanlar bir köylünün Taşmurat adlı bir oğlu vardır. Taşmurat, babası gibi köylü kalmak istemez ve tüccar olur (13).

Bir zamanlar emektar bir köylü ve onun doru atı vardır. Kurnaz kurt, köylünün atını kandırarak atı da sahibini de yemek için uğraşır. Fakat başarılı olamaz (15).

Evvelce bir köylü vardır. Sabahları erken kalkamadığı için işler yapılmadan kalır. Köylü, penceresine gelen aç tarla kuşuna son yiyeceğini verir. Tarla kuşu da bundan sonra köylüyü sabahları erken kaldıracağını söyler (18).

P414. Avcılık.

Ergeceel ile abisi Adil ava çıkarlar ve Ergeceel, aklını kullanarak abisini üç kaplana yem olmaktan kurtarır (12).

Kurnaz eşeğin sırtından yere attığı kurt, gözünü kapatır ve olanları gören avcı, onun yanına gelir. Avcının bağırmasından korkan kurt, kaçmaya başlar (20).

P424. Hekim.

Âlemde adı iyi bilinen ve bir arzusu olan Lokman Amca'nın önüne genç bir tabip çıkıverir ve ona aradığının kendisi olduğunu söyler (2).

Tabip Murat, Lokman Amca'nın yaşıtıdır (2).

Umay; emeğinin, güzel amelinin ve bilgiçliğinin neticesinde iyi bir hekim olur (3).

Diş hekimi puhu kuşu, gizli gizli şeker çalıp yediği için dişi çürüyen yavru ayı Mamalak'a yardım etmeye çalışır. Fakat Mamalak korkar ve kaçar (24).

P427.7. Şair.

Halkın saygı duyduğu ihtiyar şair, halkın ricası üzerine bir şiir okur ve şiirinde Taşmurat'a cömert olup halka yardım etmesini söyler (13).

P431. Tüccar.

Zenginliği artan Rüstem, evlenip çoluk çocuk sahibi olur ve ticarette nasıl ilerlediğini kendi de anlayamaz (7).

Taşmurat, babası gibi köylü olmak istemez ve ticarete atılarak tüccar olur (13).

P443. Değirmenci

Ergeceel, aklını kullanarak su değirmeni yapar ve çok un elde eder. Halk, bu duruma çok sevinir (12).

P485. Bilgin kişi.

Dünkü altı yaşındaki kız; emeğinin, güzel amelinin ve bilgiçliğinin neticesinde tüm yurdun ağzında "Umay Anne" adını alır (3).

Şadıkan, on yaşında bir çocuktur ve yaşıtlarına göre çok bilgilidir. Ayrıca bildiklerini de başkalarına öğretir (8).

Davut'un şöhreti, tüm halka yayılır ve biri ona usta dese, diğeri bilge der (19).

P552.1. Savaş usulü.

Akıllı hanımböcekleri, düşmanı batıya çekerek ve Davut Usta ve halkına da doğuya doğru gitmelerini söyleyerek düşmanı yenerler (16).

P555. Savaşta yenilgi.

Düşman her yeri kuşatınca Acıke Han, danışmanlarının dediğini yaparak doğup büyüdükleri yeri terk eder (1).

(T) P562. Liderlik. (Abdulselam Arvas)

Ekmek, çocuklar tarafından horlanınca buğday, hububat ve ekmeklerin hepsini toplayarak: "Eğer böyle olursa, kimsenin görmediği bir yere gidelim." der (6).

Beş yiğidin büyüğü Barmak (Baş Parmak), babasını düşündüğü zaman: "Halkın başı olup bir kişiyi değil bin kişiyi memnun ettin." diye ona dua eder (10).

Puhu kuşu, kibirli akbabayı cezalandırmak isteyen kuşlara öncülük eder. Puhu kuşu, hiçbir zaman yalan söylemediği için tüm kuşlar onu dinler ve ona saygı duyar (25).

P600. Adetler.

Halkın âdetine göre ilk önce küçükler, büyüklere hürmet edip Lokman Amca'nın sözünü dinler (2).

Yiğit, çocukları için okuduğu şiirde, masalın büyüklerden küçüklere söylenegelen bir âdet olduğunu belirtir (4).

Eskiden ihtiyarlar, gençlere hayır duası ettiğinde: "Allah'ım onu imandan ayırma, güçlü kıl." derler (9).

Halkın alışkanlığı, ikindi namazı vaktini dünyadaki bütün iyiliklerin dolduğu vakit diye bilmesidir (11).

Halkın âdetine göre sabah namazı, daima mütevazı bir şiirle biter (11).

İnsanlar yaşlı geç demeden farzı her gün beş defa tekrar ederler ve huzur içinde yaşamak isterler (11).

Zalim akbaba, yırtıcı kuşların topladıklarını su kenarında yerken serinler ve yalınayak gezer. Ayrıca akbaba, bıldırcın eti sever ve öğlen vakti yemek için dağa gider (17).

Geleneğe göre toplanan halk, yarışan yiğitlere dua eder ve ondan sonra yarış başlar (19).

P634. Ziyafetler.

Beş yiğit, çalışmak için gittikleri şehirden evlerine gelirler. Babaları Sulugöz, onların ağzından Hızır Baba'nın adını duyunca olanları hemen anlar. Tam da bu günde evde büyük bir ziyafet olur (10).

(T) P678.2. Üzüntüden dolayı ağlama. (Abdulselam Arvas)

Yaşlı eşi hasta olan Umay'ın babası Datka, gece boyu acı acı ağlar (3).

Tilek, çocuklarının akılsızlığına kederlenir ve hıçkıra hıçkıra ağlar (5).

Şeytan'ı destekleyenlerin sayısı, günden güne artar ve bu durum, iman sahibini acı acı ağlatır (9).

Fakir Sulugöz, çocuklarının iyi olması için dilek dilediği zaman onlara olan sevgisi çok olduğu için gözlerinden yaş süzülüp akar (10).

Rahmetli annesi, ölürken acı acı ağlayarak Ergeceel'ine; "Aksakalı ihtiyar olsan da gücün azaldığında anneni hatırla." demiştir (12).

Babası, Taşmurat'ın acımasızlığına çok kederlenir ve hıçkıra hıçkıra ağlar (13).

Doru atın ahıra kilitlediği kurt, kapıyı kıramayınca üzüntüye dayanamayıp bağırarak ulur. Meğerse kurtlar, ağladıklarında ulurlar (15).

Sihirli ayakkabısını diğer yırtıcı kuşlara kaptırdığı için gücünü kaybeden akbaba, ağlayarak şarkı söyler (17).

Evinde yiyecek bulamayan zavallı köylü, açlıktan ölmekten çok korkar ve dayanamayıp ağlar (18).

Davut'a yenilen Balban adlı yiğit, itelginin kılığına girerek uçup gider ve o gün çok ağlamaktan itelginin gözlerinin etrafı benekli olup kalır (19).

Akrabalarının evden çıkarması üzerine evsiz kalan anne Kurkulday ve kızı gece boyunca ağlarlar (21).

Aylaker, hükümdarın kızı Erkayım'ı kendi evine getirir ve ona sırrını açıklamaz. Sekizinci gün odasına girdiğinde evini özleyen Erkayım'ın ağladığını görür (22).

Hükümdarın kızı Erkayım, Aylaker'e bahçedeki bülbül yavrusunu gösterir. Aylaker, bülbülün ötüşünü annesini ve evini özleyen bir çocuğun ağlayışına benzetir. Aylaker'in gözünden yaş kendi kendine akmaya başlar (22).

Ahmak deve, aç ve evsiz kalınca karıncadan akıl ister ve boşuna ölmekten korktuğu için acı acı ağlayıp gözlerinden yaşlar dolu gibi dökülür (23).

Q. ÖDÜLLER VE CEZALAR

Q10. Mükâfatlandırılmış işler.

Acıke Han, hanlığına bakmadan Sagın'ın önünde başını eğip halkı kıtlıktan kurtaran Sagın'ı kendine vezir, büyükbabasını da başdanışmanı yapar (1).

Evliya, iyiliği neticesinde Rüstem'in oğlu Kadir'e artık Hızır Baba olduğunu söyler (7).

Davut Usta, kendisini ve halkını düşmandan kurtaran gübreböceklerine "Hanımböceği" ismini verir. Ayrıca onlara yazın sıcaktan, kışın soğuktan ve serçe gibi düşmanlardan korunabilmeleri için kaftan yapar (16).

Q40. İyilikle ödüllendirme.

Acıke Han, hanlığına bakmadan Sagın'ın önünde başını eğip halkı kıtlıktan kurtaran Sagın'ı kendine vezir, büyükbabasını da başdanışmanı yapar (1).

Q211. Ölümle cezalandırma.

Acıke Han, işe yaramayacakları düşüncesiyle altmışını geçenleri öldürme emri verir (1).

Q325. Cezalandırılan itaatsizlik.

Acıke Han, altmışını geçenleri öldürme emri verir ve emrine uymayanları diri diri yakacağını söyler (1).

Q520. Tövbeler.

Taşmurat'ın babası, boğuluyormuş gibi yakasını tutarak Allah'a tövbe eder ve evladının iyiliği için dua eder (13).

Q261. Hainlik cezalandırılır.

Doru at ve sahibi, kendilerini yemeye çalışan kurnaz kurdu ahıra kilitleyerek yakalarlar ve onu denemeye karar verirler. Kaçmasın diye de boynuna tasma takarlar (15).

Q285. Zalimlik cezalandırılır.

Puhu kuşu, atmaca ve kartal, kendilerine zulmeden zalim akbabanın sihirli ayakkabısını ele geçirirler ve akbaba güçsüz kalır (17).

R. ESİRLER VE KAÇAKLAR

R213. Evden kaçma.

Çocuklar tarafından horlanan tüm ekinler ve ondan yapılan tatlı ekmekler, anlaşarak kaçarlar ve mavi denizin dibine saklanırlar (6).

R260. Takipler.

Büyükbaba Akıl'ın verdiği akıl neticesinde Mavi İt, kaçan ekinleri ve ekmekleri takip eder. Mavi İt, sonunda yetişip önlerini keser ve kaçanlar, mavi denize ulaşırlar. Tamamı sadece bir avuç tahıl, kovalayan İt'in rızkı olur. Sonunda Mavi İt, Büyükbaba Akıl'ın inancını boşa çıkarmaz ve saygıya layık olur (6).

S. ANORMAL ZULÜMLER

S133. Kafasını keserek öldürme.

Hiddetlenen Acıke Han, fikir danıştıklarının ağzından nasihat çıkmayınca birçoğunun başını keser (1).

S400 Zalimce işkenceler.

Evleri yanan örümcekler, intikam peşine düşerler ve suçlu ya da suçsuz demeden ağlarına takılan her şeyi sıkarak eziyet ederler. Sonra da onları oburca yerler (14).

Zalim akbaba, diğer yırtıcı kuşların getirdiği eti doyuncaya kadar yer ve sonra da onlara görmedikleri ızdırabı çektirir (17).

Avcıdan kaçan kurdun uçurumdan yuvarlandığını gören delikanlı, kurda son anda yetişir ve onu öldüresiye döver. Kurt, kuyruğunu koparıp elinden zor kurtulur (20).

Hükümdar, kızı Erkayım'ın her isteğini yerine getirir ve kızının hoşlanmadığı geçleri ıslatıp dövdürür (22).

T. EVLİLİK (CİNSİYET)

T200. Evlilik hayatı.

Datka'nın altı kızı da evlenerek evden uzağa gider. Günler geçer en küçük kızı Umay da büyüyüp evlenir ve anne olur (3).

Tilek'in iki oğlu, evlenerek evli barklı olurlar (5).

Zenginlikleri fark etmeden artan fakir Rüstem, evlenir ve çoluk çocuk sahibi olur (7).

T596. Çocuklara ad koyma.

Akıllı dedesi Tükübay, Datka'nın en küçük kızının adını "Umay" koyar (3).

Tilek'in büyük oğlu, çocuğunun adını "Tilek" koyar (5).

Adil'in kardeşinin adı Ergeceel'dir. Babasının ezan okuyarak koyduğu adı ise "Akıl" dır (12).

V. DİN

V50. Dua.

Halk, sandığın içinde sakladığı büyükbabasının verdiği akılla kendilerini kıtlıktan kurtaran Sagın'a hayır duası eder (1).

Sagın'ın gizemli sandığının içinde sakladığı büyükbabası Allah'tan biricik oğlunun sıhhatini, halkın mesut olmasını ve beyhude felaketten korumasını diler (1).

Kutsal Lokman Tabip, meçhul genç tabibin boş olmadığına ve avuç açarak dua ettiğine emin olur (2).

Hasta insanlar, büyük tabip Lokman'ın ruhuna okuyup hürmetle eğilirler (2).

Datka, gece boyunca şiir okur ve Allah'tan kızı Umay'ın kendisine bakması için dua eder (3).

Umay Anne, herkesin duasını alıp sevdiği işi tabipliği devam ettirir ve ona bir çocuğun duası değip sonsuza kadar ölümsüz olur (3).

Umay, şiirinde babasına faydalı olabilmek için ve annesinin kendisine sütünü helal etmesi için dua eder (3).

Yiğit, şiirinde Yaradan'ın çocuklarına yardımcı olması için dua eder ve masalın sırrını anlatarak bunu çocuklarının da çocuklarına söylemelerini ister (4).

İhtiyar Tilek, samimi niyetle düzelen çocuklarına hayır duası eder (5).

Babaları Tilek'in kıymetini anlayan iki kardeşin tek arzusu, onun hayır duasını almaktır (5).

Bir zamanlar Kadir'e Evliya'nın duası değer ve "Hızır Baba" adını alır (8).

İman, şiirinde Allah'a kötü olmaktansa canını alması için dua eder (9).

Eskiden ihtiyarlar, gençlere: "Allah'ım onu imandan ayırma, güçlü kıl." diye dua ederdi (9).

Beş yiğidin en büyüğü Barmak (Baş Parmak), babasını düşündüğü zaman halkın başı olup bir kişiyi değil bin kişiyi memnun ettiği için ona dua eder (10).

Fakir baba Sulugöz, çocuklarının iyi olması için her zaman dua eder (10).

Hızır Baba, Atı Cok'a (Adsız Parmak/Yüzük Parmağı): "Adına zatı yaraşır." diye isim koyar. Bu, Hızır Baba'nın ona duasıdır (10).

Hızır Baba, ortancı oğul Orton'a (Orta Parmak): "Kara kılı tam yaran bir tarafsız ol." diye dua eder (10).

Hızır Baba, Söömöy Barmak'a (Şehadet Parmak): "Çok kişinin gönlünü avutan, gözünü açıp sevindiren bir rehber ol ışığım." diye dua eder (10).

Halk, sabah namazının sonunda okuduğu şiirde Allah'a herkesin iyi olması ve herkesi akılsızlıktan koruması için dua eder (11).

Halk, ikindi namazı vaktini bütün iyiliklerin olduğu vakit diye bilir ve anneler babalar, gençlere; ağlamasınlar, Hızır Baba onları korusun, yaşlılara saygı gösterenler yok olmasın diye dua ederler (11).

Yatsı namazında ibadet için toplananlar, farzı yedi kez tekrarlayıp yıldızlar gibi birlik içinde olabilmek için dua ederler (11).

Ergeceel, çok çalışarak su değirmeni yapar ve buğdayı öğüterek çok fazla un elde eder. O vakit genç yaşlı herkes, Ergeceel'e dua eder (12).

Uykudan uyandığında Ergeceel, anne ve babasının mezarının tam ortasında oturuyordur. Gördüğü rüyayı hayra yorup anne ve babasının ruhlarına dua okur ve yola çıkar (12).

Taşmurat'ın babası, oğlunun iyiliği için dua eder (13).

Taşkalpli tüccar Taşmurat'ın halkı kandırması üzerine halk, gözyaşı dökerek Allah'a her gün dua eder (13).

Akbabanın sihirli ayakkabısı, kartalın ayağına tam olur ve oradaki yırtıcı kuşlar, ayakkabının yeni sahibine dua ederler (17).

(T) V38. Kader inancı. (Ali Berat Alptekin)

Büyükbaba Akıl, ekmeği horlayan çocuklara hepsinin kaderinin Mavi İt'in elinde olduğunu söyler (6).

Taşmurat'ın babası: "Kadere razıyım, canımı alsa." diyerek kaderine razı olduğunu belirtir ve boyun eğer (13).

(T) V56 Namaz. (Ali Berat Alptekin)

Baba Sulugöz, her namaz kıldığında çocuklarının halkın dilinde itibar kazanması ve onların başarılı olması için Allah'a dua eder (10).

İnsanlar, farzı günde beş kez tekrarlarlar ve huzur içinde yaşamak isterler (11).

Günlük ibadetin sonuncusu, tam gece vakti yapılır ve yaşlı genç herkes, farzı yedi kez tekrarlar. Yıldızlar gibi çok ve birlik içinde olmak için dua ederler. Bu, bugün söylendiğinde beş vakit namazın bittiğini gösterir (11).

V57. Duanın amacı.

Datka, gece boyunca şiir okur ve Allah'tan kızı Umay'ın kendisine bakması için dua eder (3).

Umay, şiirinde babasına faydalı olabilmek için ve annesinin kendisine sütünü helal etmesi için dua eder (3).

Sulugöz, çocuklarının iyi olması, halkın dilinde itibar kazanması ve başarılı olmaları için Allah'a her zaman yalvarıp yakarır (10).

(T) V206. Hazreti Hızır. (Ali Berat Alptekin)

Evliya Baba; Rüstem'in oğlu Kadir'e aradığı kişi olduğunu, iyinin yardımcısını olmasını, artık Kadir değil Hızır Baba olduğunu söyler (7).

Bir zamanlar Kadir'e Evliya'nın duası değer ve Kadir "Hızır Baba" adını alır (8).

"İman", Hızır Baba'nın ikinci adıdır (9).

Babaları Sulugöz'den akıl alan beş yiğit, çalışmak için gittikleri şehirde bir ihtiyarla karşılaşırlar ve ihtiyar, onlara yardım eder. Bu ihtiyarın adı "Hızır Baba" dır (10).

V254. Selamlaşma.

Lokman Amca'nın karşısına genç bir delikanlı çıkar ve: "Aradığınız benim." der gibi başını eğerek selam verir (2).

Doru atı kişnemesinden tanıyan sahibi köylü, koşarak dışarı çıkar ve doru atla sahibi kucaklaşıp selamlaşırlar (15).

V300. Dini inanışlar.

Genç tabip, Lokman Amca'ya: "Bu Tanrı Dağı'nın pek çok yerini gezip, türlü türlü otlardan ilaç yapıp, çok fazla sevap kazandınız." der (2).

Datka ile karısı, birinin gözü değmesin diye kızları Umay'ın boynuna muska takarlar (3).

Halk arasında hala: "Umay Anne, sadece çok sevdiği kişilere görünür." denen inanış muhafaza edilir (3).

Umay anne, bir çocuğun duası değip ölümsüz olur ve kimin evinde hasta çocuk ya da fakir olsa Umay Anne'nin o evde olduğuna inanırlar (3).

Ekmeği horlayan çocuklar, ekmeği ve ekini koruyanın olduğunu düşünemezler (6).

"Ekmeği horlamayın, israf olur." denen eskiden kalma bir inanıştır (6).

W. KARAKTERİN ÖZELLİKLERİ

W 0-99 Karakterin Güzel Özellikleri

W10. Şefkat.

Tilek, akıllı olsalardı anlarlardı diyerek hatalarına rağmen oğullarına yüz çevirmez (5).

Ergeceel'in okla vurduğu anne kaplan, yaralı gövdesini sürükleyerek çocuğuna ulaşır. Onun vücudundaki yarayı birkaç kez yalar ve orada ölür. (12).

Örümcek, herkesten iyi kalplidir ve konu komşuya çok yardım eder. Üşüyeni ısıtır, acıkanı doyurur (14).

Sahibi köylü, doru atı görünce sırtını sıvazlayarak onu okşar. Doru at da, köylüyü yanağından öper (15).

Davut Usta, gözüne ilişen hanımböceğinin ne kadar biçare olduğunu anlayarak onu yerden alır ve avcuna koyar (16).

Anne ayı, hızlıca büyüsünler diye bulduğu her şeyi çocuklarının ağzına koyar (24).

W27. Minnettarlık.

Acıke Han, halkını kurtaran Sagın ve büyükbabasına minnettardır (1).

Yiğit, Masalcı Dede'nin talim terbiyesini alır ve onu ölünceye kadar dinler (4).

Samimi niyetle düzelen çocuklarına dua edip kendisinin de noksanlıkları olduğunu söyleyen Tilek'in anlayışına çocukları çok memnun olurlar (5).

Adil, kendisini kaplanlara yem olmaktan kurtaran kardeşi Ergeceel'den af diler (12).

Sahibi, kendisini kurnaz kurda yem olmaktan kurtaran doru atına minnettardır (15).

Davut Usta, halkını düşmandan kurtardıkları için hanımböceklerine minnettardır (16).

Hanımböceği, kendisini obur serçeye yem olmaktan kurtardığı için Davut Usta'ya minnettardır (16).

Tarla kuşu, kendini evini alıp karnını doyuran köylüye minnettar olur ve ona bin kez teşekkür eder (18).

Ahmak deve, kendini koruyan insanoğluna minnettardır ve onun aklıyla yaşamaya başlar (23).

W28. Fedakârlık.

Umay, hem anne babasına hem de halka faydalı olmak ister ve dermansız derde deva olacak ilacı çok arar (3).

Avda kaplanlar saldırınca kardeşinin kıymetini anlayan Adil, ben ölürsem öleyim kardeşim yaşasın, diye öne atılır (12).

Köylü, kendi karnı aç olduğu halde son ekmek parçasını ve suyunu penceresine gelip yiyecek isteyen beyaz tarla kuşuna verir (18).

W31. İtaat.

Yalaka taraftarları, Acıke Han'ın önünde baş eğerler (1).

Doru at ve sahibi, yakaladıkları kurnaz kurdu denemeye karar verirler ve boynuna tasma takarak onu bağlarlar. Eğer kurt, sınavı geçerse onunla dost olacaklardır. Kurt, sınavı iyi bir şekilde geçer ve bırakılınca da kaçmaz, uzağa da gitmez (15).

Yıllar önce engin bir ovada yaşayan bir halk vardır ve onların itaat ettiği kişi, Davut adlı bir ustadır (16).

Aç ve evsiz kalan ahmak deve, insanoğlunun ancak çalışırsan seni korurum denen şartını kabul eder ve razıyım diyerek başını eğer. Adam, eğilen başa yular takar (23).

Çocukları, anne ayıya tembel olmama ve hırsızlık yapmama konusunda söz verirler ve her şey sizin istediğiniz gibi olacak, derler (24).

Puhu kuşu, hiçbir zaman yalan söylemediği için diğer kuşlar ona saygı duyar ve onun sözünü dinlerler (25).

W32. Cesaret.

Acıke Han'ın altmışını geçenleri öldürme emrine rağmen Sagın, büyükbabasını gizemli sandığında saklayarak ölüme meydan okur. Büyükbabasına olan inancı, ona cesaret verir (1).

Yiğit, uzakları atla dolaşıp geçit geçip sert akan suyu geçip âleme adı şöhret olan insanı araştırıp gelir (4).

Sonunda kardeşinin değerini anlayan Adil, kaplanları görünce ben ölürsem öleyim kardeşim sağ kalsın, der. Ancak üç kaplanla yüz yüze kalınca ilk kez kardeşi Ergeceel'e yalvarır. Ergeceel, o kadar hızlı hareket eder ki bu durum abisini cesaretlendirir ve ona güç verir (12).

Ormana çalışmaya giden anne ve baba örümceğin evleri yanar. Eğer cesur arılar olmasaydı çocukları da yanacaktır (14).

Yırtıcı kuşların hepsi, zalim akbabayı yenmek için bir plan yapar ve bu planı cesur atmacanın gerçekleştirebileceğini düşünürler (17).

Bilge Davut'u sadece Balban adlı bir yiğit beğenmez. Bundan dolayı Balban, Davut'u yarışa çağırır. Davut ise, hiç heyecanlanıp korkmadan onunla yarışmayı kabul eder (19).

Hükümdarın kızı Erkayım, hoşuna gitmeyen gençleri ıslatıp dövdürür. Bu haber, Aylaker denen gence de ulaşır. Fakat o, çok cesur ve akıllı olduğu için hiç korkmaz (22).

W33. Kahramanlık

Adil, o kadar güçlüdür ki obasındaki hayvanları öldüren kaplanı yener ve o günden itibaren obadakiler, onu "Çocuk Bahadır" diye çağırır (12).

İyi kalpli Davut Usta, kendisini ve halkını düşmandan kurtaran böcek dostlarının aklından ve yiğitliğinden çok memnundur (16).

W34. Sadakat/Bağlılık.

Acıke Han'ın yalaka taraftarları, onun önünde baş eğerler (1).

Genç tabip, Lokman Amca'nın yolunu gönülden devam ettirir (2).

Rüstem, Evliya'nın şartını kabul eder ve onun dediği gibi çok çalışarak fakirlikten kurtulur (7).

Üç kaplanın abisi Adil'e saldırdığını gören Ergeceel, abisinin sesini duyunca yıldırımdan hızlı hareket eder ve onu kurtarır (12).

Doru at, ne olursa olsun sahibimi kurttan korumalıyım, der (15).

W35. Hakkaniyet.

Genç tabip, Lokman Amca'ya yaptığı güzel şeylerle birlikte onun noksanlıklarını da söyler (2).

Halk, okuduğu şiirde Umay Anne'nin hiçbir zaman yalan konuşmadığını ve yalanı da hoş görmediğini söyler (3).

Fakir Rüstem'in iyi bir meziyeti, verdiği sözü yerine getirmesidir ve bu sıfatı, onu doğru yolundan ayırmaz (7).

Babası, şiirinde Taşmurat'a her zaman tarafsız olmasını söyler (13).

Doru at ile sahibi köylü, düşünüp yakaladıkları kurnaz kurtla ilgili adil bir hüküm verirler. Yakaladıkları kurdu denemeye karar verirler ve kaçmasın diye boynuna tasma takarlar. Eğer sınavı iyi bir şekilde geçerse, onunla dost olacaklardır (15).

Kararsız kuşların başı puhu kuşu, hiçbir zaman yalan söylemez ve bu yüzden diğer kuşlar ona saygı duyar (25).

Kibirli akbabayı cezalandırmak isteyen kararsız kuşların başı puhu kuşu, kuşların hepsini sınayalım yoksa adaletsizlik olur, der (25).

W 100-199 Karakterin Çirkin Özellikleri

W116. Kibirlilik.

Kibirli Acıke Han, masalın sonunda gençlere ve ihtiyarlara hürmet edilmesi emrini verir (1).

Şadıkan, yanlış yolu seçer ve bu âlemde kendinden daha akıllı bir insan olmadığını söyler (8).

Adil, her zaman ukalalık yapıp kardeşi Ergeceel'e: "Büyüğünü dinle, akıl öğren." der (12).

Doru at dönüp geldiğinde kurnaz kurt, kibirli kibirli bekliyordur. Kurdun amacı, doru at ve sahibini yemektir (15).

Zalim akbaba: "Nerede yırtıcı kuşlar? Benimle güç yarıştırsınlar." diyerek kibirlenir (17).

Halk arasında bilge ve usta olan Davut'u sadece Balban adlı gücüne güvenen bir yiğit beğenmez (19).

Akbabanın kalpağı o kadar zariftir ki kuşların hepsi ona imrenir. Bunu sezen akbaba, her zaman kibirlenerek yürür (25).

W117. Övüngenlik.

Acıke Han, bir gün kendisinin de yaşlanacağını unutur ve altmışını geçenlere ölüm emri verir (1).

Övünen tabipler, hastalığı görür görmez evvela Umay'a hürmet edip: "Benim elim değil, Umay Annenin eli." der ve işlerine devam ederler (3).

Rüstem, zenginliği ile övünüp tembellik yapınca ihtiyar rüyasına girerek onu çalışması konusunda uyarır (7).

Şeytan, maksadına ulaştığı zaman başının yedi kat göğe ulaştığını söyleyerek övünür (8).

İlk başlarda içkiye dayanamayıp övünen gençlerin hepsi, sonunda Şeytan'ın kölesi olurlar (9).

Beş yiğit, kendi şiirlerini okuduğunda onların anne babası çok sevinip çocuklarıyla övünürler ve komşularına caka satarlar (10).

İnatçı Eşekbay, herkesten farklı olduğunu söyleyip durur (11).

Adil, her zaman gücüyle övünür ve obasına saldırıp hayvanlarını yiyen kaplanla kapıştığını kardeşi Ergeceel'in de görmesini ister (12).

Zalim akbaba, kuşların en kuvvetlisi olduğunu söyleyerek övünür (17).

Bilge Davut, kendisinin övülmesini sevmez ve öğrencilerine her zaman övüngenliğin, cehaletin işareti olduğunu ve başarıya ulaşmak için övüngen olmayıp araştırmak gerektiğini söyler (19).

Ahmak deve: "Niye çok çalışıyorsun, aklın yok mu? Etrafında her şeyden bol bol var. Ye, iç, uyu!" diyerek karıncayla dalga geçer (23).

Zarif kalpağı olan kibirli akbaba, kalpağı kötü olan kuşları hakir görür (25).

W121. Korkaklık

Acıke Hanın altmışını geçenleri öldürme emrinden sonra, yaşlı insanlar daha altmışına varmadan kederden ve korkudan ölürler (1).

Lokman Amca'nın sözünü kesmeden dinleyen Murat: "Kimlerin günahını aldık ki?" diye korkar (2).

Öfkesinden dişlerini gıcırdatınca çocukların korkması, Büyükbaba Akıl'a eğlenceli gelir (6).

Fakir Rüstem, birdenbire önünde beliren aksakallı ihtiyardan korkar (7).

Eşekbay, beş vakit ibadetin sonuncusunu ölüm gibi görür ve çok korkar. Gökyüzündeki tüm yıldızların parlaması onu çok korkutur (11).

Eşekbay, kötü düşüncelerini başkalarının duymasından, Şeytan'dan ve başkaları için çalışmaktan korkar (11).

Adil, avda üç kaplanla yüz yüze kalınca çok korkar ve kardeşi Ergeceel'e ilk kez kendisine yardım etmesi için yalvarır (12).

Kaplan, ağıldaki hayvanlara saldırır ve atlar, kaplandan korktukları için kan işerler (12).

Bir ilkbahar günü otlamaya giden doru at, evinin yolunu şaşırır ve çok korkar. Korkana her şey çift görünür, doru at aşağı yukarı koşar (15).

Birdenbire uykudan uyanan doru at, karşısında azı dişlerini çıkararak hırlayan kurdu görünce az daha aklını kaybedecektir (15).

Akbaba, yırtıcı kuşların en iyi avcısı ve en kuvvetlisi olduğu için puhu kuşu, atmaca ve kartal gibi korkaklar, gündüzleri akbabaya görünmekten korkarak geceleri avlanırlar (17).

Karnı acıkan zavallı köylü, evde yiyecek bir şey bulamaz ve açlıktan ölür müyüm acaba, diye çok korkar (18).

Annesinden habersiz şeker çalıp yiyen ayı Mamalak'ın dişi ağrır. Annesi, onu diş doktoru puhu kuşuna götürünce Mamalak korkar ve dişini tedavi ettirmeden kaçıp gider (24).

W126. İtaatsizlik.

İki oğul, babaları Tilek'in sözünü dinlemezler (5).

Taşmurat, babasının sözünü dinlemez ve onun gibi köylü olmak istemediğini, tüccar olmak istediğini söyler (13).

Komşuların bağırmasından korkan arı, dışarıya çıktığında örümceğin evinin yandığını görür (14).

Yavru ayı Mamalak, annesine hırsızlık yapmayacağına dair söz vermesine rağmen gizli gizli şeker çalıp yer (24).

W136. Sahtekârlık/Yalancılık.

Şeytan, bulduğu çeşitli ot ve içeceklerle insanları kandırıp onları iman yolundan ayırmaya çalışır (9).

Kurnaz kurt, doru atı ancak beni sahibine götürürsen sahibin ve sen sağ kalabilirsiniz, diye kandırmaya çalışır (15).

Ayı Mamalak, annesine verdiği sözü tutmaz ve gizli gizli şeker çalıp yer (24).

W151. Hırs/Açgözlülük.

Şadıkan, Kadir'in Hızır Baba olduğunu duyunca kendi kendine hırslanır ve doğru yolunu bırakıp hırsının peşine düşer (8).

Taşmurat'ın ticareti kızgın bir hal alır. Taşmurat, harama meylederek halkı zor durumda bırakır ve çok para kazanmak ister. Bu konuda babasına bile acımaz (13).

Düşmanı bulup öcümüzü alacağız, diye evi yanan örümceklerin gözlerini ateş bürür (14).

Yırtıcı kuşların hepsi, hırslanarak akbabanın zulmüne bir çare ararlar. Sonunda gücünü kaybeden akbaba, ağlayarak şiir okur ve açgözlülüğümden dolayı tüm kuşların horlananı oldum, der (17).

Karnı aç olan kurt, hayal kurmaya başlar ve bu halimle kolay kolay doyamam koyun, kuzu, keçi benim için az, der (20).

Obur yavru ayı Mamalak, o kadar açgözlüdür ki eline değen balın damlasını bile bırakmaz, her şeyi yer ve gizli gizli şeker çalar (24).

Yiyeceğe dayanamayıp ateşin içine giren kibirli akbabanın zarif kalpağı yanar. Puhu kuşu, onu hırsının ve övüngenliğinin cezalandırdığını söyler (25).

W152. Cimrilik/Hasislik.

Halkın saygı duyduğu ihtiyar şair, bir şiir okuyarak Taşmurat' a cömert olmasını söyler ve ona yerinden oynatmadıktan sonra kim için para biriktirdiğini sorar (13).

Halktan kötü niyeti, hırsı ve görünüşü ile ayrılan Şeytan, insanların arasını açmak için uğraşır (9).

W154. Nankörlük.

Bedavaya alışan çocuklar, ekmekten top yapıp tekmeler ve çok yorulunca da onu suya atarlar (6).

Aç ve evsiz kalan ahmak deve, karıncanın yol göstermesiyle insanoğlundan yardım ister ve insanoğlu da çalışması şartıyla ona yardım eder. Ama deve, karıncaya teşekkür bile etmez (23).

W155. Katı kalplilik.

Acıke Han, işe yaramadıkları gerekçesiyle altmışını geçenlere ölüm emri verir (1).

Ergeceel'in abisi Adil, çok merhametsizdir ve kardeşini öldürüp halkın gözünde tekrar itibar kazanabilmek için türlü yollara başvurur (12).

Taşmurat, o kadar katı kalplidir ki dilenci olan babasının önündeki bir tıyın'ını bile alır ve babası da olsa ona acırsa başarılı olamayacağını söyler (13).

W167. İnat.

Dünyada kendi fikrini değiştirmeyen, inatçı olur. Bu noksanlığa sahip olan Eşekbay da söylediğinden asla vazgeçmez (11).

Evi yanan örümcekler, sabit fikirli olurlar ve düşmanı kesin bulmaları gerektiğini söylerler. O zamandan beri on hatta yüz asır geçse de örümceklerin acısı geçmez. Nesilden nesle zararları değer (14).

W181. Kıskançlık.

Şadıkan, büyüyüp yiğit olur ve Kadir'in Hızır Baba olduğunu duyunca onun yerinde olmadığı için onu kıskanır (8).

Adil, kendisi onun gibi olmadığı için su değirmenini bulan kardeşi Ergeceel'i çok kıskanır (12).

Z. ÇEŞİTLİ MOTİF GRUPLARI

Z 0-99 Formüller

(T) Z71.0.1. Formülistik sayı: 2. (Abdulselam Arvas)

Sagın ve büyükbabası iki sınavdan geçer (1).

Genç tabip, Lokman Amca'ya iyi yanlarıyla birlikte iki noksanlığını da söyler (2).

İki kardeş, evli barklı olur ve büyüğü, çocuğunun adını "Tilek" koyar (5).

Tilek'in iki oğlu olduğunda karısını kaybeder (5).

Hızır Baba'nın ikinci adı "İman" dır (9).

Beş yiğit, çalışmak için gittikleri şehirde karşılaştıkları ihtiyara babalarından duydukları şiirin iki dizesini okurlar (10).

Halk, ikinci ibadeti öğlen vakti yapar. Bu vakitte ibadet edenler, helal ekmeğe ve ondan damlayan tere çok saygı duyarlar (11).

Eşekbay, bazı insanların ona ışıklı gölün suyundan kendine bak sözünü hatırladığında bakıp bakmama konusunda iki kulağından iki farklı ses duyar (11).

Eşekbay da başlarda tıpkı bizim gibi yumru başlı ve iki ayaklı bir insandır (11).

Adil ile Ergeceel, iki erkek kardeştir (12).

Adil ile Ergeceel, büyüdüklerinde geridekilere miras olarak iki atasözü bırakırlar (12).

Bir yere yolculuğa çıkan Adil, iki gün sonra obasına döndüğünde kaplanın ağıldaki hayvanlara saldırdığını görür (12).

Halk arasında kıtlık baş gösterince tüccar olan Taşmurat, nasibim kesilmeye başladı diye terazinin taşlarını küçültür. Önce iki hisse payı küçültüp koysam varlığım çok artar, der (13).

Tüccar olan taş kalpli Taşmurat, verdiği borcu halktan iki üç kat fazlasıyla alır (13).

İki dost Davut Usta ve hanımböceği, görüşmek üzere vedalaşırlar (16).

İki yiğit, Davut ve Balban yarışırlar (19).

Hakemler, yarışan Davut ve Balban eğer iki denemeden de aynı şekilde çıkarlarsa, o zaman üçüncü denemenin şartını hakemler grubu düşünüp bulsun, diye karar verirler (19).

İkinci denemede hakemler, yarışan Davut ve Balban'dan un çekip kazançlarını göstermelerini isterler (19).

Aç kurt, hayal kurmaya başlar ve: “Eğer gerçekten Allah varsa, önüme iki kulağını sallayan bir eşek koysun.” der (20).

Kolay ganimet olarak gördüğü eşeği görünce aç kurdun iki gözü tıpkı kendinden geçmiş gibi kızarır (20).

Kurdun eşeğin sırtından yere düştüğünü gören avcı, hızlıca koşup gelir. Avcının elinde avladığı karakuş ve peşinde getirdiği iki tazı vardır (20).

Kuşa dönüşen anne Kurkulday ve kızı, evlerini nehrin kıyısında cırganak otunun sonuna yaparlar. Evlerinin iki kapısı olur ve ev suya çok yakın olur (21).

Anne ayı, alışkanlıkları olduğu üzere çocuklarına şeker sayıp paylaştırır. Fakat iki çocuğuna şeker yetmez. Çünkü obur yavrusu Mamalak, gizli gizli şekerleri çalıp yemektedir (24).

Z71.1. Formülistik sayı: 3.

Acıke Han, Sagın’a verdiği akılları kimden aldığını söylemesi için üç günlük süre verir (1).

Acıke Han, tohumu nereden bulacağını düşünüp taşınması için Sagın’a üç günlük süre verir (1).

Sagın, hanın üç sorusunu da cevaplar ve böylece üç sınavı da büyükbabasının verdiği akıl sayesinde geçer (1).

Bilge Dede, yiğidin sorduğu üç sorunun cevabını verir (4).

Sevinci artan Şeytan’ın şarkısını duyduktan sonra İman’ın neşesi kaçar ve üç gün evden çıkmadan oturur (9).

Çocuklarını çalışıp ekmeğin kıymetini anlamaları için şehre gönderen Sulugöz, onlara üç gün süre verir (10).

Halkın üçüncü ibadeti, ikindi vakti olur. Halk, ikindiyi dünyadaki tüm iyiliklerin dolduğu vakit olarak bilir (11).

Adil, yolculuktan döndüğünde obasındaki hayvanlara saldıran kaplanı üçüncü gün yener (12).

Adil ve Ergeceel, avda üç kaplanla savaşır (12).

Avlanan Adil ile kardeşi Ergeceel, üçüncü gün tahmin ettikleri yere giderler ve ateş yakıp yemek yedikten sonra uykuya dalarlar (12).

Avda Ergeceel’in saldıran kaplanlara karşı düşünüp bulduğu silahı yay olur ve Ergeceel, bu yayla kaplanlara üç ok gönderir (12).

Tüccar olan taş kalpli Taşmurat, verdiği borcu halktan iki üç kat fazlasıyla alır (13).

Hakemler, yarışan Davut ve Balban eğer iki denemeden de aynı şekilde çıkarlarsa o zaman üçüncü denemenin şartını hakemler grubu düşünüp bulsun, diye karar verirler (19).

İki denemeyi de kaybeden Balban, üçüncü denemede Davut'u yenmem gerek, diyerek Davut'un değirmeninin dönen çark taşını bir yumrukla ikiye böler (19).

Hükümdarın kızı Erkayım, bir gün Aylaker'i evine çağırtır. Erkayım, Aylaker varalı üç gün olduğunda onu karşısına çağırtarak dener (22).

Z71.2. Formülistik sayı:4.

Zenginliği artan, evlenip çoluk çocuk sahibi olan, dul kadınlara ve yetimlere yardım eden Rüstem'in dört yanı da kıble olup kalır (7).

Baba Sulugöz, sözün sonunu dört dize ile bitirdiğinde, çocuklarının utanmış gibi bir halleri vardır (10).

Şeytan'a uyan Eşekbay adlı yiğit, sonunda "Eşek" adını alır ve ebediyen dört ayaklı bir hayvan olarak kalır (11).

Halkın dördüncü ibadeti, akşam vakti olur. Günün gerçek serinliği ve güzelliği, bu vakitte gözlenir (11).

Sabanı bulan Ergeceel, toprağı sürmek için yardımına dört ayaklıların en sakini kızıl öküzü düşünüp bulur (12).

Dört mevsim dönüp kış gelir ve yazı çalışmadan geçiren ahmak deve, aç ve evsiz kalır (23).

Z71.3. Formülistik sayı: 5.

Kadir, babasının Evliya ile karşılaşması sırrını elindeki beş parmak gibi bilir (7).

Sulugöz'ün beş oğlu vardır (10).

Günlük ibadetin sonuncusu, tam gece vakti yapılır ve yaşlı genç demeden toplanan herkes, farzı yedi kez tekrarlayıp hep birlikte dua ederler. Bu, bugün söylendiğinde beş vakit namazın bittiğini gösterir (11).

İnsanlar, yaşlı genç demeden kuralı her gün beş kez tekrarlar. Bu, beş vakit namazdır (11).

Z71.4. Formülistik sayı: 6.

Datka'nın altı kızı, evlenerek evden uzağa gider (3).

Dünkü altı yaşındaki kız, tüm yurdun ağzında "Umay Anne" adını alır (3).

Göz açıp kapayıncaya kadar aradan altı yıl geçer ve Rüstem, kazdığı yerlerde aradığını bulamaz (7).

Z71.4.0.1. Formülistik sayı: 6 ve katları.

Genç tabip: "Ey Lokman Baba! Âlemde altmış bin hastalık çeşidi var, demiş atalarımız." der (2).

Z71.5. Formülistik sayı: 7.

İhtiyar Datka'nın yedi kızı vardır (3).

Rüstem, evine gelen yaşlı adamın kim olduğunu anlamaya çalışır. Meçhul adam odada tek başına kalır ve göz açıp kapayıncaya kadar aradan yedi gün geçer. Meçhul adam, Cuma günü söze başlar (7).

Şadıkan, Şeytan'ın aklını almasından itibaren Hızır Baba'ya ciddi fenalıklar tasarlayıp maksadına ulaştığı zaman başının yedi kat göğe ulaştığını söyler (8).

Günlük ibadetin sonuncusu, tam gece vakti yapılır ve yaşlı genç demeden toplanan herkes, farzı yedi kez tekrarlayıp hep birlikte dua ederler. Bu, bugün söylendiğinde beş vakit namazın bittiğini gösterir (11).

Z71.6. Formülistik sayı: 9. (99, 900, 999, 99.999)

Rüstem, gökten gelen sesi tanır. Bu, sıradan bir ses değil daha önceki ihtiyarın sesidir. Kulaklarına inanamayıp çok şaşırır ve pişmanlığını dokuz kez tekrarlar (7).

Kahrolası Eşekbay, eğri büğrü kulağını dokuz kez oynatıp patırtı çıkarır (11).

Z71.12. Formülistik sayı: 40.

"Kötü iş, kırk yıldan sonra bile ortaya çıkar." demiş atalar (11).

Z71.13. Formülistik sayı: 60.

Acıke Han, işe yaramadıkları gerekçesiyle altmışını geçenlere ölüm emri verir (1).

Lokman Amca, şiirinde dostu ve yaşıtı olan Murat'a altmışı geçen yaşına şahit olduğunu söyler (2).

Z71.16.2. Formülistik sayı: 10.

Kutsal ihtiyarın fakir Rüstem'le karşılaşmasının üstünden tam on yıl on gün geçtiğinde Evliya tekrar gelir (7).

Açgözlü Taşmurat, halka sattığı yiyeceklerin değerini on kat artırır (13).

Evlerinin yanmasından sonra örümcekler, kin tutar ve suçlu suçsuz herkesi cezalandırırlar. O zamandan beri on belki yüz asır geçse de örümceklerin acısı geçmez (14).

(T) Z71.16.19. Formülistik sayı: 100. (Abdulselam Arvas)

Ergeceel, kızıl öküzü çifte koşar ve yüz pehlivanın taşıyamayacağı ekini harmanda döver (12).

Evlerinin yanmasından sonra örümcekler, kin tutar ve suçlu suçsuz herkesi cezalandırırlar. O zamandan beri on belki yüz asır geçse de örümceklerin acısı geçmez (14).

(T) Z71.16.21. Formülistik sayı: 1000. (Abdulselam Arvas)

Genç tabip, Lokman Amca'ya binlerce akıl verene itibar etmediğini söyler (2).

İyileşenler bir kez sevinirse, onları iyileştiren Umay bin kez sevinir (3).

Evliya'nın Kadir'i Hızır Baba yapmasının üzerinden bin, belki de daha fazla yıl geçer. Şimdi de Hızır Baba, iyiye yardım edip kötüye beddua ederek hareket eder, denir (7).

Rüstem, Evliya'ya şartını kabul ettiğini ve yarımını bütün yaparsa bin kez ölmeye razı olduğunu söyler (7).

Adil, bin kez kahraman olsa da üç kaplanla yüz yüze gelince korkar ve Kardeşi Ergeceel'e yardım etmesi için yalvarır (12).

Davut Usta, halkını düşmandan kurtaran gübreböceklerine bin kez teşekkür eder (16).

Sihirli ayakkabısını diğer yırtıcı kuşlara kaptıran akbaba: "Ben akbabayım, akbabayım, bin kuştan daha kuvvetliyim." diye şarkı söyler (17).

Tarla kuşu, kendisi aç olduğu halde son ekmek parçasını ve suyunu kendisine veren köylünün davranışından çok memnun olur ve ona bin kez teşekkür eder (18).

Z76.2. Formülistik abartılar.

Genç tabip, Lokman Amca'ya binlerce akıl verene itibar etmediğini söyler (2).

İyileşenler bir kez sevinirse, onları iyileştiren Umay bin kez sevinir (3).

Evliya'nın Kadir'i Hızır Baba yapmasının üzerinden bin, belki de daha fazla yıl geçer. Şimdi de Hızır Baba, iyiye yardım edip kötüye beddua ederek hareket eder denir (7).

Rüstem, Evliya'ya şartını kabul ettiğini ve yarımını bütün yaparsa bin kez ölmeye razı olduğunu söyler (7).

Adil, bin kez kahraman olsa da üç kaplanla yüz yüze gelince korkar ve Kardeşi Ergeceel'e yardım etmesi için yalvarır (12).

Evlerinin yanmasından sonra örümcekler, kin tutar ve suçlu suçsuz herkesi cezalandırırlar. O zamandan beri on belki yüz asır geçse de örümceklerin acısı geçmez (14).

Davut Usta, halkını düşmandan kurtaran gübreböceklerine bin kez teşekkür eder (16).

Sihirli ayakkabısını diğer yırtıcı kuşlara kaptıran akbaba: "Ben akbabayım, akbabayım, bin kuştan daha kuvvetliyim." diye şarkı söyler (17).

Tarla kuşu, kendisi aç olduğu halde son ekmek parçasını ve suyunu kendine veren köylünün davranışından çok memnun olur ve ona bin kez teşekkür eder (18).

Z64. Atasözleri.

Bölüneni kurt yer (1).

Büyüklerin olduğu yerde bereket vardır (1).

Çok dediğimiz çok olur (1).

Çok gören rehberdir (1).

Çok tükürünce göl olur (1).

Huzur anında akıllı çok, akılsız yoktur (1).

Kim olduğunu başına iş gelince anlarsın (1).

Kişinin gözü doymazsa kendi doymaz (1).

Yüzüm var utanırım, yüreğim var korkarım (1).

Çok tükürünce göl olur (2).

Kederin yaşı, güçlü olup üzülen insanın yaşını eritir (2).

Evi bölenin yeni bir evi olur (3).

Halkın dediği, yalan olmaz (3).

Hayat hayattır, herkes kendi yolunu bulur (3).

Halk hazine, istediğini bulursun (4).

Akılsızın aklını başına getireyim dersen ona çalışmayı öğret (5).

Çocuğu başından tut (5).

Hakikat, doğru çalışmaktan ortaya çıkar (5).

Noksanlığını bilmek insanlığın işaretidir, bilmemek ise cehaletin işaretidir (5).

Ekmeği horlamayın, israf olur (6).

İyiliğe iyilik, ite vurmayın (6).

Akıl, yaşta değil baştadır (7).

Hırs, hastalıkların büyüğü; ona yakalanan, insanın horudur (8).

Eri namus, tavşanı kamış öldürür (9).

İman olan yerde, kısmet olur (9).

Bilgili, ölmez (10).

Bir gün yemek yediğin yere, bin gün selam ver (10).

Çalışan, yer (10).

Ekmeğini kazanan, insanın kadrini kıymetini anlar (10).

Erin kıymetini er bilir, ondan sonra halk bilir (10).

Görünüşü iyi olandan, ümidini kesme (10).

Yiğide, altmış hüner azdır (10).

Akıl, danışmaktır (11).

Evin ışığı, eve değmez (11).

Kötü iş, kırık yıldan sonra bile ortaya çıkar (11).

"Yılan olup sürünse, yıldız saçan sungur olana nasıl ulaşsın?" diye söyler esaslı ata Tükübay (11).

Acele biçilen giysi olmaz, acele edenin işi onanmaz (12).

Akıllıdan iş kaçıp kurtulmaz (12).

Birlik olan yerde, rızık olur (12).

İçten çıkan yangın kötü, içinden çıkan yabancı kötü (12).

Kavak gibi boy, demir gibi kastan; çuvaldız kadar akıl, iyidir (12).

Öfkelenmek, cahilliğin işareti; onu yenmek, insanlığın işaretidir (12).

Evlada iyilik ver, başını yükseğe çıkar. Kötü çocuk azap, mezardan çıkarır başını (13).

İnsanı azdıran insan, onu doğru yoldan ayıran (13).

Boş inatçılık, çirkinliğin işaretidir (14).

Korkana, her şey çift görünür (15).

Huzur olan yerde rızık vardır (16).

Çok tükürünce göl olur (17).

Övüngenlik, cehaletin işaretidir (19).

Akıl, gençlerdedir (21).

Akılsız deveden, akıllı karınca iyidir (23).

Çok diyen, çok olur (25).

Z 100-199 Sembolizm

Z141. Sembolik renk: kırmızı.

İhtiyar gözden kaybolduktan sonra Rüstem, eğer Evliya ile karşılaşmam yalan olsa ıssız vadiye girmem, küçük ev, birkaç hayvan, yer sürmek için saban, çift koşmak için kızıl öküz nasıl ortaya çıktı, diye düşünür (7).

Ergeceel, aklını kullanarak sabanı bulur ve toprağı, dört ayaklıların en sakini kızıl öküzün yardımıyla sürer (12).

Z142. Sembolik renk: beyaz.

Rüstem, dipsiz gökten bir ses işitir ve bu ses, ona istemeden önce çalışmasını, ak kumaşı yamamasını söyler (7).

Gökten mi düşmüş yoksa yerden mi çıkmış bilinmez, fakir Rüstem'in tam önünde aksakallı bir ihtiyar belirir (7).

Zengin olan Rüstem, övünüp tembellik yapsa ihtiyar, rüyasına girerek çalışmasını ve rızkın ak şafaktan olduğunu ona hatırlatır (7).

Beş yiğit, çalışmak için şehre gittiklerinde sıkıntı çekerler ve bu zamanda önlerine çıkan aksakallı ihtiyar, onlara yardım eder (10).

Halk, âdete göre sabah namazını mütevazı bir şiirle bitirir ve: "Yaradan'ın emri, bembeyaz olsa hepsi." diye dua eder (11).

Halk, üçüncü ibadeti öğlen vakti gerçekleştirir ve aksakallı babalar, ak saçlı anneler, gençler için dua ederler (11).

Halk, ilk ibadeti sabah yapar. İbadete katılanların niyeti, günahsız çocuk gibi olup temizlenmektir. Bu ibadetin ameli, şafakta yağan bembeyaz karla karşılaştırılır (11).

Annesi ölürken Ergeceel'ine: "Aksakallı ihtiyar olsan da, gücün azaldığında beni hatırla." demiştir (12).

Gücenen komşu arı, şiirinde örümceğe ak ve karayı ayırmadan herkesi cezalandırdığını söyler (14).

Köylü, penceresini tıkırdatıp karnının aç olduğunu söyleyen ve kendisini içeri almasını rica eden beyaz tarla kuşunu içeri alır (18).

Kurkulday ve kızı, evsiz kalınca gece boyunca ağlarlar. Ağlaya ağlaya uyuyakalan küçük kızın rüyasına aksakallı bir ihtiyar girer. O günden sonra hayatları değişir (21).

Dört mevsim dönüp kış gelir. Yeryüzünü bembeyaz kar ve mavi buz kaplar. Yazı çalışmadan geçiren ahmak deve, aç ve evsiz kalır (23).

Z143. Sembolik renk: siyah.

Rüstem, Evliyanın söz verdiği halde on yıl sonra tekrar gelmeyeceğini düşünürken o sırada gökyüzünden kara bulutun karaltısı görünür (7).

Gücenen komşu arı, şiirinde örümceğe ak ve karayı ayırmadan herkesi cezalandırdığını söyler (14).

Otlamaya çıkıp evinin yolunu şaşıran doru at uyuyakalır. Atın uyuduğu yere yakın bir yerde kara taş vardır (15).

Kara kılı tam yaran hakemler, yarışan iki yiğide üç deneme yaparlar (19).

Z144. Sembolik renk: mavi.

Büyükbaba Akıl, ekmeği horlayan çocuklara kaderlerinin Mavi İt'in elinde olduğunu söyler (6).

Vaade göre tüm ekinler ve ondan yapılan tatlı ekmekler, çocuklar tarafından horlanınca mavi denize bakıp yol giderler ve denizin dibine saklanırlar (6).

Mavi yeleli kurnaz kurt, doru atı ve sahibini yemek için atı kandırmaya çalışır (15).

Eşek, kendini yemek isteyen kurda: "Gök yelelim, sen benim sırtıma bin. Biraz yorga yürürsem pis terim akar ve etim genç kuzununki gibi olur." diyerek kurdu oyuna getirir (20).

Dört mevsim dönüp kış gelir. Yeryüzünü bembeyaz kar ve mavi buz kaplar. Yazı çalışmadan geçiren ahmak deve, aç ve evsiz kalır (23).

Z251. Çocuk kahraman.

Kaplanı yendiği günden itibaren obadakiler, Adil'i "Çocuk Bahadır" diye çağırırlar (12).

SONUÇ

Türk sözlü kültür geleneğini oluşturan edebi türler, ucu bucağı olmayan bir okyanus misali çok zengin bir alanı teşkil etmektedir. Bu zenginliklerin unutulmasını önlemek ve bilim dünyasına kazandırılmasında da araştırmacılara çok büyük görevler düşmektedir. Nitekim 19. yüzyıldan sonra sözlü kültürümüzün değeri daha iyi anlaşılmaya başlanmış ve nitelikli çalışmalar yapma yolunda büyük adımlar atılmıştır. Örneğin çalışmamızın konusu olan halk anlatılarından masalların, nesilden nesle aktarılırken unutulma tehlikesiyle karşı karşıya kalması büyük bir sorundur. Heleki günümüzde teknolojinin ilerlemesine bağlı olarak kitle iletişim araçlarındaki gelişme, sözlü zenginliklerin alanını gün geçtikçe daraltmaktadır. Bir milletin sözlü kültürü; o milletin tarihi, savaşları, sosyal olayları, adetleri, gelenek ve görenekleri, inanç sistemi, yaşam tarzı gibi pek çok etkenin toplamından oluşmuştur ve tüm bunlar edebi eserlerde yerini almıştır. Bu noktada yazılı ve sözlü zenginiliğimize sahip çıkmanın önemi tartışılmazdır.

Bu araştırma, halk anlatılarının bir kolunu oluşturan "masallar" üzerine kurulmuştur. En eski Türk boylarından olan ve soy birliğimiz olan Kırgız Türklerinin halk anlatılarının başında destanlar gelmektedir. Bunun en güzel örneği dünyada ün salmış olan Manas Destanı'dır. Bundan başka Kırgızların pek çok halk hikâyeleri, masalları, atasözleri, halk şiirleri, türküleri vardır. Kırgız masallarıyla ilgili Türkiye'de yapılan çalışmalar yetersiz kalmıştır. Biz de bu araştırmayı yaparak üzerinde çalıştığımız masal kitabını Türkiye'de tanıtmayı ve bu alandaki çalışmaları artırmayı amaçladık.

Araştırmanın konusunu *"Sırduu Sandık/Comoktor (Sihirli Sandık/ Masallar)"* Adlı masal kitabındaki yirmi beş masal metni oluşturmaktadır. Öncelikle giriş bölümünde araştırmanın amacı, yöntemi ve önemi üzerinde durulmuştur. Daha sonra Türkiye'de masallarla ve Kırgız masallarıyla ilgili yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. Yapılan kaynak taraması sonucu Türkiye'de Kırgız masallarıyla igili yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Ayrıca masalın genel olarak tanımı, tasnifi ve özellikleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde Kırgızistan ve Kırgız Türkleri hakkında bilgi verilmiştir. Böylece Kırgız Türkleri ve onların kültürü, tarihi, dili, yaşam biçimi kısaca tanıtılmıştır. Bu sayede Kırgız Türklerinin yaşadığı coğrafya, kültürü, yaşamları, dilleri, halk edebiyatları hakkında bilgi vermek hedeflenmiştir. Sonrasında Kırgız masallarının tanımı, tasnifi ve özelliklerinden bahsedilerek Türk ve Kırgız masallarının benzer nitelikler taşıdığı tespit edilmiştir. Son olarak ise "Sırduu Sandık" masal kitabı ve yazarı Saparalı Koykelov'un hayatından kısaca bahsedilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Kırgız masallarının tiplerine göre motif sırası verilmiştir. Bu aşamada W. Eberhard-Pertev Naili Boratav'ın çalışması ve Antti Aarne-Stith Thompson tarafından hazırlanan çalışmaya göre masalların tip sıralaması yapılmış ve karşılığı bulunamayan tip numaraları boş bırakılmıştır. Neticede Türk masalları ile Kırgız masallarının benzer tipleri olduğu tespit edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Kırgız masallarının motif yapısı Stith Thompson tarafından hazırlanan "Motif Indeks"e göre incelenmiştir. Thomson, bu kataloğu hazırlarken ileride bulunacak yeni motiflerin yerleştirilmesi için bazı numaraları boş bırakmıştır. Biz de yeni bulduğumuz motiflere uygun numaralar vererek Türklere ait olduğunu belirmek için motif numarasının başına (T) harfi koyduk. Kırgız masalların motif açısından çok zengin olduğunu belirledik.

Ekler kısmında ise; Ek-1'de Kırgız masallarının transkripsiyonu verilmiştir. Masalların Kırgızcası, Latin harfleriyle yazılmış ve bunu yaparken de metnin yazım ve imlasına dokunulmamış, orijinalindeki hali korunmuştur. Ek-2'de ise Kırgız masallarının Türkiye Türkçesine aktarılmış metinleri yer almaktadır. Çeviri esnasında bu masalların daha iyi anlaşılabilmesi için bazı yerlerde serbest bir çeviri yöntemine gidilmiştir. İlaveten masalların yazım ve imlasında ise Türkçe yazım ve imla kurallarına uyulmuştur.

Sonuç itibarıyla ortak bir geçmişe sahip olan Türk halkları, hazine değerinde bir sözlü geleneğe sahiptir. Bunun doğal bir çıkarımı olarak bu çalışmayla Kırgız ve Türk masallarındaki konuların, tiplerin ve motiflerin benzerlik gösterdiği tespit

edilmiş, Türk ve Kırgız masallarını karşılaştırma imkânı da elde edilmiştir. Bu çalışmayla Türkiye'de bu alanda sayıca az olan çalışmalara bir yenisi daha eklenmiştir. Gayemiz bu alandaki çalışmaların artırılması ve Kırgızların sözlü kültürünün ve çalışma alanımız olan masallarının tanıtılmasıdır. Bundan sonra da bu yöndeki araştırma ve çalışmaların gün geçtikçe artacağından şüphemiz yoktur.

KAYNAKÇA

Aarne, A., Thompson, S. (1964). *The Types of the Folktale*, Helsinki.

Adalı, N. vd. (1982). "Kırgızca". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (5: 311). İstanbul: Dergah Yayınları.

Adalı, N. vd. (1986). "Masal". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (6: 149-153). İstanbul: Dergah Yayınları.

Alangu, T. (1993). *Billur Köşk Masalları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Alptekin, A. B. (1982). "Bulgaristan Türklerinden Derlenen Bir Masalın Motif ve Tip Yapısı ve Varyantlarının Mukayesesi". *Türk Dünyası Araştırmaları*, (16): 163-175.

Alptekin, A. B. (2002). *Taşeli Masalları.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Alptekin, A. B. (2003). *Kazak Masallarından Seçmeler.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Alptekin, A. B. (2005). *Hayvan Masalları.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Alptekin, A. B. (2015). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Artun, E. (2011). *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri.* Adana: Karahan Yayınları.

Arvas, A. (2012). *"Kitab-ı Dedem Korkut" ve "Kıpçak Sahası Epik Destan Geleneği".* Ankara: Hakim Yayınları.

Arvas, A., Akyol, S. (2016). "'Sırduu Sandık' Adlı Masal Kitabında Dönüşüm Motifleri"[Bildiri]. Özkul Çobanoğlu vd. (Ed.). *IV. Kazan Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu,* 29 Eylül-01 Ekim 2016, (ss. 30-36). Kazan-Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türk Halk Bilimi Bölümü ve Kazan Belediyesi.

Aslan, E. (2010). *Türk Halk Edebiyatı.* Ankara: Maya Akademik Yayın Dağıtım.

Bakırcı, N. (2006). Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na Armağan. (Haz. Ali Berat Alptekin). *"Kırgızistan'da Anlatılan Hayvan Masalları Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma"* (s. 400-421). Konya: Kömen-Sota Yayınları.

Boratav P. N. (2001). *Masallar 1: Uçar Leyli.* (Haz. Muhsine Helimoğlu). İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Boratav, P. N. (2014). *Az Gittik Uz Gittik.* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Boratav, P. N. (2014). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı.* Ankara: Bilgesu Yayınları.

Cumakunova, G. (2013). Bübüyna Oruzbayeva Armağanı. (Haz. Gülzura Cumakunova). *"'Kırgız' Etnoniminin Kökeni Üzerine"* (s. 47-57). Ankara: TDK Yayınları.

Çınar, A. A. (1997). *Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler.* Muğla: Muğla Üniversitesi Matbaası.

Çobanoğlu, Ö. (2015). *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş.* Ankara: Akçağ Yay.

Demiray, M. G. (1986). "Halk Masalları Üzerine Bazı Görüş ve Düşünceler". *Türk Folkloru,* 8(86): 10-13.

Doğan, S. (2009). *Kırgız Masalları (Metin/İnceleme).* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Eberhard, W. - Boratav, P.N. (1953). *Typen Türkischer Volksmarchen.* Wiesbaden.

Gökşen, E. N. (1960). "Folklor ve Masal". *Türk Folklor Araştırmaları,* 6(126): 2057-2060.

Gömeç, S. Y. (2014). *Kırgız Türkleri Tarihi.* Ankara: Berikan Yayınevi.

Günay, U. (1975). *Elazığ Masalları (İnceleme).* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Günay, U. T. (2011). *Elazığ Masalları ve Propp Metodu.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Güney, E. C. (1997). *Masallar.* Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kanbolat, H. (1997). "Kırgızistan Cumhuriyeti". *İller ve Belediyeler Dergisi,* 52(615/616): 78-86.

Karadavut, Z. (2006). *Kırgız Masalları.* Konya: Kömen Yayınları.

Karadavut, Z. (2010). "Kırız Masallarında Mitolojik Unsurlar". *Milli Folklor Dergisi,* 22(85): 72-73.

Karayanık, S. (2001). *Kırgız El Comoktoru (Kırgız Halk Masalları) Metni Esasında Kırgızcada Fiil.* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Kayıpov, S. (2005). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi/Kırgız Edebiyatı 31.* Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kıldıroğlu, M. (2005). "Tarihi Kaynaklarda Kırgız Adı ve Anlamı". *Türk Dünyası Araştırmaları,* (159): 207-216.

Kırgız Tilinin Sözdügü. (2010). (Haz. İ. Abduvaliyev vd.). Bişkek: Avrasya Press.

Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözdügü. (1969). E. Abduldayev, D. İsayev (Red.). Frunze: Mektep Basması.

Koykelov, S. (1996). *Sırduu Sandık/Comoktor.* Kant: Kant Basımevi.

Köroğlu, H. (2000). *Türk Dili ve Edebiyatı 1.* Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.

Oğuz, M. Ö. vd., (2005). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.* Ankara: Grafiker Yayıncılık.

Özgen, N. (2014). *Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında (1900-1950) Kırgız Edebiyatı Tarihi.* Ankara: TDK Yayınları.

Sakaoğlu, S. (1973). *Gümüşhane Masalları Metin Toplama ve Tahlil.* Ankara: Sevinç Matbaası.

Sakaoğlu, S. (2003). *Masal Araştırmaları.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Saray, M. (1993). *Kırgız Türkleri Tarihi.* İstanbul.

Saray, M. (2002). "Kırgızistan". *İslam Ansiklopedisi* (25: 441-445). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Seyidoğlu, B. (2006). *Erzurum Masalları.* İstanbul: Dergah Yayınları.

Şimşek, E. (2001). *Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması.* Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tezel, N. (1968). "Türk Halk Edebiyatında Masal". *Türk Dili,* 19(207): 447-457.

Tezel, N. (2009). *Türk Masalları.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Thompson, S. (1955). *Motif Index of Folk Literature.* Bloomington-London: İndiana Üniversity Press.

Tuğrul, M. (1946). *Malatya'dan Derlenen Masallar.* Ankara.

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (1993). *Kırgızistan Ülke Raporu (Rapor No:5).* Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları.

Türkçe Sözlük. (2011). Ankara: TDK Yayınları.

Yavuz, M. H. (2002). *Masallar ve Eğitimsel İşlevleri.* Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yetkin, H. (1962). *Gaziantep'te Derlenen Halk Masalları.* Gaziantep: Işık Matbaası.

Yudahin, K.K. (2011). *Kırgız Sözlüğü.* (Çev: Abdullah Taymas). Ankara: TDK Yayınları.

EKLER

EK 1: KIRGIZ MASALLARININ (SIRDUU SANDIK) TRASNSKRİPSİYONU

1. Sırduu Sandık

“Karısı bardıñ ırısı bar.”

Kaçandır, atam zamandardın birinde, karının kadırın bilbegen Acıke attuu han boluptur. Anın oyu boyunça, altımıştan aşkandardın közün tazalasa ele, dünüyösü tügöl bolçuday. Bul oyun koşomatçı cancökörlörünö aytkanda sizdiki tuura deşip, baştarın iykegenden başka attuu-baştuu akıl alardan çıkpayt. Eelikken handı bul ogo beter çıyraltıp, erteñkisin esinen çıgarıp saldı. Ulgayarın unuttu. Ökümdardın cardıgı el arasına çagılgandan tez taradı…

- Menin bukaralarım baktıluu caşaşsa, men üçün sıymık. Mına oşonduktan, beker tamaktardın közün ar kimiñer öz koluñar menen tazalap turuşuñar kerek. Beker tamaktar degenim - altımıştan öydökülör. Egerde kimdekim buyrugumdu buzsa, anda anın üy-bülösü balasınan çoñuna çeyin tirüülöy otko kuykalanat…

Kaarduu handın ökümü kalayık-kalktı ayabay kapalanttı. Birok, anın aytkanın eki deşke kimdin diti barıp, cürögü daayt…

Cıl artınan cıl öttü. Handın cardıgınan kiyin ulgaygandardın sanı cıldan cılga azaya berdi. Köbü altımışka cetpey, calañ sarsanaa, ubayımdan köz cumuştu. Mınday körünüş Acıke handı çoçutpay kayra kubandırdı. Köksöö çal-kempirdin kimge keregi bar deyt özünün caman akılında.

Kapiletten coo kaptap kirbegende, Acıke oyundagısın casay bermek. Koy deer koco bolboso anı kim tıyat, özün özü bilmek karapayım eldi kıñk dedirbey oozun basuuçu celdetteri canında şayma şay.

Beykutçulukta akılman köp, akılsız cok. Kimdin kim ekenin başıña iş tüşköndö bir bileersiñ dep babalar bekerinen aytışpagan okşoyt…

Şaştısı ketken han, men mıktımın degenderge keñeş salıptır mintip:

- Kana akılmandarım, tezinen altın şilekeyiñerdi çaçıratıp, soboluma coop bergile. Özüñör körüp turasıñar, bizdin kamsızdıgıbızdan paydalanıp coo kaptap kirdi. Köpkö turuştuk beralbastıgıbız beşten belgilüü boldu. Kanday kılsak? ...

Akılga çogulgandardın oozunan, tuulup öskön cerdi taştap kaçpasak bolboyt degenden başka kep-keñeş çıkpadı. Öz başınan eç nerse çıkpagan soñ keñeşçilerinin degenine makul boldu. Oşondo bir dubana, tayagına cölönüp alıp mintip zar kakşap ıylaptır:

Akıl aytar cogunan,
Aştık kaldı, mal kaldı.
Kırıp alat okşoybuz,
Coodon tirüü kalgandı.

Ookat kerek tirüügö,
Munu biler can barbı.
Kuu talaanı bettedik,
Kayran cerden çettedik.

Kalktın künü ne bolot.
Munu nege sezbedik?
Aldıbızda sel turat!
Tabılabı keçmelik? - dep.

Dubananın aytkanı nukura çındık bolup çıktı. Kaçkan eldin alduuları aldıga ketti, alsızdarı samsıp artta kaldı. Ayrıkça cöö calañdap kaçkandarga kıyın boldu. Azap tartkandar menen aralaş kelatkan dubana muñkangan ünün baspadı:

“Cubayınan ayrılgan,
Cesir kaldı arkada.
Atasınan ayrılgan,
Cetim kaldı arkada.

Tamçı suuga zar bolup,
Iylagandar köböydü.
Açkalıktan azap cep,
Kıynalgandar köböydü.

Kalk atası bar desem,
Karan kalgan ekenbiz.
Dagı kırsık aldıda,
Köz cumgança sezeerbiz.”…

Özü baştagan cancökörlörünön akıl çıkpasına cedep közü cetken han men akılduumun degenderge ümüt menen mintip kayrılıptır:

- Ee akılmandar arga çındap ketti. Azırkı bayırlagan ceribizdi özüñör körüp turasıñar. Can adamsız een talaa eken. Bul cerdegilerdi kurgakçılık kurutkan körünöt. Alardın ordun emi biz bastık. Bir arga tappasañar, alardan beter kañgıybız. Tezinen bir çeçimge kelelik, böödö kırılıp kala elekte. Bilgen akılıñardı aytkıla.

Acıke handın keñeş suragandarının birinin oozunan mınday kılsak bolot degen keñeş çıkpadı. Buga handın ayabay kaarı tögüldü. Açuuga ceñdirgen neme dalayının başın aldırıp saldı. Bul da cardam berbedi, abal oorloy berdi. Emi emne kılsam dep han köpkö oylondu.

- Koy köp degen köp da, emi akıldı elden surap köröyün. Balkim arasında köptü körgönü bardır. Oylogon oyun işke aşırış üçün han tuş-tuş cakka çabarmandardı ciberip, attuu-baştuu azamattardı aldına alıp keltirdi.

Oşol han aldına kelgenderdiñ arasında, eçkimge çeçilip süylöbögön Sagın attuu cigit bolo turgan. Özünün kurbu-kurdaştarı anı “çoñ sandık” deşip şakabalaşçu. Cigitterdin mintişine toluk negiz bar ele.

Sagındın çını menen ebegeysiz çoñ sandıgı bolo turgan. Köçüp kongondo aga uşunçalık ayar mamile casap buurasına artıp cürüüçü. Anısının sürünön çoçugan çoñ-kiçineler canına cakın coloçu emes. Körgön-bilgender, munusuna cedep könüp bütüşkön. Oşondon ulambı, Sagındı tigindey-mınday degen kep-keñeşke keede gana koşuşçu. Eldin mınday mamilesine cigit cedep könüp bütkön. Anın üstünö boş ubaktısın sandıgının canında ötkörüünü cakşı körüüçü.

Sandıktın can bilbegen caşıruun sırı, anın içinde Sagındın cetimişke tayap kalgan atası el közünön daldalanıp kün körgön cayı. Mintpegende karıya öz kurdaştarı sıyaktuu kapkaçan ölümgö duuşar bolmok. Bul amaldı oylop tapkan uulunun erdigine karıgan adam çın dilinen ıraazı. Sandıktın içine catıp alıp tilegeni calgız uulunun esençiligi, el aman bolso, böödö kırsıktan kuday saktasa!

Atasın ayap handın cardıgınan baş tartış Sagın üçün ötö korkunuç ele. Egerde bilinip kalsa, sözsüz başı alınaarın sonun bilet. Birok, atası üçün ölümdün közünö tüz karap, tobokelge saldı.

Sırtta bolgon cañılıktardı Sagındın atası kün sayın uulunan ugup, ar nersenin şartına caraşa kep-keñeşin berüüçü. Bul colu da oşondoy boldu. Akırkı okuyanı uulunan ugup, coodon kaçkan el suusuz talaaga tuş kelgenin bildi. Oşondo uulunan ukkanına kapa bolgon karıyanın algaçkı aytkanı bul boldu:

- Balam, başıbızga müşkül tüşkön turbaybı. Eç bolbogondo el atası hanıbız, çöldü bettep kaçkança, toonu karay bagıt alsa bolmok eken. Too bar cerde baş kalkalaş oñoy, anın üstünö suusuz kalbayt elek. Andan arkısın körö catpayt belek. Emi bir arga tappasak, el böödö ölümgö uçurayt. Bolooru boluptur Sagıntay, hanga tezinen cet. Kün çak tüş bolgon maalda uylardı çogultup bet algan cagına koe berişsin. Suusagan nemeler, sözsüz bir cerge çoguluşup ökürö baştaşat. Dal oşol uylar çogulgan cerdi tezinen kazdırıp ciberse, suu çıgat. Mınday degenim, suunun kaysı

cerde bar ekenin mal attuudan uy gana sezet. Uulum senden ötünöörüm, men aytkandı hanga öz atıñdan aytkın.

Sagın köpçülük menen han aldına kelgende, aga bereer keñeşi kün muruntan atası eköönün ortosunda bışıp cetilip kalgandıktan al özün ökümgerdin aldında erkin sezdi.

Acıke han çogulgandardın ulam birine suunu kaydan izdesek tababız degen calgız sobolun bere berdi. Birok birinen da attuu-baştuu coop alalbadı. Akırında kezek Sagınga da cetti.

Sagın şaşılbastan, atasının aligi aytkandarın ökümgerge bayan etti. Öz oyunan eç nerseni koşpodu.

Sagındın coobun ukkan Acıke han, uşuga işenüügö bolobu degensip, anı bir ookumga çeyin büşürköp tiktep turdu. Birok tigindey-mınday deşke şayı kelbedi. Sebebi bul ukkanınan başka cüyölüü keñeşti başkalardan ukpasa kantet. Buga da şügürçülük dedi içinen, başın çaykap.

Handın buyrugu boyunça cigitter uylardı öz cayına koe berişip, alardın soñunan tüşüştü. Suusagan nemeler, kandaydır bir nersenin şegin sezgendey turgan cerlerin kayra-kayra cıttagılaşat. Bir azga turuştu da tündük tarapka bet alıştı. Kün kötörülgön sayın aylana ört çalganday ısıgandan ısıy berdi. Uylardın eñ aldında bara catkan kök buka ulam bir cerge buydala kalıp, bir nerseni izdegensiyt. Kalgandarı oşol zamat anı tegerektey kalışat. Mınday körünüş köpkö kaytalandı. Uylardın soñunda kelatkan cigitterdin attarı kara terge çömülüp cürböy kaldı. Aylaları ketkeninen dalayı attarın colgo kaltırıştı. Akırında, Sagınga kır körgözüşüp, açıktan-açık cemeley baştaştı. Uşul korduktu oylop tapkan sensiñ dep, birer carımının tili da tiydi. Başınan sabırduu Sagın, tigil essizderge teñelbedi. Atasının aytkanı çındık ekenine kümön sanabadı. İşenim aga dem berdi.

Kün beşimge tayanıp kalgan maalda, kök buka baştagan uylar çoñ tüp çiydi tegerektep alışıp ökürö baştaştı. Çoñunan kiçinesine çeyin cantalaşıp cerdi

cıttagılaşat. Cigitter sınamak üçün uylardı soyuldap aydaşsa dele, kayradan oşol cerge kelişet. Okuyanı öz közü menen körüp turgan Sagın atamdın aytkanı çın turbaybı dep közünö caş aldı kubanganınan. Anan mintip koburadı:

- Kana cigitter uşul kök buka çapçıgan cerdi kazalık. Egerde suu çıkpasa, meni kaalaganıñarday cazalagıla.

"Köp tükürsö köl"- degen bar emespi, cigitter aldan tayıp çaalıkkandarın unutuşup, Sagın aytkan cerdi kaza baştaştı. Kuduk kazuu tün bir ookum bolgongo çeyin ulandı. Birok suudan dayın bilinbedi. Kuduk kazgandar ırgılcıñ tarta baştaştı.

Indını öçüp baratkan cigitterden Sagın calınıp-calbarıp, dagı bir colu ötündü. Catıp ölgüçö araketteneli dep özü birinçi işke kirişti. Özündöy emgekke bışkan azamattar anı calgız koybodu, mañday terlerin cana agızıştı. Çettep karap turgandar negizinen maybolpoç aram tamaktar ele. Ezelimde koldoru kara cumuşka tiybegenderden, mınday uçurda emneni kütsö bolot…

"Cüzüm bar uyalam, cürögüm bar korkom."- degendey Sagın sırtınan sır berbegeni menen içinen şektenbey koygon cok. Baarından murun atamdın sözü cokko çıkpay, el aman kalsa degende eki közü tört.

Tün ortosunan oop kalgan maalda kuduk kazgandardın emgegi tekke ketpey, Sagındın aytkanı çın bolup çıktı. Çını menen aligi kök buka baştagan uylar cañılışpaptır. Köp cıldar boyu cer aldında bugup catkan suu cer üstünö orguştap çıktı. Suunun köptügü uşunçalık eken, aytuuga söz cetpeyt. Oşondo turgandardın biri Sagındı mintip maktagan eken:

"Seni,
Boz baş cigit dep cürsöm,
Bolcolsuz tura bilgeniñ.
Bügün,
Çınımdı aytsam ırastap,
Bul beçara kim dedim.

Körsö,
Cañılıp cürgön ekemin,
Akılım menen irgedim.”

Oşondo Sagındı alkagandar köp boluptur. Bul kabar hanga oşol ele künü cetet. Obolu Acıke han ukkan kulagına işenbey, çabarmandardın aytkandarın bir neçe colu kaytalatat. Akırı, ukkanı çındık ekenine, aligi suunu öz közü menen körüp, suusunan içkende gana işeniptir.

Bolgon okuyanı Sagın atasına tökpöy-çaçpay cetkirgende, karıya köpkö oylonup turup, munu aytıptır:

- Balam! Birinçi sınoodon oydoguday öttük, emi ekinçisinen kanter ekenbiz.

Sagın atasına candırıp sobol berbedi. Sebebi, uçuru kelgende al özü aytmakçı.

Aradan bir az kün ötköndön kiyin, Acıke han attuu-baştuu kişilerdi cana çogulttu. Çogultkan sebebin kün muruntan aytpagandıktan, han aldına bargan köpçülüktün, dagı emne bolup ketti deşip sanaaları sanga bölündü.

Han aldına cönötüp catıp, karıya Sagınga munu eskertti:

- Uulum, bul colku handın çogultkanına bir gana sebep bar. Al kanday da bolso, kalktı açarçılıktan saktap kaluu. Demek, al oylono baştaptır. Munusu cakşı. Silerden akıl surayt. Saga kezek cetkende munu ayt: -Kalktı açkaçılıktan saktap kaluunun bir gana colu bar. Ertelep eldi ıntımakka çakırsın. Imalaşıp bir tündüktön tütün çıgarışıp, bir kazandan aş içişsin. Adamdın közü toyboy, özü toyboyt. Aştık çoguu bolso, arbın körünüp, köñül tok bolot. Anın üstünö, elde kışka ceterlik otun da cok. Çoguu bolsok kış kançalık katuu bolso da moyun berbeybiz. Otun ünömdüü bolot. Anan munu unutpay ayt. Dal uşunday kündö maldın cakşısı eçki. Çöp-çardı köp ılgabayt. Üzümçülük maalda eçki işke carayt balam, sütü menen dalaydı bagat. Astı ıntımak ıdırabasın, bölüngöndü börü ceyt. Kalk bir birine kayrımduu bolsun, bölünbösün.

Acıke han aldına kelgenderde, çogultkan sebebin aytkanda men akılduumun degenderdin oozunan sözü tüşüp, cer tiktep kaldı. Mınday körünüş ökümgerdin kıcırın keltirip, açuusun şakarday kaynattı. Egerde Sagın közünö çaldıkpaganda turgandardın dalayının başı alınarı şeksiz ele. Bir az caylana tüşkön han, kana sen bul colu kanday keñeş beresiñ degendey Sagınga cılmaya karadı.

Sagın eç buydalbastan, handın küzünö tike karap turup, aligi atası aytkandardı öz atınan kılıp ökümgerge tökpöy-çaçpay aytıp berdi. Anın aytkandardı hanga mayday cagıp, cüzünö külkü aralattı. Al gana emes, bardıgı sen aytkanday bolot dedirtti. Bul körünüş turgandardın esin bir azga cıydırıp, köñüldöründögü öçüp baratkan ümüt otun kayradan cıltırattı. Birok, kubanıç çökkön köñüldü köpkö cubata albadı. Sebebi, kalkta egin ötö az, handın kazınası cardı. Egin sebiş kerek, üröndü kaydan alat? Munsuz baarı bir kalk kelirkide açarçılıkka uçurayt. Buga bir arga tappasa, handın emnesi han… Kimder menen keñeşse bolot?

Bul colu Acıke han keñeşke başkalardı koşpoy, Sagındın özün calgız çakırıp, köptön beri köñülün öyügön, üröndü kaydan tababız degen maselesin ortogo saldı. Andan soñ oylonup körgün dep, anı üç kün möönöt menen üyünö ciberdi.

Sagındın calgız işengeni atası. Al bir akıl tappasa cok nerseni kantip bar kılat. Oylono berip başı da oorup çıktı. Emnesi bolso da atası menen keñeşişi kerek.

- Karıya Sagından handın talabın iyne-cibine çeyin ugup, bir az oylonup turup bergen coobu bol boldu: “Handıña ayt, el köpkö kütpöy dıñ cerdi aydasın. Aga suu sözsüz cetkidey bolsun. Suu cetse bul cer mal-canga ötö cayluu körünöt. Kalkta ürön ötö az, al bul talaaga cetpeyt. Oşonduktan, kaydan bolbosun, eski kırmandardı izdep taptırsın da tegereginde bolgon saman-topondu çogultup, aydalgan cerlerge çıçtırsın. Kodura attuu öngön cer bolso, maldı colotpoy tezinen suu saldırıp cibersin. Mından bölök arga cok. Bir ayla bolso, uşundan bolot, bolboso cok. Munu da öz atıñdan ayt.”

Sagın keñeşke çogulgandardın akırkısı bolup pikirin hanga aytkanda, al baştakıday emes aga takır başka mamile kıldı. Tezinen işke kirişkile dep olturgandarga buyrugun berdi. Bardıgı oydoguday atkarılgan tura oşondogu aytılgan handın ökümü.

Köz açıp cumgança kürkürögön küz da keldi. Oşol cılkı egindin tüşümü mol bolgon eken. Ak töönün kardı carılganday ele boluptur. El oşondo alkıştı hanga aytpastan Sagınga atkan tura. Buga bir çeti içi tarıgan, bie çeti ızalangan han Sagındı çınıñdı aytkın, aligi akıldardı saga kim ayttı dep ayabay kısmakka alıptır.

Sagına han üç kündük möönöt menen mınday buyruk beret: “Oylongun bala! Üç kündön kiyin men senden çındıktı uguşum kerek. Bul akıl senden çıkkan cok, aga közüm cetip turat. Bilgiñ kelse, oşol saga akıl aytkan adam menen özüm süylöşküm kelet. Sen madıra baş, emnege tüşünböysüñ! Uşunu oylongun, baarı bir kıynasam da saga çındıktı ayttıram. Takır ele unçukpay koysoñ, azoo attın kuyruguna baylatıp koyo berip kıynap öltüröm.”

Sagın keçinde salbırap üyünö kelet. Aldına koygon tamaktı da içpeyt. Munun sebebin ayttırbay bilgen atası balasına mınday keneşin beret: “Meni cakşı kiyindirip, corgogo mingizip handın ordosuna alpargın. Al munuñ kim dep surayt, sen bolso menin sizge berer coobum uşul dep meni körsötkün. Andan arkısın özüm bilem.”

Bardıgı karıya aytkanday boldu. Obolu han ulgaygan adamdı körgöndö itatayı tutulup başın alıp salgısı keldi. Birok ante albadı. Sebebi, çaldın başın alıp salsa, ulanga bergen sobolu coopsuz kalaarın çın dilinen sezdi. Mından başka handı kızıktırgan bul boldu: “Uşunça attuu-baştuu el oltursak, uşu köksöö çal emne bizden akılduubu”- degen.

Bir ookumdan kiyin han karıyaga: “Kana bereer coobuñdu ayta ber alcıgan çal” - dep kese ayttı. Oşondo sırduu sandıktın eesi mınday coop bergen eken:

“Ee hanım!
Köksöö karı debegiñ,
Sobolgo coop beremin.
Dalay caşka kelipmin,
Kördüm turmuş elegin.
Aytam bolgon çındıktı,
Akıl menen çenegin.

Albuuttuguñ emespi,
Alcıgan çal degeniñ.

Köptü körgön kösöm dep,
Aytkan tura bababız.
Çındık bolso aytılgan,
Anı kantip tanabız.
Sobol coobu dal uşul,
Dalildedi balabız.
Köp işiñe caradım,
Munu kimden tanasız?
Kalıs oylop körüñüz,
Cetse kerek çamañız?

Karıyanın taşka tamga baskanday bergen coobuna han ayabay ıraazı bolup, bir çeti uyalıp, andan keçirim suragan eken. “Karısı bardın ırısı bar” - degen makal handın oozunan birinçi oşondo çıgıptır.

Han handıgına karabay momun cigit Sagındın aldında başın iyip, anı özünö uvazir, ulgaygan atasın birinçi keñeşin kılıp alıptır. Oşol kündön baştap han özünün murdagı çeçiminen baş tartıp, caştarga karını kadırlagıla dep car ayttırıptır.

2. Ulukmandın Caşı

Aalamga attın kaşkasınday taanılgan Ulukman akenin da bir armanı bolgon eken. Anı özünün üzöngülöş kurbusu, tabıp Muratka mınday dep aytıp beret:

Ee!
Buradarım Muratım,
Aldan taygan ubagım.
Aga kübö momintip,
Altımış aşkan kuragım.
Azap cedim sen kübö,
Arbıbas işti çubadım.
Arkalap ketet okşoymun,
Kança birdin ubalın…

Ulukmandın sözün buzbay ugup olturgan Murat "Kimderdin ubalına kaldıñız ele"-dep çoçup ketet. Oşondo Ulukman mintip coop bergen tura: "Coluñ bolgon Murat, men seni baamçıl, baarın baykagan eken desem, çala boydon kalgan turbaysıñbı. Bolboso menden çımın canına şıpaa izdep kelgenderdin kançası uşul cerden senin közüñçö apaat bolgonun sen eles albayt beleñ. Egerde el aytkanday ölgöndü tiriltken, öçköndü candırgan men bolsom, tetigi baktın tübündö dartına daba tabalbay, solup catkan beçara cubaylardı kapkaçan acaldın oozunan acıratıp kalbayt belem…"

Oyu ongo bölüngön Murat ne bolso da Ulukman akem aytkan eki cubaydı bir körüp keleyinçi. Kanday neme boldu eken degen niet menen aligi sırkoolor catkan cerge barsa, alar cok. Mına kızık, cer sorup ketpese kayda ketti. Öz közünö özü işenbey Murat, Ulukman akege bolgondu bolgondoy bayan etet. Tabıp ukkan kulagına kümöndönö şaşılıp sırtka çıgat. Bardıgı kudum Murat aytkanday. Tobo dep cakasın karmap, tüşümbü ce öñümbü degen niet menen öz tamırın özü karmalayt. Anan camaktata koburayt.

Daba boloor beken dep,
Darı berdim keselge.

Dalay colu sınalıp,
Daba bolgon neçenge…
Dabdıradım bügün men,
Daana okşop beçelge.

Esim çındap kurganda,
Emim tüşpöy turganda.
Emi tüşkön kim boldu?
El köñülün burganga.
Egem beken bolboso?
Emçi tapkan kurganga.

Ulukman ake özünün oyun, ünün pas çıgarıp bir neçe colu kaytalap ciberdi. Çını menen ele bul bir tabışmak degen nietke Murat da keldi. Ulukmandın uul-kelinin eskerdi. “Attiginiñ azamattı azaptuu oorudan araçalap kalgan adam bar ekeni çın bolso, bir baarlaşsam kanday sonun boloor ele. Bilbegenimdi bilmekmin, bilgenimdi aga üyrötmökmün”. Dal uşunu gana kütüp turganday, armanduu akılmandın aldına caş ulan payda boldu, izdegeniñiz men degendey başın iyip salam berdi. Obolu Ulukman ake körgön közünö işenbey, ulanga sobol taştadı:

Calgan koşpoy taasın aytçı çınındı,
Ce bolboso tamaşaluu çırıñbı,
Cubatuuçu nerse bolso baykayın,
Cuuktarga aytpay turup sırıñdı.
Coktu tapsañ colum saga bereyin,
Comok kılıp elge cayıp ırıñdı.

Ulukman menen Murattın kümöndönüp turganın sezip, caş ulan sobolgo sozdukturbay coop berdi ır menen:

Ee abake!
Kümöndöñgön sıyagıñ,
Kündö azır kıyalıñ.

Köz karaştan baykadım,
Ketip turu çıdamın.

Kösöm ata zatıñız,
Köpkö taalım atıñız.
Birok,
Birdin işi bir tura,
Agarsa da çaçıñız.
Köp tükürsö köl bolot,
Kümön oydon kaçıñız.
Esepteşçü el menen,
Cañı barak açıñız.
Kök baş turup köp bildim,
Men bilgenge şaşıñız.

Ulukman akeni balanın bergen coobu ayabay oylonttu. Al tün boyu köz irmebey ötkön ketkenderdi taldap çıktı. Başkalar emes özünün kara çeçekey uulunun cakşınakay kelinçeginin dartına daba tabalbay kalganın estegende, közünön caşı özünön özü monçoktop ketti. Attiñ dep barmagın kırça tiştep, belgisiz tabıp balaga bergen coobu bul boldu:

Kara başta ildetim,
Kalktın oyun bilbepmin.
Kayran başım turganda,
Kalayıgıñ kim depmin!...

Bala debeym adepsiz,
Balam!
Aytkandarıñ kaletsiz.
Cogotkonum kayırdıñ,
Cogoloordo dareksiz.

Uluudan Ulukman, kiçüüdön belgisiz tabıp caş ulan cana alardın colun coldooçulardın bir tobu boluşup, darıgerçiliktin türkün-türlüü sırların talkuulaştı. Obolu eldin saltı boyunça uluunu urmattaşıp Ulukman akenin sözünö kulak töşöştü kiçüülörü. Ulukman uzun sabak körgön bilgenderin aytıp kelip, caş tabıptan munu suradı: "Balam aytçı aligi men cedep ümütümdü üzüp kalgan keseldin kantip dartına daba taptıñ. Dal uşul ildetten közgö baskan kelinim köz cumdu. Buga da daba tappadım. Kiyin cürüp, kelinimdin emne sebepten ölgönün bildim. Anı acaldın oozunan araçalap kalış kolumdan kelbesin tüşündüm. Arga kança! … Caşımdı tögüp tim boldum." …

Uluulata süylöp, körgön menen bilgendi aytıp olturuşup, akırı söz eñ kence belgisiz tabıpka cetet. Al Ulukman tabıpka mintip kayrılat: "Aytıñızçı ata uul-keliniñizdin ildeti kantip baştaldı, kanday belgileri esiñizde kaldı. Emne menen darıladıñız" - dep.

Ulukman bolgonun bolgondoy ireeti menen belgisiz caş tabıpka aytıp beret. Obolu uulu, anan kelini cönündö. Akırında sözün mintip bütüröt:

"Balam!
Mançırkaba cetkenge,
Menden bolsun eskerme.
Kap debeysiñ mençilep,
Ulgaygan çak cetkende.

Ortogo sal carıgım,
Ottuu sırın darıñın.
Közüm menen köröyün,
Azır koldo barıñın."

Olturgandar caş tabıptın oozun tikteşti, emne deer eken dep. Ulukmandın coruguna baarınan özgöçö Murat tañ kaldı. Sebebi al ömüründö darıgerdin bügünküdöy dabdıraganın körgön emes.

Tınçtıktı belgisiz tabıp buzdu mintip:

Oo!
Ulukman karıbız,
Urmattaybız baarıbız.
Özüñ çınar, biz çırpık,
Bizge sıymık naamıñız.

Cañılbagan kim eken,
Calgız kuday Pir eken.
Caza baspas canda cok,
Camıbızga bir eken!

Uul-kelin butagıñ,
Sürböy ömür uzagın.
Kalganına bir sebep,
Caygan acal kucagın…

Eger mamır bolgondo,
Demdep berip koygondo.
Uul kalmak esen-soo,
Eger kereç bolgondo.
Berseñ cıldız tolgondo,
Kelin kalmak esen-soo.

Aytayın degen oyunun ayagın belgisiz tabip kara söz menen mintip bütürdü: “Ee Ulukman ata, aalamda altımış miñ ildettin türü bar deşçü eken babalarıbız. Alardın köbünün sırı sizge maalım, ayıktırçu ayla-amalı koluñuzda. Bul teñir toonun köp cerin aralap, türkün-türkün çöptörünön darı-darmek casap, dalaydın soobuna kaldıñız. Birok, men sizdi calañ gana maktabastan, ketirgen kemçiligiñizdi aytsam deym bügün. Alar mobular: aligi men aytkan altımış miñ ildettin ayagına çıkkıça sizdin sürgön ömürüñüz azdık kılat. Oşondoy caştan sizge dagı ondu, cüzdü bergen kündö da tabıpçılıktın aktay ceri kalmak. Uşunu uçurunda oygo alsañız bolmok. Sizge ekinçi doomatım, köp degen köp ekenin etibarga albadıñız. Alar miñdep sanalat. Emi oylop körüñüzçü, oşolordun bilimin tolugu menen uçurunda öz

kesibiñizge paydalansañız, uuldan acırap ulutunbayt eleñiz da kelinden acırap keyibeyt eleñiz. Cüzüñüzdü külkü çayıp, cürögüñüz cüdömök emes.

Bala tabıp bar bilgenin ortogo salıp, kart tabıptı katuu oylondurdu. Ulukman ake çını menen közünö caş alıp ogo ele köpkö ıyladı. Közünün caşın appak bolgon cüz aarçısı menen sürtö Ulukman ake caş tabıpka mintip kayrıldı: “Ee balam! Men bügün küyüngöndön emes, süyüngöndön ıyladım. Küyüttün caşı küçtüü kelip, küygön adamdın caşın eritip ciberet. Oşonduktan anday adamdar büküröyüp bat kartayat. Menin bügünkü caşım, al süyüngöndüktün cışaanı. Menimçe mınday uçurlar adamdın ömüründö seyrek kezdeşet, cabırkagan köñülüñdü cazgı camgırday tazalayt. Men baktıluumun sendey tabıpka colukkan, bir caşartıp saldıñ balam.” Özünön ötkön şakirti cok tabıp ölüü can menen barabar ekenin tañgan tabıp tabıp emes. Senden balam bir nerseni ötünöm, birok cok debegin. Eçkinin caşınday caşım kaldı, eerçip cürüp taalim-tarbiyamdı algın, andan arı alıp ket. Bügündön baştap Uluu tabıp Ulukman emes, sen bolosuñ caş tabıbım. Sen meni çındap işendirdiñ, bala darıgerim!

Caş tabıp ün-sözsüz bir okumga çeyin oylonup turup, mintip coop bergen eken Ulukman akege:

Uluusun sıylaar kalkıbız,
Unutulbas saltıbız.
Uşul sıydan ayrılsak,
Ubayım boloor artıbız.

Bekem karmap kolumdu,
Berem deysiz columdu.
Bolgonum tüzük şakirtiñ,
Boloor deym uşul orunduu.
Batañız ıyık men üçün,
Ulaymın ata coluñdu!

Balanın coobu Ulukman tabıptı ayabay kubandırat. Caş tabıptın tegin emes ekenine közü cetip, alakan cayıp batasın bergen eken oşondo kasiettüü Ulukman tabıp!

Caş tabıp çın dili menen uluunun uçugun ulap uçka cetet. Dalaylardı ildetterinen sakaytıp soobuna kalat. Kiyin ulgayıp kalgan çagında da, ildettüü adamdardı köröör aldında, uluu tabıp Ulukmandın arbagına atayın sıyınuuçu deşet.

3. Umay Ene

İlgeri, ilgeri kaçandır bir zamanda Datka attuu momun adam caşaptır. Anın ceti kızı bar eken. Eñ kiçüü kızının atın Umay dep, çoñ atası Tükübay akılman özü koyuptur.

Cıldar ötö beret, ötö beret. Datkanın kızdarı boy tartıp çoñoyuşat. Turmuş degen turmuş da, ar kimisi özdörünün ordun tabışat. Kızdarının ordun tapkanına Datka bir çetinen kubansa, bir çetinen ökünöt. Anın sebebi, altı kız ayıldan oolak ketişet. Üyü bölöktün körü bölök bolot da kalat. Özü bolso, den sooluktan acırap baratat. Kün sanap ıldıyloonun üstündö. Kempiri da oorukçan. Umay bolso, ali caş. Datka tünü boyu öz içinen kübürönüp çıgat.

Andan tayıp baramın,
Abdan caman abalım.
Acal kelet takımdap,
Kanday arga tabamın.
Erteñki künü ne bolmok,
Erkeletken balamın.

Kagılayın kudayım,
Bir cakşılık surayın.
Can bakkıday bolsunçu,
Kence kızım Umayım!
Men ıraazı anan soñ,
Akka moyun sunayın.

Atasının tünü boyu muñkanıp ıylaganın estüü kız Umay sezip kalat. Akılduuga ar nerse tüşünüktüü bolot turbaybı. Al özünün caştıgına karabastan, çoñ kişilerden artıgıraak oylonuuçu. Bardık nersege alı cetpese da akılı cetüüçü. Oşonduktan Umay menen testier kızdar mamile casoo anın külküsün keltirmek.

Köpkö oylonup olturup Umay mınday çeçimge kelet: “Altı caş degen oñoybu, egerde camandıgım bolboso. Sözsüz atamdın köñülün kötörüp, dartına dabaa tabışım kerek.

Bul öz kolumdan oñoy menen kelbeyt. Kelgen kündö da ubakıttı utturup koyuşum ıktımal. Oşonduktan çoñ atam ölöör aldında maga tapşırıp ketken kitebin tez arada okup çıgışım kerek. Munsuz dartka dabaa boluuçu darını köpkö izdep kalam. Kitepti toluk okup çıksam calañ gana apam menen atama paydam tiybesten, elge da cardamım tiyeer."

Ubakıt az öttübü, köp öttübü kim bilsin, özünün tırışçaaktıgının natıycasında Umay ukmuştuuday darıger bolup çıga kelet. Al tuuraluu el arasında mınday imiş-imiş tarayt:

"Ukmuştuunun ukmuşun,
Uşul Umay caratat.
Tula boydo ildetti,
Köz irmemde taratat.

Cımıñdagan cıldızduu,
Köktün sırın bilet deyt.
Ömür berçü darttuuga,
Çöptün sırın bilet deyt.

Casayt eken künügö,
Türkün düyüm darını.
Köz irmemde caşartçu,
Aldan taygan karını.

Canga katuu aytpagan,
Carooker deyt başkaça.
Sırkooluuga eñ sılık,
Nazik münöz taptaza."

Kalk aytsa, kalk aytpayt degen emespi. El arasındagı imiş-imiş barıp turgan çındık boluçu. Umay kimge gana cardam berbedi. Cadalgasa aybanattardı da ayap, darılay turgan. Sandagan sırkooluular sakayat. Ayıkkandar bir ese kubansa, anı ayıktırgan

Umay miñ ese kubanat. Akılduu kız başkalarday ele özünün ata-enesin da sakaytıp, alardın da alkışına tatıktuu bolot. Eñ başkısı, Umay üçün kelgen keselderdin bardığı birdey bolo turgan. Alardı baylığına ce mansabına karap mamile casooçu emes. Özüm ce catım dep körünüügö kelgenderdi bölbögön.

Kança akılduu bolso dele, balanın balalık naziktigi kalat tura. Umay dele özünün teñtuştarınday ele atası menen apasına erkelegendi cakşı köröt. Al gana emes, alarga arnap mintip ır çıgarat:

Altın atam ardagım,
Azaptandıñ ar dayım.
Ak tilegiñ bul ele,
Aç kalbasa baldarım.
Es tartkandan tilegem,
Saga tiyse cardamım.

Ak sütüñdön enekem,
Aylanayın berekem.
Aşa çaptım debesmin,
Ayga, küngö teñesem.
Aktaar beken sütüñdü,
Ardaktagan berekeñ.

Başka ata-enelerdey ele, Datka menen baybiçesi kızının kılık-coruguna, boorukerligine cetine alışpayt. Büröönün közü tiybesin dep, anın moynuna tumar tagıp koyuşat.

Umaydın eñ cakşı kasieti, sırkooluunu men özüm darılap sakayttım deçü emes. Ar dayım çoñ atam Tükübaydın cardamı tiydi dep turgan.

Kündör ötö berdi, ötö berdi. Umay boy tartıp ene boldu. Kün sanap enenin atagı aalamga taradı. Emi el anın sırtınan kölökösünö sıyınuuçu boluştu. Al gana emes

menmensingen darıgerler sırkooluunu köröör aldında, obolu Umayga sıyınıp: “Menin kolum emes, Umay Enenin kolu” - dep turup, andan arı öz işterin ulantışkan.

Oşentip, keçeeki ele altı caşar akılduu kız, öz emgeginin, ak peyilinin cana bilgiçtiginin natıycasında camı curttun oozuna alınıp, “Umay Anne” atka konuptur. Kasiettüü eneni oşol uçurda mintip danazalaşçu eken:

Çarçagandı bilbegen,
Çıdayt mınday kim degen.
Ene cayı uşunday,
Üyü kalbayt kirbegen.

İldetterdin sazayın,
Bergen Umay enebiz.
Alduusuna aldırbay,
Ceñgen Umay enebiz.

Türkün sırdın açkıçı,
Cakşılıktın carçısı.
Al bizdin Umay enebiz,
Ömürdün mürök tamçısı.

Ezelim candı kakpagan,
Imırkaydı saktagan.
Al bizdin Umay enebiz,
Cañılıkka baştagan.

Cubatkanı köñüldü,
Uzartkanı ömürdü.
Calgan aytpayt eç kaçan,
Caktırbagan tögündü,
Al bizdin Umay enebiz.

Umay ene köptün alkışın alıp, özünün süygön işi darıgerligin ulanta bergen eken. Ayrıkça kiçinekey baldardı sakaytkandı uşunçalık cakşı körüüçü. Al tursun, naristeler cuunbay uktap kalışsa, ce betin cuup bergenge eneleri ülgürböy kalışsa, Umay ene alardın birine bildirbey, cuup koyot eken dep, eneleribiz uşu bügünkügö çeyin aytıp cürüşöt.

Az caşadıbı ce köp caşadıbı, akırı kündördün birinde Datka karıya, andan soñ al kişinin baybiçesi köz cumdu. Umay ata-enesinen bolgonun ayagan cok. Alardı tirüü kezinde kanday sıylagan bolso, ölgöndö da dal oşondoy sıy-urmat menen uzattı.

Umay enege köptün batası tiyip, tübölükkö ölbös bolup kalıptır. Kimdin üyündö sırkoolu bala-bakıra bolso, al oşol üydö bolot deyt. Tabı aynıganga em-domun salıp, anın tezireek sakayıp ketişin tileyt deşet.

Elde uşul azır da Umay ene ötö cakşı körgön kişisine gana körünöt degen işenim saktalıp kalgan.

4. Comoktun Caralışı

Aalamga atı ketken adamdı, alıstan at arıtıp, aşuu aşıp, agını katuu suu keçip bir cigit izdep kelgen tura. Atayın kelgen nemeni akılman kepke salat, cön-cayın, kelgen sebebin surayt. Oşondo konok sobolun bergen deyt mintip: “Akılman ata sizdey akılman, aylaker bolsom deym, kara kıldı kak cargan kalıstıktı üyrönsöm. Adamdın baylıgı den sooluk eken, oşonu kantip saktasa bolot?”

Oşondo akılman mintip coop beriptir aligi cigitke: “Tilegiñ cakşı eken balam. Birok soboluña cooptu obolu menden emes, kalk arasınan izdeseñ bolmok eken. Mınça keliptirsiñ, bilgenimdi aytıp bereyin.

Kalk kazına, kaalaganıñ tabasıñ degen tura babalarıñ. Bul aytkanım nukura çındık ekenin öz başımdan ötkörüp bildim. Emese sözümdü bölböy ugup tur meymanım.

Bir kezderde men da sendey bolgomun, köptü bilsem dep dalalattangam. Menin munumdu baykap kalgan çoñ atam attap-tondop el kıdırttı, cer kıdırttı. Oşentip cakşını kördüm, camandı kördüm. Cakşıdan ukkanımdı cadımda kaltırıp, camanın kayrılgıs kılıp unutuuga dalalattandım. Mına emi köptü bildim degen nietke bayır alıp kalganımda bir karıyaga coluktum. Al kişini bilgender comokçu karı deşet eken. Çının aytsam eñ obolu eki ancı boldum: coluksambı ce colukpasambı dep. Obolu baykap körüünü çeçtim, anın üstünö atamdın bir aytkanı esime tüştü: “Ee balam, el sıylagan adam sözünün eesi, talday bilgen başkanı. Taldabasañ başkanı, alabarman düynönün alıp keter taşkını. Koldon kelse ugup kal, kalk sıylagan cakşını” - dep.

Aytsa-aytpasa tögünbü dedim. Karıyanın sözünö kulak saldım. Oşondo ukkanım bul boldu. Üç sobol berdiñ balam, menin anıña coobum bar. Akıldın tamırı, kalıstıktın açkıçı, den sooluktun darısı kadimki comok. Ooba balam, aytkanım çındık. Munu dalildep bereyin, makulsuñbu ce cokpu anı özüñ çeçkin dedi da bulardı ayttı:

Alıs menen cuuktu,
Añdattırgan comoktur.
Cakşı menen camandı,

Taldattırgan comoktur.
Söz baylıktı arttırıp,
Tandattırgan comoktur.
Köñül, ömür kindikteş,
Şam caktırgan comoktur.

Comok sırın kim bilet,
Comok ukkan bir bilet.
Colun taap süylöşsöñ,
Comok dagı til bilet.

Comok barbayt tögüngö,
Comok açkıç köñülgö.
Çındık dayım bilgeni,
Comok mürök ömürgö.

Bul saptar comokçuga bergen sobolumdun coobu ekenin tüşündüm. Comokçunun coobu meni birotolo muyutup saldı. Özüm tuuraluu özgöçö aşa çapkan pikirde ekenimdi daana sezdim. Oşol kündön comokçu akenin közü cumulgança comogun uktum, taalim tarbiyasın aldım. Közüm açılıp, köñülüm tazardı. Menin köñülüm, sürgön ömürüm degen tıyanakka keldim. Kiyin da köptögön comokçularga coluktum, kalktın içi kazına ekenin, akılmandın aytkanı, ayrıkça comoktoru altınga almaşkıs ekenin daana tüşündüm. Atamdın aykın colgo salganın akılım menen sezdim. Özüm da ata boldum. Menin katamdı alar kaytalabasın dep, bul akılımdı ayttım, alar baldarına aytsa degen tilegim.

Comok dese oylogom,
Ukkan cerde kalat dep.
Uluulardan kiçüügö,
Ayta cürgön adat dep.
Oylonbopmun eç kaçan,
Oluyaday sanat dep.
Bügün başka pikirim,

Oylondurat keçeegim.
Omoktuu oy tübünö,
Comok menen cetemin.
Dayım kuunak köñülüm,
Men baktıluu ekemin.

Baldarım!
Comok bolsun coldoşuñ,
Comok öñü oñbosun.
Cosunsuzga col berbe,
Coluña toskool bolbosun.
Caratkan özü car bolsun,
Başıña kırsık konbosun.

Den sooluk bakıt başatı,
Adamdın beykut köñülü.
Comoktun sırı uşunda,
Aytkandın coktur tögünü.
Uul-kız sıyla comoktu,
Sıylagan öñdüü özüñdü.

5. Karıyanın Comogu

Bir zamandarda Tilek attuu dıykan boluptur. Çınında atı başka eken. Bul attı aga ayıldaştarı koyuptur. Sebebi, balabı, çoñbu, baarı bir cakşı tilegin ar kimine aytıp bocuray berüü dıykandın adatı emespi. Mına oşonduktan teñtuştarı bayağı Tilek tura dep tamaşalaşsa, kiyin baldar da çoñdordu tuuroçu bolgon. Buga dıykan eç terigüüçü emes deşet. Kayradan sıymıktanıp kaluuçu imiş. Akırı öz atı kim ekenin özü da unutup kalıptır. Atıñ kim dese, Tilek dep koyuçu deyt.

Tilek eki uuldu bolgondo, baldardın apası ölüp kalat. Şorduu dıykan azap-tozok menen aların erezege cetkiret. Uşularım çoñoyso, ceñilimdi cerden, oorumdu koldon alıp, şorum arılat go dep oyloyt. Bul anın özünö degen birden bir tilegi ele.

Tilektin oyu ordunan çıkpadı. Ulandarı ataga cardam berüünün orduna, köñülün oorutup kapa kılışat. Anı tap, munu tap dep kıynaşat. Atanın akılın ukpay, şıldıñdap külüşöt. Erteñkisin oyloboy, bügünküsü menen caşaşat. Birdeme dese biz ali caşpız dep odurañdaşat.

Baldarının esi coktuguna Tilek ayabay kapalanat, zar kakşap ıylayt. Komuzun koluna alıp armanın aytat:

Baalabasa emgegiñ,
Balanı ayap ne kerek.
Başıña tüşkön cük bolgon,
Balaanı ayap ne kerek.

Atanın barkın bilbegen,
Arsızdı ayap ne kerek.
Ak emgekten calt bergen,
Alsızdı ayap ne kerek.
Oorusañ köönüñ surabas,
Oroydu ayap ne kerek.
Ordunan çıkpas tilekke,

Ot bolup küyüp ne kerek.

Akılı bolso tüşüngöndür dep, baldarınan ali tüñülbögön Tilek, ulandarına karasa, alardın tüşüngön türü cok. Kayra atasına doomat kılışat. Cemelep mintip bakırışat: “Biz eç nerseni bilbeybiz. Akılı cok emgektenet. Biz akılduubuz. Oşonduktan cırgap gana caşoobuz kerek. Sen bizdin aytkanıbızdı aytkanday atkaruuñ kerek.”

Tilegi taş kapkanın tüşüngön dıykan tün katıp kaydadır ketip kalat. Bekerpozdor erteñ menen anı ordunan tappay kalışat. Al künü keçke kütüşöt, birok ümüttörü tekke ketet. Cedep argası tügöngöndö ulandar atasın izdep cönöyt. Baarı bir taba alışpayt.

Akırı çarçaganda tokoydun için maanekteşet. Üşügönünö çıdabay üy salışat. Kara canın baguu üçün egin aydap, mal bagışat. Üzüm nandın barkın, anı dayım oozdoruna karmap turgan atası-Tilek kim ekendigin oşondo gana sezişet. “Essizdi esine keltirem deseñ, anı emgekke üyröt.” - degen ulamıştı oşondo eki bir tuugan oozdoruna birinçi alışkan eken. Cıldar ötö beret. Eki bir tuugan üylüü cayluu boluşat. Agası uluu balasının atın “Tilek” dep koet. Birgeleşken emgek eki bir tuugandın ıntımagın arttırat. Bir tuugandardın bir gana armanı bar ele. Atasınan ak bata albay kaluu-kanday ökünüçtüü! Dal uşunu oylogondo közdörünö caş alışçuu. Bul cakşılıktın cışaanı ele. Körsö bir tuugandardın cürögündögü uyugan muz, birotolo erip ketken turbaybı. Muzdun ordun cıluuluk sezim kaptaptır.

Kündördün birinde bir tuugandar tüştönüp olturuşkan. Mına kızık! Sırttan atasının koburaganı ugulat. Ukkan kulaktarına işenbey, sırtka atıp çıgışsa, çın ele atası eken. Çüködöy bolup kalıptır. Oşondogu ulandardın kubanganın aytpa! Eki uulu atasının eki butuna cıgılıp, çarıgın öpkülöp, andan keçirim suraşat. Ulandarının esine kelgendigin sezgen Tilek, men keçirdim baldarım deyt. Iraazıçılıgın bildiret.

Tilek karıya, çın nietinen, oñolgon baldarına bata berip turup, kayra alardan özü keçirim suraptır. Baldarı munun sebebin suraganda, al mınday dep tüşündürgön eken: “Men silerdi beker ele ayap calkoolukka üyrötüp, ubalıñarga kalıptırmın. Öz kemçiligimdi bilbey, silerdi künöölöpmün. Kiyin baamdasam künöö özümdö da bar

turbaybı. Balanı başınan deçü emes bele babalar.” Baldarı atasının kemengerligine ayabay ıraazı boluştu.

“Öz kemçiligin moyunga aluu-adamdıktın belgisi. Moyundabay koyuu naadandıktın belgisi.” - degen el makalın ata-bala, ar kimisi öz içterinen kaytalap catıştı.

Oşol kündön baştap ata-bala ıntımakta caşaşkan eken. Kiçinekey Tilek baş bolgon neberelerin, karıya emgekke üyrötüptür. İştegeniñer men üçün bolso, üyröngönüñör özüñör üçün dep aların erkeletçü eken. “Akıykat ak emgekten caralat.” - degen makal oşondon kalıptır.

6. Nan Cönündö Ulamış

İlgeri-ilgeri egin bakkan bir da dıykan bolboptur. Al kezde adamdar tegirmendi da bilişpeptir. Nan özünön özü bışıp kaluuçu eken. Bekerge köngön baldar nandan top casap alışıp tepkilep oynoşçu deyt. Cedep çarçaganda nandı çalçık suuga ırgıtıp saluşçu imiş.

Tentek baldardın mınday cogoru dan attuunun baarın ayabay taarıntıptır. Kündördün birinde, buuday alardı çogultup, mından körökçö, köz körbögön bir cakka keteli deyt. Izalangan nemeler baarı buudaydın pikirin caktaşat. Bul kabar nanga da cetet. Nan da tigilerdin pikirin koldoyt. Özünün tebelendi bolgonun alarga aytat. Nandı kordogonu, dandı kordogonu ekenin esi cok baldar oylop koyuşpayt.

Ubada boyunça baardık dandar, andan casalgan tattuu nandar, kök deñizdi karay col tartışat. Eptep aga cetse, anın tübünö bekinip alışmak. Andan kiyin esirgen baldar, er bolso taap körüşsün. Coldu baarının uluusu arpa baştayt.

Nandı tebelep oynogon tentekter oşol kırsıktuu tündö dünüyö kaparsız uktaşat. Kaadalarınday çak tüştö oygonuşup, betterin cuubastan çıgdanga çurkaşat. Mına kızık! Tentektin biri da nan tappayt. Badırak ceyli dese, dan cok. Apaları keyip olturuşat.

Oşondo nan izdegenderge çoñ ene mınday deyt: “Dandardın, nandardın bizden kaçıp ketişine baldar özüñör künöölüsüñör. Siler alardı kesirlenip kordobogon bolsoñor, baarı teñ murdagıday uşul cerde bolmok. Emi er bolsoñor nan taap körgülö. Tezinen cetip Akıl çoñ atañardan suragıla. Emne kıluu kerek ekendigin calgız oşo kişi bilişi mümkün.”

Akıl akege baruuçu col tataal ele. Arga kança. Ulam colukkandan surap oturuşup, çoñ atanı zorgo tabışat. Baldardın kelgen sebebin ata ayttırbay bilet. Tentekterge ötö naarazı ekendigin aytat. Açuusuna çıdabay tişterin kıçıratat. Oşondogu baldardın korkkondugu tiri ukmuş ele. Buulukkan çoñ ata bir ookumdan kiyin mınday deyt:

“Boloor iş boldu. Künöö özüñördö. Birok cakşılıktan ümüt üzböylü. Baarıbızdın tagdırıbız kök döböttün kolunda.”

Ukkandarına tüşünböy baldar birin-biri karaşat. Birok biri da mınday dep aytalbayt. Munu baykagan çoñ ata baldarga ittin cayın tüşündüröt. Körsö çoñ atanın sıyınganı it turbaybı. Mına oşonduktan ukkandarına köp dele işene berişpeyt. Şıldıñ dep oyloşot.

Akıl çoñ ata baldardı şıldıñdagan emes. Bolgon çındıktı aytkan. Dandın cana andan casalgan nandın baarı kaçkan tünü, Akıl çoñ ata menen kök döböt gana oygoo boluçu. Kırsıktı daroo tüşüngön ata, kök döböttü kuugunga cönötkön.

Kök döböt kaçkıdardın artınan saya kuuyt. Cetip, cetpey müçülüştöp barat. Tamanın taş tilet. Kuyruguna muz toñot. Buga da karabayt. Akırı cetip aldılarınan tosoordo, kaçkındar kök deñizge cetip ülgürüşöt. Bolgonu bir uuç gana dan kuugunçu ittin ırıskısına kalat. Akılduu karı dal uşunday boloorun kün muruntan sezet. Kök döböt Akıl atanın işenimin aktap, sıyga tatıktuu bolot.

Bolgon okuyanı baldar öz közdörü menen körüşöt. Estüülörü cañılıştıgın moyundarına alışat. Esi coktoru baarı bir tüşünüşpöyt.

Emi dedi, Akıl çoñ ata, kim emgektenbese aga dan cok. Dan cok bolgon soñ, nan cok. Oşol kündön baştap adamdar dıykançılıktı kesip kılıp alışıptır. Un tartıp, nan casagandı üyrönüşüptür. Nandı kordobogula, kesir bolot degen da ilgertiden kelatkan akıl. Cakşılıkka cakşılık, itti urbagıla degen akılın Akıl çoñ ata birinçi oşondo aytıptır.

7. Kıdır Ake

İlgeri bir kedey bolgon eken. Anın kiyerge kiyimi caman bolgonduktan, kündüz el közünö körüngöndön uyala turgan. Al emi içken aşı bolso, eptep ele kün körmöy. Öz tagdırına naarazı bolgon şorduu mından körökçö ölöyün degen pikirge kelet. Emnesi bolso da el-curttan alıs, köz körgüs bir cakka barıp canımdı kıyayın degen niet başına kelet… Oşentip, az cürdübü ce köp cürdübü, akırı cedep çaalıkkanda bir çoñ suunun boyundagı kak etken karga cok, kuk etken kuzgun cok een talaaga tuş kelet. Nesi bolso da kıynalbay ölöyün degen pikir menen bıçagın taşka kayray baştayt. Calañdagan kurç bıçak menen küröö tamırın daldap bir ele tartsa, maksatına cetet da kalat.

Köktön tüştübü ce cerden çıktıbı, kim bilsin, kedeydin kak aldına appak sakalduu karıya payda boldu da kaldı.

Baykoosuzdan payda bolgon adamdan kedeydin üröyü uçat, kaltırap-titirep korkot. Oozunan kelmesi tüşüp, korkkon koendoy eleñdeyt. Emi başına ölüm emes ömür kiret. Ölöm degenine ayabay ökünöt. Kedeydin bul oyun ayttırbay baamdagan karıya cılmayıp, adaşkanga akılın ayttı:

“Kasiettüü bul talaa,
Koynu tolgon altını.
Cana dagı toltura,
Andan aşkan artıgı.
Kasieti uşunça,
Bütün kılat cartını.
Açıp salam aldıña,
Kabıl alsañ şartımı!”

Dagı ele bolso çoçulagan kedey, men makulmun degendey başın iykegilep karıyaga coop beret. Süylöyün dese oozuna söz kirbese anan kantet?!

Emese aytkanımdı uk da, kıpınday kümöndönböstön tezinen işke kiriş, terdep-tepçip aligi kımbat buyumdardı izdegin. Men işenem, alardı sözsüz tabasıñ! Alardı tapkanıñça cetkidey ookat kaltıram. Saga eskerteerim kazılgan cer kur kalbasın. Egin egip, bak tikkin. An üçün ötö köp terdöögö tuura kelet. Sen kançalık köp terdeseñ, müdööñ oşonçoluk iygiliktüü atkarılat. Bar bolgon şartım uşul, bardıgı özüñö baylanışat deyt karıya.

Çın-çınına kelgende, dıykandın köz aldında ötüp catkan okuya anı ayabay ümüttöndüröt. Sırduu adamdın aytkandarına can dili menen makul bolot da mintip coop beret:

“Kasiettüü atake,
Kabıl aldım şartıñdı.
Men ıraazı miñ merte,
Bütün kılsañ cartımdı.
Cetimderge cumşaarmın,
Tapkan bolsom altındı.
Tügöl çındık aytkanım,
Urmattaarım barkıñdı.”

Karıya kanday payda bolso, dal oşondoy közdöp kayım bolot. Al gana emes, baskan izi da baykalbayt. Mına kızık! Oluyaga colukkanın calgan deyin dese, een talaaga kireerini, kiçinekey üy, birin ekin mal, cer aydaganga buurusun, koşko çekkenge kızıl ögüz kaydan payda boldu? Degi koyçu, bir ukmuş. Emgekti süygön adamga emne kerek bolso bardıgı bar. Mınday köp baylıktı murda körbögön kembagaldın esi eñgirey tüşöt.

Baylıkka kompoe tüşkön kembagal, kursagın çoñ toyguzup alıp alp uykuda catsa, aligi karıya tüşünö kirip, mintip eskertet:

“Ey adamım közüñ aç,
Boz torgoydon taalim al.
Irıskısı ak tañdan,

Özü çeçen tili bal.

Mukam torgoy ününön,
Kün oygonot bilip al.
Anın kalsañ artında,
Taz keypiñdi kiyip kal.”

Tüşünön çoçugan kembagal közün uşalay sırtka çurkap çıksa, kün kümüş şoolasın çaça cañıdan gana oygonup kelatkan eken. Boz torgoy bezelene sayrap, kanattarın keremettüü dirildetet.

Tañdın suluulugu, aylanadagı türkün çöptördün cıtı, torgoy ünü, darıyadagı suunun şarı uykusuragan nemenin közün umaçtay açıp, emgekke azgırat. Oşol kündön baştap uluu iş baştalat.

Çının aytkanda, iştin közün bilbegen kembagal obolku kündördö ayabay kıynalat. Koldu şiltep başı oogon cakka tentirep basıp ketkisi kelet. Beçara cigittin bir cakşı kasieti bolo turgan. Uluugabı, kiçüügöbü baarı bir, bergen ubadasın atkarbay koyçu emes. Uşul sapatı gana anı ak colunan adaştırbayt.

Ümüt degen ümüt da, ayabay iştedi. Alakandardı möltüröp coorup, çor bolgonuna karabadı, erinderi carılıp, celke bolgonuna kayıl boldu. Birok, izdegen altın-kümüş cana başka buyumdardın kıpını da bul talaadan tabılbadı. Arga kança, dagı küçtöp iştöögö tuura keldi. Mañdaydan akkan terdi aytpa, özünçö ele bulak.

Kembagal azamattık kıldı, akıl aytkan karıyanın bardık akıl-nasaatın oydoguday atkaruu menen kuu talaanı kulpungan gül zarga bölödü. Emi bul cerdi beyiştin bagı dese bolmokçu. Kembagaldın kembagal atı birotolo öçüp, dıykan dese dıykan, bagban dese bagban. Baarıdan murda öz başına özü ee, kursagı tok, eldin süymönçügü.

Köz açıp cumgança aradan altı cıl öttü. Çukulagan cerlerden izdegenderi tabılbadı. Emi emne kıluu kerek?

Ümütkör azamattık kıldı, cakşılıktan ümütün üzbödü. Tobokelge saldı da, akılın toktotup, adal emgegin ulanta berdi. İygilik sonun boldu. Kardı toyup, kampası danga, koroosu malga toldu. Alması, örügü neçenderdi tamşandırdı. Başka baylıktarı da bilinbey ösüünün üstündö boldu. Üylöndü-caylandı, başına baş koşuldu. Sooda-satıgı kantip cürgönün özü da sezbey kaldı. Bul işke ömürlük cubayı baş-köz bolgonun dıykan kiyin tüşündü. Koluktusu biröönü aldabadı, biröögö aldatpadı. Cetim-cesirlerge da kayrılışıp turdu. Oşentip kembagaldın tört tarabı kıbıla boldu da kaldı. Uşunu menen cerdin tüpkürün añtaruusun toktotso dele bolmok, birok al üyröngön işinen acıragısı kelbedi.

Atanı körüp uul, eneni körüp kız östü. “Akıl caştan emes, baştan” - deşçü turbaybı babalarıbız. Anın sıñarınday, dıykandın baldarı atadan aşsa aştı, astı andan kalışpadı. Kiçineligine karaşpay çoñ kişidey emgektenişti. Ceñildi cerden, oordu koldon alıştı.

Kasiettüü karının kembagalga colukkanınan beri tuura on cıl on kün öttü. Ubada boyunça, uşul möönöttö kembagaldın üyünö kayrılıp kelmekçi, birok kelbedi. Cana da köñüldü düpöyül kılçu bir nerse, beçara adam cerdi kança añtarbadı, taş oodarbadı, ar dayım kur calak kalganı kalgan. Mından ötkön korduk bolorbu! Oluya calgançı bolso, kalgandar ne bolmokçu. Kapıray uşunday da bolobu?...

Añgıça kün cark-curt etip, asmandan kara buluttun karaanı köründü. Camgır şatırata caap, üp bolup turgan talaanı bir top serüündötüp koydu. Bir ookumdan kiyin tüpsüz köktön mınday degen ün uguldu:

Keçee künkü kedeyim,
Keyişiñdi ne deyin…
Arman kılbay obolu,
Akıl menen çenegin.
Ak baçayı catkanıñ,
Kazı-karta cegeniñ.
Kömürköyün açkın da,
Köp altındı çenegin.
Közüñ menen körüp al,

Kur kol kaldım debegin!

Ürüstöm ündü daroo taanıdı. Bul cönököy ün emes, aligi karıyanın ünü. Ukkan kulagına işenbey koymokpu, ayabay şaşkalaktap, tobosun toguz merte kaytaladı. Kampasının kantip açkanın, baaluu zattar salıngan kömürköylörgö kantip cetip, altın teñgelerin sanay baştaganın özü da sezbey kaldı. Dal uşul cerden Ürüstöm oygo battı: bul altın, asıl buyumdar kaydan keldi? Uşul talaadan tappaganda kaydan taptı? Mından on cıl murun kim ele, bügün kim boldu? Oluyaga şek keltirgenine ayabay ökünüp öz başın özü muştagıladı. Baştakı musapır bolup, kiyimsiz cılañaç, üzüm nansız cürgönünün sebebi calkooluk ekenin akırı tüşüngön Ürüstöm momintip camaktaştırıp, komuzun küügö keltirdi:

Cabırkatkan adamdı,
Calkoolugu turbaybı.
Cabır tartıp kün körüü,
Añkoolugu turbaybı.

Mañdayıñdı terdetken,
Altın bütöör emgekten.
Keremeti uşunça,
Köktö kündü sermetken.

Kol kuuşurup oltursañ,
Koldo barıñ cogoloor.
Koluñda cok bolgon soñ,
Kantip işiñ oñoloor.

Ürüstömdü ayabay keyitken bul boldu: aylası ketip amalı tügönüp turganda, azap menen, cadagalsa ölümdön araçalap kalgan oluyanı, akılsızdıgı menen böödödön böödö alıstatıp albadıbı. Emi emne kılat?

Ata sırın beş kolunday bilgen uulu Kadır küünün, ırdın sırın ayttırbay tüşündü. Atası çaap bergen örük komuzun koluna alıp küü kayrıyt. Ürüstöm ugup turgan kulagına

işenbedi. Balasının komuz çerteerin bilüüçü, birok mınçalık dep oylogon emes. Timele keremet! Bulbulça sayrap, adamça süylöyt:

Ata!
Akıl esti cıyıñız,
Akkan caştı tıyıñız.
Cañılbagan pende cok,
Cakşılap tobo kılıñız.

Ata!
Emgek menen terdediñ,
Eçen tattıñ kermegin.
Altın-kümüş zer boldu,
Eçen cıldap tergeniñ.

Cer kadırın kim bilet
Cerdi süygön bir bilet,
Cakşılıkka cakşılık,
Ata,
Ene cer da til bilet.
Oluyanın akılı,
Ordun taptı akırı.
Opol toodoy dünüyö,
Mintip aldıñızda catırı.

Sabırdın tübü sarı altın,
Sabırduu bol degensiz.
Sabırsızdık sanaa da,
Sargaytpaybı çenemsiz.

Kadır komuzdu köpkö çertti. Atası uulunun akılına ayabay ıraazı boldu. Emi akıldaşaar adamdı, al gana emes, akıl koşuuçusu öz canında ekendigine çındap közü

cetti. Ene-ata üçün bala dayım kiçine degen ıras okşoboybu, bolboso Kadır kapkaçan ele el oozuna alınıp, bala bolbosoñ koyo kal delip kalgan.

Ürüstömdün kubanıçı çeksiz. A birok aligi oluyaga colukpay kalambı degen oy takır sanaasınan ketpey koydu. Kadırdın da tilegi sıykırduu adamdın kolun karmap, batasın alsam…

Kündördün birinde ata-bala bak içinde ırahattanıp çay içip, ötkön-ketkenden kep kurup olturuşkan. Añgıça özdörü cakka kelatkan karı adamdı baykap kalıştı. Zorgo but şilteyt, kiyim keçesi adam körgüs. Eptep ele denesin caap turganı bolboso, kiyimge takır okşoboyt. Estüü Kadır ordunan uçup turup, karını koltuktap törgö oturguzdu. Anın aldına türkün daamdı caynattırıp, cakşılap kardın toyguzup, suusunun kandırdı. Cumşaktap töşök saldırıp, başına kuş cazdık cazdatıp es aldırdı.

Ürüstömdün öz üyünö kelgen beytaanış adamdın kim ekendigin bileyin degen araketi tekke ketti. Belgisiz adam belgisiz boydon kala berdi. Köz açıp cumguça aradan ceti kün öttü. Küngö cuma ele, kütüüsüz cerden beytaanış söz baştadı: “Ürüstöm senden, balam Kadır senden ötünöörüm, men aytayın degen oyumdu bütmöyünçö, sobol berüüçü bolbogula. Egerde ötünüçüm orundalbasa, bardıgı buzulat.”

Ata-bala körgön közdörünö işenişpedi. Aligi musaapırdın ordunda tatınakay kiyingen, ak sakalı caykalgan karıya olturat. Bul kim? Az cerden sen kimsiñ dep, surap cibere taştaştı eköö teñ. Esterin cıyıp, tımtırs olturuşup konoktun sözünö kulak töşöştü.

Karının sözü Ürüstömdü başınan ötkön okuya menen baştalıp, dalay-dalay, keler-keter sözdör aytıldı. Kalıstık kanday sonun, bardık cakşının başatı uşul turbaybı. Söz akırın oluya ata mınday dep cıyıntıktadı: “Men aalamdı kıdırdım, ak menen karanın kübösü boldum. Cakşısın caktırsam, camanına canım keyidi. Keler menen keterdi baamdasam bul düynögö cakşını calgagan, camandı kargagan biröö kerek eken. Kılımdap izdedim, birok tögörögü töp adamdı tappay ayabay kıynaldım. Emgegim tekke ketpey, akırı izdegenim tabıldı, al sensiñ Kadır balam. Ürüstöm sözümdü buzbagın, özüm aytam arcagın. Kadır sen azırtan baştap Kadır emes Kıdırsıñ-Kıdır

akesiñ. Saga kol bergen kişinin işi oñolup, iti çöp ceyt. Baamçıl bolso baykaar dep, oñ barmagıñdın söögün alıp taştadım. Al senin kıdırlık belgiñ. Oomiyin! Ak coluñ açılsın, cakşının carçısı bol, men kettim."

Andan beri neçendegen cıldar ötsö kerek. Balkim miñdir ce andan da köptür? Uşul azır da Kıdır-ake cakşını calgap, camandı kargap cüröt deyt. Baarınan kızıgı colugaar kişisine ötö cardı, cupunu kiyingen kişi bolup körünöt imiş. Al gana emes senin ötö caman körgön adamıñ da bolup körünöt eken. Munusu barga, cokko birdey bolup, essizge eregişpey keçirimdüü bol degeni go. Çınında bul ötö kalıstık. Cakşı adam barga cokko tegiz karap, uluunu urmattap, kiçüünü sıylayt.

8. Şaytan Degen Kim Bolgon
(Kıdır ake comogunun ulandısı)

İlgeri, ilgeri Kadırga oluyanın batası tiyip, Kıdır ake atalıp kalgan kılımda Şadıkan degen, sagızganday şakılıktagan on caşar bala boluptur. Anın eki közü külmüñdöp, bir körgöndün köñülün özünö burbay koyuçu emes. Bir karasañ sabırduuday körünöt, koy oozunan çöp albagan neme degidey. A çınında kanday gana kişi bolbosun işenimine köz açıp cumguça kirip ala turgan. Öz teñdüülörgö karaganda ötö köptü bilüüçü, bilgenderin üyrötüüçü.

Cıl cılıp ötö berdi öz nugu menen. Şadıkan er cetip cigit boldu. Kadır Kıdır ake bolgonun ugup, negedir özünön özü tutalanuuçu boldu. Özü anın ordunda bolbogonuna ayabay buşayman, içi tarıgandan tarıp, taanılgıs özgördü.

“İç tarlık ildettin zoru, aga çaldıkkan adamdın koru.” - degen tura babalarıbız. Uşundan ulam caralsa kerek mınday bir ır:

“Baktısız bul calganda adam barbı?
Degenge körgözmökmün içi tardı.
Sebebin aytçı dese cana maga,
Demekmin andaylardın peyli cardı.
Tagdırdın tañgalasıñ coruguna,
Keyitken kekeer süylöp keede candı.”

Şadıkan ak colunan çını menen adaşıp, içi tarlıktın izine tüştü. Anın arbaganına aldanıp, “Bul aalamda menden akılduu adam cok.” - degen kuru kıyaldın sazına tübölükkö battı da kaldı. Kalıstıktı kaparına albastan, kara niettik coldu tandap aldı. Bardık ayla-amalı, Kıdır akenin ak coluna bögöt bolup, özünün artınan eerçitüü boldu. Anan soñ, anın amalın taap, ordun eelemek.

Şumpaydın bul corugun sezgen Kıdır ake, özün uçurunda koldogon Oluyasına mintip kayrılat:

“Ee oluyam!
Kımbat bizge kebiñiz,
Kıldat bolgun dediñiz.
Kabıl aldık aytkanıñ,
Kılça bolboy şegibiz.
Birok!
Kıydıldıktı sezemin,
Adam tura tegibiz.
Buzukunu kanteyin,
Buga keñeş beriniz?
Bülünbösün bekerge,
Böödö momun elibiz.”

Oşondogu Oluyanın Kıdır akege bergen keñeşi bul boluptur:

“Sabır kılıp çıdagıñ,
Şaşpay dagı sınagın.
Maktap körgün obolu,
Tapsañ eger kıyabın.
Murun bilgem şumpaydı,
Ogo ele köp çıdadım…
Adaldıktın belgisi,
Ak-karanı bilgende.
Ayaldabay eç kaçan,
Akıldaşat bilgenge.
Balam!
Açıgına cetken soñ,
Ayaba da iymenbe.”

Aytsa-aytpasa tögünbü Oluyamdın aytkanı, dagı bir az çıdayın. Igı kelse maktap salıp sınayın. Cañılbas caak bolboyt degen emespi. Balkim cañılıp catkandır. Dagı bir az kütöyün degen pikirge keldi Kıdır ake.

Cedep aramdıkka aldanıp, özün Kıdır akeden cogoru sezgen Şadıkan, anın ak dilinen aytkan kepterin kulagının sırtınan ketirip, akılduusungan beçara dep booru katkıça külöt. Külküsünün ızgaarınan Kıdır akenin köñülü birotolo suuyt. Oşentip oluyaga ekinçi colu kayrılıp, şumpaydı muyuta albaganına ökünöt Kıdır ake.

Ne bolso da özüm bir Şadıkan menen cüzdöşüp köröyün dep, aga uluu başın kiçik kılıp, Oluya özü barat. Oşondogu aytkan sözü bul eken:

“Urmattasañ özüñdü,
Ukkun balam sözümdü.
Ukmuş bolup barasıñ,
Açıp kara közüñdü.

Buzukunu maktaysıñ,
Buzulgandı caktaysıñ.
Adam degen atıñdı,
Nege cerge taptaysıñ?...

Ak-karanı ılgagın,
Akıl menen sındagın.
Akırkı colu eskertem,
Acınalık kılbagın.

Kemsintkeniñ başkanı,
Künööñ baştan aşkanı.
Kunarı cok bolboso,
Munu bilet caş-karı.”

Oluya keler-keter sözdördü Şadıkanga cakşı ele aytat. Birok tigil oluyanın sözünön kılday cıyıntık çıgarbastan, kayra az cerden anın özün ak colunan adaştırıp koyo cazdayt. Körsö tügöngürüñ calañ gana Kıdır akege eregişpesten, bul aalamda cakşını caktap, camandı kargagandardın bardıgın duşmanım dep bilet turbaybı. Anın oyu

boyunça teskerisinçe camandıktı maktap, aga kömöktöşköndördün bardıgı nagız azamattar eken. Izırınıp turup Oluyaga mintip coop beriptir akırında:

“Çeçensinbe köp maga,
Çenebegin kadamım.
Estüüsünsöñ köp ele,
Esebiñdi tabamın.

Tozok otun candıram,
Mookumumdu kandıram.
Köz booçuday aldaymın,
Ak coluñan tandıram.

Ak degeniñ kara deym,
Adildigiñ calaa deym.
Kıdır ake kim dese,
Başıñarga balaa deym…”

Oluya Şadıkandın adamdık sapattan birotolo kol üzüp kalganın baykayt. Baarıdan ukmuşu tügöngürdün nieti gana özgörböstön, sırt körünüşü da taptaza taanılgıs bolup kalıptır. Eegine eçkinikindey sakal, başına tekeçerdin müyüzündöy müyüz payda boluptur. Eki butu da adamdıkınan başkaça, aça tuyak. Cüröktün orduna muştumday muz. Körsö tügöngön neme özünün cosunsuz corugu menen aalamdın eesi egemdin kargışına kalgan tura. Akırı Şadıkan öz atın “Şaytan” dep özgörtüp, camandıktın carçısı degen atka konuptur. Şaytan atalgandan baştap Kıdır akege çındap kastarın tigip, anın bütürgön işin büldürgönçö açıktan açık ötüptür. Maksatı işke aşkan künü başım ceti katar asmanga cetti go dep süyünöt eken. Mınday deşinin sebebi, kokustan bir ele colu anın uşul tilegi işke aşkan künü, cer cüzündö caşagan adamdardın dili birotolo karayıp Şaytandın artınan eerçip ketet imiş.

Adamdın adamdıgı emne dep suraganda kalk kadırlagan karıya mintip coop bergen eken: “Aldınan acal kütüp tursa da aramdıkka barbasa.” - dep. A camandıgıçı degen sobolgo: “Aktı alalap aramdıktı candasa.” - dep.

Andan beri kılımdan kılım ulanıp, kıyla cıldar ötkön eken. Kıdır ake menen Şaytandın ortosundagı salgılaş küçögöndön küçöp, ayıgışkan abalga cetiptir. Bul aalamda caşagan adam attuular eköönün kimisin köbürök koldoso, ceñiş oşol cakka ooyt tura. Kaysıl cerde içi tarlık, aramdık az bolso, baldar ıymanduu boluşup, karısın kadırlaşsa, ene-atanı sıylaşsa, al üydö bakıt gülü caynap turat eken. Mınday üydö caşaş kadimki comoktogu beyiştin dal özü. Al emi teskerisinçe naadandık öküm sürgön cerde, beypilçilik caa boyu kaçıp, üy bülödö da tınçtık bolboyt. Irıs ıdırap, ıntımak kaçat, ata-bala ayıgışkan coo biri birine.

9. Iyman Comogu

Kündördün birinde tokson caştı caşap kalgan karıya menen maekteşip olturup, bala kezimde maga aytıp bergen çoñ enem Tolgonaydın comogu esime tüştü. Munun sebepçisi aligi karıya boldu. Oşol comoktu baldar silerge aytıp bergim keldi. Al ıyman tuuraluu ele.

İlgeri mından köptögön cıldar murun Kıdır Akenin gana colun coldop, adam attuunun baarı ıymanduu boluşkan eken. “Iyman bar cerde ırıs bar.” - degen makaldı ar bir akıl-estüü adam balası cadısına bekem tutuuçu.

Oşol kezde el ıntımaktuu eken, cartı danı bolso da canındagılar menen bölüşüp ceşçü. Birin biri koldop, uluulardı kiçüülörü urmattaşa turgan. Uluuları öz uçurunda adamgerçiligi üçün kiçüülörün sıylaşa turgan. Atanın akılın ukpagan uul, enenin eskertkenin ukpagan kız bolboptur. Ar kim akıl menen iş kılıptır.

Cakşını cakşı calgap tursa, cakşılıgın adam balası biri birine arnap tursa, bul ıymanduuluk emey emine. Körsö Kıdır akenin ekinçi atı “Iyman” turbaybı. İlgeri karılar caştarga bata bergende, alkaganda ılayım ıymanıñdan acırabay, bekem tutkun deşçü. Körsö bul batalardın barıp turgan ulugu eken.

Kalıñ elden kara niettigi, içi tardıgı, köralbastıgı menen bölünüp kalgan Şaytan mınday oygo kelet: “Bul adamdar ıntımagın tuu tutup, ıdıragıs bolup baratat. Bulardın bir amal-aylasın taap, arasın açıp ekige bölbösöm bolboyt. Atıñ çıkpasa cer örttö - men boloyun.” - degen nietke kelip, özünün köksögön maksatın işke aşıra baştaptır.

Oşentip öz oyun işke aşıruu üçün Şaytan ar kanday ayla-amaldı oyloy baştadı. Obolu işençeek adamdardın içi-koynuna kirip, ak colunan adaştırdı. Ata-balanı azgırıp, biri-birine akaarat ayttırdı. Agayın tuugandı arazdıştırıp, biri-biri menen çabıştırdı. Kızdı enenin akıl-nasaatın ukturbay teskeri colgo saldı. Kün tınım, tün uyku körböy köp ele arakettendi. Camandık calınday tüşkön cerde cadırap caynap, kubattanıp kaluuçu tügöngürüñ.

Obolu ıyman bir top apkaarıy tüşkön deyt oşondo. Iyman mintip ırga koşuptur cosunsuzdun corugun:

“Bardı cokko çıgargan,
Bar kırsıkka çılangan.
Cakşılıktı büt çanıp,
Camandıkka ınangan.
Kantip kalkım kutulat?
Şaytan degen ılañdan…”

Tagdır tamaşasın baştadıbı, ce ıymansızdıktın ılañı çaldıbı, cakşılak menen camandık cakalaşa turgan boldu. Şaytanga bu da az köründü. Ar kanday ayla-amaldı catıp-turup oylondu. Akırı bir nersege daana tüşündü: akıl-esi cayındagı adamdı aylantıp tuzakka tüşürüş oñoygo turbayt. Mına oşonduktan akılduunu akmak abalına cetkire turgan bir nerseni oylop tabış kerek dep çeçet da, anı işke aşıruuga arakettene baştayt.

Çındıktı moyunga aluu kerek, Şaytan akırı izdegenin taptı. Özünün capma çelegine adamdı akılınan acıratuuçu ar türkün içimdikterin açıta baştadı. Anısı menen gana cön bolboston, türkün çöptördü da cön koyboy, alardı mañızına tir ukmuştardı çalmakeyledi. Emi alardı sınoo gana kaldı, kimderden baştoo kerek?...

Amalduu Şaytan, obolu oozun açkan momundardı sınap körüünü tuura taptı. Mınday dep oylonuşunun sebebi, añkoo adam ak-karanı köp ançalık ılgabayt emespi. Tügöngön Şaytanga uşul kerek ele. İşti bir baştap algandan kiyin, andan arkısı oñoy dep bildi.

Iyman da uktap catpadı, kolunan kelişinçe candalbastap, camını cakşıga ündödü. Birok Şaytandın oylop tapkan içimdikterine, belgilüü çöptörünün mañızına köp ança dele baa berbedi. Anın oyun kuru kıyalga çıgarıp koydu. Çınında bul ıymandın ömüründögü ötö korkunuçtuu cañılıştıgı ele.

Şaytan uçurdu utkandıgın sezip, oylop tapkan sırduu içimdikterinen elge azdap-azdap bere baştadı. Karapayım adamdardı aldap, men oylop tapkandardın içimdigi bolobu, türkün çöptörü bolobu, baarı teñ siler üçün. Korkup-ürkpögülö biriñer da, bular silerdin dartıñarga dabaa, ildetiñerge şıpaa bolot dep, öpkö-boorun körüngöngö çaba berdi.

Şaytandın bergenderinin eñ obolu cakşınakay cagı baykaldı. İçkenderdin ce çılım kılıp tartkandardın köñüldörü kötörülüp, cüzdörünön kubanıçtın şoolası caynaganday boldu. Şumpayga cedep işenip algandardın colu azdap-azdap ıymandan bölünö baştadı. Anı caktooçulardın canı kün sanap köböyüp, ıymandın esin eñgiretti. Mınday abal Şaytandı ayabay şerdentti. Kubanıçka tolkundangan Şaytan cañı ır çıgarıptır mintip:

“İi ıymanım, ıymanım,
Nege canıñ kıynadıñ.
Çaçıldıbı oşentip,
Kılım boyu cıyganıñ.
Eregişem dep cürüp,
Emi bügün ıyladıñ.

Cana dagı aytamın,
Colum tospo baykagın.
Comogumdu baştasam,
Kup çıkpasın maykanıñ.!”

Uşul ırdı ukkandan kiyin Iyman ındını öçö üç kün üydön çıkpay olturup kalıptır. Akırı anı namısı ceñip, naadandın işine caraşa iş kıldı. Birok dagı keçikti. Munun sebebi Şaytandın ayla-amalına cedep işenip algan el baştakıday duuldaşkısı kelip, andan aligi bergen zattarın suray baştaptır. Uşunu gana kütkön Şaytan sıykırduu darılarının (içimdikterinin) ölçömün alda neçe ese köböytkön eken. Uşul cerden anık müşkül baştalat. Eldin oşondogu corugun Iyman mintip ırga koşup arman kılıptır:

“Aalamdı kezdim kıdırıp,

Ar kimdin sırın sıdırıp.
Attiñ ay anda bilbepmin,
Kalganın kırsık cıyılıp.

Şaytanga köptü aldattım,
Irıskım çöptöy kıyılıp.
Küçödü tügöt ansayın,
Kalbadı bir az tıyılıp.

Aldırıp koldo barımdı,
Kudayga ayttım zarımdı.
Emi da mintip olturam,
Oh desem çaçıp calındı.

Körökçö alsañ kudayım,
Kor kılbay çımın canımdı.
Aldımdan toskon keçeki,
Akılın aytçu neçeni.
Agayın kayda, men kayda?
Aykırsam ünüm cetebi.
Azıtkıga aldattım,
Ardagım elim sezebi?”

“Erdi namıs, koyondu kamış öltüröt.” - degen makaldı kayran Namıs oşondo birinçi colu aytıptır. Körsö namıssız añkoo bolot turbaybı. Añkoonun tüpkü maanisi makoo eken. Birok turmuşka kılday köz salgan munu baykayt tura. Ezelimde kişige camandık kılbagan adam, eç kimden kümöndönböyt turbaybı. İşençeektik bir çetinen, ar kimdin içki düynösünün tazalıgına da caraşa bolot emespi. Iyman dal uşunun kesepetinen oñbogon buzukuga aldattı. Aldanıp kalganın estegen sayın uuzday taza nemenin cürögü ok cegen eliktin cürögündöy uşul azır da sızdayt imiş.

Karaniet Şaytan oşonu menen toktolup kalgan cok. Türkün türlüü içimdikterin adamdardın arasına cayılta berdi, andan başkasın da oylop taptı. Algaçkı uçurda

içimdikterge boy berbey alçılangan erguldardın köbü akırı anın kulu boluştu. İçkilik uurtamayınça köñüldörü çögüp, anı izdep tapmayınça candarı cay tappay kaldı. Bir cutum içimdikke birin-biri satkanga çeyin barıştı.

Adamdardın maymıl bolup ırcalañdap, karışkırça kabışıp, akırı doñuz bolup ılayga oonap catkanın Iyman körgön sayın ıylap turup mintip ırdayt eken:

Cakşılıkka camandık,
Can keyitçü aramdık.
Camı curtka taradı,
Alıs kalıp adamdık.

Şaytan colun coldogon,
Cakşılıktı kordogon.
Ayagında kim bolduñ?
Doñuz boldu oñbogon.

Suranaarım köp senden,
Akılıma kön pendem.
Adaşpastan coluñ tap,
Oşentkeniñ cön pendem.

Oolak bolgun şaraptan,
Oşol cerdi karatkan.
Oñbogurdun sıykırı,
İçken sayın samatkan.
Ayagında ne bolot?
Ooru boloor cadatkan.
Bul aytkanım baarıña,
Eskertkenim dagı da.

Kömöktöşpöy közüñ aç,
Şaytan kuday kaarıga.

Cakşılıktı kaalaymın,
Uluu-kiçüü baarıña.

Andan beri ele köp cıldar ötsö da Şaytan menen Iyman it cıgılış bolup kelatıptır. Munun sebebi birde akıl-es ceñse, birde arak baştagan içimdikter Şaytandın zobolosun kökölötkönündö.

10. Beş Berendin Tagdırı

İlgeri bir kembagaldın beş uulu boluptur. Kim ele öz baldarın caman bolsun desin. Oşol sıñarı kembagal da baldarım cakşı boluşsa dep, kudaydan catsa-tursa tiley berüüçü eken. Baykuş neme cadagalsa namaz okugan sayın da, baldarım el oozuna alınganday bolso dep, ata-babalarının arbagına calınıp-calbara berüüçü.

Kembagal tilek tilep catkan uçurda, aylanasında emne bolup, emne koyup catkanın sezbey kala turgan. Baldarına bolgon meerimi uşunça eken, kaçan alardın ar kimisine tilek tilep catkan uçurunda közünön caş bulaktay agıp turuuçu. Munu körgön kembagaldın kurbu-kurdaştarı "ıylaak" dep koyuşçu anı. Buga kembagal eç terikçü emes, kayradan kubanıp kaluuçu. Kiyinçereek "ıylaak" atka cedep bışı kulak bolup öz atın taptaza unutup salat.

Iylaaktın dagı bir özgöçölügü, bügünkü bütöör işti erteñkige kaltırbay, uçurunda mayın çıgarıp iştegendi eñ cakşı körüçü. Anın üstünö kolunan köörü tögülgön usta da ele. "Kim iştese, al tişteyt." - degen makal bar emespi elde. Anın sıñarınday, ıylaaktın baldarı, atalarının arkası menen el cebegendi cep, kiybegendi kiyip çoñoyuşat.

Beş berendin eñ cakşı körgön ırları bolo turgan. Anı köñüldörü kuunak kezinde kaytalagandan cadaşçu emes. Al mınday bolo turgan:

Atañ barda el taanı,
Atıñ barda cer taanı.
Aytılganda kalet cok,
Kolubuzda büt baarı.

Ookam degen kep eken,
Baarı turat bep belen.
Atakebiz tabat da,
Kemçilikti cetpegen.

Alkış-alkış ataga,
Alkış cana apaga!
Alar tirüü bar çakta,
Biz içpeybiz atala.

Beş bereni kiçine çaktarında bul ırdı ırdaşkanda ata menen apa ayabay kubanışçu. Al gana emes, kördüñörbü bizdin baldar kanday dep, sıymıktanışa koşunalarına kompoyuşçu. Koşuna degen koşuna da, kap bizdin baldarıbız emnege mınday emes dep, ökünüşö turgan.

Ubakıt degen ötüüdö, anı eç kim toktoto albayt eken. Munu baykagan Iylaak, uuldarın canına çakırıp alıp, kana baldarım, atanın önörün akılduu bala üyrönöt degen babalarıbız. Men dagı bügün silerden pikir ukkum keldi. Bolgonun bolgondoy aytkıla, önördün camanı bolboyt. “Önörlüü ölböyt.” - degen çoñ atañar. Men önördü oşol kişiden üyröngömün. Bargan cerimden emneni körsöm oşonu üyrönüp, ülgüsün alganga dalalattandım. Emgegim tekke ketpedi. Mına oşonun natıycasında siler da korzar, aç-cılañaç bolboy çoñoyduñar… Akılduu ayttırbay bilet degen niette bolgon ata, kana baldarım kulak silerde deyt.

Iylaak baldarınan coop ugalbayt. Ayabay zeeni keyigen neme, öz başın özü muştayt. Ömüründö birinçi colu baldarına ötö naarazı bolgon türün körgözöt. Anın közünön caş orduna kan agat. Tilegin tagdırı berbese kantet anan!...

Iylaaktın dagı bir cakşı kasieti, eç kaçan oozunan caman söz çıkçu emes. Ayabay keyigende mintip ırdap koyçu:

Açuu azap, akıl dos,
Aşa çapkan carabas.
Köñül degen kül tura,
Bir kaltırsañ karabas.

Dagı bir kızıgı, adamdan tüñülüügö bolboyt dey turgan. “Tüsü iygiden tüñülbö.” - degen makaldı eñ köp kaytalaçu. Bul makaldın çındık caktarın, turmuş kança

mertebe dalildebedi deysiñ. Buga Iylaak ake özü da kübö. Ayrıkça aytkanı aytkanday kelip kalsa, ak köñül neme caş baladay kubanıp, momintip ırdap koyuçu:

Tüsü iygiden tüñülbö,
Tübü cürüp al ceñet.
Adal bolso emgegi,
Kıdır akem kol beret.

Aş kadırın kim bilet,
Aştık ekken bir bilet.
Açık bolot cüzdörü,
Azamattar til bilet.

Söz akırı uşul tört sap menen bütürüp, ulandarın karasa, uyalganday türlörü bar baldardın. Bul körünüş atanı bir top kubattandırıp saldı. Kiyinki sözdörü ogo ele tıkan çıktı. Aykırıp-kıykırıp, cer-cebelerine cetken cok baldardın. Cön gana atalık nasaatın ayttı.

Atanın sözü bul boldu: “Baldarım siler ubakıttın bir tobun utturup koyduñar. Şaşılbasañar bolboyt. Bir kesipke ee bolbogon adam, kalk aldında kadırsız, üyündö barksız. Azamatka altımış önör az deşçü ilgeri. Ar biriñerge üç kündük ookat berem. Andan arkısın özüñör tabasıñar. Er cigit tamanı cooruganda, bilegi ooruganda gana bilet, üzüm nan tapkan kanday ekenin. Nan tapkan candın kadır-barkın cetkire bilet.” Söz akırı bul boldu: “Böödö caman aytpañar, bettegenden kaytpañar. Közdögöngö cetmeyin, üygö karay şaşpañar.”

Beş beren şılkıya-şılkıya cöö-calañdap, butta çarık, koldo tayak, uluu tilek menen colgo çıgışat. Az cürdübü, köp cürdübü kim bilet, akırı bir çoñ şaarga tuş boluşat.

Kooz şaarda bir cumaga cakın cürüp kalışat. Açkalıktan ayabay kabırılıp bütüşöt. Emne kılaarın bilişpey, biröögö caldanıp iştegileri kelet. Birok, cumuş tabılbayt. Açkalıktan özöktörü karayıp, közdörü tunarat. Oşol uçurda aldılarınan appak

sakalduu karıya çıgıp mınday deyt: “İ baldarım alıstan kele catkan türüñör bar. Kıyazı ayabay açka okşoysuñar. Sebebin aytkılaçı.” - deyt.

Beş bir tuugan karıyaga bolgondu bolgondoy kılıp, kelgen sebepterine bir kıpınday calgandı koşposton aytıp berişet. Akırında atalarınan ukkan ırdın eki sabın kaytalaşat:

Aş kadırın kim bilet,
Aştık ekken bir bilet - dep.

Oşondo karıya cılmaya külüp, Iylaaktın baldarına aytkan ırının kalgan eki sabın mintip ulap ketet:

Açık bolot cüzdörü,
Azamattar til bilet.

Beş beren atalarının sözün beytaanış karının oozunan ukkandarında, ayabay süyünüp ketişet. Cadagalsa kursaktarının aç ekenin da unutup kalışat. Cüzdörünön külkünün gülü caynay tüşöt. Bul körünüş beytaanış karını da kubandırat.

Oşol künü karıya baldardı üyünö alıp barıp, cakşılap konoktop turup, cañı kiyimderdi beret. Alardın eski kiyimderin örttötüp ciberet. Beş beren karıyanın cakşılıgına murunkudan beş beter kubanışat.

Kündördün birinde konoktoruna karıya özü kep baştayt: “Baldarım baamımda siler cakşı atanın balasısıñar. Aligi siler aytıp, anan men ulagan tört sap ır Iylaaktıkı go deym?” Ulandar karıyaga ooba deşip carışa coop berişet. Oşondon soñ üy eesi baldar menen kayra baştan kuçaktaşıp körüşöt. Üy içi duu-duuga tolot.

Karıya ulandardın ataları menen kantip colukkanın, anın kılgan cakşılıktarın comok kılıp sanap, makalın eskertet: “Er kadırın er bilet, andan kiyin el bilet.” Özünükün da beş berendin esine salat: “Bir kün tuz tatkan ceriñe, miñ kün salam ber.” - dep.

Karıyanın atı Kıdır ele. Bul kişinin baldarga colukkanı abdan cakşı boldu. Bolboso, adam oñoy menen cakın kişisin, kim ekendigin cetkire baalay albayt tura. Kaçan gana kimdir biröö al kişinin cakşı sapattarın birden sanay baştaganda aytsa-aytpasa tögünbü degender bul carık düynödö ötö ele köp turbaybı. Biri kem düynö dep uşun üçün aytışsa kerek babalar. Oşentip beş beren atalarının kim ekendigin biröönün ceri, biröönün elinen uguştu. Bul alar üçün çoñ sıymık boldu.

Kıraakı karıya baldardın bötön cerden bölök şaarga kelgeninin sebebin bilgen soñ, öz akılın ayttı: “Baldarım men silerdin kelgendegi maksatıñardı tüşündüm. Kaalasañar, özüm taalim-tarbiya berip okutayın. Kalganı özüñördön, araketsiz iygilik cok. Uşunu esiñerden çıgarbagıla.”

Oşentip beş beren akılman karıyanın taalimin alıp, andan okuy baştaştı. Okuu oñoygo turbadı, oor boldu murdagı bekerpozdorgo. Ebegeysiz köp emgekti talap kıldı. Cakşı ceri, kün ötkön sayın kimisinin kim ekeni biline baştadı.

Beş berendin uluusu Barmak ceñil bolso celpinbey, oor bolso oturup kalbay, bardık şartta birdey oor-basırıktuu boldu. Akıl bergen atanın aytkandarın atkarmak tursun, aşıgı menen emgektendi. Al gana tursun ustatının oydogusun taptı, aga mınday bata berdi: “Curt başı bolup, bir başıñ emes, köptün köñülün algın.” - dep.

Söömöy Barmak agasının colun coldodu. Közdögön maksatına cete bildi. Baarınan başkısı, ak-karanı alıstan bolcodu. Köptün közün açtı. Anın bul kasieti Kıdır akege ayabay cagıp, mınday dep batasın berdi: “Köptün köñülün cubatkan, közün açıp kubantkan kösömü bol carıgım.”

Ortonçu uul Orton oylonup süylögön, cakşı menen camandın ortosunda kalıs boldu. Alıs-cuuktu akılı menen acırattı. Argaları tügönüp turganda, kalayık Ortondu akılga çakırışçu. “Kara kıldı kak cargan kalıs bol.” - dep, Kıdır ake batasın berdi.

Beş berendin törtünçüsü Atı cok degen atka kondu. Miñ oluya bolso da, özünün pikiri bolbogon soñ, al başkalar üçün cok eken da. Kıdır ake Atı coktu “Atına zatı

caraşat.” - dep, külüp koygon eken. Körsö bul okutuuçunun okuuçusuna bergen batası turbaybı.

Beşinçi berenge Çıpalak degen attı Kıdır ake özü koyuptur. Egerde tuurasın aytsak, Çıçalak eken. Munun sebebi, Çıpalak sın degen nerseden caa boyu kaçuuçu. Al emi özü başkalardı sınaganga kalganda timile attanıp tüşüüçü. Tilinin açuulugu, kudum çalkandın dal özü boluuçu.

Akılman ustat berenderdi uzatıp catıp, alardan momunu suranat: “Baldarım, siler menin bir çeti şakirtimsiñer, bir çeti tutungan perzentim bolup kaldıñar. Oşonduktan biri biribizdi unutuşpaylı. Eger makul bolsoñor, azırtan baştap beş mancalarıma beşööñördün atıñardı koyup alayın.

Bir ötünüçüm, uşu kolumdagı beş manca kanday ıntımaktuu bolso, siler da dal oşondoy bolgula. Ansız silerge bakıt cıloolotpoyt, ömürüñör ökünüçtö kalat.”

Ustatına ubadaların berişip, beş bir tuugan colgo çıgışat. Az cürdübü, köp cürdübü akırı üylörünö kelişet. Iylaak karıya bayagısınday ele baldarının tilegin tilep cürgön bolot.

Beş bereninin oozunan Kıdır akenin atın ukkanda, ulgayganın unutup, Iylaak cer tepkilep, biylep kiret. Dal uşul künü üydö çoñ toy bolot.

Andan beri bul aalamda kança merte tañ attı, kün battı, eç kim bilbeyt. Birok beş berendin tagdırı aytılıp kelet. Barmak, Söömöy, Orton, Atı cok cana Çıpalak delip.

Baarınan kızıgı, beş manca biri birinen kanday ayırmalanışsa, adamdar da dal oşondoy ayırmalanışat tura.

11. Uşakçı

İlgeri, kaysı kılım ekeni eç kimdin esinde cok, Eşekbay degen cigit boluptur. A dele, kudum ele biz sıyaktuu cumuru başı bar, koş ayaktuu can eken. Al kezdegi adam attuunun bir gana erecesi bolo turgan:

Irıs aldı ıntımak,
Intımakta caşasak.
Arbak ursun, ant ursun,
Camandıktı casasak.

Karı-caşka karabay ereceni künügö beş merte kaytalaşçu. Sıyınuunun birinçisi tañında ötüüçü. Zıyarat uşunçalık ıklas menen ötüüçü eken, aga katışkandardın nieti nariste balanıkınday bolup tazaruuçu. Peyildi tañkı caagan appak karga salıştırsa bolmok.

Oşol eldin saltı boyunça, tañkı zıyarattın akırı dayıma momunday degen ır menen ayaktaçu:

Caratkandın cardıgı,
Appak bolso bardıgı.
Ala-bula bolgonu,
Anda köñül tardıgı.
Alıs kılsın egebiz,
Akıl esten cardını.

Eşekbay el sıyaktuu zıyaratka kelgeni menen eç kaçan başkalarday ereceni berilip atkaruuçu emes. Al gana tursun, özünçö küñküldöp momintüüçü:

Uyalaşım bolso da,
Uuçtap altın koyso da.
İşenbeymin başkaga,
Calgız malın soyso da.

Namıssız özünün aram oyun başkalarga uguzuudan çoçulooçu. Kokustan biröö-carım köñülümdö ne bar ekenin ugup koyso, maksatıma cetpey kalambı degen caman oyu go? İşi kılıp ötö saktanıp cürö turgan.

Ekinçi zıyarat çoñ şaşkede ötkörülüüçü. Sıyınçuular ak emgekti, andan tamgan terdi ayabay urmattaşçu. Akındarı emgekti dañazalap ır cazsa, komuzçular cañı-cañı küülörün caratışçu. Oşol ırlardın biri mınday eken:

Erdin körkü cer menen,
Cerdin körkü ter menen.
Ençisinen kur kalar,
Tamçı terin cerge berbegen.

Irdı ukkanda Eşekbay buulukkanınan içi carılıp kete cazdaçu. Aylası tügöngöndö üşkürüp ala turgan.

Eşekbaydın eñ cakşı körgön kesibi biröölördün kebin tıñşoo. Kokustan alardın külküsün kulagı çalıp kalsa boldu, al künü Eşekbayga uyku cok. Tünü boyu oylonup çıga turgan. Dagı bir kızıgı, karañgı kireri menen şek sanagan koñşu-koloñdorunun üyünün sırtına turup alıp, içindegilerdin emne dep koburaşkanın tünü boyu tıñşaçu. Cedep közü cumulup uykusu kelgende gana üyünö kaytuuçu. Coldo kele catkanda mintip kıyaldanuuçu: “Kulagım bardık canıbarlardıkınan ayırmalanıp ötö uzun bolso. Cadagalsa kumurskalardın şıbıraşkanın da uksam. Balkim alar da men tuuralu bir nerse deşeer.”

Eşekbaydın dagı bir adatı, aramza cana calkoo bolo turgan. Başkalardan köbüröök iştep koybosom eken dep, ayabay çoçulooçu. Sebebi, anın oyu boyunça başka biröö üçün akılsız gana kişi terin tögöt da. Öz pikirine çındap işenip algan neme, baskan kadamın sanay berüüçü. Anısın tömönkü saptarınan baykasa bolot:

Tamçı terim tamızbaym,
Ezelimde başkaga.
Atam bolup maa dese,

Ömür boyu baksa da.
Turguzbasmın başkanı,
Coldo kulap catsa da.

Ak niet eldin üçünçü zıyaratı beşimde ötö turgan. Al kalktın adatı uşunday eken, beşimdi aalamdagı bardık cakşılıktın tolukşup turgan maalı dep bilişçü. Bul sıyınuudan kiyin alduusu alsızına kolunan kelgen cardamın berüüçü. Uluularına kiçüülörü urmat-sıy körgözüp, alardın aldılarına bir üzüm nandarı bolso da çoguu koyuşup, teñ bölüp ceşe turgan. Oşondo aksakalduu ataları, ak saamayluu eneleri caştarın mintip alkaşçu:

“Kem bolbosun karıların sıylagan,
Beren bolsun kalktın başın sıynagan.
Kıdır akem koldosun urpaktardı,
Can bolbosun caşın tögüp ıylagan.”

Karılardı kadırlagan azamattardın martabası kötörülgön eken. Al emi Eşekbay bolso, cakşılık cakşılık menen kaytaarına takır işenüüçü emes. Kayra antkenderdi içinen cek körüüçü. Mına oşonduktan, buga öz pikiri, oyu bolo turgan: “Üydün carıgı üygö tiybeyt.” - degen. Birdeme bolso ele boldu, uşul makalın aytıp çıga kelet. Tuurabı, tuura emespi, al üçün baarı bir. Baarınan kızıgı, körüngöngö akıl aytımış bolup kalganın kantesiñ.

Akıl ooşot degen tura ilgeri ötköndör. Anın sıñarınday, ak peyil ulan-kızdar uga-uga çeçen, körö-körö kösöm boluştu. Dalayı daanışman degen atak alıştı. Eç kim menen akıldaşpagan, uluulardın bilgenin bilgisi kelbegen Eşekbay el-curttan bölüngöndön bölünüp, körüngöndön kümön sanaganı kün sanap küçöy berdi. Meni kantip camandaşaar eken dep, kulağın sozo deldeytkeni deldeytken.

Törtünçü zıyarattı kalk kün kılkıldap, meelüün nurun aylanadagılarga çaçıp catkan uçurda cüzögö aşırışat. Bilgenge kündün bul maalı kanday sonun. Kündün nagız meerimin, suluulugun uşul ubakta gana baykoogo bolot. Baarıdan da kündün tuş-tuş cakka çaçıragan cebeleriçi, ar bir akıl estüü adamdı köz cetkis biyiktikke

ündögönsüyt. Koldon kelse biyikke kötörülgöngö ne cetsin. “Cılaan bolup cılıp cürgüçö, cıldız serpken şumkar bolgongo ne cetsin.” - dep aytkan eken tüptüü ata Tükübay. Anın sıñarınday, azamat gana alıstı bolcoyt da.

Adamdın akılsızı kim dese aligi Tükübay ata mintken tura: “Eger adam özü bilbese, bilgendin tilin albasa.” - dep. Aytsa-aytpasa tögünbü, Eşekbay oşondoylordun biri boldu da kaldı. Özü bilbeyt, bilgendin tilin albayt.

Kündük zıyarattın akırkısı, tuura cıldız tolgondo ötkörülö turgan. Zıyaratka çogulgan karı-caş debey, ereceni ceti kurday kaytalaşıp, cıbıragan cıldızdı tiktep turuşup, tilek kıla turgan. “Cıldızday bolup başıbız köp bolsun, altın kazıktay tübübüz bek bolsun. Asman tolo cıldız biri biri menen kanday ıntımakta boluşsa, biz da oşolordoy bololu.” - dep. Anan calpı oomiyin dep çuruldap bata kılışçu. Bul azırkıça aytkanda, beş ireket namaz büttü degendi bildiret.

Eşekbay beş ireket zıyarattın akırkısın ölgüdöy caman körüüçü. Sebebi, asman tolo cooduragan cıldızdardın carkırap turganı, anı cekirip, kargap catkanday sezilüüçü. Oşonduktan Eşekbay cıldızdardı tike karay alçu emes. Al gana emes, künöösüz cıldızdardı künöölü sezip, alar caktan bir şıbış ugulabı, kantip ele uşaktaşpasın dep, tuş-tuşka kulagın tozo berüüçü. Ukpagan kulagın kargap şilep, anı çoygulay bermey adat taap algan. Cedep cadaganda momintip ırdaçu:

Kalayıkka baykalbay,
Kulak bütsö kalkanday.
Tozup tursa bir ukmuş,
Şıbış bolso kaytarbay.

Ay kudayım kudayım,
Tilegim ber ılayım!
Bul tilegim atkarsañ,
Bar sınooño çıdayın.

Kıñır iş kırk cıldan kiyin da bilinet turbaybı. Eşekbaydın coruk-cosunu camıga belgilüü boldu. Munu al özü da sezdi. Birok, özünün künöösün başkalarga üyüp-cıyıp saluuga arakettendi. Köptün közü körögöç deyt emespi, Eşekbay köptün közünö topurak çaça albadı. Akırı el-curttan taptaza çıgıp kaldı. Körgöndör başın çaykap, ters burulup kete turgan boldu.

Eşekbay akmak bolso da biz akmak bolboylu degen çeçimge kelgen, bir top akıl-estüü adamdar. Aga mınday dep keñeş berişti: "Koy Eşekbay! Cosunsuz coruktarıñdı taşta, akıl esiñdi cıy. Uluu-kiçüüdön keçirim surap, kayradan elge koşul. Kurulay biröölördön şek sanaganıñdı koy, bolboso adamdık keypten ketip baratasıñ. İşenbeseñ aydın köldün suusunan özüñdü karap körçü." - deşet.

Düynödö öz oyun özgögö berbegen kök, oylonbogon oroy, başkalarga işenbegen merezden ötkön caman adam bolboso kerek. Kurgan Eşekbay da bul kemçilikterden kuru emes ele. Oşonduktan aytkanınan kaytpay, silerden çettegenim çettegen dep tura berdi. Kelgen el arı aytıp, beri aytıp, cedep tacaşkan soñ, başıñ baş, bagalçagıñ kara taş deşti da üylörünö tarap ketişti. Emi alardın Eşekbaydın bar ce cok ekendigi esterine da kelbey kaldı. Cedep, köñül kalsa uşul da.

Kündör ötö berdi, ötö berdi. Kim bilsin kança ötkönün? Eşekbaydın esine bir nerse tüştü. Al aligi aldına kelip, akılıña kel deşkenderdin biri aytkan "Aydıñ köldün suusunan özüñdü bir karap körçü." - degen söz ele. Uşul aytkandı estegende Eşekbaydın cürögü bir az sızdap, köñülü karañgılap, kulaktarı çuuldap ketüüçü. Bügün eki kulagınan eki başka ün ugulup cattı: "Oñ kulagınan - oposuzum barbagın kölgö, barsañ cürögüñ turgan cerden carılıp, mayıp bolosuñ dese, sol kulagına - bargın, emne deldeydiñ. Barsañ özüñdü kim bolup kalganıñdı öz közüñ menen körösüñ. Bol tez!"

Mına kızık! Eşekbay kulak-başın kaşılap turdu da, negedir sol kulagınan ugulgan ündün tilin alıp, küzgüdöy köldü karay tız koydu. Uşunçalık tez çurkagan eken, aleki saatta kölgö cetip keldi. Birok cürögü negedir düküldöp, sıykırduu köldün kup ceegine kelgende eki közün teñ çılk cumup ciberdi.

Bar tobokel dep Eşekbay kölgö tigildi. Közüñ camandıktı körbösün! Öz közünö özü işenbedi. Köldön al özün emes, kudum ele şaytandın elesin körgöndöy boldu. Ayırması, közünö körüngön nemenin şaytandıkınday müyüzü cok eken.

Ne bolso bolsun dep, kayran Eşekbay eki közün çılk cumup, suunun tereñine çeyin bardı. Köldün tolkunu toktosun dep, bir topko kıymılsız turdu. Anan soñ akırındap obolu oñ, anan sol közün açtı. Mına kızık! Aligi körgön nemesi canagıday ele mañdayına turup kalbaspı. Baarıdan da kulagıçı, timele kalkanday daldayat. Arkasın karasa, şaytandıkınday kuyruk çubalcıyt. Aytor kudum ele mokoço.

Eşekbay oşondo bir bakırıştı salgan eken, büt canıbarlardın cürögü tüşüp kalıptır. Adamdık keyipten acıraganı az kelgensip, adamça süylöböy da kalıptır. Şalpıygan kulagı can attuunun biri ukpagandı ugup, çuuldaganday bolso közü tunarat.

Köldün küzgüdöy tunugunan özün körgöndön baştap, öz başınan ötkön köp-köp kataların akırı akılsız başı daana tüşündü. Birok, ötö ele keçigip kaldı. Ar nerse uçurunda turbaybı. Bir ümütü, cakşı adamdar ak nieti menen emgek ötösö, balkim alardın batası tier bele?...

Başına müşkül tüşkön Eşekbay öñdüülördü şaytandar mazaktagandı cakşı körüşö turgan. Bul colu da ansız dele müñküröp cürgön nemeni kulagına şaytandardın şogu mintip şıbıraşçu: “Ey şorluu Eşekbay! Mınça nege cantalaşasıñ? Emi baarı bir adam boluudan kaldıñ. Andan körökçö sen ertereek bir köz körgüs cakka kaçıp ket. Biz bargan ceriñden taap, özübüzgö koşup alabız.”

Şaytandardan ölgüdöy korkkon Eşekbay, emi şaytan bolsom kurudum dep, uşunça bir sızdagan eken deysiñ: “İaa, iaa, iaa…”

Maksatına cetip Eşekbaydı bakırtıp alganına kubana cana dagı başkasın oylop taba salganına korston bolgon şaytan, kurgurdun dalısınan taptay emi koe turçu aykırbay deyt eken. Birok Eşekbay murunkusunan küçöp bakırat. Çınında şaytan munu andan kütkön emes. Kulagı tuna tüşkön şaytan oşondo “Kalp aytam, kalp aytam.” - dep ciberiptir. Oşondo Eşekbay süyüngönünö çıdabay murunkusunan da küçöp, cerdi

cara bakırıptır. Birok murunkuday iaa… - labastan iihi, iihi - dep bakırıptır. Munusu köñülü bir az caylana tüşköndün belgisi bolso kerek. Andan kiyin da tügöngön şalpañ kulaktı toguz tolgontup, şakaba kılgan eken.

Akırı caman bolup büttü. Eşekbay “Eşek” degen atka kondu. Tübölükkö tört ayaktuu ayban boldu.

12. Makaldın Caralışı

“Terektey boy bergençe,
Temenedey akıl bersin”

Kaçandır bir ötkön zamanda eki bir tuugan boluptur. Uluusu Adıl alp müçölüü, bulçuñdarı buuranın sanınday burcuygan cigit ele. Küçü uşunçalık eken, temirdi kayıştay iylep saluuçu. Alkıngan aygırlardı kuyruktap toktotup, cügön katpay minip, köz cumguça cooşutuuçu.

Kündördün birinde mınday bir okuya bolot. Caydın künü eken. Kaydan-caydan kelgenin kim bilsin, mal koroogo colbors tüşöt. Koroodo turgan birin-ekin maldı koroonun sırtına çımındıday ırgıtat. Cedep mookumu kangan soñ, semiz bukaçardı tıtkılap cey baştayt. Canaşa koroodogu cılkılar colborston korkkonunan kan siyip ciberişet. Kee biri mürt ölöt. El içinen colborsko kayrat kılar biri çıkpayt. Kural bolbogondon kiyin uşu da. Bar bolgonu çokmor, soyul. Bular menen kim degen şerdi bettep çıkmakçı!...

Koogaluu künü Adıl üydö cok ele. Bir cakka colooçulap ketken. Eki kündön kiyin ayılına kaytıp kelip, körgön közünö işenbey çoçup ketet. Oşol künkü ayıl içindegi körünüş timele tiri ukmuş ele. Ar kaysı cerdin baarı ele ölgön malga cık tolgon, çala candarı andan köp. Añgıça Adıl çoñ at mamını culup alıp, bir da çoçup koyboston aligi şerge tike barat. Ezelimde betine eç candın karşı çıkpaganına üyrönüp algan colbors ayabay kaarlanat. Adıldı tike kaçırat. Dal oşol maalda Adıl at mamını colborstu karay şiltep kalat. Colbors buytaganga ülgürüp, bul colku sokkudan aman kalat.

Adıl menen colbors köpkö alışat. Karmaşuu uşunçalık katuu bolgon eken, taman aldındagı taştın baarı talkalanıp, kumga aylanat. Topurak tozoñ bolup şamalga uçat. Üçüncü kün degende colborstu Adıl ceñet. Ceñgendiktin belgisi dep, anın terisin talpak kılıp törünö salıp alat.

Colborstu ceñgen kündön tartıp, ayıldaştarı Adıldı “bala baatır” dep çakırışat. Buga cigit ayabay maktanat, cer baspay derdeyip kalat. Adıl oşondo bir gana nersege ökünöt, anın şer menen karmaşıp catkanın inisi körsö bolmok.

Adıldın öküngönünün özünçö sebebi bar ele. Anın oyu boyunça adam balasının caşoosu üçün eñ negizgisi tula boydogu küç. Küçüñ bolso boldu, bardık nerse özünön özü çeçilmekçi. Alam degenin alat, culam cegenin culat. Kıyın bolso özü teñdüülördün biri betine çıgıp körsünçü. Baarıdan murun, canagı özünün inisi bügündön baştap kulu bolmokçu. Sebebi, al dayım ele akılduusunup, uluunu uk, akıl üyrön degeniçi…

Adıldın bir tuugan inisi Ergeceel. Ergeceel çınında öz atı bolgon. Atasının azan çakırıp koygon atı Akıl. Momun çal baldarımdın atı uykaş bolsun degen. Buga kaydiger mamile kılgan Adıl, atanın ak tilegin cokko çıgarıp salgan.

Ergeceel agasınan tuura beş caş kiçüü bolo turgan. Agasınday albettüü, küçtüü bolbogonu menen ötö akılduu ele. Ar işti atkaraardan murun, akılı menen tarazalap körüp, bir cıyıntıkka kelüüçü. “Şaşıla bıçkan ton bolboyt, şaşkandın işi oñ bolboyt.” - dep koe turgan. Uluunu ulap, cakşısın cıynap, taalim aluunu baaloçu.

“Kiçine kişinin kılganı bilinbeyt, kiçine attın cügürgönü bilinbeyt.” - deyt emespi elibizde. Anın sıñarınday Adıl da inisi Akıldın emgegin baalay albadı, emgegi közünö körünbödü. İnisi birdeme dese ele kıcırı kelip, üydön ket öz ookatıñdı özüñ kıl, moynuma minbe dep, cekire bere turgan.

Kün sanap bir tuugandardın arası açıla berdi. Kıcı-kucu köböydü. Ergeceeldin argası tügönüp, üydön çıgıp ketüügö tuura keldi. Albette, birinçi kündörü kıyın ele boldu. Sebebi, bel tutkan baykesi canında cok da.

Baykuş Ergeceel ıylap, ıylap oturup uktap kalat. Tüşündö atası mınday deyt: “Balam! Bölüngöndü börü ceyt. Ekööñör bölünböy ookat kılsañar bolmokçu. Boloor iş boldu balam. Sende agañkınday küç kubat bolbogonu menen akıl mol. Unutpagın uulum, akılduu asmandagını alat, akılsız aldındagını aldırat. Akırı ceñiş sende bolot. Bir

ötünüçüm, keçirimdüü bol. Akmak da bolso Adıl agañ, anı unutpa. Köşülböy turup işke kiriş!”

Uykudan umaçtay közü açılgan Ergeceel eki cagın karasa eç kim körünböyt. Özü kaçankı ötkön ata-enesinin mürzösünün dal ortosunda olturat. Cakasın karmay tobo kılıp, körgön tüşün cakşılıkka corup, arbaktarga duba okup, colgo çıgat.

Ergeceel agası Adıldı tuurap cerdi kürök menen küröktöp köröt. Kançalık arakettense da iş arbıbayt. Caz bolso kütpöyt eken. Keçikse, kıştık azıksız kalat. Emi emne kıluu kerek? Kayra agamkına barsambı? Al kabıl albay koysoçu? Anın özü da üy bülösün baga alabı? Suroo artınan suroo. Cedep başı ooruganda, közün cumat. Köşülüp uktap ketken eken, apası tüşünö kirip, mintip açuulanat: “Sen atañdın sözün ukpaysıñbı, akıl menen araket kıl debedi bele. Sen bolso kara küçkö salımış bolosuñ. Balam mintip cürsöñ, bügün bolboso da, erteñ açtan ölösüñ. Sende üy-bülö da bolboyt. Kuday bergen akıldı nege paydalanbaysıñ.” - dep buşaymandanat. Oygonso tüşü. Eki cagın karasa, dagı bayagı cerde mürzölördün arasında olturat.

Ergeceel arbakka colukkan kündön tartıp, kün-tün debey oylonot. Anı casayt, munu casayt. Akırında oylop tapkanı buurusun bolot. Ustanın kubanıçı bir azga gana sozulat. Kayradan oylonuuga tuura kelet.

Buurusun sonun boldu, cer aydoogo bolot. Bir gana caman ceri anı kim süyröyt? Ergeceel akırı anın da argasın taptı. Cardamga tört ayaktuulardın eñ cooşu kızıl ögüzdü nege tartuuga bolbosun.

Tapkıç bala ezelim buzulbagan dıñ cerdi ögüz koşulgan buurusun menen birinçi colu buzdu. Köp ötpöy kampa tolo egindin eesi boldu. Ergeceel munu menen toktop kalbadı, ukmuştuuday çiyne casadı. Aga kızıl ögüzün koşup alıp, cüz balban taşıy albagan aştıktı kırmanga cetkirdi. Al gana emes cetim-cesirlerge da paydasın tiygizdi.

Akılduudan amal kaçıp kutulbayt degen ıras eken, akırı temin menen egindi baskandı da elge Ergeceel üyrötöt. Oşol kündön baştap, akılduunun ayıldaştarı köptögön cañılıktarga kübö boluşat.

Dan köp bolgon cerde tokçuluk dooron süröt. Barabara aga-tuugandar Ergeceeldi eş tuta baştaşat. Bir gana buga Adıl kubanbayt kayradan içinen kara kan ötköngö kaygırat. Aylasın taap anı küm-cam kılıp koyunu oyloyt.

Kündördün birinde, agasın ayabay sagıngan Ergeceel aga arnap mınday maanidegi kattı cazdı: “Bayke ahvalıñdı körbösöm da körgöndördön ugup catam. Kıynalıp kalgan türüñ bar. Oşonduktan bir booruñ katarı köptön-köp suranarım, tezinen biz cakka köçüp kel. Elibizde makal bar go bayke, birdik bar cerde ırıs bar degen. Egerde sen menin ötünüçümö könsöñ, ekööläp köptögön cañı nerseni casayt elek. Bayke sözsüz kel, men seni sagındım, dep Ergeceeliñ.”

Adıl inisinen kelgen kattı taanış moldosuna okutup ugat. Oşondogu anın cindengeni ukmuş ele. Mintip bakırıp cattı: “Munu karasañ, menden kıyınsıngandıgın, baysınganın, akılduusunganın. Men saga ceti atañ körbögöndü körgözöm!”

Egerde kattı okutup catkan uçurda Ergeceel oşol cerde bolso, açuuga ayabay aldırgan Adıl anı sözsüz mayıp kılıp koyuşu mümkün ele. Balkim öltürüp da koymok.

Açuulangan Adıl tün boyu arı oylondu, beri oylondu. Ne bolso da bara köröyün degen çeçimge keldi.

Agası ayılına kelgen künü Ergeceel öz cañılıgın coro coldoştoruna körgözüp catkan. Mınday ukmuştu murda körbögön el-curttun oozdoru açılat… Kişinin cardamısız ele calpak tegerek taş çimirik bolup aylanuuda. Anın ortosundagı çuñkurga tüşkön buuday apapak un bolup çekesinen çuburuuda. Baarınan kızıgı, taştardı çimiriltken suu eken. Elderdin süyüngöñün aytpa, emi un mol bolot deşip. Baldardın kursagı nanga toet, talkan kenen bolot. Ergeceeldi karı-caş debey alkoodo.

Adıl inisinin caşagan turmuşun iyne-cibinen beri körüp çıktı. Canagı un tartıp catkan nemesinin atı tegirmen eken, anı da bildi. Men emne mınday emesmin dep, özünö özü içinen naarazı boldu. İnisi bolso, baykem oorup kalganbı dep astı-üstünö tüşüp, calınıp-calbardı. Türkün daam-aştı aldına caynatıp taştadı. Dastorkondo emneler gan cok ele, bardıgı bar. Ergeceel özü kanday bolso, üy-bülösü da dal özündöy booruker boluçu. Alar da atalarının agasının közünün agı menen teñ aylanışıp, köñülün açuuga araketteniştı. Birok, araketteri negedir tekke ketip cattı. Akırı çarçap-çaalıkkan go agabız, dep çeçişti.

Tün kirdi. Adılga eç kim toskool bolgon cok. Özünçö tutalangan nemenin akılın körö albastık ceñip, inisin kanday gana bolbosun öltürüünü çeçti. Sebebi, el aldında ilgerkisindey kadır barktuu bolgusu keldi. Aga toskool bolgon calgız gana inisi sıyaktandı.

Ertesi künü Ergeceel agasına uuga çıgıp kelüünü sunuş kıldı. Bul Adılga caga berbey kaldı, kubanganın aytpa. Emi sözsüz inisin öltüröt, maksatına sözsüz cetet. Timele köktön tilegenin, kudayı cerden berip oturbaybı. Kolduragan ünü menen mintip ırdap ciberdi:

Esen çakta bilegim,
Eç muzdabas ilebim.
Köktön cerge tüştü deym,
Köksöp cürgön tilegim.

Boydo kubat barında,
Boy berbesmin calınga.
Baykap körgün agañdı,
Bolup inim canımda.

Eskertemin şartım bar,
Ezelteden antım bar.
Soe kelgem korkoktu,
Dal uşunday saltım bar.

Adıl ırın bütüp, inisin karap cılmayımış boldu. Birok estüü Ergeceel agasının aram oyun sezip kaldı. Munu anın kelinçegi da baykap kalgan eken. Al dagı öz pikirin küyöösünö ayttı. Eki cubay tündün bir ookumuna çeyin maekteşip olturuştu. Anan mınday cıyıntıkka kelişti: “Sözsüz añ uulogo barış kerek. Mından başka arga cok. Mına oşonduktan kooptuu colgo cakşılap dayardanış kerek. Çınında, dayardık oydoguday boldu. Ergeceeldin cañı kuralı uşul colu da bir işke caraşı mümkün. Mından murun da kança merte kanduu tiştüü karışkırdın, atırılgan arstandın azuusunan, colborstun tırmagınan saktabadı bele.

Özöktön çıkkan ört caman, özdön cıkkan cat caman, oşondon saktan balam dep, markum enesi Ergeceeline kan kakşap ölööründö bekerinen eskertken emes eken da. Aksakalduu çal bolsoñ da, argañ ketip turganda apañ eske tüşöt deçü emes bele atası. Canına taş batkan Ergeceel, oydu oboço türtüp salıp töşögünö çantaydı…

Tañzaarı menen bir tuugandar colgo çıktı. Aldıda Adıl, ayak taştaşı ukmuş, kudum ele atan töödöy lokuldayt. Ulam, ulam artında kelatkan Ergeceelge köz kırın salıp, tez cür degendey belgi berip koet.

Ergeceel Adıl oylogondoy çabaldardan emes ele. Teskerisinçe, özü kiçine bolgonu menen ötö ıkçam, tamanı cerge tiygen tiybegeni bilinbeyt. Kudum ele añ uulagan ilbirstin dal özü, şırp aldırbayt. Çarçap-çaalıgıp kaluunun orduna, kayra agasın tataal cerlerden cölöp-tayap ötkörüp alat.

Añ uulagan azamattar üçünçü künü keçkurun bolcogon cerlerine cetişip, ottu uluu cagıp koyup, tamaktangan soñ eköö teñ ot boyuna kıyşayıştı. Kurulay közdörün cumganı menen eköö teñ uktay alışkan cok. Ar kimisi öz oyu menen alek…

Ergeceel agasının alp müçösün uurday tiktep, kantip ele uyalaşım uşu maga camandık kaalasın, beker ele çooçulagan ekenmin go degen niette boldu. Uyalganınan eki beti ot-calın bolup küyüp çıktı, kuday calgap tün bolup kalganı cakşı boldu. Bolboso baykesi mümkün aram oyun baykap koymok. Uşunday pikirden soñ köñülün kandaydır bir kubanıç biylep aldı. Agasının moynunan

kuçaktap erkelegisi keldi. Birok, erkeley albadı… Erteñ sözsüz andan keçirim surayt. Eköö ıntımaktuu boluşat. Atasının aytkandarı esine tüştü:

Aga menen inini,
Araz kılgan aramdık.
Arkasınan kıltıyat,
Añdıy cürgön camandık.

Kara kıldı kak carat,
Kayda bolso kalıstık.
Kıtıgılayt sak bolgun,
Balam!
Kalıstıktan alıstık.

Azamattın belgisi,
Aruu bolot sözdörü.
Ar ubakta kadırlayt,
Aga-ini, özgönü.

Ergeceel atasının aytkandarın kayra, kayra kaytalap catıp, kantip köşülüp uktap ketkenin özü da sezbey kaldı.

Adıl bolso özünün adepki oyuna bekem boldu. İnisi emi aga bir boor emes, barıp turgan duşmanı. Bul barda maga caşoo cok dep buuluktu. Közü çanagınan çıga çakçaydı. Kudum ele kuturgan ittin közündöy kızargan. Ergeceeldin közü uykuga ketkenin sezgen Adıl mınday oygo keldi: “Emne kılsam? İlbeesinge degen kıltagımdı moynuna salıp muuntup öltürsömbü? Ce bolboso, kaman menen colborsko alda neçe urulgan kıska nayza menen küm-cam kılsambı?” Akırın ordunan tura düynö kapar uykuda catkan bir booru Ergeceelge cakındadı. Mına azır bardıgı bütöt degen niette boldu. Çındap köñül karaysa uşu da…

Közüñ camandıktı körbösün! Adıl özünün kıska nayzasın Ergeceeldin cürögünö tüptüz meeledi. Emi koldu gana şiltese boldu, duşmanı but serpkenge carabayt. Bar

tobokel… Añgıça tokoy caktan kürkürögön colborstun ünü kulak tundurdu. Çamınganday bolso, kuday betin salbasın. Alar üçöö ele.

Miñ colu baatır bolso da kim degen üç colborsko betme-bet çıgat. Ömüründö Adıl inisine birinçi colu calındı: “Aylanayın bir boorum, közüñdü aç! Maga cardamdaş, bolboso aç colborstorgo cem bolobuz. Tur, kagılayın Ergeceel! - dep. Bul Adıldın uşunça bolup, er cetkeni adam attuuga calınganı boluçu.

Agasının calınganı Ergeceeldin kulagına şak dey tüştü. Sergek cigit uşunçalık tez turdu deysiñ, timele çagılgandan da tez kıymıldadı körünöt.

İnisinin kıymılı agasına dem berdi, kayrattandırdı. Birok anın kuraldarı Adılga çını menen cakpadı, balanın oyunçugunday köründü. A bu deşke ubakıt cok.

Bir tuugandar colborstordu bettep tirmiyişet. Colborstor da teñine albaganday, eç bir çoçulap koyboston, kanduu tişterin arsaytıp, Adıl menen Ergeceeldi bettep kelatışat.

Colborstordun zoru aldıga çıktı, artkıların negedir ayaganday türü bar. Uşul körünüş Adıldın cürögündögö muzdu tübölükkö bıt-çıt kılganday boldu. Bul aalamda al üçün canında karaan bolup baratkan Ergeceelden kımbat nerse cok ekendigin daana sezdi. Özüm ölsöm ölöyün, inim kalsın degen niet menen aldıga culuna çıktı. Mına azır kanduu karmaş baştalat.

Estüü Ergeceel agasının dili çındap agarganın daroo tüşünüp, şerdene sırduu caragın kolgo aldı. Anısı özü oylop tapkan caa bolo turgan. Köz irmem ubakıtta üç cebe uçtu da ketti. Dal cürökkö tepçilgen cebeden mert bolgon colborstor üç cerde tıbırçılayt. Azuusun ayga bülöp alkınıp turgan aldıñkı çoñ colbors, alda kimge naarazı bolgondoy közdörün çılk cumup kalıptır. Ene colbors caraluu denesin süyröy balasına cetti da anın denesindegi carattı bir eki merte calap, oşo boydon köz cumdu. Bala colbors eç nerseni sezbegendey közü açık. Ayban da bolso kanday ayanıçtuu.

Uşul colu Adıl adam menen aybandın ayırmasın anıktap tüşündü. Adamdı alduulardan anıktap araçalaarı akıl turbaybı. Bolboso, bul colu ekөө birdey aç colborstorgo ay talaada cem boluşpayt bele.

Bilegi coon birdi cıgat, bilimdüü miñdi cıgat degen atasının sözünө anda külүүçү emes bele Adıl. Emi körsө nagız oluyanın sözü turbaybı.

Markum atası eki uulun katar olturguzup mintip ırdap berçү emes bele:

Er cigittin cөlөgү,
Eñ birinçi önөrү.
Eçen merte anıñdın,
Elge tier keregi.

Oşentip agası inisine cıgılıştuu boldu. Keçirim surap, mintip camaktaştırdı:

Kuru küçkө maktangan,
Kurgan kөөdөk ekenmin.
Dep oylonup dagı da,
Cetpegenge cetemin.
Maga okşogon kөөdөktүn,
Turmuş bersin esebin.

Köp keçikpey cigitter olco-buylası menen üylөrүnө col tartıştı. Kubanıçtan ır caraldı momunday:

Açık bolso kabagıñ,
Too da uluu turbaybı.
Adam butu cetkisiz,
Zoo da suluu turbaybı.

Köñüldөrdөn muz ketse,
Şañı külkү turbaybı.

Intımak da ırıskı,
Cana külkü turbaybı.

Tirliktegi cakşının,
Baarı külkü turbaybı.
Camandıktı sızdatçu,
Zaarı külkü turbaybı.

Kiyin ulgaygan çaktarında Adıl menen Ergeceel kiyinkilerge muras kılıp, eki makal kaltırışkan eken. Birinçisi Adıldıkı: “Terektey boy, temirdey bulçuñdan; temenedey akıl iygi.” Ekinçisi Ergeceeldiki: “Açuuga aldırış naadandıktın belgisi, anı ceñiş adamdıktın belgisi.” - dep. Ata-bababızdan beri kelatkan makal dal uşintip caralıptır.

13. Taşbaka

İlgeri bir dıykandın Taşmurat attuu uulu bolgon eken. Ata-bala biri birine arka-bel boluşup ogo ele cakşı turuşuptur. Eldin aldı boluşpasa da, özdörünö kenen cete turgan ookattarı bolo turgan. Dıykan caşagan turmuşuna ıraazı bolo mintip tolkundana ırday turgan:

“Aramdıkka barbadım,
Aram tamak tatpadım.
Açuu kündör köp boldu,
Astı baştı katpadım.
Aştık surap biröödön,
Arbap eşik açpadım.

Uulum senden suraarım,
Uçugumdu ulagın.
Uçurunda baykaarsıñ,
Ukmuş emgek kumarın.
Unutpagın eç kaçan,
Uşul talaa turagıñ.

Adal bolsun alganıñ,
Aç közdükkö barbagın.
Ar ubakta kalıs bol,
Astı çıkpay calganıñ.
Azgırılba bolbosko,
Ak emgekten kalbagın.” - dep.

Atasının akılduu ırın kunt koyup tıñşap olturgan Taşmurat özünçö oygo bata turgan: “Uşul atam kızık, ce kartayıp baratabı? Bolboso, uşu maga kantip işenbeyt? Aytkandarın aytkanday atkaram. Kolumdan kelgenin eki eselep bütüröm. Bir sözün da eki kılbaym.” - dep.

Uulunun murçuya tüşkönün baykagan dıykan mintip cubattı anı:

“Ee balam!
Cakşısı bar düynönün,
Camanı bar düynönün.
Cakşısına tuş bolsoñ,
Cadıradıñ güldödüñ.
Camanına coluksañ,
Calını cok küygönüñ.
Calganı cok çındık bul,
Caştık kılıp külbögün.” - dep, taarınçagın eskerte turgan.

Dıykan orto caştan ötkön çakta Taşmurat balagat kuraktan ötüp, bakıygan cigit boldu. Özü kuraktuulardan dos küttü. Buga atası cetine albay, komuzu menen sır bölüşö turgan:

Dos kadırın kim bilet?
Dostu kütkön bir bilet.
Dostun dagı dosu bar,
Dos cakşısı til bilet.
Doomattaşuu kurulay,
Doolaşkandı bildiret.

Kıraakı atanın negizgi maksatı, uuluna akıl-nasaatın aytuu menen anı ar kanday kırsıktardan araçaloo ele.

Kündördün birinde ata-balanın ortosunda mınday bir okuya boldu. Taşmurat ömüründö birinçi colu, atasının betine tike çıgıp, dıykan bolgusu kelbegenin bildirdi. Dıykanga balasının corugu ayabay katuu tiyse da, sır bildirbey mintip suradı andan: “İi balam, ata kesibin attagıday sen kimsiñ cana kim bolguñ kelet? Mınça aytpasañ bolot ele, aytkan soñ ayagına çık.” Taşmurattın atasına bergen coobu bul boldu: “Ata men kiçine emesmin. Menin da dostorumday soodager bolgum kelet. Ayına altın,

kününö kümüş tappasam menin cigittigim kaysı. Ömür boyu sizge okşop cerdin kulu bolup, belimdi iygim kelbeyt.” Oşondo atanın balaga bergen coobu bul boldu:

“Adal bolso emgegiñ,
Aruu boloor tergeniñ.
Aramdıkka batınsañ,
Balam!
Al tattıraar kermegin.
Azgırılsañ bolbosko,
Astı basıp kelbegin!”

Oşol kündön baştap ata-balanın kesibi eki ayrıldı. Dıykan dıykan boydon kalıp, suu sugarıp danın baktı. Taşmurat aytkanınday soodaga şaştı.

Adepki cıldarda cigit atasına bergen ubadasın tak atkardı, açközdükkö barbadı. Al gana tursun, atasının oylogonunan aşıp tüştü, cetim-cesirlerge kayrılışıp cürdü. Buga dıykan ayabay kubanıp, komuzun küülöp, ır çıgardı:

Aytkanıñdı balañ uksa ardaktap,
Akıl menen oy cügürtö salmaktap.
Ak batañdı bere cürgün bildirbey,
Astı maktap, aşa çappa aldastap.

Dal uşul ırın dıykan künügö bir neçe colu kaytalay turgan. Anan cakasın muunbaganday karmap, toobo kıluuçu kudayga. “Balanın cakşısı bakıt -törgö süyröör başındı, bala caman tozok- körgö süyröör başındı.” degen babalarıbızdın makalın al eç kaçan esinen çıgargan emes. Seebi aga uulu törgö süyröp catkanday körünüüçü. Çını menen, obolku cıldarda Taşmurat atasın alakanına salıp baktı. El kiybegen kiyimdi kiygizdi, el içpegen neçen türkün tamaktardı içirdi.

“Adamdın azıtkısı adam, anı ak colunan adaştırgan.” - degen makal, özünün nukura çındık ekendigin dıykandın cürögü daana sezdi. Arga kança, ata uuluna akıl aytkandan cadap büttü.

Taşmurat altın cıyıp, akça dese közdörü çıçaladay kızargan şıluundarga koşuldu. Oşol kündön baştap közünö eşteke körünböy, baştagının biri cok, taptaza başka kişi boldu da kaldı. Cadagalsa calgız atasın da esinen çıgarıp saldı.

Cıldardın birinde kış ayabay katuu boldu. Alsızdar can argası kılıp, Taşmuratka maldarın arzanga satuuga argasız boluştu. Tügöngön şıluun üyür-üyür malduu boldu, bul da aga azday köründü. Oşol cılı katuu kurgakçılık bolup, anın üstünö birin-serin çıkkan egindi çegirtke cep ketip, el kurcalak kaldı. Mınday kırsıktın boloorun muruntan sezgen Taşmurat, kampası tolo eginin eç kayda çıgarbadı. Ar togolok danım kızıl altın dep bildi. Kubanıçı konuna batpay özünçö ele elep-celep.

Uulunun kılık coruguna ıraazı bolboso da dıykan, dagı ele andan ümütün üzböy, cañılgandı cakşı colgo salsam degen nieti menen munu aytti:

“Kalk başına iş tüşsö,
Katkırganıñ kandayça?
Karan kündü çakırıp,
Şaştırganıñ kandayça?

Iras coldon kaçkanıñ,
Iymanıñdı satkanıñ.
Ilayımı buyurbas,
Ipılastan tapkanıñ.

Kalkıñ menen sen elsiñ,
Kalk bolboso sen kimsin.
Kalk çöntögün tonosoñ,
Karakçıga sen teñsiñ.

Azamattı arbagan,
Arkasınan kalbagan.
Aç közdüktön kaç balam,
Ata sözüm zarlagan.”

Taşmurat atanın akılın akıl dep oylobodu. Alcıgan çaldın kebi dep sezdi.

Karıp kalgan dıykandın kolunan emne kelet. Tuygunu tuurunan uçup ketkenin cürögü sezdi da, köz körgüs bir cakka tentip ketti. Tügöngön kuu bala buga tüyşölüp da koybodu. Kayra kubanıp, kolu-colum eki çındap boşodu dep sezdi. Ay deer aca cok, koy deer koco cok…

Bardıgı Taşmurattın oylogonunday bolup, sooda-satıgı kızuu cürüp cattı. El arasında açarçılık öküm sürgön sayın, soodagerdin nısabı kete baştadı. Akırında al mınday oygo keldi: "Koy tarazanın taştarın bir arga taap kiçireytpesem bolboyt. Başında nege oylobodum munu? Murda ele eki esege taştı kiçireytip koygon bolsom, baylıgım oşonçogo köböyböyt bele…"

Taşmurat tarazasının taştarın künügö ögöp olturup, kiçireytkenden kiçireyte berdi. Buga da ıraazı bolboy, elge satkan tamak-aşının baasın on esege kötördü. Aç közgö bul da az köründü. Bergen karızdarın elden eki-üç eselep aldı. Bolgon sayın bolso dep berdi. Akırında eldin bolgon akçaları, altın-kümüş cana kauharları Taşmurattın çöntögünö tolugu menen tüştü. Oşondo bagaar-köröörü cok cetim bala. Nısapsız soodagerge arnap, mınday ır çıgarıptır:

"Oy Taşmurat ant urat!
Oylogonuñ dünüyö.
Otko-suuga tüşösüñ,
Olturbaysıñ üyüñö.

Şıldıratsa teñgeni,
Şorduu bolo kalasıñ.
Şırp aldırbas tülküsüñ,
Şeksiz amal tabasın.

Asıragan alpeçtep,
Atañ kayda Taşmurat?
Aktabasañ ümütün,

Akır bir kün ant urat!
Ay Taşmurat, Taşmurat.”

Cetimdin ırı kalayık kalktın arasına çagılgandan da tez taradı. Al gana tursun, baldar ırdı bir sözün kaltırbay cattap alıştı. Tentekter künügö Taşmurat kızıl kulaktın aldınan toso çıgışıp, çuruldap-çurkap ırdaşa turgan. Taşmurat bolso uyalıp kaluunun orduna, kayra meni kördüñörbü degendey, köynögünö batpay kompoyup kaluuçu. Anın bul körünüşü köpçülüktü ayabay kıcırlantçu.

Cumuray curttun ötünüçü boyunça, kalk kadırlagan karıya akın bul ırın caratkan eken:

“Ey soodager Taşmurat!
Bir kezekte mart eleñ.
Barakelde degenbiz,
Bala debey çoñ debey,
Bergen nanıñ cegenbiz.

Cıygan puluñ kim üçün,
Cıldırbasañ başkaga?
Cırgabadıñ cay kurup,
Catkan ceriñ atkana.
Cılaan sorup ketkendey,
Caynap turçu aşkana.
Coldo kalsın coruguñ,
Can tartpadıñ açkaga.”

Adamkerçiliktin çeginen çıkkan Taşmuratka karıya akındın açık-ayrım sözü da kılday taasir bergen emes eken. Algan karızın möönötündö tölöy albagandardı celdetterine cazalatıp, üy mülktörün tonop aldı. Alı cetpegen akıretçil degendey, köz caştarın tögüp, kudayga datın aytkandar kün sanap arbıy berdi.

Akırı eldin çöntögündö bir tıyın da pul kalbay kaldı. Açarçılık bolso, arbaygan çeñgelin alsızdardın cürögünö matırdı. Kün sanap ondogon baldar açkalıkka turuştuk beralbay ölüp catıştı. Enelerdin köz caştarı köl boldu. Kalk arasındagı mınday körünüş da merez Taşmurattın cürögün cibite albadı.

Taşmuratka ır arnagan aligi cetim kayır surap kelatıp, kimden tüşkönü belgisiz, calgız tıyın taap alat. Balanın süyüngönün aytpa, obolu esi eñgirey tüşöt. Süylöyün dese, oozuna söz kirbeyt. Bir ookumdan kiyin es üçün cıyıp, mintip oyloyt: "Koy tezinen aşkanaga ceteyin. Tapkan olcomo bir üzüm nan kelse, dostorum menen eptep özök calgayın. Anan kalganın el menen çoguu körörbüz." Olcoluu cetim can-alı kalbay dostorun karay çurkap baratsa, aldınan kayırçı çıgıp, birdemeñ bolso berip ket dep calbarat. Bul kişi aligi taş boor Taşmurattın atası boluçu. Booruker cetim eç oylonboston, calgız tıyının çaldın alakanına salat.

Cetimdin çalga tıyın bergenin alıstan baykap turgan Taşmurat mınday oygo kelet: "Kayırçı özümdün atam eken. Atam bolso emne, anı ayaganda maga müyüz çıkmak bele. Andan körö kolundagı tıyındı el körö elekte alıp koeyun, bir tıyın bolso da payda. Kuuragan çal kuurap cürüp ölö turgan bolgon eken. Koy ubakıttı tekke ketirbeyin."

Irayımsız Taşmurat, bilip turup uşuga bardı atasının biröö bergen akırkı tıyının tonodu. Dıykan bolso kolundagı akırkı ümütün öz kara çeçekey uulu Taşmurat tonop ketkenin cürögü menen sezdi. Sebebi, aymak boyunça mınday bulganç işke Taşmurattan bölök eç can barbayt dep bildi al.

Ezelimde eç kimge caman aytıp, biröönü kargap körbögön dıykandın oozunan kargış çıktı. Atanın kargışı ok degen bar, akırı kanday boloor eken taşboor Taşmurattın?...

Kaygıluu karı, közünön caşın tögö, mintip zar kakşagan eken:

Artıngan bul calgandan ülüşümdü,
Aytamın armanımdı-küyütümdü.
Argasız köndüm tagdır salganına,

Azgırıp alıp tındıñ ümütümdü.

Men bir can - ümüt öçüp muzday toñgon,
Kantmekmin kurçap tursa muzdan korgon.
Corugun cosunsuzdun kördüm çıdap,
Kanımdı kaktabastan kündö sorgon.

Men kimmin - bürü tüşkön kupkuu arça,
Bilbeymin ömür süröm emi kança?
Caşoonun keregi ne mendeylerge,
Tagdırga ıraazımın canım alsa.

Oşol künkü dıykandı zar kakşaganı, muñduulardın muun-cüünün boşottu. Çalga caş-karı debey köñül aytıştı-cubatıştı. Aligi cetim, keçke kudayı surap tapkan calgız üzüm nanın dıykandın oozunan karmadı. Eptep özök calgagan karı komuzun kayradan küülöp calgız uuluna arnagan akırkı küüsün kayrıp, ırın ırdagan eken mintip:

Taşmurat!
Aytsam saga eskertip,
Kep cebediñ Taşmurat.
Zatıñ emi taşbaka,
Degen uşul ant urat!

Tarazaçı bolgonuñ,
Taarıp taşın congonuñ.
Tagdır seni kargaptır,
Taştay katuu bolgonuñ.
Tapkan düynöñ taş bolsun,
Basıp turgan conuñan.
Sendey bolsun kuugandar,
Altın-kümüş soñunan.

Arbıbasın kadamıñ,
Tirüülüktön tacagın.
Azap menen tozokto,
Ar künüñdü sanagın.

Ak niet dıykandın zarı kudayga cetip, Taşmurat taş baka bolup kalgan eken.

14. Öcör Cörgömüş

Bir zamandarda cörgömüş kudum kumurskaday ele öz emgegi menen caşooçu eken. Caz keleeri menen tañdan keçke emgektenüüçü. Caşagan uyugun cañılooçu. Kampaların tazalap, anı danga cık tolturuuçu. Bu cagınan kumurskalardan da tıkandık kıla turgan. Baarınan da ak köñüldüülügüçü. Koñşu koloñuna ayabay cardamdaşaar ele. Üşügönün cılıtuuçu, açkasın toyunduruuçu. Oşonduktan ak köñül cörgömüştü büt koñşuları urmattooçu.

Kündördün birinde adatınday ata cörgömüş menen ene cörgömüş tokoygo ketişken. Beçaralar uşunçalık kızuu emgektenip catışkandıktan, koñşusu aarının da kelgenin baykabay kalışat. Egerde aarı ün katpaganda küdüñdöp emgektene berişmek.

Aarı mukaktanıp kelgen sebebin köpkö deyre ayta albadı. Cakşılık kabar alıp kelgen bolso, kapkaçan ele ayta salbayt bele. Munu sezgen cörgömüştör aarı ayta elekte ele bir camandıktın bolgonun bilip alışat.

Bir ookumda esine kelgen kabarçı aarı bolgondu bolgondoy cörgömüştörgö aytıp beret. Al mınday boluptur. Koñşular çuruldap catkanınan çoçugan aarı eşikke çıksa, cörgömüştün üyü aloolop küyüp catıptır. Ört degen ört da, a degiçe üydü calmap taştayt. Er cürök aarılar bolbogondo cörgömüştün baldarı da örtönüp ketmek eken. Koñşulardın cardamı menen alardı tez ele acaldın oozunan suurup kalıptır.

Cörgömüştördün akılın açuu ceñet. Közünö çaldıkkandın baarın teñ duşmanım dep sezgen ata cörgömüş aarını da cek körüp kalat. Oşol kündön baştap, baştagı ak peyildik sapattın cörgömüştördö cugu da kalbayt. Bul eñ caman coruk ele. Koygula degen dostorunun baarının köñülün kaltırıp, alardan birotolo çettep kalışat. Duşmandı tababız, andan sözsüz öç alabız deşkendey boluşsa, közdörü ottoy kızarat.

Akırı cörgömüştör can bilbegen amaldı oylop tabışat. Şıpıldata tor tokuşat. Munusu ukmuştuu çalma tuzak ele. Bul balakettüü tuzak dalaydın ubalına kaldı. Baarınan camanı cörgömüştör mıkaaçının mıkaaçısı bolup çıga kelişti. Kanday gana can

bolbosun, işi kılıp torloruna ilinse bolgonu. Olcosun ayabay catıp kıynaşat, mıcışat. Andan soñ anı sorgoktuk menen cep alışat.

Başta cörgömüştü alkagan dostoru kiyin alardı kargaşçu boluştu. Al gana emes mıkaaçılardın tukumun saktap kalgandıktarına ayabay ökünüşçü. Sebebi, köpölöktön tartıp, çımınga çeyin kança birler, anın cemine aylanbadı… Oşondo cörgömüştördün coruguna ızalangan aarı mintip ırdaptır:

“Estüü eleñ cörgömüş,
Önörüñdü körgönbüz,
Cok debesten birin da,
Aytkanıña köngönbüz.
Emgegiñdi caktırıp,
Dayım köñül bölgönbüz.

Azır bolso başkasıñ,
Ak emgekti taştapsıñ.
Aldırıpsıñ açuuga,
Aç köz bolo baştapsıñ.
Sabırıñ cok turbaybı,
Seni kuru maktappız.

Acıratpay alanı,
Aktı cana karanı.
Akıl esim bar degen,
Kuru cañcal salabı?
Oylontpoybu sendeydi,
Cazıksızdın abalı?”

Aarının ak dilinen cörgömüştör baarı bir cıyıntık çıgarışpayt. Söz cüzündö makul demiş boluşkandarı menen, iş cüzündö bayagıları bayagı. Sezimderin kalabaluu bir gana oy biylep algan. Al sözsüz duşmandı tabış kerek. Künöökör kim ekenin bilbey

turup, koluna ilingendin baarın cazalaganı cazalagan. Kıpınday sezimi bolso uşu da kalıstıkpı?

Andan beri ondogon, balkim cüzdögön kılımdar ötsö da cörgömüştördün açuusu tarabaptır. Ukumdan-tukumga zalalın tiygizüüdö. Egerde mınday bolbogondo, cörgömüş attuularga kanday sonun bolot ele!..

“Kurulay öcörlük kunarsızdıktın belgisi.” - degen eken babalarıbız. Bul makal uşu comokton ulam caralgan okşoboybu.

15. Karışkır Kantip İt Bolgon

İlgeri, ilgeri bir dıykan boluptur. Anın işterman toru atı bolgon eken. Al kezde bardık can-canıbarlar adamday süylöşö alışıptır. At kündüz eesi menen keçke iştep, tünküsün ottooçu eken.

Caz ayının bir kündöründö toru attı eesi cayıtka koe beret. Kün ayabay bürkök boluçu. Cazgı köktü kuup ottop cürüp, üydön bir top uzap ketkenin baykabay kalat. Oşentip şorduu at üyünön adaşıp kalat. Korkkongo koş körünöt bolup öydö-tömön cügüröt. Kişenep eesin çakırat. Toonun baarın kaptagan sur bulut ogo beter sürdüü bolup körünöt. Cakın ele cerden karışkırlardın tişterin şakıldatıp uluganı ugulat. Baykuş at canınan tüñülöt. Kayda barat? Başı mañ bolup, ayabay çarçayt. Anın üstünö keçke iştegen da. Bir dalda cer taap uktaganın özü da baykabay kalat.

At uktap catkan cerden köp alıs emes cerde bir çoñ kara taş bar ele. Dal oşol taştın tübündögü üñkürdö kök cal karışkır caşooçu. Kuu karışkır attın adaşıp cürgönün kapkaçan ele baykagan. Anın uktoosun kütkön. Uktap catkan attı ceş al üçün oñoy ekenin mitaam karışkır cakşı bilet. Bolboso cılkı oñoy menen aga aldıra koyboyt da. Artınan kelse tebet, aldına kelse çapçıp alat. Anın üstünö cılkılar külük emespi. Karışkırlarga karaandatpay ketkenderin kök cal köp ele körgön.

Kuu karışkır toru atka uktap catkan cerinen tüz kol saluudan çoçuyt. Munun da sebebi bar ele. Dıykan cakşı körgön atın eç ubakta karoosuz kaltıruuçu emes. Oşonduktan kök cal tegerek-çetti cakşılap çalat. Adamdın cok ekendigine çındap közü cetkenden soñ gana atka cılıp cetet. Azır anı tüz ele tamaktan almakçı. Kurç azuuların kekirtegine matırmakçı.

Kuday calgap oşol maalda baykuş toru at oygonup kalgan boluçu. Közün aça salsa azuuların arkaytıp ırıldap mañdayında kök cal karışkır turuptur. Közünö közü çagılganda baykuş at akıl-esinen acırap kala taştayt. Akırı korkkonduktu akıl ceñip, toru at açıkkan karışkırga tike karap: “Sen meni sözsüz ceysiñ. Egerde akılıñ bolso, men arkıluu eemdin sırın bilbeysiñbi. Sırdın kasieti uşunça, eger bilip alsañ, anda saga düynödögü canduulardın birinin da alı cetpeyt.” - deyt.

Bol tez, men adamdın sıykırın bilgim kelet. Tündön kalbay barışıbız kerek dep kök cal attı şaştıra baştayt. At bolso şumpaydın aldanbagandıgın daroo tüşünöt. Arga kança, karışkırdın aytkanına könöt. Antpeske arga cok ele.

Kuu karışkır toru attın tıyak-bıyagına çıgıp coypulanıp: “Sen çoçuba atım. Men senin eeñdi memirep uktap catkan cerinen körgüm kelet. Eger uşul ötünüçümdü tak atkarsañ, kocoyunuñ ekööñ teñ aman kalasıñar.” - dep momunsunat. Al gana emes özünün can bilbegen önörün da üyrötöörün aytıp caagın bezeyt.

At bolso, kaşabañdın bardık aytkandarına işendim dep başın iykegileyt. At menen karışkır bolcogon cerge bat ele cetişet. Körsö karışkır dıykandın üyünö kelüüçü kıska coldu murda ele bilüüçü eken. Üy tarapka köz çaptırışsa, carık körünböyt. At özünçö buşayman bolot. Karışkır bolso içinen kımıldap süyünöt.

Adamdar eñ amalköy ekendigin bilgen kuu karışkır attı dagı aldap cumşayt: “Bar tezinen, dıykan çın ele uktap catabı ce cokpu. Maga tezinen bildirgin.” - deyt. Toru at kup boluptur baatırım dep maktay salıp colgo tüşöt. Bardıgı oyundagıday bolo turgandıgına cırtkıçtın közü çındap cetet. Attan degi kümön sanabay kalat.

Toru at tez ele dıykandın üyünün terezesine cetet. Üydün içi cap carık eken. Bul aydın carıgı ele. Dıykandın kaparsız uktap catkanın körgöndö attın cürögü şuu etip, közü karañgılap ketet. Ne bolso da munu aman saktap kaluu kerek degen oy attı bir az çıyraltat. Birok oyun karışkırga bildirböönü çeçet.

At kayrılıp kelgende karışkır közün kızartıp kütüp olturgan eken. Attı köröörö menen ordunan sekirip turup azır barabızbı dep andan surayt. Akılduu at aga mınday dep coop beret: “Sen bir az koroogo caşına turbasañ bolboyt. Dıykan ali oygoo eken. Anın üstünö canında balta-bıçagı bar turbaybı. Anın memirep uktoosun bir az kütölü. Saktanbasak bolboyt. Körüp kalsa ekööbüzdü teñ caylayt. Men bolso şırp aldırbay anı baykap turayın.”

Attın aytkandarına kök cal karışkır çındap ele işenet. Cer koroodogu çöptün içine barıp caşınat. Anın üstün at cakşılap çöp menen caap koet. Andan soñ özü akırın tışka çıgıp, koroonun oozun cılçıksız bekitip salat.

Bir ookumdan kiyin gana karışkır kolgo tüşkönün sezet. Obolu atka calınat. At bolso anı şıldıñdap külöt. Açuulu karışkır aldanganına çındap işenip, kaalganı sındıruuga araket kılat. Birok uşunçalık bekem eken, çım etip da koyboyt. Izasına çıdabay zoñkuldap uluyt. Körsö karışkırlar ıylaganda uluşat turbaybı.

Öz amalın özü ıraazı bolgon at azınap ciberet. Attın kişenegeninen too cañırıp ketet. Dıykan cakşı körgön atın ününön taanıp, sırtka cılañaylak cügürüp çıgat. Eköö kuçaktaşıp körüşöt. Dıykan bolso toru atının soorusunan sılap erkeletet. Atı bolso cupcumşak erinderi menen dıykandın betinen aymalayt. Oşol uçurda koroo caktan ırıldagan ün ugulat. Kıraakı dıykan anın karışkır ekenin daroo ele sezet. Atınan munu kim kamadı dep surayt? Toru at bardıgın tökpöy-çaçpay dıykanga aytıp beret. Ömürün saktap kalgandıgı üçün dıykan aga ıraazıçılıgın bildiret.

At menen dıykan köpkö akıldaşıp olturuşat. Anda mınday kılalı deyt dıykan: “Sen koroonun sırtınan karışkırdı alaksıtıp tur, men çatırga çıgıp anın üstünö tor taştayın. Torgo çalınbasa, al bizge oñoy menen aldırbayt.”

Bardıgı oydoguday bütüp, kaarduu karışkır kolgo tüşöt. Tordun içinde catıp uşunday bir bulkunat deysiñ, az ele cerden al üzülböy kalat. Egerde boşonup ketse, sözsüz birinçi attın için carmakçı. Anan adamdı caylamak. Kara terge çömülüp, cedep esi oogondon kiyin gana cırtkıç ceñilgenin moynuna alıp, başın şılkıytıp: “Aylanayın at, kagılayın dıykan, men silerge ekinçi tiybeyin. Canımdı koygula, emne deseñer, makulmun.” - dep alarga calına baştayt.

Oylonup olturuşup dıykan menen at adilet bütüm çıgarışat. Karışkırdı sınap körmökçü boluşat. Egerde al sınoodon cakşı ötsö özdörünö dos kılıp almakçı.

Kaçıp ketpesin dep kuu karışkırdın moynuna kargı tagıp bekem baylap salışat. Kündör ötö beret. Karışkırdın kara niettigi baykalbayt. Bardık sınoodon eñ sonun

ötöt. Kiyin boş koygondo da üydön alıs ketpeyt. Dıykan menen attı uşunçalık cakşı körüp kalat. Alarsız künü cok ekenin sezdiret. Oşondo dıykan biriñ atım bolsoñ, ekinçiñ itim bolgun deyt. Buga karışkır da ayabay kubanat. At bolso, süyüngönünön tayrañdap biylep ciberet.

Cürö-cürö karışkır ulugandı unutup, ürgöndü üyrönüp alat. Bul bolso eesine kılgan urmattoosu ele. Körsö itterdin tüpkü ata-tegi oşol karışkırdan baştalat turbaybı.

16. El Kayda Köçöt

Kim bilsin, mından ayabay köp cıldar murun keñ örööndü mekendegen bir el boluptur. Alardın işengeni Döötü degen usta eken. Anın ustalıgın süröttöp aytuuga söz cetpeyt. Anan da ötö ak köñül, booruker bolgonduktan, emgektegen baladan tartıp, ömgöktögön karıyaga çeyin, ustanı urmattap sıylaşçu eken.

Kündördün birinde Döötünün eline duşman kol salat. Bul kalktın başına tüşkön katuu müşkül bolot. Alar uşunçalık köp bolgonduktan ustanın eli coogo köpkö turuştuk bere albastıgına közü cetet. Argası tüköngön Döötü uluu-kiçüügö akıl salat. Birok mından da eç arga bolboyt. Beykut catkan eldin başına tüşkön müşküldön emi kim kutkarat? Ömüründö Döötü birinçi colu başın cerge salat. Duşman degen duşman da. Alsızdardı ayaylı degen türlörü körünböyt. Teskerisinçe şattanıp kubanışat, şıldıñdap külüşöt. Köptügünö salışat.

Başın cerge salıp muñayıp olturgan Döötünün közü kıbıragan el kayda köçötkö tüşöt. Bul dagı özü sıyaktuu alsıragan beçara ekendigin cürögü sezip, kiçinekey makuluktu cerden alıp, alakanına salat. Körsö beçaranın kanatı kayrılıp kalıptır. Çeber Döötü anı köz irmemde cöndöp koet. Al kayda köçöt bir azdan soñ kanat küülöp, özün sınap köröt. Al oşo boydon uçup kete berbesten Döötünün oñ iynine konot. Buga usta ayabay kubanat. Kubanganınan öz başına tüşkön müşküldü da unutup koet.

Döötü ukkan kulagına işenbeyt. El kayda köçöt cönököy koñuz emes eken. Adamça süylöp bezildeyt. Akırında mınday dep ötünöt: “Sen meni sorgok tarançıdan kutkarıp kaldıñ. Caraluu kanat menen alıs uzay albayt elem da. Çeksiz ıraazımın bul adamgerçiligiñe. Mından arı, makul deseñ, dosum deyin seni. Seni sıylagan soñ, eliñdi da sıylayın. Dosum caşırbagın! Kabagıñ bürköö. Başıña müşkül tüştübü? Aytkın, kolumdan kelişinçe cardamdaşayın.”

Döötü usta ukkanına işenbey, bir az daldıray tüşöt. Akırı esin cıyıp, başına tüşkön müşküldü dosuna bayan etet. El kayda köçöt oşondo momunday keñeşin beret: “Men kiçinekey bolgon menen kanatımdın arkasınan sen körbögön köp cerlerdi kördüm. Alarga baruuçu can bilbegen coldordu da bilem. Obolu kaarduu duşmandı azgırayın.

Bul kolumdan kelet. Coonu azgırıp cönöörüm menen siler meni kütpöy çıgışka şaşılgıla. Menden kam sanabagıla. Kanatım emi soo. Tez ele artıñardan cetip, andan arkı coldu özüm baştaym. Birok, bul oñoy-oltoñ iş emes. Sak bolgula. Alardın da amalı küç. Oşonduktan bu duşmanıñ dalay cerdi, neçen eldi kuruttu da." Eki dos körüşkönçö dep koştoşot. Birine biri ak col kaalayt.

El kayda köçöt öz dostorunun cardamı menen duşmandı batıştı karay azgırat. Ketti ele ketti deşip aygay salışat. Bardıgı akılman koñuz oylogondoy bolup, Döötünün elin kurçagan kalıñ coo koñuzdardın soñunan tüşüşöt. Uşundan paydalanıp Döötünün eli aman-esen çıgıştı karay at tizginin çoyuşat.

Beypil eldin mazasın algan, ırayımsız coonun sazayın, koñuzdar kup gana beret. Alardı birinen biri adaştırıp, çildey taratat. Cüdötüp musapır keypin kiydiret. Duşman esin cıygıça, koñuzdar ubada boyunça çıgıştı karay şaşışat.

Ak köñül Döötü usta, koñuz dosunun akılına, erdigine çeksiz ıraazı bolot. Anın dostoruna da miñ mertebe alkışın aytat. Bul iygilikke cetkirgen çın dostuktun mömösü ekenin sezgen Döötünün eli ogo beter ıntımaktuu boluuga ant berişet. Baldarı çükö, kızdarı kuurçak talaşıp çırdaşpay turgan boluşat. "Intımak bar cerde ırıs bar." - degen makal oşondo aytılgan eken.

Koñuz oozunan çıkkan ubadasın tak atkarıp, Ala-Toonun koynunan Döötü ustanın momun eline ata konuş taap beret. Mınday suluu cerdi, köykölgön köldü, tögülgön türdüü cemişterdi ustanın eli tübölükkö mekendep kalat.

Döötü usta şakirtterin çogultup keñeş kurat. Oşondo Döötünün eñ kence şakirti mınday deptir: "Mından arı bu dostorubuzdu el kayda köçöt dep aytalı. Sebebi, başıbız mañ bolup turganda, coldu bizge uşular körgözüşpödübü. Cana da salt boyunça üstülörünö koozdop çapan cabalı. Al bulardı cayında ısıktan, kışında suuktan cana tarançıday duşmandarınan saktaganday boluşsun. Kiyimdi Döötü akem özü koozdosun. Körgöndün köz coosun algıday bolsun. Mına oşondo gana biz bulardın cakşılıgına tatıktuu coop bergen bolobuz."

Döötü usta kence şakirtinin oyun can dili menen koldoorun aytkanda, kalgan şakirtteri da tuura dep makulduktarın bildirişet. Oşo tünü ak köñül el kayda köçöttün sıykırduu çapanının adepki ülgüsü caralgan eken. Anı Döötü usta baştagan çeberler casagandıktan, oydoguday boluptur. El kayda köçöttör çeberlerdin kızmatına ayabay ıraazı bolot.

Uşul azır da el kayda köçöttör Döötü usta menen öz babalarının bir kezderde dos boluşkandıktarın sıymıktanuu menen eskerişet imiş…

17. Coru Tuuraluu Ulamış

İlgeri bir zamandarda coru bardık kıraan kuştardın eñ alduusu cana algırı eken. Aga başka kıraan attuulardın biri da teñtaylaşa albaptır. Cadagalsa bürküt da anın közün caldırap karap turuuçu.

Corunun eñ cakşı körgön tamaşası, başka kıraan kuştar karmap kelgen ilbeesinderdin etine çoñ toyup alıp, kayradan alardın özün can körbögön korduktu körgözüp, kana kıraan söröylör meni menen küç sınaşkıla dep, şakaba çegüü ele. Birden birden çakırıp alıp, mışık çıçkandı kanday oynotso, koluna tiygendi dal oşondoy oynotup, çala can kılıp koe berüüçü. Zulumdun kanduu çeñgelinen capa tartpagan caş-karı kıraandardın arasında biri da cok ele. Ükügö okşogon korkoktoru, kündüz corunun közünö körüngöndön korkup, tünküsün añ uulap can bagıp kalıptır. Öz coruguna özü maaşıp bolgon coru mintip ırdaçu eken:

Men corumun, corumun,
Kıraandardın zorumun.
Büt aalamga taradı,
Türkün tüyşük corugum.

Koruldagan ünü menen ırdap bolup, akırında öz sanın özü çaap katkırıp külüp kaluuçu. Kün ötkön sayın corunun corugu çeginen çıga berdi. Bul bardık kıraan kuştardın çeksiz kıcırın keltirip, aga bir çara körüp, esine keltireli degen nietti payda kıldı. Munu dardañbay sezgen cok.

Kündördün birinde Uluu Toonun köz melcigen askasının arasında kuştardın çoñ cıyını bolup, corunun coruk-cosunun taldaşıptır. Oşol cıyında baamçıl babırgan mintken eken: “Ey coruga kordolgon beçaralar! Menin sözümdü tıñşagıla. Egerde kimde kim zöökürdün zapkısının kutulgusu kelse, aligi celmoguzdun (corunun) maasısın kurutuuga kömöktöşsün. Anın soolbos küçü dal oşol sıykırduu maasıda. Esiñerde bolsun, kolgo tüşkön maası uşu bügünkü cıyındagı kıraandardın kimisine tuura kelse, dal oşogo ıygarılat. Kana buga kimiñer caraysıñar?”

Köp tükürsö köl degen emespi, anın sıñarınday akıl da tabıldı. Kıraandar bir oozdon, bul cooptuu işke kırgıy gana caraarın koldop çıgıştı. Er cürök kırgıy, eçen colu zordun zombusun körgön emespi. Eç oylonboston tobokelge salıp, uluu işke attandı. Zöökürdün tırmagına ilinse, köz irmemde bir üzüm etke aylanıp, anın mookumun kandıraarın da sonun bilet. Bul anı çoçutpadı. Ubada uşunday, kırgıy cıyın ötkön cerge kayrılıp kelmeyinçe, çoñ-kiçine kıraandar orundarınan cılışpayt.

Coru bolso eç nerseden kaparsız kıraandardın cıyganınan toygonunça cep alıp, suu boylop serüündöp cürgön. Adatında mınday uçurda al cılañaylak baskandı cakşı körüüçü. Birok ötö sak ele. Sıykırduu maasısınan köp uzap ketüüçü emes. Bul biröö-carımdan şek sanagandık da.

Kırgıy bolso kapkaçan uçup ketken. Birok, kıyabın keltire albay maasını alıstan bagıp turgan. Anın çıypıyın çıgargan tüştün oop baratışı. Adatta coru bul maalda ceekten toogo kaytuuçu. Kırgıy emi emne kılsam dep turganda, başına cakşı bir oy kılt etti, bul tügöt bardık ilbeesinderden ayrıkça bödönönün etin cakşı köröt. Emnesi bolso da anı tabış kerek! Şamdagay kırgıy izdegeninin bir pasta taap, coruga mintip ün kattı: “Coke ırayım etip, sizge dep alıp kelgen bödönölörümdün etin cep berseñiz, ukmuştuday semiz eken.”

Oşondo coru mintip kors etti: “Bol tezireek! Tüş da bolup kaldı.” Kırgıy bolso, özgöçö ıpıldap: “Kup taksır, baarı siz oylogondoy bolot. Nasibiñizdi siz cegiçe, men kiyimderiñizdi dayarlay salayın. Çañ-çuñun sürtöyün, kaalasañız kiyindirip da koyom.” Bul ötünüç kankorgo caga tüştü belem, makul boldu. Kırgıy içinen kımıldap, az ele cerden biylep cibere cazdadı.

Kaçan gana aç köz coru comoktoguday semiz bödönölördü ırahattana cep kirgende, kıkeñ közdögön maksatına cetti. Beçara ömüründö mınçalık aptıgıp şaşpasa kerek, köz irmemde kök tiregen askaga cetip da keldi. Oşondogu kıraandardın kubanganın aytpa!

Kıraandar sıykırduu maasını kalıstık menen bir sıyradan buttarına çenep çıgıştı. Birok, çenegenderdin birinin butuna çak kelbedi. Akırında bürkütkö kezek cetip,

maasının ayak-bıyagan karap körüp butuna kiyse, timele kuyup koygondoy keldi. Ubada boyunça oşol cerdegi kıraandar maasının cañı eesine bataların berişip, colgo çıgıştı.

Zulumdan kutulduk dep, şatıra şatman kelatkan bürküt baştagan kıraandardın aldınan coru çıgıp, obolu kadimkisindey opuzalap kirdi alardı. Birok alar korkuunun orduna anı şıldıñdap katkırıp külüşüt.

Iza bolgon coru ölöyün dese can tattuu, kireyin dese cer katuu. Ayla kança, emi al alsızdın alsızı, baykuştun baykuşu. Esirtken sıykırduu maası butta cok. Caşın tögüp, oşondo al mintip ıylaptır:

Men corumun, corumun,
Miñ-san kuştun zorumun.
Sıykırım cok butumda,
Bardık kuştun korumun.
Aç közdüktün ayınan,
Akılıman tayıgam.
Arman, arman, armanay!
Andan kaçan ayıgam?

Babırgan başın çaykap turup, oşondo coop bergen deyt mintip:

Kalıstıgıñ cogunan,
Kara saldıñ başıña.
Emi kagılsañ da colobos,
Kurbu-kurdaş canıña.
Özüñ dagı okşoorsuñ,
Akır cürüp zatıña.
Tarptı kuday buyursun,
İçe turgan aşıña.

Kara küçkö salganıñ,

Kayran başıñ aldadıñ.
Kalıs aytkan pikirdi,
Kaakı orduna albadıñ.
Öz künööñ moynuñda,
Ömür boyu zarlagın.
Tagdır özü körgözöör,
Arkasınan kalganın!

Oşol kündön baştap, corunun cek körgöndörü bürküt, kırgıy cana babırgan eken. Egerde kolunan kelse, alardın tukumun kapkaçan tıypıl kılmakçı.

18. Torgoy Menen Dıykan

İlgeri bir dıykan boluptur. Al kezde adamdar tañında gana işteçü eken. Munun sebebi bar ele. Egerde kimde kim kün çıkkanda talaaga çıksa, anı kündün aptabı kuykalap salçu. Baykuş dıykan künügö ele uktap kalat. Erteñ sözsüz turam deyt. Birok baarı bir uktap kalat. Buga ayabay kaygırat. Sebebi, terezeden egin talaası körünüp turuuçu. Al cerdegi abal uşunçalık oor ele. Cemiş baktarı sugarılbay kuurap turat. Caşılçalardın arasın çöp baskan. Buuday, arpa küyüp baratat. Ene kıluu kerek? Tün boyu köz irmebey oturup da kördü. Baarı bir tañında uktap kalat.

Dıykan baykuştun kursagı açıp, üyünön nan izdeyt. Nan salgan ükögünün tübünön nandın bir uuç kükümün tabat. Tapkanın suuga çılap ceyin dese, bir uurtam ele suu kalıptır. Açkadan ölüp kalambı dep ayabay korkot. Korkkonuna çıdabay ıylayt.

Bir ookumda terezeni biröö kakkılayt. Karay salsa, boz torgoy eken. Terezeni tumşugu menen takıldatıptır. Al adamça süylöp mınday deyt: “Dıykan ake menin kardım aç. Üyüñö kirgizçi meni.” Baykuştun kebetesi uşunday, körgöndün booru ooruyt. Dıykan anı ayaganınan, özünün kardı aç ekenin unutup salat. Çurkap barıp terezeni açat. Boz torgoy cörgölöp üygö kiret. Ak köñül dıykan konoguna akırkı küküm nanına çeyin beret. Torgoy nandı apıldatıp ceyt. Dıykan suunu da torgoygo beret.

Torgoy adamdın cakşı mamilesine çeksiz ıraazı bolot. Aga miñ mertebe alkış aytat. Dıykan oşo keçte öz armanın torgoygo tökpöy-çaçpay aytıp beret. Torgoydun adamga booru ooruyt. Anan canagı küküm nandın baarın calgız cep koygonuna ökünöt. Dıykandan keçirim surayt. Ekööndö dostuk sezim payda bolot. Şilekey alışıp dostoşuşat.

Torgoy dosuna mınday dep keñeş beret: “Men erte turam. Biz torgoydun baarı uşundaybız. Künügö seni oygotup turayın. Sen köp kapalanba. Bardıgı cayında bolot.”

Oşol kündön baştap torgoy mintip ırdaçu boluptur:

“Kök asmanı agartıp,
Tañ kılayıp kelatat.
Turgun dıykan, turagoy,
Dosuñ turgun dep catat.

Mañdayıñdan sılasın,
Tañdan akkan boz salkın.
Ukkun dosum, ugagoy,
Dosuñ mukam küü çalsın.”

19. Döötü Menen İtelgi

Bir zamandarda Döötü degen caşaptır. Anın atagı taş carıp kulak ugup köz körgön eldin baarına taralıptır. Biri anı çeber dese, başkası akılman deşe turgan. Çınında Döötü maktagandardı caktıra berüüçü emes. “Maktançaaktık naadandıktın belgisi.” - dep şakirtterine köp aytuuçu.

Döötünün bir cakşı kasieti bar ele. Al ulam cañını caratuu. Küngö kün okşobogondoy, anın buyumdarı da cañılanıp turuuçu. Özünün şakirtterine mintip koyuçu eken: “Ey baldar! Cetişkenge celpinseñer cel öpkö deer silerdi. İygilikke cetebiz deseñer, kur derdeñdep maktançaak bolbogula. İzdene bilgile.”

Ustanı öz atalarınan artık sıylaşkan şakirtter, anın aytkan akıl-nasaattarın, ar dayım kunt koyup uguşçu. Şakirti cakşı bolso, ustat ar dayım sıymıktanat emespi. Döötü da kiçinekey şakirtterinin kubanıçın, ar dayım teñ bölüşçü.

Oşol kezde Döötünü bir gana adam caktıruuçu emes eken. Al Balban attuu, közü oynoktop turgan, taştı taruu kılgan cigit boluçu. Cigittin oyu boyunça, cumuray curt küçtüünü gana maktoogo tiyiş ele. Mına oşonduktan al Döötünü meldeşke çakırat. Döötü bolso, eç kanday kızuulanbastan, eñ cakşı bolot dep, makuldugun bildiret.

Meldeşken eki azamatka kara kıldı kak cargan kalıstar üç sınoo koyuştu. Birinçi sınoo - cer aydap, dıykançılıgın körgözüşsün, ekinçi sınoo – un tartıp, berekelüülügün körgözüşsün, üçünçü sınoonu azamattardın ceñilgeni oylop tapsın. Egerde birinçi eki sınoodon teñ çıgışsa, anda üçünçü sınoonun şartın da kalıstar tobu oylop tabışsın degen çeçimge kelişet. Salt boyunça, sınaluuçu azamattarga çogulgan el batasın beret. Oşo münöttön baştap meldeş küçünö kiret.

Mezgil caz bolgonduktan, uçurdu utturbayın dep Balban küpüldötö cerdi küröktöp kirdi. Anan ürönün seep, malasın tarttı. Añgıça küz da keldi. Balban bışkan eginderin orok menen orup, çiyne süyröp, kırmanga cöö taşıdı. Andan soñ soyul menen tokmoktop kızıl cınadı. Canın cep cargılçak tartıp un çogulttu. Eptep tartkan ununan kömöç bışırdı. Baarı dayar bolgon soñ, kalıstarga koşup Döötünü Balban üyünö

meymanga çakırdı. Kalıstar Balban cigittin emgegine ıraazı boluştu. Maktoogo başı aylana tüşkön beçara, Döötünü karap mıyıgınan külüp koydu. Bul anın şorduum emi kantesiñ degen kelekesi ele.

Bir cumadan kiyin kalıstar Döötünükünö kelişet. Alar menen koşulup Balban da kelet. Döötünün çarbasın körüşköndö, konoktordun közdörü çanagınan çıgıp kete cazdayt. Kalıstardın oozu açılıp, maktoogo söz tappay kalışat. Mındagı ahval Balbandıkınan takır başka. Egin degen kap emes, kampalarga cık tolgon. Un-talkan mol. Kıpkızıl bolup bışkan nandar. Körgöndün köñülün kubantat. Döötü bolso baştagısınday ele cöpcönököy. Kekireygen türü körünböyt. Döötünün iygiligi bir gana Balbanga cakpadı.

Köptün közü körögöç emespi. Anın sıñarınday Döötünü kalk bekerinen kadırlap, usta deşpeptir. Meldeşti azamatıñ küçü menen emes, akılı menen utuptur. Cerdi orulgan egindi çiyne menen cöö süyröböy, atka süyrötüptür. Soyuldu molo taş menen, cargılçaktı tegirmen menen almaştırıptır. Kömöç bışırbastan, dandırga nan caaptır. Bir söz menen aytkanda, Döötünün dastorkonunun berekesinin sırı anın çeberligine, oylop tapkıçtıgına tıgız baylanışkan turbaybı.

Balban cer aydap dan bagıştan, un tartıp nan cabıştan Döötügö karaandabay kalganın sezet da, üçünçü meldeşten anı utuşum kerek dep, özünö özü ant beret. Köpkö oylonup, başın ayabay katırat. Izaga aldırgan Balban akırı mınday çeçimge kelet: “Bir muştap döögürsügön nemenin tegirmeninin taşın bölüp taştayın. Er bolso, anık çeberdigin körgözüp körsün. Tegirmenin kayradan cürgüzö albasa, anda möröy sözsüz meniki boluuga tiyiş.” Oylop tapkanına cigit ayabay kubanat. A tünü tañ appak atkıça köz irmebey çıgat.

Ertesi Balban, meldeştin şartına ılayık, özünün oyun kalıstarga bildiret. Kalıstar bolso Döötügö oor sınoonu eskertişet. Çeber bolso, Balbandın şartına kabagım-kaşım debey makuldugun bildiret. Oşondo küçünö sıyıngan cigit, menmensiy basıp kelip, çark aylanıp cürüp catkan tegirmendin taşın bölö muştap taştagan eken. Döötü bolso, köz cumguça aligi bölüngön taştı biriktirip, kadimkidey iştetip koyot. Oşo cerden kalıstar baştagan kalayık kalk Balbandın küçün emes, Döötünün önörün maktaşkan

deyt. Bolgon okuyanı közü menen körüp, kulagı menen ugup turgan Balban özünün essizdigine naarazı bolup, adamdardan birotolo kol üzüp itelgi keypin kiyip ketken imiş. İtelginin közdörünün tegeregi oşol künü köp ıylagandıktan çaar bolup kalgan deşet ulamışta.

20. Tilegi Kabıl Bolgon Karışkır

Kaçandır bir zamandarda Karışkır boluptur. Colu bolboy cortup cürüp közü bozorot. Cokko suu da cok degendey, cadagalsa şorduuga çıçkanda colukpayt. Mına saga, açtan ölöt degen uşubu dep kaşabañ ayabay çoçulayt. Emnesi bolso da bir az esimdi cıyıp alayın degen niet menen soluy-soluy capalak arçanın tübünö kıyşayat.

Aç kursak uktatçu bele, uktay albayt. Argası ketkeninen, özün özü alaksıtış üçün, kıyaldanuunu çeçet: “Uşul abalımda oñoy-oltoñ toyo koyboym. Koy-kozu azdık kılat. Eçkinin eti cumuruma cuk bolboyt. Uy balasına bolso alım cetpeyt. Cılkı külük emespi, kuugan menen cetkirbeyt. Egerde, çındap ele kuday bar bolso, aldıma eki kulagın şalpaytkan eşek dayar bolso. Al uşunçalık semizdiginen arañ ele çaypalıp bassa. Oh! Kazısınan şimisem küçümö küç koşulbayt bele.” - dep oozun cıygıça, kaydan-caydan kelgeni dayınsız, bir semiz eşek kaşabañdın aldına ürgülöp turup kalıptır.

Oñoy olconu körgöndö, karışkırdın eki közü kudum ele çıçaladay kızarıp ketti. Öz taalayına özü maaşırkap, eşektin aldın toroy arçanın tübünön çıga keldi. Eki közünön ot canat. Korkkongo koş körünöt degen emespi, tügöngürdün karaanı momun baykuşka tiri ukmuş bolup köründü. Bir ookumdan soñ kaşabañ mintip kors etti: “Kana eşegim, sen menin nasibime caralıpsın, özüñ izdep keldiñ. Seni cebesem men üçün kesir bolot. Kana emese özüñ aytkın, kanday kılıp ceyin?”

Kançalık korkok bolso da, eşek bir top akılduu cana kuu bolo turgan. Sır bilgizbey: “Kaçsañ dagı bir ölüm, kuusañ dagı bir ölüm. Senden eç kayda kaçıp kutula albaym. Akırı senin cemiñ boloorumdu muruntan ele apam eskertken boluçu. Birok dal bügün ekeni oyuma kirip çıkkan emes. Tagdır eken özüm izdep kelip aldında turam, mintip.”

Kaşake kaalasañ, bir sırımdı aytayın dep eşek cerdi karaganda, zöökür kors-kors külüp meyliñ degen coobun ayttı. Sebebi al özünün ayköldügün körgözgüsü kelgen ele. Munu akılduu eşek daroo sezip, içinen kımıldap ketti. Birok cırtkıçka sır aldırbadı.

Emese sırım bul – kök calım. Uşu meni cegende kaşabam ırahattanıp cese dedim ele, bolboy kaldı. Türüñö karasam, ayabay şaşıp turgandaysıñ. Egerde esiñ bolso, tilimdi alıp, közüñdü cuma maga minseñ eñ cakşı bolmok. Munun sebebin bilgiñ kelse, birinçiden köñülüñ açılıp, etimden mol cemeksiñ. Cegen ookatıñ özüñö sonun kubat bermek. Ekinçiden seni arkama mingizip alıp bir az corgolosom, aram terim çıkmak. Etim caş kozunukunday bolup kalmak. Sen munu tüşünböysüñ… Uşul bolgon ötünüçüm kaşake deyt eşek.

Eşekti çını menen ele añkoo dep bilgen karışkır, aga şap minip közün cuma mintip buyruk berdi: “Kana cakşılap corgolo eşegim! Senin aytkanıñday aram teriñden arıltıp cep soobuña kalayın.”

Karışkırdın kubanganınan ırı da çıktı:
Eşekbaydın corgosu,
Kaşabañdın olcosu.
Kazısına toyomun,
Kündö uşunday bolsoçu.

Eşek uşunu gana kütkön. Canın canga urup, çarçadım debesten corgoloy beret. Karışkırga bul ayabay cagat, ogo beter şaştıra teminet.

Az öttübü, köp öttübü kim bilsin. Bir kezde eşek tık toktoyt. Karışkır kütkön ubaktım kelip cetken eken dep, cumulgan közün aça eşektin üstünön cerge ırgıp tüşöt. Eşek bılk etpey turgan ordunda tura beret.

Közüñ camandıktı körbösün. Karışkır korkkonunan közün kayradan cumup ciberet. Bolgonu buta atım cerde tüz ele anı karay mergençi çaap kele catat. Kolunda algır bürküt, eerçitkeni eki taygan. Mergençinin kıykırıgınan cer düñgüröyt. Karışkır korkkonunan az ele cerden can berbey kaldı.

Oşondogu karışkırdın kaçkanın bayandoogo söz cetpeyt. Can dalbastap kaça beret, kaça beret. Akırı aldan tayıp, emne bolso oşo bolsun dep közün cuma car ıldıy

kulayt. Köz irmemdik ubakıt korkkon nemege cılday bolup sezilet. Kokusunan ölböy kalganına bir çeti kubansa, bir çeti ayabay ökünöt.

Kaşabañ ilkip baratıp mınday oygo kelet: “Eşek esi cok emes, özüm anık makoo ekemin. Maga okşogon añkoogo soop cok. Uşul azır baykatpay biröö kuyrugumdan bek karmap ölöörçö sabasa sonun boloor ele. Bolboso, mendey da makoo bolobu çaka baş eşekke aldangan.” - deyt. Oşol uçurda cakın arada otun alıp cürgön boz ulan, karışkırdın arañ ele ilkip baratkanın baykat da, cırtkıçka akırın cetip, anı ölöörçö sabayt. Akırı karışkır kuyrugun culdurup zorgo kutulat.

Oşol kündön baştap mitaam cırtkıç ekinçi tilek tilegis bolgon eken.

21. Kurkuldaylar Adam Boluunu Eñseyt

İlgeri, ilgeri bir zamanda Kurkulday degen momun caş kelin boluptur. Anın kiçinekey kızı bar eken. Al eköönün özdörünün kireer üyü cok bolgonduktan, tuugandarının üyündö caşaşıptır.

Kurkuldaydın köñülün cubatkan mederi - kızı ele. Kız kiçinekeyligine karabay, apasının sözün, çoñ kişidey toktooluk menen uguuçu. Köñülü çögüp turganın baykasa, ırdap berüüçü.

Bir künü kiçinekey kız apasının ıylap olturganın baykap kalat. Körsö Kurkuldaydı tuugandarı üydü boşotkula, uulumdu kirgizem degen turbaybı.

Tün boyu ene-bala ıylap olturup, tañga maal uktap kalışat. Kiçinekey kızdın tüşünö bir appak sakalduu çal kirip mınday deyt: “Silerge ayabay kıyın boldu. Munun birden bir sebebi adamdardın içinin alalıgında, baldarın uul, kız dep bölgöndügündö. Bul caman iş. Emi men silerge bir cakşılık kılayın. Kızım, sen apañ eköóñör bügündön baştap çımçık bolosuñar. Silerdin bir gana duşmanıñar cılan, andan sak bolgula. Menin saga bereer belegim, mobul sıykırduu iyik. Uşunun cardamı menen tatınakay üy kurup alasıñar. Kaçan gana büt cer cüzündögü adamdar aramdıktan arılganda, kız dep öz balasın cerigenin taştaganda, siler kayradan adam bolosuñar.”

Kız közün açsa çın ele apası eköö teñ çımçık bolup kalıptır. Ortolorunda iyik catat. Oşo cerden uçup cönöşöt. Köp cerdi kıdırıp cürüp, çoñ suunun boyuna toktoşot. Şarkırap akkan suu, anın boyuna öskön türdüü çöptör, kayıñ-taldar, çıçırkanaktar üysüz beçaralarga bir acayıp körünöt.

Köpkö oylonup turup Kurkuldaydın kızı apasına mınday deyt: “Egerde sizge caksa, uşu cerge üy kuralı. Kurganda da üydü tetigi çıçırkanaktın uçuna kuralı. Al suuga tier-tiybes bolup tursun. Anan da üyübüzdün eki eşigi boluuga tiyiş.”

Kızının oyuna köp tüşünö berbegen Kurkulday, sebebin surayt. Körsö anın sırı mında tura. Birinçiden çıçırkanak suuga ötö cakın öskön. Bul tazalıktın, den sooluktun

belgisi. Ekinçiden - çıçırkanaktın tikeninen cılan ötö albayt. Kokustan ötüp ketse, üydün eki eşigi bar. Bul ene-balanı ar kanday korkunuçtan saktaarın apa Kurkulday daroo tüşünöt.

“Akıl caştan” degen uşul dep, kızının akılına apası katuu süyünöt. Akılduu kız buga maktanbayt, kayra uyalıp cer karayt.

Cıl ötkön sayın ene-balanın önörü arta beret. Uyanı calañ gana appak cündön tokuşat. Alardın uşunçalık çeberdigi, türkün kuştardı tañdandırat. Özü cöp-cönököy körüngönü menen kışında cıluu, cayında salkın. Camgırda suu ötpöyt.

Uşul azır da Kurkuldaydın tukumdarı suu boyloy caşaşat. Bir eköönün başı koşulgan cerde, adamdardın coruktarın kep kılışat eken. Sebebi, Kurkuldaylar tezireek ele kayradan adam boluunu eñseşet turbaybı.

Alardın tagdırı adamga tıgız baylanışkan. Kaçan gana adam öz kemçiliginen tazarganda, kurkuldaylar tilegine cetmekçi.

22. Kapazdagı Bulbul

Bayırkı ötkön zamanda bir han boluptur. Anın Erkayım degen kızı bar eken. Al emne dese han bardıgın atkarçu. Al gana emes köñülünö cakpagan baldardı suuga saldırıp sabatçu.

Bul kabar Aylaker degen balaga da cetet. Aylaker kiçineligine karabay ötö çıyrak cana akılduu boluçu. Bir künü erke kız üyünö anı alıp keldiret. Mından estüü bala korkpoyt. Kayra teskerisinçe süyünöt. Barganına üç kün bolgondo Aylakerdi Erkayım aldına çakırtıp, sındap köröt. Balanın bergen coobuna kız ıraazı bolup kalat. Mına oşonduktan anı urdurbayt. Bul cakşılıktın belgisi ekenin sezgen bala ogo beter çıyralat.

Bir künü Erkayım Aylaker menen çoguu bak içinde seyildep cürgön. Erke kızdın maksatı, oşol baktın tüpküründögü altın uyanı konoguna körsötmökçü. Al uyada balapan bulbul caşooçu. Kız oşol cakka bagıt alat. Bolcogon cerge cakındagan sayın bulbuldun muñkangan ünü daana ugulat. Anın sayraganı apasın, üyün sagıngan balanın ıyına okşoş ele. Aylakerdin közünön caş özünön özü aga baştayt. Munu baykagan Erkayım Aylakerdin ıyının sebebin surayt. Birok al ooz açpayt. Kız ogo beter açuulanıp, balanın sırın korkutup da bolso bilgisi kelet. Oşondo Aylaker öz şartın aytat: “Egerde menin ıylaganımdın sebebin bilgiñ kelse, bizdin üygö baralık. Al cerden men saga baarın aytıp berem.” - deyt.

Erke kız arı oylonot, beri oylonot. Kızıkkanınan makul bolot. Oşol ele künü han Erkayımdı Aylakerdin üyünö cetkirtet. Balanın enesi konogun ayabay sıylayt.

Bir kün ötöt, eki kün ötöt. Aylaker sırın açpayt. Oşentip bir cuma ötöt. Segizinçi kün degende Aylaker Erkayım catkan bölmögö kirse, al ıylap olturuptur. Emne boldu dep surasa, men baarın tüşündüm deptir. Akılduu balaga uşu gana kerek boluçu.

Erkayım oşol kündön baştap sagınuu degen emne ekenin tuura baamdaptır. Körsö bulbul baykuş apasın, üyün sagınıp ıylagan turbaybı.

23. Töö Menen Kumurska

Bir kezde töö menen kumurska birinin tilin biri cakşı bilişçü eken. Kök calbırakka çoñ toyup algan töö kumurskanı şaldıñdaptır: “Ey şorduu! Emnege mınça cantalaşasıñ? Aylanandı karaçı, baarı çaçılıp catpaybı. Kaalaganıñça ce, iç, anan ukta. Uşunu da bilbeysiñ, meeñ cok turbaybı.”

Kumurska anın akılsızdıgın sezip, şorduunu ayayt da köp keñeşterdi aytat. Birok töö keñeşti ukkusu da kelbeyt. Oyunça taytaktap kuunap cürö beret. Bekerdikten ayabay semiret. Semizinen közünö eç nerse körünböyt.

Emgekke köñgön kumurska caydı. Caylay üyün tazalayt, buzulgan cerin oñdoyt. Kampaların türdüü danga tolturup alıp, kıştın kelişin kütöt.

Tört mezgil almaşıp kış da kelet. Cerdin betin appak kar, kök muz kaptayt. Kumurska bolso, cıluu üyünö nebak kirip ketken. Töö azırınça kañgıp cürüp kalgan. Argası ketgenden oozun saydırıp tikenek cedi, karagandın başın kacıladı, cantak körsö catagalıp ottodu. Kar kalıñdaganda alar da tabılbadı. Cedep şayı oogondo kumurskadan akıl suradı: “Aylanayın kumurska! Bir arga tap. Böödö ölüp kalat okşoym.” Burkurap ıylaganday bolso, közünün caşı möndürlöp tögülöt.

Kumurska akılsız töögö oşondo mınday degen keñeşin beriptir: “Sen bu kebeteñ menen özüñçö can saktay albaysıñ. Büröönün akılın ugup, aydaganına könsöñ, canıñ kalat.”

Töö bir az candana tüşüp, kumurskadan dagı ötünöt. Oyuñdun ayagına çık akılmanım, aytkanıñday boloyun dep calınıp calbarat.

“Emi tööm, deptir kumurska, seni bir batırsa adam gana batırat. Başka ayban attuudan saga karalaşaarı cok. Alardın da köbü sen sıyaktuu.”

Tayralañdap çurkagan boydon töö adamga kelet. Adam bolso, eç kaparsız cıtı burkuragan çöptörün ireettep cıyıp catkan bolot. Çögölöp turup, kelgen sebebin töö

aga tüşündüröt. Kim, kanday şart menen cibergendigin da aytat. Kumurskanı adam baştatan ele cakşı körüüçü eken. Körsö adamga da köp paydasın tiygiziptir.

Adam köpkö oylonup turup mınday dep kese süylöyt: “Mende bardıgı bar. Seni saktap kaluu kolumdan kelet. Bir gana şart - cakşılap işteşiñ kerek.” Ukkan kulagına özü işenbey töö deldeye tüşöt. Bir ookumda es-akılın cıyıp, men makulmun dep başın iyet. İyilgen başka adam nokto katat.

Oşol kündön baştap töö adamdın akılı menen caşap kalıptır. Bir gana caman ceri kayrılıp barıp kumurskaga rahmatın aytpaptır.

“Akılsız töödön, akılduu kumurska cakşı” - degen makal da oşondon beri kelatıptır.

24. Calgınçı Ayuu

Bir kezderde bardık aybanattardın bardıgı bir tuugan eken. Alardı bir gana apa tarbiyalooçu. Kün sayın baldarına calkoo bolbogula, uuru kılbagıla dep akıl aytuuçu. Anda baldarı: “Apake bardıgı siz kaalaganday bolot” - dep taptak coop berişçü. Bir gana çoñ kursak Mamalak, cer tiktep, özünçö küñküldöp koyuçu. Buga apası cana bir tuugandarı köp ança maani berüşçü emes.

Kündör ötö beret, ötö beret. Bir tuugandar kün sanap çoñoyot. Buga alardın apası ayabay kubanat. Bardık tapkanın alardın oozuna karmayt. Mından da tezireek çoñoyuşça dep tileyt. Tattuu tamaktan kiyin baldarının dañ salıp, kubalaşıp oynogonuna cetine albay kubanat. Bir künü, adattagıday baldarına kantgı sanap bölüştüröt. Mına kızık! Eki balasına kant cetpey kalat. Kant saktaluuçu sandıktı kayta-kayta añtarat. Birok izdegenin tappayt. Anan aylası ketip, özünö tieşelüü kantın kant cetpey kalgan baldarına bölüp beret. Mamalak bolso bilmeksen bolup tultuyat.

Bara-bara bal cogoluuçu boldu. Kim uurdap cüröt?

Apa buşaymandanıp küyüp bışat. Munun çoñ sebebi bar ele. Al kimde-kim tattuunu köp cese, anın tişi oorurun cakşı bilüüçü. Bul tuuralu baldarın çogultup alıp, alda neçe colu aytıp bergen. Birok baldardın biri da tattuunu uurdap cegenin moynuna albadı. Mamalak bolso mından cıyıntık çıgarbadı.

Bir künü, uktabay catkan apa, baldarının biröö bışıldap ıylap catkanın ugup kalat. Körsö al mamalak eken. Tattuunu kim uurdap cürgönün apa daroo tüşündü. Arga kança, emi uurunu dogdurga alıp barbasa bolboyt.

Mamalak bakırıp-ökürüp ıylap atıp bir tuugandarın da oygottu. Añgıça tiş dogdur ükünü eerçitip apası da kelip kaldı. Ükü Mamalaktın tişterin köröörü menen oorunun sebebin tüşündü. Çoñ közdörün balbıldatıp, başın çaykap turup mınday deyt: “Sen tattuunu köp cegen mamalak turbaysıñbı. Anın üstünö kant cegenden kiyin tişteriñdi da cuubayt ekensiñ.”

Esi cok Mamalak künöösün moynuna albayt. Kayradan dogdurga oroylonot. Apası mamalaktın corugunan ayabay uyalat. Baarınan ökünüçtüüsü, anın tişterin darılatpay kaçıp ketişi boldu. Körsö mamalak calañ gana uuru emes, ayabaganday korkok da eken. Bolboso, dogdurdan kim kaçsın? Apasın ayabagan uşunday taş boor balaga dogdur çoñ ata da ötö kapalanıptır.

Mamalak apam dogdurga dagı alparat dep, üyünö oşo boydon kelbey koyuptur. Kiyin kürsüyüp, mamalak ayuu bolot. Baarı bir çoñoyso dele üyröngön caman adatın taştabayt. Munun dagı bir caman ceri, ötö sorgok ele. Közünö körüngöndün baarın ceçü. Meyli et, meyli dan, meyli çöptördün tamırıbı aga baarı bir. Al emi baldın cıtın sezip kalsa, başka tamaktardı karap da koyboyt. Uyalbastan, baykuş aarılardın uyuguna kiret. Uşunçalık aç köz deysiñ, koluna tiygen baldın tamçısın da kaltırbayt. Cedep cuulbay cürgön çirigen tişteri saysöögün. Sızdatıp ooruganda gana ba, ba, bal cebeym, tişterimdi cuuym dep bakırat imiş. Al emi tişteri basılaarı menen, bergen ubadasın unutat. Oşonduktan calgançı da!

Booruker ükü dogdur uşu azır da korkoktu kütüp cürüptür. Sözsüz tişin darılaşım kerek deyt eken.

25. Taz Coru

Bayırkı zamanda coru tatınakay börk kiyip cürüçü eken. Anın tatınakaylıgı uşunça, kuş attuunun baarın tamşandıruuçu. Uşunu sezgen coru, dayım kekireyip cürüüçü. Corunun bul corugu kanattuularga takır cakçu emes. Karıya babırgan akılın aytıp da körgön. Aytılgan akıl eesizdin kulagının sırtınan ketüüçü. Baarıdan kordugu, börkü naçar kuştardı köp kemsintçü.

Bürküt baştagan kalıs kanattuular corunun caman corugun koydurmak boluşat. Bir oozdon zöökürdü cazalaş kerek degen nietke kelişet.

Kantip anı cazaloo kerek? Uşul suroo dalayının başın oorutat. Anısı anday dese, munusu mınday deyt. Köpkö talaşıp-tartışat. Akırı babırgandın akılın uguşat. Baldarım deyt al, ar kim öz peyline, nietine, akılına caraşa cazasın alsın. Kuş attuunun baarın sınaylı, bolboso sınıbız adiletsiz bolup kalışı mümkün deyt. Kalıstar buga bir oozdon makul boluşat.

Anda emese, sıykırduu tamaktan kuştar ooz tiyişsin. Oşondon kiyin gana aytam dep, babırgan közün cülcüytüp koet. Kuştar anı tiktep kalışat. Ar kimisi öz akılınça bolcoyt. Babırgandın bul aytkanı kalıstardı oygo salat.

Tamak degen sözdü ukkanda corunun çıypıyı çıgıp ketet. Al kayda dep közdörün calcıldatat. Babırgan şaşpagın dep, başın çaykayt. Coru ogo beter çebelekteyt. Kalıstar başı eç kaçan calgan aytçu emes. Oşonduktan kanattuulardın baarı anı sıylap, akılduu sözdörün dilderin koyuşup uguşçu.

Bir ookumdan kiyin, babırgan mınday dep car aytat: “Ukkula sözümdü, ukkula sözümdü! Aligi men aytkan sırduu daam tetigi aloolongon ottun içinde. Cetkeniñer alasıñar, cetpegeniñer kuru kalasıñar.” Uşunu gana kütkön coru, otko daldaktap birinçi cetti. Ölöör-tirilerine karabay anı çaça baştadı. Birok eç nerse tappadı.

Doñkoygon coru supsunu suup, babırganga odurañdadı ele, kanattuular kayra anın özün kagıp koyuştu. Köp degen köp da.

Babırgan sınalgan kuştardın çuusun basıp, mınday dep okuyanı cıyıntıktaptır: “Corunun keypin karagılaçı. Al kim ele, kim bolup kaldı. Tatınakay körkünön acıradı. Başındagı börkünön acıradı. Murun bul silerge külsö, siler emi buga külö turgan bolduñar. Munu eç kim cazalabadı, suktugu cazaladı. Köyröñdügü cazaladı.”

Oşondon beri coru soksoyup kanattuulardan bölünüp kalıptır. Anın üstünö börkü küygöndö, töbö cünü büt örttönüp, taz bolup kalgan turbaybı. Balkim oşondon uyalsa kerek?

EK 2: KIRGIZ MASALLARININ (SIRDUU SANDIK) TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI

1. Sihirli Sandık

"Büyüklerin olduğu yerde bereket vardır."

Çok eski zamanlarda yaşlı insanların kıymetini bilmeyen Acıke adlı bir han varmış. Ona göre bakımlı olsalar da altmış yaşını geçenler artık ölmeliymiş. Bu düşünce yalaka taraftarlarına söylendiğinde onlar, sizin dediğiniz doğru deyip boyun eğmenin yanı sıra herhangi bir fikir de beyan etmezlermiş. Pohpohlanan hanın bu düşüncesi daha da güçlenmiş ve o, ertesi gün yarını düşünmeden yaşarmış. Yaşlanacağını aklına getirmezmiş. Hükümdarın fermanı, halk arasında yıldırım gibi yayılmış.

- Halkım mesut yaşarsa bu, benim için övünçtür. O yüzden gereksiz insanları herkes kendi eliyle temizlemeli. Gereksiz insanlar dediğim altmış yaşını geçenler. Eğer kim emrime uymazsa o zaman onun çocuğundan büyüğüne kadar tüm ailesini diri diri yakarım.

Gözü dönmüş hanın emri, halkı çok kederlendirmiş. Fakat onun söylediği iki söz, kimin böyle bir düşüncesi varsa cesaret etsinmiş.

Yıllar geçmiş. Hanın emrinden sonra yaşlı kişilerin sayısı yıldan yıla azalmış. Çoğu, altmışa varmadan sadece kederden ve korkudan ölmüşler. Bu durum Acıke Han'ın korkularını sevince çevirmiş. Kendi kötü fikrince çok ihtiyarlığın kime yararı var, demiş.

Bir gaflet anında düşman kuşatıncaya kadar Acıke, aklındakini yapıvermiş. Hanın kendisi dur demese onu kim dinler? Kendi kendini idare eden mütevazı halkın tek kelime etmeden ağzını kapatan cellatlar, hanın yanında intizam içinde olurmuş.

Huzur anında akıllı çok, akılsız yoktur. Kim olduğunu başına iş gelince anlarsın, diye atalar boşuna söylememiş.

Sıkıntısı giden han, ben iyiyim diyenlere şöyle akıl danışmış:

- Nerede akıllılarım? Hemen altın sözlerinizi saçıp sualime cevap verin. Görüyorsunuz, gamsızlığınızdan faydalanan düşman her yandan kuşattı. Uzun zamandır karşı koyamadığımız artık aşikâr oldu. Ne yapsak?

Aklını başına toplayanların ağzından, doğup büyüdüğümüz yeri bırakıp gitmesek olmazdan başka bir fikir çıkmamış. Han, kendi başına hiçbir şey yapmadığı için danışmanların dediğini onaylamış. O vakit bir divane, bastonuna yaslanıp şöyle hıçkırıklarla ağlamış:

Akıl veren olmadığından
Ekin kaldı, hayvan kaldı.
Yok olacağa benziyoruz,
Düşmandan diri kalanı.

Rızık gerek canlıya,
Bunu bilen kişi var mı?
Issız çöle doğru yöneldik,
Sevgili yerden uzaklaştık.

Halkın sonu ne olur,
Bunu niye anlamadık?
Önümüzde sel durur,
Bulunur mu geçit yeri? demiş.

Divanenin söylediği tamamen doğru çıkmış. Kaçan halkın güçlüleri önde gitmiş, güçsüzleri ise yığılarak geride kalmış. Ayrıca yaya olarak kaçanlara da çok zor olmuş. Izdırap çekenlerle beraber gelen divane, hazin sesini kesmemiş:

Eşinden ayrılan
Dul kadın kaldı geride.
Babasından ayrılan

Yetim kaldı geride.

Damlayan suya hıçkırık olup
Ağlayanlar çoğaldı.
Açlıktan ızdırap çekip
Azap çekenler çoğaldı.

Halkın atası var desem,
Fakir düşmüşüz.
Ayrıca felaket önümüzde,
Ölünce anlarız.

Kendinden başlayarak taraftarlarının fikir üreteceklerine gayet emin olan han, ben akıllıyım diyenlere ümitle şöyle dönmüş:

- Ey akıllılar! Gerçekten çaresiz kaldık. Şimdiki yaşadığımız yeri kendiniz görüyorsunuz. İnsanın yaşamadığı geniş bir çöl imiş. Buradakileri kuraklık kurutmuş görünüyor. Onların yerini şimdi biz aldık. Bir çare bulmazsanız onlardan daha beter oluruz. Varsa vereceğiniz akıl söyleyin, boşuna ölüp gitmeyelim. Bilen, yol göstersin.

Acıke Han'ın akıl danıştıklarından birinin bile ağzından böyle yapsak olur, diye bir nasihat çıkmamış. Han, bu duruma çok hiddetlenmiş. Hiddetlenen han, birçoğunun başını kesmiş. Bu da fayda etmemiş, vaziyet güçleşmiş. Han, şimdi ne yapsam diye çok düşünmüş.

- Çok dediğimiz çok, şimdi bir halka danışayım. Belki halkın arasında güngörmüşü vardır. Han, düşünülen fikri hayata geçirmek için halkın arasına atlıları gönderip mümtaz yiğitleri huzuruna getirtmiş.

O hanın önüne gelenlerin arasında, hiç kimseyle canı gönülden konuşmayan Sagın adlı bir yiğit varmış. Kendi yaşıtları onunla "Büyük Sandık" diyerek şakalaşırmış. Yiğitlerin böyle yapmasının bir sebebi varmış.

Sagın'ın gerçekten de aşırı büyük bir sandığı varmış. Göç ettiğinde ona çok fazla dikkat eder, onu devesine yüklermiş. Üstelik sürgünden korkan büyük ve küçükler, sandığın yanına yaklaşamazlarmış. Görenler, bilenler bu duruma iyice alışmışlar. O yüzden her zaman Sagın ile ilgili öyle böyle diye sözler söylenirmiş. Yiğit, halkın bu muamelesine son derece alışkınmış. Üstelik boş vaktini sandığın yanında geçirmeyi de çok severmiş.

Sandığın halkın bilmediği sırrı, Sagın'ın yetmişe dayanan büyükbabasının onun içinde saklanmasıymış. Öyle yapmasaymış, ihtiyar kendi yaşıtları gibi çoktan ölecekmiş. Bu çareyi düşünüp bulan oğlunun erliğine, yaşlanmış adam doğrusu gönülden razı olmuş. Sandığın içine uzanarak biricik oğlunun sıhhatini, halkın mesut olmasını ve beyhude felaketten Allah'ın korumasını dilemiş.

Babasına acıyan Sagın için, hanın emrine uymak son derece korkunçmuş. Eğer anlaşılırsa başının alınacağından eminmiş. Fakat babası için ölüme meydan okuyup tevekkül etmiş.

Sagın'ın babası, oğlundan her gün dışarıda olan haberleri dinleyip, her şeye uygun fikirler verirmiş. Bu defa da öyle olmuş. Son hadiseyi oğlundan duyup, düşmandan kaçan halkın susuz çöl istikametine geldiğini öğrenmiş. O vakit oğlundan duyduğuna kederlenen ihtiyarın ilk söylediği şey şu olmuş:

- Balam, başınıza müşkül bir iş gelmiş. Hanımız çöle doğru kaçacağına, hiç olmazsa dağ tarafına gitseydi daha iyi olurdu. Dağ olan yerde başı korumak kolay başarılabilir, üstelik susuz da kalınmaz. Ondan sonrasını düşünürdük. Şimdi bir çare bulamazsak halk, boş yere ölecek. Olan olmuş Sagıntay, çabucak hana git. Tam öğle zamanı olduğunda ineklerin toplanıp yöneldikleri yöne doğru gitsinler. Susayan inekler, kesin bir yerde toplanıp bağırmaya başlarlar. Tam da bu ineklerin toplandığı yer çabucak kazılıverirse su çıkar. Demek istediğim, suyun nerede olduğunu hayvanlardan yalnızca inek anlar. Oğlum senden ricam, benim söylediğini hana kendin söylüyormuş gibi söyle.

Sagın, toplulukla beraber hanın huzuruna gelince bir gün önce ona verilen fikir babasıyla kendi arasında olgunlaştığı için o, kendini hükümdarın huzurunda rahat hissetmemiş.

Acıke Han toplananlara sırayla suyu nasıl arayıp buluruz, diye tek bir soru sormuş. Fakat birinin bile ağzından uygun bir cevap alamamış. Sonunda sıra Sagın'a da gelmiş.

Sagın, babasının az evvel söylediklerini hiç şaşırmadan hükümdara anlatmış. Kendi düşüncesinin hiçbirini eklememiş.

Sagın'ın cevabını duyan Acıke Han, bu duyduğuna olur mu acaba deyip, Sagın'ın fikrini bir müddet düşünüp durmuş. Fakat öyle böyle demeye hali yokmuş. Sebebi, bu duyduğundan başka uygun bir nasihati başkalarından duymamasıymış. Başını sallayarak buna da şükür, demiş içinden.

Hanın emrine göre yiğitler, inekleri kendi yerlerine götürüp onların arkasına düşmüşler. Susayan inekler, her nasılsa bir şeyden şüphelendikleri yerleri tekrar tekrar koklamışlar. Bir müddet sonra kuzeye doğru yönelmişler. Güneş yükseldikçe, yangın çıkmış gibi her taraf ısınıvermiş. İneklerin en önünde bulunan boğa, boyuna bir yerde duraklayarak bir şey arıyormuş. Diğerleri de o vakit onun etrafını kuşatıyorlarmış. Bu durum çokça tekrarlanmış. İneklerin arkasından gelen yiğitlerin atları, kan ter içinde kalmış. Yiğitler, güçleri tükendiği için atları yolda bırakmışlar. Sonunda Sagın'a bozkırı gösterip onu açık açık tehdit etmeye başlamışlar. Bu rezaleti düşünüp başlatan sensin, deyip herkes bir şey söylemiş. İlk önce sabırlı olan Sagın, öteki akılsızlara cevap vermemiş. Babasının söylediğinin doğru olduğundan şüphe duymamış. İnancı, ona cesaret vermiş.

Gün öğleye dayandığı vakit boğanın öncülüğündeki inekler, oluşturdukları dairenin etrafında dolanarak bağırmaya başlamışlar. Büyüğünden küçüğüne kadar hepsi, gayret ederek yeri koklamışlar. Yiğitler, denemek için inekleri başka tarafa sürseler de inekler, tekrar o yere gelmişler. Hadiseyi kendi gözüyle gören Sagın, babamın söylediği doğruymuş, deyip sevincinden ağlamış. Sonra şöyle mırıldanmış:

- Nerede yiğitler? Bu boğanın ön ayağı ile vurduğu yeri kazalım. Eğer su çıkmazsa bizi istedikleri gibi cezalandırsınlar.

"Çok tükürse göl." dememişler mi? Yiğitler, kuvvetten düşüp yorulduklarını unutarak Sagın'ın söylediği yeri kazmaya başlamışlar. Kuyuyu kazma, gece bir müddet devam etmiş. Fakat suya dair bir belirti bulunamamış. Kuyuyu kazanlar, şüphelenmeye başlamışlar.

Sagın, yalvarıp yakararak keyfi kaçan yiğitlerden bir kez daha ricada bulunmuş. Ölmektense çabalayayım, diyerek ilk önce kendisi işe koyulmuş. Kendisi gibi çalışarak olgunlaşan yiğitler onu yalnız bırakmamış, alın terlerini de akıtmışlar. Etraftan bakanlar, aslında tembel insanlarmış. Eskiden beri elleri bir iş tutmayanlardan, böyle bir vakitte ne beklenir?

"Yüzüm var utanırım, yüreğim var korkarım." diyen Sagın, dışarıya sır vermiyor, içinden de şüpheyi bırakmıyormuş. Her şeyden önce babasının sözü doğruymuş, onun halk mesut olsa dediği şeyin yerine gelmesini dört gözle bekliyormuş.

Vakit gece yarısını geçtiğinde kuyuyu kazanların emeği boşa gitmemiş. Sagın'ın söylediği doğru çıkmış. Bu doğruluğa, daha önceki boğanın öncülüğündeki inekler şaşırmamışlar. Uzun yıllar boyunca yer altında gizlenmiş olan su, fışkırarak yer üstüne çıkmış. Su, o kadar çokmuş ki anlatmaya söz yetmezmiş. O vakit duranlardan biri, Sagın'ı şöyle methetmiş:

Seni,
Boz başlı yiğit desem,
Kesinlikle doğru bildiğini.
Bugün,
Doğru söylesem tasdik edip
Bu çaresiz kim, dedim.
Meğerse
Yanılmışım,
Aklımla seçtim.

O vakit Sagın'a çok hayır duası etmişler. Bu haber, hana ertesi gün ulaşmış. İlk başta Acıke Han duyduklarına inanamamış, atlıların söylediklerini birkaç kez tekrarlatmış. Sonunda duyduğunun doğru olduğuna, az önceki suyu kendi gözüyle görüp sudan içtiğinde inanmış.

Sagın, olan hadiseyi babasına her şeyiyle yetiştirdiğinde ihtiyar, çokça düşünüp şöyle söylemiş:

- Balam, birinci sınavı düşündüğümüz gibi geçtik, şimdi ikincisinden ne yapacağız?

Sagın, babasına tekrar soru sormamış. Sebebi, vakti geldiğinde o kendi söyleyecekmiş.

Aradan birkaç gün geçtikten sonra Acıke Han, mümtaz kişileri yine toplamış. Toplamasının sebebini vakti zamanında söylemediğinden, padişahın huzuruna çıkan topluluğun yine ne oldu, diye kafası karışmış.

Hanın huzuruna çıkarılan ihtiyar, Sagın'a şunu hatırlatmış:

- Oğlum, bu defa hanın toplamasının bir sebebi var. O, halkı ne olursa olsun açlıktan korudu. Demek ki o, düşünmeye başlamış. Bu, güzel bir şey. Sizlere akıl danışıyor. Sana sıra geldiğinde şunu söyle: "Halkı açlıktan korumanın bir yolu var. Sabahları halkı birlik olmaya davet etsin. Bir araya gelerek bir obadan duman çıkarıp, bir tencereden yemek yesinler. İnsanların gözü doymazsa kendileri de doymaz. Ekin beraber olsa, pek çok görünüp gönül de tok olur. Üstelik halka kışın yetecek kadar odun da yok. Birlik olursak kış ne kadar sert olsa da boyun eğmeyiz. Odundan tasarruf ederiz. Sonra bunu unutmadan söyle. Tam da böyle bir günde hayvanın iyisi keçidir. Keçi ufak ot döküntülerini çok seçmez. Parçalama anında keçi işe yarar balam, sütüyle pek çok insanı besler. Azıcık huzur bozulmasın, bölüneni kurt yer. Halk birbirinin kaderini paylaşsın, bölünmesin."

Acıke Han, huzuruna gelenlere toplanma sebebini sorduğunda ben akıllıyım diyenlerin ağzından söz çıkmamış ve yere bakıp kalmışlar. Bu durum, hükümdarı

hırslandırıp öfkelendirmiş. Eğer gözüne Sagın ilişmeseymiş, kesin oradakilerin hepsinin başını alacakmış. Biraz sessiz kalan han, sen bu kez nasıl bir nasihat vereceksin, diyerek Sagın'a gülümseyerek bakmış.

Sagın hiç afallamadan, hanın gözüne dimdik bakarak, daha önce babasının söylediklerinin hepsini kendisi söylüyormuş gibi hükümdara anlatmış. Onun söyledikleri hanın çok hoşuna gitmiş, yüzünde güller açtırmış. Sadece o değil, her şey senin söylediğin gibi olur, dedirtmiş. Bu durum, oradakilerin aklını bir parça toplatıp gönüllerindeki silinen ümit ateşini yeniden alevlendirmiş. Fakat sevinç dolan gönlü çok fazla avutmamış. Sebebi, halkta ekinin son derece az olması, hanın hazinesinin ise tükeniyor olmasıymış. Ekin serpmek gerek, tohum nereden alınacak? Tohum olmazsa bütün halk, gelecekte açlıkla karşılaşacak. Buna çare bulmazsa hanın neresi han? Kimlere danışsa olur?

Bu kez Acıke Han, başkalarına akıl danışmamış. Sagın'ı yalnız çağırtıp, çoktan beri gönlünün endişesi olan tohumu nereden buluruz denen meseleyi ortaya atmış. Sonra da düşünüp taşın diyerek ona üç gün müddet vermiş ve evine göndermiş.

Sagın'ın tek inandığı, babasıymış. O, bir akıl vermezse olmayan bir şeyi nasıl var edecekmiş. Düşünmekten başına ağrı girmiş. Ne olursa olsun babasına akıl danışması gerekiyormuş.

- Hanın Sagın'dan isteğini başından sonuna kadar dinleyip biraz düşündükten sonra ihtiyarın verdiği cevap şu olmuş: "Hanına söyle, halk çok özenle hiç sürülmemiş toprağı sürsün. Kesinlikle ona yetecek kadar su olsun. Su olursa bu yer, hayvana ve insana son derece yaşanılır bir yer olur. Halktaki tohum çok az, bu tarlaya yetmez. Bu nedenle nereden olursa olsun, eski harman yerini arayıp buldursun da etrafında olan saman ve kepeği toplayıp sürülmüş topraklara saçtırsın. Yabani buğdayın çok iyi yetiştiği yere hayvanı yaklaştırmasın. Çabucak sulasın. Bundan başka çare yok. Bir şey olursa böyle olur, olmazsa olmaz. Bunu da kendin söylüyormuş gibi söyle."

Sagın, danışmak için toplananların sonuncusu olup fikrini hana söylediğinde o, baştakinden tamamen farklı bir muamele etmemiş. Çabucak işe koyulun, deyip

oturanlara emir vermiş. Hepsi, düşünüldüğü gibi, o zaman hanın verdiği emri yerine getirmiş.

Göz açıp kapayıncaya kadar hızlıca sonbahar da gelmiş. O yılki ekinin hasılatı bol olmuş. Ak devenin ticareti gibi bereketli olmuş. Halk o vakit hana değil, Sagın'a hayır duası etmiş. Buna bir yandan içinden kızan bir yandan da gücenen han, doğruyu söyle, az evvelki akılları sana kim verdi, diye Sagın'ı çok sıkıştırmış. Sagın'a üç günlük süre veren han, şöyle emir vermiş: "Yeniden düşün balam! Üç günden sonra ben senden doğruyu duymak istiyorum. Bu akıl senden çıkmış değil, buna eminim. Bilmek istersen o sana akıl veren adamla kendim konuşmak istiyorum. Sen daha çocuksun, düşünemezsin. Şunu düşün, sana bütün eziyetleri yapsam doğruyu söyletirim. Tamamen ses çıkarmadan dursan vahşi atın kuyruğuna bağlatıp sürerek, eziyet ederek öldürürüm."

Sagın akşamleyin bırakılarak evine gelmiş. Önüne konulan yemeği de yememiş. Bunun sebebini söylettirmeden anlayan babası, oğluna şöyle akıl vermiş: "Beni güzel giyindirip, ata bindirip hanın odasına götür. O: 'Bu kim?' diye soracak. Sen ise: 'Benim size vereceğim cevabım bu.' diyerek beni göstereceksin. Ondan sonrasını ben bilirim."

İhtiyarın söylediği her şey olmuş. Han, önce yaşlı adamı görünce hırslanıp kendini zapt edemeyerek başını almak istemiş. Fakat öyle olmamış. Sebebi, ihtiyarın başını alsa delikanlıya sorduğu sorunun cevapsız kalacağını gerçekten anlamasıymış. Bundan başka hanın ilgisini çeken şu olmuş: "O kadar akıllı bir halk olsak bu ihtiyar bizden de mi akıllı?" demiş.

Bir müddet sonra han, ihtiyara: "Hani nerede vereceğin cevabın? Söyleyiver bunamış ihtiyar." diye kesin olarak söylemiş. O vakit sihirli sandığın sahibi şöyle cevap vermiş:

Ey hanım!
Bunamış ihtiyar demeyin,
Suale cevap veririm.

Çok fazla yaşlanmışım,
Gördüm hayatı, farkına vardım.
Söyleyeyim olan hakikati,
Akıl ile ölçün.
Sinirlisin değil mi?
Bunamış ihtiyar dersin.

Çok gören rehber deyip,
Söyleyip durur babamız.
Doğruysa söylenen,
Onu nasıl inkâr ederiz?
Sorunun cevabı tam da bu,
İspat etti balamız.
Çok işinize yaradım,
Bunu nasıl inkâr edersiniz?
Tarafsız düşünüp görün,
Yeterse gücünüz.

Han, ihtiyarın taşa kazımış gibi verdiği cevabından çok razı olmuş, bir yandan da utanmış ve ondan af dilemiş. "Büyüklerin olduğu yerde bereket vardır." denen atasözü, hanın ağzından ilk kez o zaman çıkmış.

Han, hanlığına bakmadan mütevazı yiğit Sagın'ın önünde başını eğip onu kendine vezir, yaşlı babasını da başdanışmanı yapmış. O günden itibaren han, önceki kararından vazgeçip gençlere ve ihtiyarlara hürmet edin, diye ilan etmiş.

2. Lokman'ın Gençliği

Âlemde adı iyi bilinen Lokman Amca'nın da bir arzusu varmış. O, yaşıtı olan Tabip Murat'a şöyle söyleyivermiş:

Ey!
Dostum, Murat'ım,
Kuvvetten düşen küçüğüm.
O, şahit işte böyle,
Altmışı geçen yaşıma.
Acı çektim sen şahitsin,
Çoğalmayan işin ardınca gittim.
Üstlenmişe benziyorsun,
Ne kadar günah varsa.

Lokman'ın sözünü kesmeden dinleyip duran Murat, kimlerin günahını aldık ki, diye korkmuş. O vakit Lokman şöyle cevap vermiş: "İşleri yolunda olan Murat, ben senin anladıklarının hepsini takip etmişsin desem tamamen yanlış olmaz mı? Yoksa benden sinek kadar canına şifa isteyenlerin kaçının buradan senin gözünün önünde mahvolduğunu sen görmez misin? Eğer halkın söylediği gibi öleni dirilten, söneni tutuşturan ben olsam şu ağacın dibindeki derdine deva bulamayıp solan biçare çiftleri ölümün ağzından ayırıp kurtarmaz mıydım?"

Düşüncesi ona bölünen Murat, ne olursa olsun Lokman Amca'nın söylediği çifti bir görüp geleyim [demiş]. Ne olmuş acaba düşüncesiyle daha evvelki hastaların yattığı yere gittiğinde, onlar yokmuş. Ne tuhaf, yer tutup götürmediyse nereye gitmişlerdi? Gözlerine inanamayan Murat, olanları Lokman Amca'ya aynen haber vermiş. Tabip, duyan kulağından şüphelenip şaşırarak dışarıya çıkmış. Hepsi tam da Murat'ın anlattığı gibiymiş. Tövbe çekerek hayret etmiş, rüya mı yoksa gerçek mi düşüncesiyle nabzını kendi tutmuş. Sonra irticalen söylemiş:

Deva olur mu deyip,
İlaç verdim hastaya.

Çok yol denendi,
Birçoğuna deva olan.
Korktum ben bugün,
İyice beceriksize döndüm.

Aklımla gerçekten yaptığımda,
İlacım işe yaramadığında,
Şimdi düşen kim oldu?
Halk dikkat ettiğinde,
Yoksa sahibim mi
Tabip bulmak için gayret etmeye?

Lokman Amca, sesini bir süre çıkarıp kendi fikrini birkaç kez tekrarlayıvermiş. Doğrusu bunun bir bilmece olduğu düşüncesini Murat da sezmiş. Lokman'ın oğlunu ve gelinini hatırlamış: " Ne yazık ki yiğidi azaplı hastalığın içine sokan insanın var olduğu doğruysa samimice sohbet etmekten kaçınsam iyi olur. Bilmediğimi bilirim, bildiğimi ona öğretirim." [diye düşünmüş]. Tam da bununla meşgul olurken bir arzusu olan akıllının önüne genç bir delikanlı çıkıvermiş ve aradığınız benim, der gibi başını eğerek selam vermiş. Önce gözlerine inanamayan Lokman Amca, delikanlıya sormuş:

Yalan katmadan söyleyiver doğruyu
Veyahut eğlenceli hikâyeni.
Avutucu bir şey ise dikkat edeyim,
Yakınlarına söylemeden sırrını.
Olmayanı bulsan yolumu sana vereyim,
Masal edip halka yayıp yır'ını. (yır: ır, şiir)

Lokman ile Murat'ın şüphelendiğini anlayan genç delikanlı, soruya uzun bir şiirle cevap vermiş:

Ey Amca!
Şüphelenmiş gibisin,

Gündüzleyin hayaldesin.
Bakıp dikkat ettim,
Azalan sabrına.

Rehberim baba zatınız,
Herkese malumdur adınız.
Fakat
Birinin işi bir ya,
Ağarsa da saçınız.
Çok tükürse göl olur,
Şüpheli fikirden kaçınız.
Hesaplaş soran halk ile,
Yeni bir sayfa açınız.
Ak saçlı olup çok bildim,
Benim bildiğime şaşırınız.

Çocuğun verdiği cevap, Lokman Amca'yı çok düşündürmüş. O, gece boyunca gözlerini kırpmadan gelip geçenleri tahlil etmiş. Başkalarının değil kendi kara gözbebeği oğlunun, güzel gelininin derdine deva bulamadığını hatırlayınca gözyaşı kendiliğinden boncuk gibi akmış. Meçhul tabip ne yazık, diyerek parmağını şiddetle ısırmış ve onun çocuğa verdiği cevap şu olmuş:

Kara başta ağır hastalığım,
Halkın düşüncesini bilemem.
Zavallı başımı kaldırdığımda
Milletin kim, derim.

Bala demez edepsiz.
Balam!
Söylediklerin doğru.
Yok ettiğimi döndürdün,
Kaybolanlardan habersiz.

Ulu Lokman, küçük meçhul genç delikanlı tabip ve onlara rehberlik edenlerden oluşan bir grup, toplanıp tabipliğin türlü türlü sırlarını konuşmuşlar. Halkın âdetine göre ilk önce küçükler, büyüklere hürmet edip Lokman Amca'nın sözünü dinlemişler. Lokman, uzun bir ders vererek bildiklerini anlatıp genç tabibe şunu sormuş: "Balam söyleyiver, az önceki benim yok olan ümidimi kesen hastalığın derdine nasıl deva buldun? Tam da bu illetten hastalanan gelinim öldü. Buna da deva bulamadım. Sonra çalışıp gelinimin neden öldüğünü anladım. Onu ölümden kurtarmanın elimden gelmediğini düşündüm. Ne çaresizlik! Ağlayıp sessiz kaldım."

Büyükler konuşmuşlar ve görüp bildiklerini anlatıp oturmuşlar, sonunda söz en küçüğe meçhul tabibe gelmiş. O, Lokman Tabip'e şöyle dönmüş: "Anlatınız baba, oğlunuzun ve gelininizin hastalığı nasıl başladı, nasıl belirtiler aklınızda kaldı, neyle tedavi ettiniz?" demiş.

Lokman, olanı aynen uygun bir şekilde meçhul genç tabibe anlatıvermiş. İlk önce oğlu, sonra da gelini hakkında [anlatıvermiş.] Sonunda sözünü şöyle bitirmiş:

Balam!
Kibirli olana,
Ben bile olsam hatırlama.
Han demezsin bencile,
Geçen zaman geldiğinde. (zamanı geldiğinde)

Ortaya koy ışığımı,
Yakıcı sırrın ilacını.
Gözümle göreyim,
Şimdi elde olanı.

Oturanlar, genç tabibin ağzına dimdik bakmışlar ve ne akıllıymış, demişler. Murat, Lokman'ın bütün tavrına başka türlü şaşırmış. Sebebi, tabibin bugünkü gibi tereddütlü olduğunu ömründe hiç görmemesiymiş.

Meçhul tabip, sessizliği bozarak şöyle demiş:

Oo!
Lokman büyüğümüz,
Hepimiz hürmet ederiz.
Kendisi çınar, biz ufak dal,
Bize gururdur namınız.

Yanılmayan kimmiş?
Yalnız Yüce Allah imiş.
Yaratamaz insanda yok,
Hepimiz için aynıymış.

Oğul ve gelin budağın (dal, budak)
Uzun ömür sürmemiş.
Kalanına bir sebep,
Eceli kucağına alan.

Eğer mamır olsaydı, (mamır: şifalı bir ot)
Haşlayıp verseydin,
Oğlun esen-sağ kalırdı.
Eğer kereç olsaydı, (kereç: dağda büyüyen şifalı bir ot)
Yıldızlar çıkınca verseydin,
Gelinin esen-sağ kalırdı.

Meçhul tabip, anlatın dediği düşüncesinin sonunu karasözle (mensur) şöyle bitirmiş: "Ey Lokman Baba! Âlemde altmış bin hastalık var, demiş atalarımız. Onların çoğunun sırrını siz biliyorsunuz, şifa vermek için çare elinizde. Bu Tanrı Dağı'nın pek çok yerini gezip, türlü türlü otlardan ilaç yapıp, çok fazla sevap kazandınız. Fakat ben sizi sadece övmeyeceğim, noksanlıklarınızı da söyleyeyim diyorum bugün. Onlar işte şunlar: Az önce benim saydığım altmış bin hastalığı bitirmek için sizin var olan ömrünüz kâfi gelmez. Bunun gibi gençken size onları, yüzleri verdiği günde de tabipliğin yüzü ak olurdu. Bunu vaktinde düşünseydiniz iyi olurdu. Size ikinci

suçlamam, çok akıl verene itibar etmediniz. O akıl verenler, binlerle sayılır. Şimdi bir düşünüverin lütfen. Zamanında kendi mesleğinizde onların ilminden tamamen faydalansaydınız oğuldan ayrı düşüp üzülmez, gelinden ayrı düşüp kederlenmezdiniz; yüzünüzde gül açar, kalbiniz zayıf düşmezdi."

Çocuk tabip, tüm bildiklerini ortaya koyup yaşlı tabibi çok düşündürmüş. Lokman Amca'nın gözleri gerçekten yaş dolup çok fazla ağlamış. Bembeyaz olan yüzünden gözünün yaşını silerek temizleyen Lokma Amca, genç tabibe dönerek şöyle demiş: "Ey Balam! Ben bugün üzüntüden değil, sevinçten ağladım. Kederin yaşı güçlü olup üzülen insanın yaşını eritirmiş. Bu nedenle böyle insanlar, kamburlaşıp çabuk yaşlanırlar. Benim bugünkü gözyaşım, o sevincin işaretidir. Bana göre insanlar, böyle anlara nadiren rastlarlar. Izdırap çeken gönlünü ilkbahar yağmuru gibi temizler. Benim mutluluğum senin gibi bir tabiple karşılaşmamdan, bir gençlik verdin balam. Kendini geçen bir şakirdi olmayan tabip, ölüyle beraber olduğunu seçip bulan tabip, tabip değildir. Senden balam bir şey rica edeceğim fakat hayır demeyin. Keçinin ömrü kadar ömrüm kaldı. Yanımda bulunup eğitimimi al, ondan sonra gidebilirsin. Bugünden itibaren büyük tabip Lokman değil, sen ol genç tabibim. Sen beni cidden inandırdın, çocuk tabibim!"

Genç tabip, sessiz sedasız bir süre düşünüp şöyle cevap vermiş Lokman Amca'ya:

Büyüğüne hürmet eder halkımız,
Unutulmaz adetlerimiz.
Bu saygıdan ayrılırsak,
Keder olur ardımız.

Sağlam tutup elimi,
Vereyim dersiniz yolumu.
Doğru bir çırak olayım,
Olur derim onun yerine.
Hayır duanız kutsal benim için,
Devam ettiririz ata yolunu.

Balanın cevabı, Lokman Tabip'i çok sevindirmiş. Genç tabibin boş olmadığına, avuç açarak hayır dua ettiğine kutsal Lokman Tabip o zaman emin olmuş.

Genç tabip, büyüğün yolunu gönülden devam ettirivermiş. Pek çok kişinin hastalığını iyileştirip sevap kazanmış. Sonra büyüdüğü zaman da hasta insanları gördüğünde büyük tabip Lokman'ın ruhuna okuyup hürmetle eğilirmiş, derler.

3. Umay Anne

Evvel zaman içinde Datka adında mütevazı bir adam yaşarmış. Onun yedi kızı varmış. Datka'nın en küçük kızının adını Umay olarak akıllı dedesi Tükübay kendisi koymuş.

Yıllar yılar geçmiş. Datka'nın kızları boy atmış. Hayat hayattır, herkes kendi yolunu bulurmuş. Kızlarının kendi yerini bulmasına bir yandan sevinirken bir yandan da üzülürmüş. Bunun sebebi, altı kızın köyden uzağa gitmesiymiş. Evi bölenin, yeni bir evi olurmuş. Kendisinin ise sağlığı bozulmaya başlamış. Yaşlı eşi de hastaymış. Umay ise çok gençmiş. Datka, gece boyunca içinden mırıldanırmış:

Mecalim gidiyor,
Çok kötü ahvalim.
Ecel gelir takip edip,
Nasıl kuvvet bulacağım?
Yarınki günü ne olacak,
Nazlandırdığım çocuğumun?

Kurban olayım Hüdâ'yım,
Bir iyilik isteyeyim.
Canıma bakacak olsun lütfen,
Küçük kızım Umay'ım.
Ben razıyım ondan çok,
Hakka boyun sunayım.

Babasının gece boyu acı acı ağlayışını, akıllı kızı Umay sezmiş. Akıllıya her şey malum olurmuş. O, kendi gençliğine bakmadan büyük insanlara göre daha fazla düşünürmüş. Her şeye gücü yetmese de aklı yetiyormuş. Onun için küçük kız muamelesi görmek Umay'ı güldürürmüş.

Umay, çok düşünerek şöyle bir karara varmış: "Altı yaş az bir yaş mı? Eğer kötülüğüm olmazsa, kesinlikle babamın gönlünü alıp derdine deva olmalıyım. Bu,

kolayca elimden gelmez. Bunun elimden geleceği günde ise, vakit kaybetmiş olmam mümkün. Bu yüzden dedemin öleceği zaman bana verdiği kitabı çabucak okumam gerek. Dertsiz derde deva olacak ilacı çok ararım. Kitabı tamamen okursam sadece babama faydam olmaz, halka da faydam olur."

Vakit az mı geçmiş çok mu geçmiş kim bilir, kendi çabasının neticesinde Umay, çok iyi bir tabip olup çıkmış. Onun hakkında halk arasında şöyle bir rivayet yayılmış:

En iyisinin en iyisi,
İşte bu Umay yaratır.
Hastalıkların hepsini,
Göz kırpınca dağıtır.

Gülümseyen yıldızlı
Göğün sırrını bilir derler.
Ömür veren dertliye
Otun sırrını bilir derler.

Yaparmış her gün,
Türlü türlü ilacı.
Göz kırpınca gençleştirirmiş,
Mecalden düşen ihtiyarı.

İnsana sert söylemeyen,
Şefkatli derler başka türlü.
Hastalığa karşı çok hassas,
İnce tabiatlı, tertemiz.

Halkın dediği yalan olmaz denilmiştir. Halk arasında yayılan rivayetler, gerçek olurmuş. Umay, kime yardım etmemiş ki? Düşmana da, dosta da merhamet edip tedavi edermiş. Sayısız hastalar iyileşirmiş. İyileşenler bir kez sevinirse onları iyileştiren Umay bin kez sevinirmiş. Akıllı kız, başkaları gibi kendi anne babasını da iyileştirip onların da takdirini kazanırmış. En önemlisi, Umay'a gelen hastaların

hepsi aynı olurmuş. [Umay], onlara zenginliğine ve makamına göre muamele etmezmiş. Görünmeye gelenleri, yakınım veya yabancı diye ayırt etmezmiş.

Ne kadar akıllı olsa da, çocuğun çocukluk inceliği kalırmış. Umay da yaşıtları gibi annesi ve babasına nazlanmayı severmiş. Yalnız o değil, onlara ithaf edip türkü söylermiş:

Altın babam canım,
Azap çektin her daim.
Ak dileğin budur,
Aç kalmasa çocuklarım.
Dinlenince dilemişim,
Sana değse faydam.

Ak sütünden anneciğim,
Kurban olayım hayırlım (vefalım).
Aş için koştum diyemem,
Aya güne denk olan (anneciğim).
Sütünü helal eder mi,
Hürmet ettiğin vefalı (çocuğuna)?

Başka anne babalar gibi Datka ile karısı kızlarının ahlakına, merhametine sevinirlermiş. Birinin gözü değmesin diye, onun boynuna muska takarlarmış.

Umay'ın en güzel meziyeti, hastalığını ben kendim tedavi edip iyileştirdim, dememesiymiş. Her zaman dedem Tükübay'ın yardımı dokundu, dermiş.

Günler günler geçmiş. Umay, büyüyüp anne olmuş. Gün geçtikçe annenin ünü dünyaya yayılmış. Artık halk, onun arkasından hürmet etmiş. Sadece o değil, övünen tabipler hastalığı görür görmez evvela Umay'a hürmet edip: "Benim elim değil, Umay Annenin eli." deyip kendi işlerine devam ederlermiş.

Böylece daha dünkü altı yaşındaki kız emeğinin, güzel amelinin ve bilgiçliğinin neticesinde tüm yurdun ağzında "Umay Ene" ismini almış. Kutsal anneyi o devirde şöyle ihtişamlı yapmışlar:

Yorulmayı bilmeyen,
Dayanır böyle kim demiş.
Anne yeri böyledir,
Evine girmeyen kalmamış.

Hastalıkların hakkından gelen,
Veren Umay Annemiz.
Kudretliye aldırmadan,
Yenmiş Umay Annemiz.

Türlü sırrın anahtarı,
İyiliğin tellalı,
O bizim Umay Annemiz,
Ömrün hayat suyu.

Eskiden beri insanı kakmayan,
Yeni doğmuş bebeği koruyan,
O bizim Umay Annemiz,
Yeniliklerin rehberi.

Gönlü avutan,
Ömrü uzatan,
Yalan demez hiçbir zaman.
Hoş görmezmiş yalanı,
O bizim Umay Annemiz.

Umay Anne, herkesin duasını alıp sevdiği işi tabipliği devam ettirmiş. Ayrıca küçücük çocukları iyileştirmeyi çok fazla severmiş. Üstelik sabiler, yıkanmadan

uyusalar veya anneleri yüzlerini yıkamaya yetişemeseler Umay Anne, onların hiçbirine haber vermeden yıkarmış, diye annelerimiz bugüne kadar söyleyegelmiş.

Az mı yaşamış, çok mu yaşamış sonunda günlerden bir gün Datka İhtiyar ondan sonra da o kişinin karısı ölmüşler. Umay Anne, babasına çok üzülmemiş. Onları yaşarken nasıl hürmet ettiyse ölünce de aynı şekilde hürmetle uğurlamış.

Umay Anne, bir çocuğun duası deyip sonsuza kadar ölümsüz olmuş. Kimin evinde hasta çocuk ve fakir olursa o evde olurmuş, derler. Hastalığı geçmeyene ilacını gönderip onun daha çabuk iyileşmesini dilermiş.

Halk arasında hala "Umay Anne sadece çok sevdiği kişilere görünür." denen inanış muhafaza edilmiştir.

4. Masalın Ortaya Çıkışı

Bir yiğit uzakları atla dolaşıp, geçit geçip, sert akan suyu geçip; âleme adı şöhret olan insanı araştırıp geliyormuş. Özellikle gelen kişiyi bir bilge konuştururmuş. Kim olduğunu, niye geldiğini sorarmış. O vakit misafir, şöyle cevap vermiş derler: "Bilge Dede sizin gibi bilge, kurnaz olsam diyorum. Kara kılı tam ortasından yaran hakemliği öğrensem. İnsanın zenginliği sağlığı imiş, bunu nasıl muhafaza ederim?"

O vakit Bilge, az önceki yiğide şöyle cevap vermiş: "Dileğin güzelmiş evladım. Sualinin cevabı evvela bende değil, onu halk arasında araştırsan daha iyi olur. O kadar gelmişsin, bildiğimi söyleyivereyim."

Ataların "Halk hazine, istediğini bulursun." demesi doğruymuş. Bu söylediğimin hakiki gerçek olduğunu başımdan geçenden bildim. Olmazsa sözümü bölmeden dinle misafirim.

Bir zamanlar ben de senin gibiydim. Her şeyi bilsem diye kalkıştım. Benim derdimi gören dedem ata bindirip, don giydirip, yer gezdirdi. Böylece iyiyi de gördüm, kötüyü de gördüm. İyiden duyduğumu zihnime kazıdım, kötünün söylediğini ise unutmaya gayret ettim. İşte şimdi her şeyi öğrendim dediğim anda bir ihtiyara rastladım. O kişiyi bilenler "Masalcı İhtiyar" derlermiş. Doğrusunu söylersem, ilk önce her şeyden şüphelendim. Görüşsem mi yoksa görüşmesem mi diye şüphelendim. Önce dikkat edip görünüşü çözdüm. Onun üstüne babamın: "Ee evladım, halka saygı duyan insan sözünün eri, başkasını seçmeyi bilendir. Başkasını tahlil edemezsen telaşlı dünyayı alıp gider taşkın. Elinden gelirse dinleyip dur, halkın hürmet ettiği iyi kişiyi." diye bir sözü aklıma geldi.

Anlattıkları yalan mı, dedim. İhtiyarın sözüne kulak verdim. O vakit işittiğim şuydu: "Üç soru sordun çocuğum. Benim onlara cevabım var. Aklın eğitimi, kararsızlığın anahtarı, sağlığın ilacı eski masallardır çocuğum. Söylediğim hakikat. Bunu delillendireyim. Kabul ediyor musun yoksa etmiyor musun, onu kendin çöz." dedi de şunları söyledi:

Uzak ile yakını,
Anlattıran masaldır.
İyi ile kötüyü,
[Birbirinden] ayıran masaldır.

Söz zenginliğini arttırıp
Seçtiren masaldır.
Gönül, ömür kardeş
Mum yaktıran masaldır.

Masalın sırrını kim bilir?
Masal dinleyen biri bilir.
Yolunu bulup konuşursan
Masal dahi dil bilir.

Masal varmaz yalana,
Masal anahtardır gönle.
Doğruluktur daima bildiği,
Masal ab-ı hayattır.

Bu dizelerin masalcıya sorduğum sorunun cevabı olduğunu düşündüm. Masalcının cevabı, beni büsbütün inandırdı. Hakkımda başkaca rızık kazandığım fikrinde olduğumu iyice sezdim. Sonraki gün Masalcı Dede'yi o günden ölünceye kadar dinledim, talim terbiyesini aldım. Gözüm açılıp gönlüm tazelendi. Gönlüm, yaşadığım ömrüm sona geldi. Sonra da pek çok masalcıyla karşılaştım. Halkın bir hazine olduğunu, bilgenin söylediğini, ayrıca masalların altına değiştirilemeyeceğini iyice anladım. Atamın açık yola gönderdiğini aklımla sezdim. Ben de baba oldum. Benim hatamı onlar tekrarlamasın deyip onlara bu fikrimi söyledim. Onların bunu çocuklarına söylemelerini istedim:

Masal denince düşünürdüm,
Dinlenilen yerde kalır diye.
Büyüklerden küçüklere,

Söylenegelen âdet diye.
Düşünmemiştim hiçbir zaman,
Kutsal sanat diye.

Bugün başka düşüncem,
Düşündürüyor düğünüm.
Kuvvetli fikrin dibine,
Masal ile ulaşırım.
Daima şen gönlüm,
Ben şanslıymışım.

Çocuklarım!
Masal olsun yoldaşın,
Masal rengi solmasın.
Nizamsıza yol verme,
Yoluna engel olmasın.
Yaradan sana yar olsun,
Başına bela gelmesin.

Sağlığın, talihin kaynağı,
İnsanın huzurlu gönlüdür.
Masalın sırrı işte bunda,
Söylemenin yoktur yalanı.
Oğul, kız saygı duy masala,
Saygı duyduğun gibi kendine.

5. İhtiyarın Masalı

Bir zamanlar Tilek adlı bir köylü varmış. Aslında adı başkaymış. Bu adı, ona köylüleri vermiş. Sebebi, çocuk büyük fark etmez herkese iyi dilekte bulunup kimseye belli etmeden söylemenin köylünün âdeti olmasıymış. İşte bu yüzden yaşıtları, bizim Tilek haklı diye şakalaşsa sonra çocuklar da büyükleri taklit ederlermiş. Köylüler, bunun hiç kırıcı olmadığını söylemişler. Yine de iftihar ediyorlarmış. Sonunda adının ne olduğunu kendi de unutmuş. Adın ne deseler, "Tilek" diye koyduklarını söylermiş.

Tilek'in iki oğlu olduğunda çocuklarının annesi ölmüş. Köylü, onları bin bir zorlukla büyütmüş. Çocuklarım büyürse hafifliğimi yerden ağırlığımı elden alıp talihsizliğim uzaklaşır belki, diye düşünürmüş. Bu, onun kendisi için istediği son dileğiymiş.

Tilek'in düşüncesi yerine gelmemiş. Oğlanları, babalarına yardım etmek yerine ona sıkıntı vermişler. Onu bul, bunu bul diye eziyet etmişler. Babalarını dinlemeyip alay ederek gülmüşler. Yarını düşünmeden bugünü yaşarlarmış. [Babaları] bir şey dese biz hala genciz diye, kibirlenirlermiş.

Tilek, çocuklarının akılsızlığına çok kederlenir, hıçkıra hıçkıra ağlarmış. Kopuzunu eline alıp arzusunu şöyle söylermiş:

Değer vermezse emeğine
Çocuğunu esirgemeye ne gerek?
Başına gelen yük olur,
Çocuğunu esirgemeye ne gerek?

Babasının kıymetini bilmeyen
Arsızı esirgemeye ne gerek?
Helal emekten silkinen
Vicdansızı esirgemeye ne gerek?

Hastalansan gönlünü sormaz,

Söz dinlemeyeni esirgemeye ne gerek?
Yerine gelmeyen dileğe,
Ateş olup yanmaya ne gerek?

Akıllı olsalardı anlarlardı, deyip çocuklarından hala yüz çevirmeyen Tilek, oğlanlarına bakınca onların anlamadığını sezmiş. Yine de babalarını suçlamışlar. Azarlayarak şöyle bağırırlarmış: "Biz hiçbir şey bilmiyoruz. Akılsızlar çalışıyor. Biz akıllıyız. Bu yüzden refah içinde yaşamalıyız. Sen, bizim söylediklerimizi denildiği gibi yapmalısın."

Umudunun kırıldığını anlayan köylü, gece boyu alıp başını gitmiş. Boşboğazlar, sabahleyin onu yerinde bulamamışlar. O gün akşama kadar beklemişler fakat ümitleri boşa çıkmış. Oğlanlar, son derece çaresiz kalınca babalarını aramaya başlamışlar. Nafile bulamamışlar.

Nihayet yorulunca ormanın içinde dinlenmişler. Üşümeye dayanamayınca ev yapmışlar. Tatlı canlarına bakmak için ekin ekmişler, mal bakmışlar. Bir parça ekmeğin kıymetini, onu daima onların ağızlarına koyan babaları Tilek'in kim olduğunu işte o zaman anlamışlar. "Akılsızın aklını başına getireyim dersen ona çalışmayı öğret." denen vecizeyi iki kardeş o zaman ağızlarına ilk defa almış. Yıllar geçivermiş. İki kardeş evli barklı olmuşlar. Abi, büyük çocuğunun adını "Tilek" koymuş. Birleşen emek, iki kardeşin huzurunu artırmış. Kardeşlerin yalnızca bir arzusu varmış. Babalarının hayır duasını almadan kalmak, çok pişmanlık vericiymiş. Tam bunu düşündüklerinde gözleri yaş dolarmış. Bu, güzelliğin alametiymiş. Böylece kardeşlerin yüreğinde biriken buz, tamamen eriyip gitmiş. Soğukluğun yerini, sıcaklık düşüncesi kaplamış.

Günlerden bir gün kardeşler düşünüp oturuyorlarmış. İşte ilginçlik! Dışarıdan babalarının mırıldanışı işitilmiş. Duyan kulaklarına inanamayıp dışarı çıktıklarında, gerçekten de babalarıymış. Bir deri bir kemik kalmış. Oradaki oğlanların sevincini deme. İki oğlan, babalarının iki yanağına sarılıp, çarığını öpüp, ondan af dilemişler.
Oğlanların aklına geleni sezen Tilek: "Ben affettim çocuklarım." demiş. Memnuniyetini bildirmiş.

İhtiyar Tilek, samimi niyetle düzelen çocuklarına hayır duası edip kendisi de onlardan af dilemiş. Çocukları bunun sebebini sorunca o, şöyle deyip anlatmış: “Ben, sizlere boş yere merhamet edip tembelliği öğreterek sizlerin vebalini aldım. Kendi noksanlığımı bilmeden sizleri suçlamışım. Sonra anladım ki bende de suç varmış. “Çocuğu başından tut.” diye boşuna dememiş atalar. Çocukları, babalarının anlayışına çok memnun olmuşlar.

“Noksanlığını bilmek insanlığın belirtisidir, bilmemek ise cehaletin işaretidir.” denen atasözünü baba çocuk herkes, kendi içlerinden tekrarlayıp durmuşlar.

O günden itibaren baba ve oğulları huzur içinde yaşamışlar. Küçük Tilek, torunların başı olmuş. İhtiyar, çalışmayı öğretmiş. “Çalışmanız benim içinse öğrenin kendiniz için.” diye onları şımartırmış. “Hakikat, doğru çalışmaktan ortaya çıkar.” denen atasözü oradan kalmıştır.

6. Ekmek Hakkındaki Efsane

Evvel zaman içinde bağ bakan bir köylü bile yokmuş. O zamanlar insanlar, değirmeni de bilmezlermiş. Ekmek, kendi kendine pişiyormuş. Bedavaya alışan çocuklar ekmekten top yaparak tekmeler ve onunla oynarmış, derler. Çok yorulunca ekmeği çamurlu suya atarlarmış.

Yaramaz çocukların ekmeği böyle yukarıya atması, herkesi çok üzermiş. Günlerden bir gün buğday, onları toplayıp: "Eğer böyle olursa kimsenin görmediği bir yere gidelim." demiş. Gücenen şeylerin hepsi, buğdayın fikrini beğenmiş. Bu haber, ekmeğe de ulaşmış. Ekmek de ötekilerin fikrini savunmuş. Onlara kendisinin de tekmelendiğini söylemiş. Ekmeği koruyanın, ekini koruyanın olduğunu, akılsız çocuklar düşünememişler.

Sözleşmeye göre tüm ekinler ve ondan yapılan tatlı ekmekler, mavi denize bakıp yol gitmişler. Zorla ona yetişseler, onun dibine saklanırlar. Ondan sonra kuduran çocuklar, erkekse bulabilsinler. Hepsinin büyüğü arpa, yola çıkmaya başlamış.

Ekmeği tekmeleyerek oynayan yaramazlar, o belalı gecede dünyadan habersiz yatmışlar. Kurallarına göre, rüyadan uyanıp yüzlerini yıkamadan mutfağa koşarlarmış. İşte ilginçlik! Yaramazın biri bile ekmek bulamamış. Kavrulmuş arpa yiyelim deseler, ekin yokmuş. Anneleri, kederlenerek oturuyormuş.

O zaman ekmek arayanlara, büyükanne şöyle demiş: "Hububatların ve ekmeklerin bizden kaçıp gidişinden dolayı çocuklar, siz suçlusunuz. Siz onları küçük görüp horlamasaydınız hepsi eskisi gibi burada olurdu. Şimdi erseniz ekmeği bulun. Çabucak gidip Büyükbaba Akıl'dan sorun. Ne yapmak gerektiğini sadece o bilebilir."

Büyükbaba Akıl'a giden yol çetindir. Kuvvetiniz ne kadar [görelim.] Her karşılaştıklarından sorarak Büyükbaba Akıl'ı zor bulmuşlar. Büyükbaba, çocukların gelme nedenini söyletmeden bilmiş. Yaramazlardan hiç memnun olmadığını söylemiş. Öfkesine katlanamayıp dişlerini gıcırdatmış. Oradaki çocukların korkması

eğlenceliymiş. Öfkelenen Büyükbaba, bir süre sonra şöyle demiş: “Olan olmuş. Suç sizde fakat iyilikten ümit kesmeyelim. Hepimizin kaderi, Mavi İt’in elinde.”

Çocuklar, duyduklarını anlamadan birbirlerine bakmışlar. Fakat biri bile bir şey diyememiş. Buna dikkat eden Büyükbaba, çocuklara İt’in durumunu anlatmış. Meğerse Büyükbaba’nın taptığı Mavi İt imiş. İşte bundan dolayı duyduklarına çok da inanamamışlar. Şaka diye düşünmüşler.

Büyükbaba Akıl, çocuklarla dalga geçmiyormuş. Olan hakikati söylemiş. Ekinin ve ondan yapılan ekmeğin hepsi, geceleyin kaçmış. Büyükbaba Akıl ile Mavi İt, uyanıkmış sadece. Belayı çabuk anlayan Büyükbaba, Mavi İt’i [belayı] kovalamak için yollamış.

Mavi İt, kaçanların ardından gölgelerini takip etmiş. Yetişir yetişmez güçlükle gitmiş. Tabanını taş kesmiş, kuyruğu buz tutmuş. Buna da aldırmamış. Sonunda yetişip önlerini kesince kaçanlar, mavi denize ulaşmışlar. Tamamı sadece bir avuç olan tahıl, kovalayan İt’in rızkı olmuş. Akıllı ihtiyar, tam da bu olanları önceden sezmiş. Mavi İt, Büyükbaba Akıl’ın inancını boşa çıkarmayıp saygıya layık olmuş.

Çocuklar, tüm hadiseyi kendi gözleriyle görmüşler. Akıllılar, yanlışlarının farkına varmışlar. Akılsızları ise, nafile anlayamamışlar.

Şimdi dedi, Büyükbaba Akıl, kim çalışmazsa ona ekin yok. Ekin olmadıktan sonra ekmek de yok. O günden itibaren insanlar, çiftçiliği meslek edinmişler. Un eleyip ekmek yapmayı öğrenmişler. “Ekmeği horlamayın, israf olur.” denen eskiden kalmış bir akıldır. “İyiliğe iyilik, ite vurmayın.” denen fikri ilk defa Büyükbaba Akıl, o zaman söylemiştir.

7. Hızır Baba

Evvel zaman içinde bir fakir varmış. Onun giydiği elbisesi çok kötü olduğundan, gündüz halkın gözüne görünmekten utanırmış. Eğer yiyecek aşı olsa zar zor yaşayıverirmiş. Kaderine razı olmayan talihsiz, böyle olmaktansa öleyim diye düşünürmüş. Ne olursa olsun halktan uzak, göz görmeyen bir yere gidip canıma kıyayım niyetiyle yaşıyormuş. Böylece az gitmiş uz gitmiş sonunda çok yorulunca büyük bir nehrin kıyısında, gak diye bağıran karganın guk diye bağıran kuzgunun olmadığı ıssız bir vadiye gelmiş. Ne olursa olsun azap çekmektense öleyim düşüncesiyle bıçağı taşa bilemeye başlamış. Çevik ve keskin bıçakla ana damarı hedefleyip bir defa vursa amacına ulaşıverecekmiş.

Gökten mi düşmüş yoksa yerden mi çıkmış bilinmez, fakirin tam önünde bembeyaz sakallı bir ihtiyar belirivermiş.

Birdenbire beliren adamdan, fakirin ödü patlamış, irkilip titremiş, korkmuş. Şahadet getirip, korkan tavşan gibi bakınmış. Şimdi aklına ölüm değil, yaşam girmiş. Öleyim düşüncesine çok pişman olmuş. Fakirin bu düşüncesini söylettirmeden anlayan ihtiyar, yolunu şaşırana şöyle akıl vermiş:

Kutsaldır bu ova,
Kucağı altınla doludur.
Az önce bile dopdolu,
Ondan da fazla varmış.

Kutsallığı bu kadar,
Bütün yapar yarımı.
Açıp sunayım önüne,
Kabul edersen şartımı.

Öyle olsa bile korkan fakir, benim kabulümdür dermiş gibi başını sallayarak ihtiyara cevap vermiş. Konuşmak istese de dilinin ucuna hiçbir söz gelmemiş.

“O halde en ufak bir şüphe duymadan çabucak işe koyul. Toparlayıp çok değerli şeyleri araştır. Ben inanıyorum, sen onları kesinlikle bulursun. Sana onları buluncaya kadar yetecek rızık bırakırım. Sana hatırlatayım, kazılan yer boş kalmasın. Ekin ekip bağ bahçe yapın. Onun için çok terlemek gerek. Sen ne kadar çok terlersen o kadar başarılı olursun. Bütün şartım bu, her şey sana bağlı.” demiş ihtiyar.

Doğruyu konuşmak gerekirse, köylünün gözü önünde geçmiş olan hadise onu çok umutlandırmış. Esrarengiz adamın söylediklerini büyük bir memnuniyetle tasvip edip şöyle cevap vermiş:

Kutsal Baba,
Kabul ettim şartını.
Ben razıyım bin [kez] ölmeye,
Bütün yapsan yarımı.

Öksüzlere acırım,
Bulursam altını.
Dosdoğrudur söylediğim,
Değerlerine saygı duyarım.

İhtiyar, nasıl ortaya çıktıysa tam da o şekilde gözden kaybolmuş. Sadece o değil, bastığı [ayak] izi de görülmemiş. “Ne tuhaf! Evliya ile karşılaşmamın yalan olduğunu söylesem ıssız vadiye girmesi, küçük ev, birkaç hayvan, yer sürmek için saban, çift koşmak için kızıl öküz nasıl ortaya çıktı?” İnanılır gibi değilmiş. Çalışmayı seven insana lazım olan her şey varmış. Bu kadar zenginliği daha önce görmeyen fakirin ağlayası gelmiş.

Zenginliği ile övünen fakir, karnını çok fazla doyurup hemen uyusa daha evvelki ihtiyar hemen düşüne girip ona şunları hatırlatırmış:

Ey adamım gözünü aç,
Boz tarla kuşundan talim al!
Rızık ak şafaktan,

Kendi söz ustası, dili bal.

Tarla kuşunun ahenkli sesi ile,
Günün başladığını anla.
Onun arkasında kalsan
Kelin keyfini sonra çıkar.

Düşünden korkan fakir, gözünü ovalayıp dışarıya çıkınca güneşin gümüş şulelerini saçarak yeni yeni doğmaya başladığını [görmüş]. Boz tarla kuşu bağırarak ötüp kanatlarını ihtişamla titretmiş.

Şafağın güzelliği, etraftaki türlü türlü otların kokusu, tarla kuşunun sesi, nehir suyunun çağıltısı uykuda sayıklayanın gözlerini fal taşı gibi açarak onu çalışmaya teşvik etmiş. O günden itibaren büyük çalışma başlamış.

Doğruyu söylemek gerekirse işi iyi bilmeyen fakir, ilk günlerde çok zorlanmış. Elini sallayarak gözünün baktığı tarafa başıboş gezip, dolaşıp, kaçmak istemiş. Biçare yiğidin güzel, iyi bir meziyeti varmış. Büyük küçük fark etmez, hiçbirini verilen sözü yerine getirmeden bırakmazmış. Bu sıfatı, onu doğru yolundan şaşırtmazmış.

Ümit ümittir, çok çalışmış. Avuçlarının parlayıp sıyrıklarla kaplanarak nasır tutmasına bakmamış, dudakları çatlayıp hasta olmaya razı olmuş. Fakat aradığı altın, gümüş ve başka şeylerin en ufak bir parçasını dahi bu vadide bulamamış. Çaresiz, daha da güçlenerek çalışmaya koyulmuş. Alnından akan teri sorma, sanki pınarmış.

Fakir yiğitlik yapmış, akıl veren ihtiyarın tüm akıl nasihatini düşündüğü gibi yerine getirerek boş vadiyi parlayan gül altına bezemiş. Şimdi bu yere cennet bahçesi dese yerinde olurmuş. Fakirin fakir adı, tamamen silinmiş. Köylü dese köylü, bağban dese bağban. Her şeyden önce her şeye kendisi sahip, karnı tok, halkın sevdiği imiş.

Göz açıp kapayıncaya kadar aradan altı yıl geçmiş. Kazılan yerlerde aradıklarını bulamamış. Şimdi ne yapmak lazım?

Ümitli [adam] yiğitlik kılmış, iyilikten ümidini kesmemiş. Tevekkül ederek aklını dinleyip helal çalışmasını devam ettirmiş. Başarısı muhteşem olmuş. Karnı doyup ambarı hububatla, ahırı hayvanla dolmuş. Elması, eriği birçoklarını imrendirmiş. Zenginlikleri de fark etmeden artıvermiş. Evlenip düzen kurmuş, çoluk çocuk sahibi olmuş. Ticarette nasıl ilerlediğini kendi de anlayamamış. Köylü, bu işe hayat arkadaşının sebep olduğunu sonradan anlamış. Nişanlı, kimseyi aldatmamış ve kimseye aldanmamış. Yetimlere ve dul kadınlara da yardım edip durmuş. Bu şekilde, fakirin dört yönü de kıble olup kalmış. Bunun gibi yerin en dibini kazmayı bıraksa da olurmuş. Fakat o, öğrendiği işten ayrılmak istememiş.

Babasını görerek oğul, annesini görerek kız büyümüş. "Akıl yaşta değil, baştadır." dememiş mi atalarımız? Onun gibi köylünün çocukları babadan aşan aşmış, en alttaki de ondan geri kalmamış. Küçüklüklerine bakmadan büyük kişiler gibi çalışmışlar. Düşeni yerden, zorlananı elden tutmuşlar.

Kutsal İhtiyar'ın fakirle karşılaşmasının üstünden tam on yıl, on gün geçmiş. Sözleşmeye göre o, bu sürede fakirin evine tekrar gelecekmiş ama gelmemiş. Fakat gönlünü ağrıtan bir şey varmış. Biçare adam yeri hep kazmış, taşları yerinden kaldırmış, her zaman küçük çukurlar kalmış. Bunları yerine getirende hiç horluk olur mu? Evliya yalancı olsa kalanlar ne olacak? Vay gavur, hiç böyle olur mu?

O esnada gün parlayıp gökyüzünden kara bulutun karaltısı görünmüş. Yağmur, şiddetli yağıp havasız kalan tarlayı biraz serinletmiş. Bir süre sonra dipsiz gökten şöyle bir ses işitilmiş:

Dünkü fakirim,
Neden kederlendin?
İstemeden önce
Aklın ile ölç,
Ak kumaşı yama!
Karın yağı ve kalın bağırsak yediğin
Kutuyu aç da,
Çok altını tart!

Gözünle görüp al,
Elim boş kaldı deme!

Rüstem, sesi çabucak tanımış. Bu, sıradan bir ses değil daha önceki ihtiyarın sesiymiş. Duyan kulağına inanamayıp, çok şaşırıp, pişmanlığını dokuz kez tekrarlamış. Ambarını nasıl açtığını, değerli mücevherlerin konulduğu kutuya nasıl ulaşıp altın sikkeleri saymaya başladığını kendisi de anlayamamış. Rüstem, tam o yerde düşünceye dalmış. Bu altın ve kıymetli şeyler nereden gelmiş? Bu vadiden bulunmamış da nereden bulunmuş? Bundan on yıl önce neydi, bugün ne olmuş? Evliya'dan şüphelendiği için çok pişman olmuş ve başını kendi yumruklamış. Evvelden âciz bir durumda olup kıyafeti olmadan ve bir parça ekmeği olmadan yaşamasının sebebinin tembellik yapmanın sonucu olduğunu düşünen Rüstem, irticalen şöyle kopuzunu çalmış:

Zulmeden insan,
Tembelliğe meyletmez mi?
Zorbalık yaparak yaşayan,
Aptallığa meyletmez mi?

Alnından ter akanın,
Altını olur çalışmasından.
Kerameti şundandır,
Göğe güneşi astırtan.

Ellerini bağlayıp otursan,
Eldeki varlık yok olur.
Elinde olmadıktan sonra,
Nasıl iş başarılır?

Rüstem'i çok fazla kederlendiren şu olmuş: Gücü azalıp çaresi tükendiğinde acıyla dermansız kalsa ölümden kurtaran Evliya'yı, akılsızlığı ile boşu boşuna yadırgamamış mıydı? Şimdi ne yapacaktı?

Babasının sırrını elindeki beş parmak gibi bilen oğlu Kadir, şiirin sırrını anlattırmadan anlamış. Babasının verdiği erik kopuzu eline alıp melodiyi tekrarlamış. Rüstem, duyan kulağına inanamamış. Çocuğunun kopuz çaldığını biliyormuş fakat o kadar iyi olduğunu düşünmemiş. Olağanüstü bir şey! Bülbül gibi ötüp insan gibi söylemiş:

Baba!
Aklı hafızayı toplayın,
Akan yaşı durdurun.
Yanılmayan kul yok,
Güzelce tövbe edin.

Baba!
Çalışarak terledin.
Ne zaman tattın kermek'i? (kermek: ekşi bir bitki)
Altın, gümüş zer oldu
Uzun yıllar derlediğin.

Yerin kıymetini kim bilir?
Yeri seven kişi bilir.
İyiliğe iyilik,
Baba,
Toprak annede.

Evliya'nın nasihati,
Yerine geldi sonunda.
Sadık dağ gibi dünya,
Öyle önümüzde yatar.

Sabrın sonu sarı altın,
Sabırlı ol diyensiniz.
Sabırsızlığın sonu kederdir,
Çok fazla sarartmaz mı?

Kadir, kopuzunu çok çalmış. Babası, oğlunun akıllılığına çok sevinmiş. İşte şimdi danıştığı kişinin sadece o değil, akıl vericisinin kendi kanından olduğuna ciddiyetle emin olmuş. Anne baba için çocuğun daima küçük olduğu gerçekmiş. Böyle olmasa Kadir, çoktan halkın diline düşüp çocuk olmazsan keçe ol denilip kalırmış.

Rüstem'in sevinci sonsuzmuş. Fakat daha önceki Evliya ile karşılaşmadım düşüncesi, aklından tamamen gitmemiş. Kadir'in de dileği esrarengiz kişinin elini tutup onun hayır duasını almakmış.

Günlerden bir gün baba çocuk, bağda keyifli bir şekilde çay içip, gelip geçenle sohbet edip oturuyorlarmış. O sırada kendilerine doğru gelen ihtiyar adama dikkat etmişler. Zorlukla, ağır yürüyen eski püskü elbiseli adam görünmüş. Zor zor bedenini örtmese giydiği şey kesinlikle elbiseye benzemiyormuş. Akıllı Kadir, yerinden fırlayarak ihtiyarın koluna girmiş ve onu başköşeye oturtmuş. Önüne türlü türlü yiyecek getirtip ihtiyarın karnını iyice doyurmuş, onu suya kandırmış. Yumuşacık yatak serdirip, başına kuş tüyü yastık koydurarak onu dinlendirmiş.

Rüstem, evine gelen tanımadığı adamın kim olduğunu anlamak için çaba sarf etmiş. Meçhul adam, tek başına kalmış. Göz açıp kapayıncaya kadar aradan yedi gün geçmiş. Cuma günü, beklenmedik bir anda tanımadığı kişi söze başlamış: "Rüstem senden ve çocuğum Kadir senden ricam, anlatacaklarımı bitirmeden cevap vermeyin. Eğer ricam yerine getirilmezse, her şey bozulur."

Baba oğul, gözlerine inanamamışlar. Daha önceki misafirin yerinde hoş giyimli, aksakalını sıvazlayan ihtiyar oturuyormuş. Bu kimmiş? Biraz sonra ikisi birden az daha kim olduğunu soracakmış. Akıllarını toplayarak sessizce oturup misafirin sözüne kulak vermişler.

İhtiyarın sözü Rüstem'in başından geçen olayla başlayıp söylenilmesi gerekli önemli sözler söylenmiş. Sabır ne kadar güzel bir şey, her işin başı sabır değil mi? Evliya Baba, sözün sonunu getirip toparlamış: "Ben dünyayı dolaştım, ak ile karaya tanıklık ettim. İyiyi onaylasam da, kötülük canımı sıktı. Gelen ile gideni anlasam bu dünyaya iyiye yardım eden, kötüye beddua eden biri gerekmiş. Asırlarca araştırdım. Fakat

dünyada dürüst insanı bulmak için çok acı çektim. Emeğim boşa gitmedi, sonunda aradığımı buldum. O, sensin Kadir çocuğum. Rüstem sözümü kesmeyin, her şeyi anlatayım. Kadir, sen şu andan itibaren Kadir değil Hızır'sın, Hızır Baba'sın. Sana el veren kişinin işi muvaffak olup, iti ot yer. Anlayışlı olsa da dikkat et, deyip sağ parmağının kemiğini aldım. Bu, senin Hızırlık işaretin. Âmin! Yolun açık olsun, iyinin yardımcısı ol, ben gittim."

Ondan beri pek çok yıl geçmiş olmalı. Hatta bin, belki ondan da fazladır. Şimdi de Hızır Baba iyiye yardım edip kötüye beddua ederek hareket eder, denir. Hepsinin ilginci karşılaştığı kişiye son derece dost, sade giyinen bir kişi olarak görünürmüş. Sadece o değil, senin çok sevmediğin bir insan olarak da görünürmüş. Bunun varlığı yokluğu aynıymış. Akılsızla çekişmeden affedici ol, dermiş. Doğrusu bu, son derece güzel. İyi insan; vara yoğa dikkat edip büyüğünü sayar, küçüğüne hürmet eder.

8. Şeytan Kimmiş?
(Hızır Baba masalının devamı)

Evvel zaman içinde Evliya'nın duasının Kadir'e değip Hızır Baba adıyla söylenip kaldığı asırda Şadıkan denen, kuş gibi cıvıldayan, on yaşında bir çocuk varmış. Onun iki gözü de güler, bir kez görenin gözünü kendine döndürmeden bırakmazmış. Bir baksan sabırlı görünen kendi halinde biri dersin. Doğrusu nasıl bir kişi olursa olsun, göz açıp kapayıncaya kadar ona inanılırmış. Yaşıtlarına göre çok bilgiliymiş, bildiklerini de öğretirmiş.

Yıllar akarak geçivermiş. Er Şadıkan, büyüyüp yiğit olmuş. Kadir'in Hızır Baba olduğunu duyup, nedendir bilinmez, kendi kendine kin beslemiş. Kendisi, onun yerinde olmadığı için çok pişman olmuş ve hırsını itiraf etmiş.

"Hırs, hastalıkların büyüğü; ona yakalanan, insanın horudur." demiş atalarımız. Bundan ortaya çıkmış olsa gerek şöyle bir ır var:

Bahtsız dünyada adam var mı,
Diyene göstereyim hırsı.
Sebebini anlatıver dese az önceki bana,
Derdim, onlar gibi ameli bozukları
Bağlasın kaderin gidişatına,
Zahmet veren, nefret ettiğin başka insanlara.

Şadıkan, doğru yolunun doğruluğu ile yanılıp hırsın peşine düşmüş. Onun büyüsüne kanıp: "Bu âlemde benden akıllı insan yok." diyerek boş bir hayalin sonsuz bataklığına batıp kalmış. Bir kararsızlığı olmadığından, kötü niyetli yolu seçmiş. Bütün işi, Hızır Baba'nın doğru yoluna engel olup onu kendi peşinden götürmekmiş. Ondan sonra onun işini ele geçirip onun yerine sahip olmakmış.

Dalaverecinin bu tavrını anlayan Hızır Baba, vaktinde kendisini koruyan Evliyasına dönüp şöyle demiş:

Ey Evliyam!
Kıymetlidir bize sözünüz,
Dirayetli olun, dediniz.
Kabul ettik söylediğinizi,
Yapmaya yoktur şüphemiz.
Fakat,
Kurnazlığı sezerim.
İnsanız ya hepimiz,
Ahlaksıza ne yaparsınız?
Buna bir nasihat veriniz.
Bölünmesin boşuna,
Mütevazı halkımız.

O vakit Evliya'nın Hızır Baba'ya nasihati şu olmuş:

Sabredip dayanın,
Acele etmeden bir daha deneyin.
Övüp görün ilk önce,
Bulursanız eğer yolunu.
Eskiden bilsem dalavereciyi,
Çok fazla sabrettim.
Temizliğin işareti,
Akı karayı bilende.
Durmayın hiçbir zaman,
Akıl danışın bilene.
Balam!
Açığını bulduğun zaman,
Acıyıp da cömertlik gösterme.

Evliya'nın tüm söyledikleri doğru, bir süre tahammül gösterin. Uygun olunca, onu övüp deneyin. Yanılmayan çene olmaz dememişler mi? Belki de yanılacaktır. Bir süre bekleyeyim denen fikre gelmiş Hızır Baba.

Kötü düşünceye çok fazla kanıp kendini Hızır Baba'dan daha üstün gören Şadıkan, onun iyi niyetle söylediklerini kulak ardı ederek akıllılık taslıyor biçare diyerek içinden kahkahalarla gülmüş. Onun soğuk gülüşünden, Hızır Baba'nın kalbi tamamen soğumuş. Bu nedenle ikinci kez Evliya'ya dönüp, dalavereciye inandığı için pişman olmuş Hızır Baba.

Evliya, ne olursa olsun kendim Şadıkan ile yüz yüze görüşeyim diyerek boyun eğip ona kendisi gitmiş. O vakit söylediği sözü şu olmuş:

Saygılıysan kendine,
Dinle balam sözümü,
Şaşırıp kalırsın,
Açıp bak gözünü.

Akılsızlığını övüyorsun,
Yanlışı sürdürüyorsun.
İnsan denen adını,
Neden yere düşürüyorsun?

Ak ile karayı seçin,
Akıl ile ortaya çıkarın.
Sonra yolu hatırlatayım,
Akıl hastalığı kalmasın.

Yüksekten baktın başkasına,
Suçun başından aştı.
Kötülük yol olmazsa
Bunu bilir genç yaşlı.

Evliya, söylenilmesi gereken her şeyi Şadıkan'a güzelce anlatmış. Fakat öteki (Şadıkan), Evliya'nın hakkında konuşan kalabalık dağılmadığından tekrar başkalarını iyi yoldan saptırmaya başlamış. Meğerse kahrolası yalnız Hızır Baba ile rekabet etmiyormuş, bu dünyada iyiliği savunup kötülükten uzak duranların da hepsini

düşmanı sayıyormuş. Onun düşüncesinin aksine kötülüğü övüp ona yardım edenlerin hepsi, gerçek yiğitlermiş. Hiddetlenerek kendinden geçen Evliya, sonunda şöyle cevap vermiş:

Söz ustalığı yapma bana çok,
Ölçme benim adımımı!
Anlayışlıysan çok,
Hesabını görürüm.

Cehennem ateşini yakarım,
Tam manasıyla tatmin olurum.
Göz boyayanı aldatırım,
Doğru yolu buldururum.

Ak dediğine kara derim,
Adaletini yala derim.
Hızır Baba kim derlerse?
Başınızın belası derim.

Evliya, Şadıkan'ın insani vasıflarını tamamen kaybettiğine dikkat etmiş. Hepsinden ilginci kahrolası, niyetini değiştirmediğinden dış görünüşü de bozulmuş. Çenesinde keçi gibi sakal, başında tekelerin boynuzu gibi boynuz peyda olmuş. İki bacağı da insanınkinden farklıymış ve tırnağı ikiye ayrılmış. Meğerse âlemin sahibi Allah, kahrolasının kendi nizamsız işlerini lanetlemiş. Sonunda Şadıkan, kendi adını "Şaytan (Şeytan)" olarak değiştirip kötülüğün tellalı olarak tanınmış. Şeytan adını almasından itibaren, Hızır Baba'ya ciddi fenalık tasarlayıp onun bitirdiği işini berbat etmek için açık açık öne geçermiş. Maksadına ulaştığı zaman başım yedi kat göğe ulaştı diye söylenirmiş. Böyle demesinin sebebi, tesadüfen bir kez onun bu dileğinin gerçekleştiği gün, yeryüzünde yaşayan insanların gönlünü tamamen karartıp Şeytan'ın peşinden gitmeleriymiş.

İnsanın insanlığı nedir diye sorulduğunda, halka saygı duyan ihtiyar şöyle cevap vermiş: “Önünüzde ecel beklese de, harama gitmeyin.” demiş. Kötülük yapanın ise suale cevabı: “Helali örtüp, haramın yanında bulunun.” imiş.

Ondan beri asırlar asırlar eklenerek çok yıllar geçmiş. Hızır Baba ile Şeytan arasındaki savaş şiddetlenmiş ve kıyasıya savaş halini almış. Bu dünyada yaşayan insanlar, ikisinden hangisinin tarafını tutsa; zafer, ötekinin olurmuş. Nerede hırs ve haram az olursa çocuklar imanlı olurmuş, yaşlılara saygı duyulsa ve anne babalara hürmet edilse o evde kısmet gülü çok dökülürmüş. Böyle bir evde yaşamak eski anlatımla ta Cennetin kendisi. Tam tersi cahilliğin hüküm sürdüğü yerde, huzur yok olup aile ferdi de huzurlu olamaz. Kısmet dağılıp birlik olunmazsa baba ve çocuk, birbiriyle kıyasıya dövüşen düşman olurlarmış.

9. İman Masalı

Günlerden bir gün doksan yaşını yaşamış bir ihtiyar ile büyüdüğü çocukluk zamanını bana anlatan büyükannem Tolgonay'ın masalı aklıma geldi. Bunun sebebi, az evvelki ihtiyar oldu. Çocuklar, bu masalı sizlere anlatmak istedim. O, iman ile ilgili.

Evvelce, bundan çok yıllar önce Hızır Baba'nın yolundan yürüyen insanların hepsi, imanlı olmuşlar. "İman olan yerde, kısmet olur." denen atasözünü her aklı başında olan insan evladı aklında tutmaya sıkıca riayet edermiş.

O zamanda halk birlik içindeymiş, yarım ekmeği de olsa yanındakilerle bölüşüp yerlermiş. Birbirlerini koruyup, küçükler büyüklere saygı gösterirlermiş. Büyükler, kendi zamanlarındaki insanlık için küçükleri takdir ederlermiş. Babasının aklını dinlemeyen oğul, annesinin hatırlattığını dinlemeyen kız olmazmış. Herkes, akılla hareket edermiş.

İyiye iyi yardım etse, insan evladı birbirine yardım etse bu, imanlılık değil de nedir? Meğerse Hızır Baba'nın ikinci adı "İman" imiş. Eskiden ihtiyarlar gençlere hayır duası ettiğinde: "Allah'ım onu imandan ayırma, güçlü kıl." derlermiş. Meğerse bu, duaların en büyüğüymüş.

Halkın çoğundan kötü niyeti, hırsı ve görünüşü ile ayrılan Şeytan şöyle düşünmüş: "Bu insanlar, birlik bayrağını tutup onu yayıyorlar. Bir yolunu bulup, bunların arasını açıp, ikiye ayırsam olur. Adın çıkmazsa, dünya yangın yeri. Ben olayım." diye niyet edip şiddetle arzu ettiği maksadına ulaşmak için işe koyulmuş.

Bu nedenle düşüncesinin gerçekleşmesi için Şeytan, her türlü çareyi düşünmeye başlamış. Evvela ona inanan insanların içine girip onları doğru yoldan şaşırtmış. Baba ve evladı kandırıp birbirine hakaret ettirmiş. Akrabaları kavga ettirip birbirleriyle yarıştırmış. Kızı, annesinin akıl ve nasihatini dinlemeyip aksi yöne gitmiş. Gündüz rahat, gece uyku görmeden çok çalışmış. Kötülük alev gibi düştüğü zaman bundan zevk alıp çok fazla kuvvetlenmiş kahrolası.

İlk önce İman şaşırıp kalır, demiş o zaman. İman, şöyle şiir okuyarak tavrını belli etmiş:

Varı yok eden,
Olan belaya karışan,
İyiliği tamamen küçümseyip
Kötülüğe inanan,
Halkım nasıl kurtulur
Şeytan denen beladan?

Kaderin oyun oynadığı ve imansızlığın yaygınlaştığı zaman, iyilikle kötülük kavga edermiş. Bu da Şeytan'a az gelmiş. Yatıp kalkıp her çareyi düşünmüş. Sonunda bir şey aklına gelmiş. Aklı şuuru yerinde olan insanı döndürerek tuzağa düşürmeyi düşünmüş. Böylece akıllıyı ahmak durumuna düşürmeyi düşünüp bulmam gerek, deyip çözüm bulmuş ve onun gerçekleşmesi için çabalamaya başlamış.

Gerçeği söylemek gerekirse, Şeytan sonunda aradığını bulmuş. Kendi içkisiyle insanı aklından mahrum etmek için her türlü içeceği acıtmaya başlamış. Onunla da yetinmemiş, türlü otları da rahat bırakmadan onların muhtevasını da bozmuş. Şimdi onları sınayacakmış, kimlerden başlaması gerek?

Çevik Şeytan, ilk önce Allah korkusunu dilinden düşürmeyenleri sınayıp görmeyi doğru bulmuş. Böyle düşünmesinin nedeni, saf insanların iyiyi kötüyü çok fazla ayırt edememeleriymiş. Mendebur Şeytan'a da bu gerekmiş. İşe bir kez başladıktan sonra gerisi başarılır, demiş.

İman da uyumamış, elinden geldiğince çalışıp taraftarlarını iyiliğe çağırmış. Fakat Şeytan'ın bulduğu içeceklere, malum otlarının muhtevasına çok fazla kıymet vermemiş. Onun fikrini boş bir hayal olarak görmüş. Doğrusu bu, İman'ın hayatında yaptığı çok tehlikeli bir hata imiş. Şeytan, zaman kazandığını anlayıp düşünüp bulduğu sihirli içeceklerden halka azar azar vermeye başlamış. Kendi halindeki insanları kandırıp: "Benim düşünüp bulduğum içecek ve çeşitli otların hepsi sizin

için. Biriniz bile korkmayın. Bunlar sizlerin derdine deva, hastalığına şifa olur." deyip içten çabalamış.

Şeytan'ın verdiklerinin ilki, iyi bir yöne gitmiş. İçenlere ve nargile yapıp içenlere neşe verip yüzlerinde sevinç şulesi açılmış. Dalavereciye çok fazla inananların yolu, yavaş yavaş İman'dan ayrılmaya başlamış. Onu savunanların sayısı, günden güne artmış. İman sahibini acı acı ağlatmış. Bu durum, Şeytan'ı aşırı güçlendirmiş. Sevinci artan Şeytan, şöyle şarkı söylemiş:

Ey İman'ım,İman'ım!
Niye kendine eziyet ettin?
Saçıldı mı bu şekilde
Asırlarca topladığın?
Davam diye çalıştın,
Şimdi bugün ağladın.

Yine de söylerim,
Yolumu engelleyen dikkat etsin.
Masalıma başlasam
Çok çıkmasın başağın.

Bu şarkıyı duyduktan sonra İman'ın keyfi kaçmış, üç gün evden çıkmadan oturmuş. Sonunda şerefi onu yenmiş, aptalın işine göre iş yapmış. Fakat geç kalmış. Bunun sebebi, Şeytan'ın yaptıklarına son derece inanmış olan halkın ondan önceki zatın verdiği şeyleri isteyivermesiymiş. Buna uğraşan Şeytan, sihirli ilaçlarının ölçüsünü çok fazla artırmış. Bu andan itibaren şüphesiz ızdırap başlamış. İman, o vakit halkın tavrına şöyle şiir söyleyip arzusunu söylemiş:

Âlemi gezdim dolaştım,
Herkesin sırrını kazıyıp.
Ne yazık o zaman anladım,
Kalanın felaket biriktirdiğini.

Şeytan'ı çok kandırdım,
Kısmetim ot gibi doğrandı.
Gücüm azaldı gittikçe,
Kalmadı biraz birikip.

Aldırıp elimde olanı,
Allah'a söyledim ihtiyacımı.
Şimdi de öyle yaparım,
Oh desem saçıp alevi.

Böyle olmaktansa alsan Allah'ım,
Hor görme sinek kadar canımı.
Önünü kapatan dünkü
Tavsiyeni, söyleyiver her şeyi.

O nerede, ben neredeyim,
Haykırsam sesim duyulur mu?
Azdırana aldattım,
Canım halkım anlar mı?

"Eri namus, tavşanı kamış öldürür." denen atasözünü sevgili Namıs, ilk kez o zaman söylemiş. Meğerse namussuz, saf demekmiş. Safın temel anlamı, ahmaklıkmış. Fakat hayata kıl gibi bakan, bunu (ahmakça yaşamı) takip edermiş. Geçmişte kimseye kötülük yapmayan insan, hiç kimseden şüphe duymazmış. İnançlılık, bir yandan da herkesin iç dünyasının temiz olmasını sağlarmış. İman, tam da bu felaketi başaran baştan çıkarıcıyı kandırmış. Aldatıldığını her hatırlayışında, ağız (ineğin ilk sütü) gibi taze bir şeyin yüreğine ok saplanan geyiğin yüreği gibi şimdi de sızlarmış.

Kötü niyetli Şeytan, bununla yetinmemiş. Türlü türlü içecekleri insanların arasına yayıvermiş, onlardan başka da düşünüp bulmuş. İlk zamanlar içeceklere dayanamayıp övünen yiğitlerin çoğu, sonunda onun kölesi olmuşlar. İçki içmeyince neşeleri kaçmış, onu arayıp bulamayınca sığınacak bir yer bulamamışlar. Bir yudum içki için, birbirlerini satmaya kadar varmışlar.

İnsanların maymun gibi sırıtıp, kurt gibi dövüşüp, sonunda domuz gibi balçıkta debelendiğini gören İman, ağlayarak şöyle şarkı söylemiş:

İyilik yerine kötülük,
İnsanı kederlendirdi haram.
Tüm halk yanıldı,
Uzak kalınca insanlıktan.

Şeytan'ın yolundan yürüyen,
İyiliği hor gören,
Sonunda kim oldun?
Domuz oldu onmayan.

İsteğim çok senden,
Aklıma inan çocuğum.
Yoldan çıkmadan doğru yolu bul,
Böyle yapman doğru çocuğum.

Uzak durun şaraptan,
O yöne yönelten.
Başarılı olmanın sihri,
Şiddetle her içtiğinizde.

Sonunda ne oldu?
Hasta olur dermansız kalan.
Bu söylediklerimin hepsini,
Hatırlatırım yine de.

Kuvvetten düşme gözünü aç,
Şeytan'ı Allah lanetlemiş.
İyiliğini isterim,
Büyük küçük herkesin.

Ondan beri çok yıllar geçmiş olsa da Şeytan ile İman ikisi birden düşüp gelmiştir. Bunun sebebi, akıl yense de rakıdan başlayan içkilerin Şeytan'ın itibarını yükseltmesiymiş.

10. Beş Yiğidin Kaderi

Evvel zaman içinde bir fakirin beş oğlu varmış. Kim kendi çocuklarının kötü olmasını ister ki? Bu yüzden fakir de çocuklarım iyi olsun deyip Allah'tan her zaman bunu dilermiş. Zavallı, aynı zamanda her namaz kıldığında çocuklarım halkın dilinde itibar kazansın deyip çocuklarının başarılı olması için yalvarıp yakarırmış.

Fakir, dilek dilediği zaman etrafında ne olup bittiğini anlarmış. Çocuklarına olan sevgisi o kadar çokmuş ki onların her biri için dilek dilediği zaman gözünden yaş süzülüp akarmış. Bunu gören fakirin yaşıtları, onun adını "Sulugöz" koymuşlar. Fakir, buna hiç gücenmemiş aksine sevinmiş. Sonradan "Sulugöz" ismine çok alışmış ve kendi adını tamamen unutmuş.

Sulugöz'ün bir farklılığı da bugün bitecek işi ertesi güne bırakmaması, zamanında sağlam yapması, çalışmaya değer vermesiymiş. Üstelik elinden inci dökülen ustaymış da. "Kim çalışsa, o yer." denen atasözü de vardır halk arasında. Tıpkı onun gibi Sulugöz'ün çocukları babalarının sayesinde halkın yemediğini yiyip giymediğini giyerek büyümüşler.

Beş yiğidin en sevdiği şiirleri varmış. Onu neşelendikleri zaman tekrarladıklarında güç bulurlarmış. O, şöyleymiş:

Atan varsa halkı tanı,
Atın varsa yer tanı.
Söylenende yanlış yok,
Elimizde bütün hepsi.

Rızık dediğin bir söz imiş,
Her şey var.
Babacığımız bulur,
Noksanlığı yoktur.

Teşekkürler ataya

Ve teşekkürler anneye.
Onlar olduğu zaman,
Biz yemeyiz tirit. (tirit: et suyuna kızartılmış veya bayat ekmek konularak yapılan yemek)

Beş yiğit, küçüklük zamanlarında bu şiiri söylediklerinde baba ile anne çok sevinirlermiş. Sadece o değil, "Gördünüz mü, bizim çocuklar nasıl?" deyip iftihar ederek komşularına caka satarlarmış. Komşu bu ya, "Vay, bizim çocuklarımız niye böyle değil?" diye üzülürlermiş.

Zaman geçtikçe onu hiç kimse durduramaz olmuş. Buna dikkat eden Sulugöz, oğullarını yanına çağırarak: "Nerede çocuklarım? 'Babanın bilgisini akıllı çocuk öğrenir.' demiş atalarımız. Ben de bugün sizlerden fikir almak istiyorum. Onları olduğu gibi anlatın, bilginin kötüsü olmaz. 'Bilgili ölmez' demiş atalarımız. Ben, bilgiyi başkasından öğrendim. Yaşadığım yerde ne gördüysem onu öğrenip örnek alana önayak oldum. Emeğim boşa gitmedi. İşte bunun neticesinde sizler de aç açıkta kalmadan büyüdünüz." Akıllı söyletmeden anlar niyetinde olan baba: "Nerede çocuklarım, beni dinliyor musunuz çocuklarım?" demiş.

Sulugöz, çocuklarından bir cevap duyamamış. Çok acıyan baba, kendi başına vurmuş. Ömründe ilk kez çocuklarından razı olmayan bir tavır sergilemiş. Gözünden yaş yerine kan akmış. Dileği gerçekleşmezse sonra ne yapacakmış?

Sulugöz'ün iyi bir sıfatı da hiçbir zaman ağzından kötü söz çıkmamasıymış. Çok kederlendiğinde şöyle şiir okurmuş:

Öfke ızdırap, akıl dost,
Yemeği döken yaramaz.
Gönül denen gül, doğru,
Bir kırarsan bir daha yapılmaz.

Daha tuhafı, insandan yüz çevirmenin olmayacağını söylermiş. "Görünüşü iyi olandan, ümidini kesme." denen atasözü çok söylenmiş. Bu atasözünün doğru tarafı,

hayatın her anlamda bir delilinin olmasıdır. Buna Sulugöz Baba da şahit. Ayrıca söylenen söylendiği gibi kalsa [babaları] iyi kalpli genç bir çocuk gibi sevinip şöyle şarkı söylermiş:

Görünüşü iyi olandan yüz çevirme,
O, belli etmeden işini yapar.
Helal olsa emeği,
Hızır Baba'm el verir.

Nimetin kadrini kim bilir?
Ekin eken biri bilir.
Açık olur yüzleri,
Yiğitler söz dinler.

Sözün sonunu bu dört dize ile bitirip delikanlılara baktığında, çocukların utanmış gibi bir halleri varmış. Bu vaziyet, onu bir hayli sevindirmiş. Sonraki sözleri, gayet derli toplu olmuş. Çocuklarına bağırıp çağırarak kötü sözler söylememiş. Sadece baba nasihatini vermiş.

Babanın sözü şu olmuş: "Çocuklarım, sizler zamanın birinde kaybettiniz. Acele etmezseniz olmaz. Bir meslek sahibi olmayan insan, halkın önünde değersiz ve evinde kıymetsiz olur. 'Yiğide altmış hüner az.' demişler evvelce. Her birinize üç gün süre veriyorum. Ondan sonra kendiniz sevinirsiniz. Her yiğidin tabanı sıyrıklarla kaplandığında ve bileği ağrıdığında anlar, bir parça ekmeği bulmanın nasıl olduğunu. Ekmeğini kazanan, insanın kadrini kıymetini anlar." Sözün sonu şu olmuş: "Boşuna kötü söylemeyin, yolunuzdan geri dönmeyin, hedefinize ulaşın, eve dönmeye acele etmeyin."

Beş yiğit sallana sallana yaya yürüyerek ayakta çarık elde değnek büyük bir arzuyla yola çıkmış. Az gitmişler uz gitmişler, sonunda büyük bir şehre varmışlar.

Güzel şehirde bir haftaya yakın dolaşmışlar. Açlıktan mideleri içine çökmüş. Ne yapacaklarını bilmeden, ücretli bir işe girip çalışmak istemişler. Fakat iş

bulamamışlar. Açlıktan mideleri kötü olup gözleri kararmış. Bu zamanda önlerine aksakallı ihtiyar çıkarak şöyle demiş: "Ey çocuklarım, uzaktan geliyor gibi bir haliniz var. Anlaşılan çok aça benziyorsunuz. Sebebini anlatın." demiş.

Beş kardeş, olanı olduğu gibi yapıp gelme sebeplerini en ufak bir yalan katmadan anlatmışlar. Sonunda babalarından duydukları şiirin iki dizesini tekrarlamışlar:

"Mahsulün değerini kim bilir?
Ekin eken biri bilir." diye.

O zaman ihtiyar, yerlere yatarak gülmüş. Sulugöz'ün çocuklarına söylediği şiirin diğer iki dizesini şu şekilde tamamlamış:

"Açık olur yüzleri,
Yiğitler söz dinler."

Beş yiğit, atalarının sözünü biçare ihtiyarın ağzından duyduklarında çok sevinmişler. Bu daha bir şey değil, karınlarının aç olduğunu da unutmuşlar. Yüzlerinde gülüş çiçekleri açmış. Bu durum, yabancı ihtiyarı da sevindirmiş.

O gün ihtiyar, çocukları evine getirip güzelce misafir etmiş ve onlara yeni elbiseler vermiş. Eski elbiselerini de yaktırıvermiş. Beş yiğit, ihtiyarın iyiliğine eskisinden daha fazla sevinmiş.

Günlerden bir gün ihtiyarın kendisi, misafirlerine söze başlamış: "Çocuklarım, anladığım kadarıyla sizler iyi bir babanın çocuklarısınız. Az önce sizin söylediğiniz ve sonra benim ekleme yaptığım dört dize şiir, Sulugöz'ün değil mi?" Delikanlılar, hep bir ağızdan doğru olduğu cevabını vermişler. Ondan sonra ev sahibi, çocuklarla tekrar kucaklaşarak selamlaşmış. Evin içi gürültü dolmuş.

İhtiyar, delikanlıların babalarıyla nasıl karşılaştığını ve onun yaptığı iyilikleri anlatıp şu atasözünü hatırlatmış: "Erin kıymetini er bilir, ondan sonra halk bilir." Kendisini de, beş yiğide hatırlatmış: "Bir gün yemek yediğin yere, bin gün selam ver." demiş.

İhtiyarın adı, Hızır Baba imiş. Bu kişinin çocuklarla karşılaşması çok iyi olmuş. Yoksa insan, kendisine yakın kişiyi kolaylıkla bulup onun kim olduğuna değer vermezmiş. Biri, herhangi bir kişinin iyi sıfatlarını birden sayıverdiğinde söylediği doğru değil mi acaba diyenler bu aydınlık dünyada çok fazlaymış. Atalar, bu yüzden kötü dünya demiş olmalı. Böylece beş yiğit, babalarının kim olduğunu başka bir şehirde ve başka bir halkta duydukları için büyük övünç duymuşlar.

Tecrübeli ihtiyar, çocukların başka bir yerden yabancı bir şehre gelmelerinin sebebini anladıktan sonra kendi fikrini söylemiş: "Çocuklarım, ben sizin gelme maksadınızı düşündüm. İsterseniz kendim size talim terbiye verip öğreteyim. Kalanı ise sizden, uğraşmadan iyilik olmaz. Bunu aklınızdan çıkarmayın."

Bu şekilde beş yiğit, akıllı ihtiyarın talimini alıp ondan öğrenmeye başlamışlar. Öğrenmek, kolay değil zor olmuş az evvelki işsiz aylaklara. Çok fazla çabalamışlar. İyi tarafı, günler geçtikçe kimin kim olduğu anlaşılmaya başlamış.

Beş yiğidin büyüğü Barmak (Baş Parmak), hafif olsa silkinmeden ağır olsa oturmadan her şartta aynı şekilde soğukkanlıymış. Akıl veren babanın söylediklerini yerine getirip fazlasıyla çalışmış. Sadece o değil, üstadını düşündüğü zaman ona şöyle dua edermiş: "Halkın başı olup bir kişiyi değil, çok kişiyi memnun ettin." diye.

Söömöy Barmak (Şehadet Parmağı), abisi Barmak'ın (Baş Parmak) yolundan yürümüş. Hedeflediği amacına ulaşmış. Her şeyden önce iyiyi kötüyü uzaktan anlamış. Çok kişinin gözünü açmış. Onun bu iyi sıfatı, Hızır Baba'nın çok hoşuna gitmiş. Şöyle dua etmiş: "Çok kişinin gönlünü avutan, gözünü açıp sevindiren bir rehber ol, ışığım."

Ortancı oğul Orton (Orta Parmak), düşünerek konuşan ve iyiyle kötünün arasında tarafsız olanmış. Uzağı yakını aklıyla ayırmış. Güçleri azaldığında halk, Orton'u (Orta Parmak) aklına getirirmiş. "Kara kılı tam yaran bir tarafsız ol." diye Hızır Baba dua etmiş.

Beş yiğidin dördüncüsü, Atı Cok (Adsız Parmak/Yüzük Parmağı) diye tanınırmış. Bin evliya olsa da kendi fikri olmadıktan sonra o, başkası için de yokmuş. Hızır Baba Atı Cok'a (Adı Yok) : "Adına zatı yaraşır." diye isim koyup gülmüş. Meğerse bu, öğretmenin öğrencisine yaptığı duası imiş.

Beşinci yiğide Çıpalak (Serçe Parmak) adını Hızır Baba kendisi vermiş. Doğrusunu söylersek, doğrusu Çıçalak imiş. Bunun sebebi, Çıpalak'ın (Serçe Parmak) sınavda bir ok boyu mesafesinde kaçmasıymış. Oysa kendisi, başkalarını sınadığı zaman boşuna [yere] düşermiş. Acı dili, tıpkı ısırgan otunun tam da kendisi gibiymiş.

Akıllı Üstat, yiğitlerin gitmesine müsaade edip onlardan mütevazı bir şekilde ricada bulunmuş: "Çocuklarım, sizler benim bir yandan şakirtlerim bir yandan da kendi çocuğum gibi oldunuz. Bu yüzden birbirimizi unutmayalım. Eğer uygun görürseniz şu andan itibaren beş parmağıma beşinizin adını vereyim."

"Bir ricam, bu elimdeki beş parmak nasıl birlikteyse siz de tıpkı bunlar gibi olun. O, size şans getirmezse ömrünüzde çok pişman olursunuz."

Üstada söz vererek beşi birlikte doğdukları yere doğru yola çıkmışlar. Az gitmişler uz gitmişler sonunda evlerine varmışlar. Sulugöz İhtiyar, eskisi gibi çocukları için dilek dileyip duruyormuş.

Sulugöz, beş yiğidin ağzından Hızır Baba'nın adını duyunca yaşlılığını unutup hemen anlamış. Tam da bu günde evde büyük bir ziyafet olmuş

Ondan beri bu dünyada kaç kez şafak söktü, kaç kez gün battı hiç kimse bilmez. Fakat beş yiğidin kaderi söylenegelmiş. Barmak (Baş Parmak), Söömöy Barmak (Şehadet Parmağı), Orton (Orta Parmak), Adı Cok (Adsız Parmak/Yüzük Parmağı), Çıpalak (Serçe Parmak) diye adlandırılmışlar.

Hepsinden ilginci, beş parmak birbirinden nasıl ayrılmazsa insanlar da aynen böyle ayrılmamışlar.

11. Dedikoducu

Hangi asır olduğunu kimsenin bilmediği bir zamanda Eşekbay denen bir yiğit varmış. Hem de tıpkı bizim gibi yumru başlı, iki ayaklı bir insanmış. O zamanki insanın bir kuralı varmış:

Talihle birlikte huzur,
Huzur içinde yaşasak.
Ervah vursun, ant vursun,
Kötülük yaparsak.

Yaşlı genç demeden kuralı her gün beş defa tekrar ederlermiş. İbadetin birincisi, şafakta geçermiş. İbadet, o kadar özenli olurmuş ki; onu yapanların niyeti, günahsız çocuk gibi olup temizlenmekmiş. Ameli, şafakta yağan bembeyaz karla karşılaştırılırmış.

Bu halkın âdetine göre sabah ibadetinin sonu, daima mütevazı bir şiirle bitermiş:

Yaratanın emri,
Bembeyaz olsa hepsi.
Alaca bulaca olanı,
Onda gönül darlığı.
Uzak tutsun Allah'ımız,
Akılsızlıktan.

Eşekbay, halk gibi ibadete gelmekle birlikte hiçbir zaman diğerleri gibi farzı yerine getirmezmiş. Aynı zamanda, kendince şöyle memnuniyetsiz bir şekilde mırıldanırmış:

Kardeşim bile olsa,
Avuç avuç altın verse,
İnanmıyorum başkasına,
Tek hayvanını kesse de.

Namussuz, kendi kötü düşüncesini başkalarının duymasından korkarmış. “ Ansızın herhangi biri gönlümde ne olduğunu duysa, amacıma ulaşamaz mıyım?” diye kötü bir düşünceye sahipmiş. Bu işi, çok gizli bir şekilde yapıyormuş.

İkinci ibadet, öğlen yapılırmış. İbadet edenler, helal emeğe ve ondan damlayan tere çok saygı duyarmış. Şairler, emek için ihtişamlı şiir yazsa; kopuzcular, yeni yeni nağmeler oluştururmuş. Bu şiirlerden biri şöyleymiş:

Erin görkü yer ile, (görk: güzellik, gösteriş)
Yerin görkü ter ile.
Hakkı iyi olur,
Akan teri yere vermeyenin.

Şiiri duyduğunda Eşekbay’ın ani hareketten dolayı az daha içi yarılıverecekmiş. Gücü tükenince hırıltıyla nefes vermiş.

Eşekbay’ın en sevdiği sıfatı, birilerinin konuşmasını dinlemekmiş. Tesadüfen onların gülüşlerini duysa o gün Eşekbay’a uyku yokmuş. Gece boyunca düşünüp dururmuş. Daha tuhafı, akşam olur olmaz şüphelendiği komşularının evinin arkasında durup içeridekilerin ne mırıldandığını gece boyu dinlermiş. Göz kapakları kapanıp uykusu gelince ancak evine dönermiş. Yolda gelirken şöyle düşünürmüş: “Kulağım bütün hayvanlarınkinden farklı olarak aşırı uzun olsa. Bu daha bir şey değil, karıncaların fısıltılarını bile duysam. Belki onlar da benim hakkımda bir şeyler diyorlardır.”

Eşekbay’ın bir alışkanlığı da, kötü fikirli ve tembel olmasıymış. Başkaları için çok çalışmasam der, bundan çok korkarmış. Sebebi, ona göre sadece akılsız kişi, başkası için ter dökermiş. Ciddiyetle kendi inandığı şeye, bastığı adımını sayarmış. Onun aşağıdaki dizelerine dikkat edin:

Ebediyen başkasına,
Atam bile bana dese,
Ömür boyu baksa da
Kaldırmam başkasını,

Yolda düşse de.

İyi niyetli halkın üçüncü ibadeti, ikindi vaktiymiş. O halkın alışkanlığı öyleymiş ki, ikindiyi dünyadaki bütün iyiliklerin dolduğu vakit diye bilirlermiş. Bu ibadetten sonra kuvvetli, kuvvetsize elinden gelen yardımı yaparmış. Küçükler büyüklerine hürmet eder, bir parça ekmekleri olsa da hepsini onların önüne koyar, eşit olarak bölüp yerlermiş. O vakit aksakallı babaları, ak saçlı anneleri gençlere şöyle dua ederlermiş:

Yok olmasın ihtiyarlara saygı gösterenler,
Güçlü olsun halkın başını toplayanlar.
Hızır Baba'm korusun nesilleri,
Yaş döküp ağlayan kişi olmasın.

İhtiyarlara hürmet eden yiğitlerin mertebesi yükselirmiş. Şimdi o Eşekbay ise iyiliğe karşı iyilik diye tekrarlanmasına katiyen inanmazmış. Aksine, öyle yapanlardan nefret edermiş. Bundan dolayı onun kendi fikri şöyleymiş: "Evin ışığı, eve değmez." Ne olursa olsun, bu atasözünü söyleyip dururmuş. Doğru mu, yanlış mı onun gözünde fark etmezmiş. Hepsinden ilginci, apaçık ortada olana akıl vermesine ne demeli?

"Akıl, danışmaktır." şeklinde söylenmiş eski zamanlarda. Onun gibiler, iyi karakterli oğlan ve kızlar duya duya söz ustası göre göre rehber olmuşlar. Çok fazla şan şöhret sahibi olmuşlar. Hiç kimseye akıl danışmayan ve büyüklerin bildiğini bilmeyen Eşekbay, halktan ayrı düşüp görünenden şüphe duyana gün sayıp güç vermiş. Beni nasıl çekiştirirler, deyip kulağını uzatıp dimdik durmuş.

Dördüncü ibadeti halk, güneşin süzülüp ışıklarını etraftakilere saçtığı zamanda gerçekleştirirmiş. Anlayana, günün bu zamanı çok güzelmiş. Günün gerçek sevimliliği, güzelliği bu vakitte gözlenirmiş. Hepsini de günün her yana sıçrayan ok gibi atılan, her bir akıllı insanı gözün görmediği yüksekliğe çıkarırmış. Elden gelse yükseğe çıkarılana ne ulaşsın? "Yılan olup sürünse, yıldız saçan Sungur (kuş) olana

nasıl ulaşsın?" diye söylemiş esaslı ata Tükübay. Ancak onun gibi bir yiğit, uzağı tahmin edermiş.

İnsanın akıllısı kim dense, az evvelki Tükübay Ata şöyle demiş: "Eğer insan kendini bilmezse, bilenin sözünü dinlemezse." Doğru mu, değil mi bilinmez. Eşekbay, böyle biri olup kalmış. Kendi bilmez, bilenin sözünü dinlemez.

Günlük ibadetin sonuncusu, tam gece olduğunda yapılırmış. İbadette toplananlar, yaşlı genç demeden farzı yedi kez tekrarlayıp kayan yıldıza dimdik bakıp dilek tutarlarmış. "Yıldız gibi olup başımız çok olsun, altın kazık gibi yerimiz sağlam olsun. Gökyüzündeki tüm yıldızlar birbirleriyle nasıl birlik olmuşlarsa biz de onlar gibi olalım." derlermiş. Sonra hepsi âmin deyip, yüksek sesle dua ederlermiş. Bu, bugün söylendiğinde beş vakit namazın bittiğini bildirir.

Eşekbay, beş vakit ibadetin sonuncusunu ölüm gibi kötü görürmüş. Sebebi, gökyüzündeki bütün yıldızların parlamasının ona kötü muamelede bulunuyor ve onu korkutuyor gibi gelmesiymiş. Bu yüzden Eşekbay, kesinlikle yıldızlara bakmazmış. Sadece o değil suçsuz olan yıldızları suçlayıp, onların tarafından bir fısıltı duyduğu zaman nasıl böyle dedikodu yaparlar diye kulağını uzatıp karşıda dimdik dururmuş. Duymayan kulağını yaslayarak onu uzatmayı alışkanlık yapmış. Çok nefret ettiğinde şöyle şiir okurmuş:

Milleti gözetlemeden,
Kulak verse siper gibi.
Yayılsa acayip bir haber,
Fısıltı olsa tekrarlanmadan.

Ey Allah'ım Allah'ım,
Dileğimi kabul et İlahi'm!
Bu dileğimi yerine getirirsen,
Olan sınavına katlanayım.

Kötü iş, kırık yıldan sonra dahi meydana çıkarmış. Eşekbay'ın eski alışkanlıklarını herkes öğrenmiş. Bunu kendi de anlamış. Fakat kendi suçunu başkalarının üstüne atmaya çalışmış. Çoğunun gözü açık olduğu için Eşekbay, birçoğunun gözüne toprak atamamış (kandıramamış). Sonunda halktan büsbütün dışlanmış. Görenler, başını sallayıp ters yöne gider olmuş.

Bir grup akıllı insan; Eşekbay ahmak olsa da biz ahmak olmayalım" diye karar vermiş. Ona şöyle nasihat vermişler: "Bırak Eşekbay. Kuralsız davranışlarını bırak, aklını topla. Büyüklerden ve küçüklerden af dileyip tekrar halka karış. Boşuna bir şeylerden şüphelenmeyi bırak. Yoksa insanlık sıfatlarından uzaklaşmaya başlıyorsun. İnanmazsan ay ışığı vurmuş ışıklı gölün suyundan kendine bakıp gör." demişler.

Dünyada kendi fikrini değiştirmeyen; inatçı, düşünmeyen, kaba, başkalarına inanamayan ve insanlardan uzak duran kötü bir insan olur. Mahvolan Eşekbay'da da bu noksanlıklar varmış. Bu yüzden söylediğinden vazgeçmez, ben sizden farklıyım der dururmuş. Gelen halk, öyle böyle deyip çok nefret ettikten sonra nasıl istersen öyle yap demişler ve evlerine dağılmışlar. Şimdi onların aklına Eşekbay'ın olup olmadığı bile gelmiyormuş. Ondan çok fazla soğumuşlar.

Günler günler geçmiş. Kim bilir ne kadar geçmiş? Eşekbay'ın aklına bir şey gelmiş. Onun az önce önüne gelip aklına getirmeye çalıştığı şeylerden biri: "Ay ışığı vurmuş ışıklı gölün suyundan kendine bir bakıp gör." sözü imiş. Bu söyleneni hatırlayan Eşekbay'ın biraz yüreği sızlamış, gönlü kararmış, kulakları uğuldamış. Bugün iki kulağından iki farklı ses duyuyormuş. Sağ kulağı: "Hainim gitme göle, kabaran yüreğin durduğu yerden yarılıp kusurlu olursun." diyormuş. Sol kulağı: "Git, neden afallıyorsun? Gidersen, kendinin kim olduğunu kendi gözünle görürsün. Çabuk ol." demiş.

Ne tuhaf! Eşekbay başını, kulağını kaşımış da sol kulağından duyduğu sesin sözünü dinlemiş ve ayna gibi göle bakıp pişman olmuş. O kadar hızlı kaçmış ki çabucak göle varmış. Fakat nedense yüreği çarpıp sihirli gölün kenarına gelince iki gözünü birden kapatıvermiş.

Eşekbay, ne olur ne olmaz gideyim deyip göle dikkatle bakmış. Gözün kötülüğü görmesin. Gözlerine inanamamış. O göldeki kendi değilmiş, tıpkı şeytanın şeklini görmüş gibi olmuş. Farkı, gözüne görünen şeyin şeytanınki gibi boynuzu olmamasıymış.

Ne olursa olsun deyip sevgili Eşekbay, iki gözünü tamamen kapatıp suyun derinine kadar gitmiş. Gölün dalgası kesilsin diye bir süre hareketsiz durmuş. Ondan sonra yavaş yavaş önce sağ sonra sol gözünü açmış. Ne tuhaf! Daha evvel gördüğü şey, insan gibi karşısında duruyormuş. Her şey bir tarafa, kulağını kalkan gibi boş yere hedef almış. Arkasına baksa ki kuyruğu, şeytanınki gibi uzamış. Sözün kısası, tıpkı bir hilkat garibesiymiş.

Eşekbay, o vakit öyle bir bağırmış ki tüm hayvanların ödü atlamış. İnsanlık sıfatından mahrum olan [Eşekbay]a bu az gelmiş, insan gibi de konuşamamış. Eğri kulağı, bir insanın duymadığını duyup uğuldadığından gözü kararmış.

Gölün ayna gibi şeffaflığından dolayı kendini görmeye başlamış, çok olan hatalarını sonunda akılsız başı anlamış. Fakat, çok geç kalmış. Her şey zamanında olmaz mı? Bir umudu, iyi insanlar iyi niyetle çalışırsa belki onların duası değermiş.

Başı dara düşen Eşekbay, şeytanların sağlam kişilerle alay etmeyi sevdiklerini anlamış. Bu kez de o (Şeytan), yine aciz durumda olan Eşekbay'ın kulağına şöyle fısıldamış: "Ey talihsiz Eşekbay! Niye bu kadar kaygılanıyorsun? Şimdi fark etmez, insanlıktan oldun. O yüzden sen, çabucak kimsenin görmediği tarafa kaçıp git. Biz, olduğun yeri bulup seni kendimize katarız."

Şeytanlardan ölüm kadar korkan Eşekbay, şimdi Şeytan olsam yok olurum deyip o kadar sızlanmış ki aii aii aii… demiş.

Amacına ulaşıp Eşekbay'ı bağırttığı için sevinen ve başkasının felaketine sevinen patavatsız Şeytan, kahrolasının omzundan yakalayıp: "Şimdi bağırmadan dur." demiş. Fakat Eşekbay, eskisinden daha kuvvetli bağırmış. Doğrusu Şeytan, bunu ondan beklemiyormuş. Kulağı sağır olan Şeytan o vakit: "Yalan söyledim, yalan

söyledim.” deyip gidivermiş. O vakit Eşekbay, çok sevinmiş ve eskisi gibi güçlenip yeri yararcasına bağırmış. Fakat eskisi gibi “aii” diye değil, “inih inih” diye bağırmış. Bu, gönlünün biraz sükûnet bulduğunun işareti olsa gerekmiş. Ondan sonra da kahrolası, eğri büğrü kulağını dokuz kez oynatıp patırtı çıkarmış.

Sonu, kötü olarak bitmiş. Eşekbay, “Eşek” adını almış ve ebediyen dört ayaklı bir hayvan olarak kalmış.

12. Atasözünün Ortaya Çıkışı

“Kavak gibi boyu uzayacağına,
Çuvaldız kadar akıl versin.”

Geçmiş zamanların birinde iki kardeş varmış. Büyüğü Adıl [Adil], alp görünüşlü ve kasları devenin hörgücü gibi şişkin bir yiğitmiş. O kadar güçlüymüş ki, demiri kayış gibi bükermiş. Saldıran aygırı kuyruğundan yakalayıp durdururmuş, gen vurmadan biner, göz kapatıncaya kadar teskin edermiş.

Günlerden bir gün şöyle bir olay olmuş; Yaz günüymüş. Nereden geldiği bilinmez ki, bir kaplanın bir hayvan ağılına yolu düşmüş. Ağılda duran birkaç hayvanı, ağılın dışına sinek gibi atmış. Tam manasıyla tatmin olduktan sonra, semiz tosunun üzerine varıp yemeye başlamış. Yan yana bulunan ağıldaki atlar, kaplandan korktukları için kan işeyivermişler. Bazıları ansızın ölmüş. Halkın içinden kaplana meydan okuyacak biri çıkmamış. Silah olmayınca, sadece topuz ve sopa varmış. Bunlarla kim kaplana karşı çıkabilir ki, elden ne gelir?

Kavga günü Adil evde yokmuş. Bir yere yolculuğa çıkmış. İki gün sonra obasına dönmüş. Gözlerine inanamayıp korkmuş. O gün obanın içindeki durum bir garipmiş. Her yer ağzına kadar ölmüş hayvanlarla doluymuş, yarı diri olanlar daha da çokmuş. O sırada Adil, büyük at bağlama direğini çıkarıp, üstelik korkmadan az önceki kaplanın üstüne yürümüş. Geçmişte hiç kimsenin kendisine karşı çıkmadığı kaplan, bunu öğrenince çok kızmış. Adil’e büsbütün saldırmış. Tam o anda Adil, at direğini kaplana göstererek başını sallamış. Kaplan, gizlice uzaklaşıp bu seferki darbeden zarara uğramadan kurtulmuş.

Adil ile kaplan çok dövüşmüşler. Kapışma o kadar şiddetliymiş ki tabanın önündeki taşların hepsi ufalanıp kuma dönüşmüş, toz toprak olup rüzgârla uçmuş. Üçüncü gün olduğunda Adil, kaplanı yenmiş. Yenilginin işareti diye onun derisini yüzüp obanın girişindeki başköşeye koymuş.

Kaplanı yendiği günden itibaren obadakiler Adil'i "Çocuk Bahadır" diye çağırmışlar. Yiğit buna çok övünmüş, ayakları yere basmamış. Adil o vakit biraz pişman olmuş, aslanla kapıştığını erkek kardeşinin de görmesini istemiş.

Adil'in pişmanlığının kendince bir sebebi varmış. Ona göre, insan evladının yaşaması için en temel şey tamamıyla güçmüş. Gücün olursa her şey kendi kendine hallolur. Alayım dediğini alır, koparayım dediğini koparırsın. Yiğit ise, gücünü kendisi gibilere karşı koyarak gösterirmiş. Her şeyden önce kardeşi, bugünden itibaren onun kölesi olmuş. Çünkü o, her zaman ukalalık yapıp: "Büyüğünü dinle, akıl öğren." dermiş. Adil'in kardeşi Ergeceel imiş. Ergeceel, aslında onun gerçek adıymış. Babasının ezan okuyarak koyduğu adı "Akıl" imiş. Mütevazı ihtiyar, çocuklarımın adı kafiyeli olsun demiş. Buna kayıtsız kalan Adil, babasının iyi dileğini yok saymış.

Ergeceel, abisinden tam beş yaş küçükmüş. Abisi gibi kudretli, güçlü olmamasının yanı sıra çok akıllıymış. Bir işi yapmadan önce aklı ile tartıp görür, bir sonuca ulaşırmış. "Acele biçilen giysi olmaz, acele edenin işi onanmaz." dermiş. Büyüğüne hürmet edip, iyisini kendine alıp, eğitim almaya değer verirmiş.

"Küçük kişinin yaptığı bilinmez, küçük atın koştuğu bilinmez." denmez mi halk arasında? Bunun gibi Adil de kardeşi Akıl'ın emeğine değer vermemiş, onun emeği gözüne görünmemiş. Kardeşi bir şey dese sinirlenip: "Evden git, kendi yaşamını idame ettir, boynuma binme." deyip ona kötü muamele edermiş.

Gün geçtikçe kardeşlerin arası açılmış. Kin, kavga çoğalmış. Ergeceel'in gücü tükenmiş, evden çıkıp gitmesi uygun olmuş. Şüphesiz ilk günler zor geçmiş. Çünkü umut bağladığı abisi yanında yokmuş.

Zavallı Ergeceel, ağlaya ağlaya uyuyakalmış. Rüyasında babası şöyle diyormuş: "Balam, bölüneni kurt yer. İkiniz ayrılmadan hayatınızı idame ettirin. Olan oldu balam, sende abin gibi güç kuvvet olmamasının yanı sıra akıl çok. Unutmayın oğlum akıllı gökyüzündekini alır, akılsız ise önündekini çaldırır. Sonunda zafer sende olur.

Bir ricam, affedici ol. Ahmak da olsa Adil senin abin, bunu unutma. Gamsız uyuma, işe koyul."

Uykudan ovaladığı gözü açılan Ergeceel, etrafına baktığında hiç kimseyi görememiş. Kendisi, çoktan ölmüş olan anne ve babasının mezarının tam ortasında oturuyormuş. Şaşırıp, tövbe edip, gördüğü rüyayı hayra yorup, ruhlarına dua okuyup yola çıkmış.

Ergeceel, abisi Adil'i taklit ederek yeri kürekle kazmaya başlamış. Ne kadar çalışsa da iş çoğalmamış. İlkbahar ise beklemezmiş. Gecikirse kışlık azıksız kalacakmış. "Şimdi ne yapmak gerek, tekrar abime gitsem mi, kabul eder mi, o kendisi ailesine bakabilecek mi?" Soru üstüne soru… Başı çok ağrıyınca gözünü kapatmış. Gamsız bir halde uyurken annesi rüyasına girip şöyle kızmış: "Sen babanın sözünü dinlemiyor musun, aklınla hareket et demedi mi? Sen ise güçle, kuvvetle hareket ediyorsun. Balam, böyle hareket edersen bugün olmasa bile ertesi gün açlıktan ölürsün. Senin ailen de olmaz. Allah'ın verdiği akıldan neden faydalanmıyorsun?" diye kaygılanmış. Uyansa ki rüyaymış. Etrafa bakmış, deminki mezarların arasında oturuyormuş.

Ergeceel, ruhlarla karşılaştığı günden itibaren gece gündüz demeden düşünmüş. Onu yapmış, bunu yapmış. Sonunda düşünüp bulduğu şey, saban olmuş. Ustanın sevinci bir süre devam etmiş. Tekrardan düşünceye dalmış.

Saban iyi olmuş, yer sürülmüş. Yalnız kötü bir yer varmış, onu kim sürecek? Ergeceel, sonunda onun da çaresini bulmuş. Yardımına dört ayaklıların en sakini kızıl öküz neden koşmasın?

Kâşif bala, geçmişte sürülmeyen toprağı öküz koşulan saban ile ilk kez sürmüş. Çok geçmeden ambar dolu ekinin sahibi olmuş. Ergeceel, bununla yetinmemiş şaşılacak derecede çalışmış. O, kızıl öküzü çifte koşup yüz pehlivanın taşıyamayacağı ekini harmanda dövmüş. Sadece o değil, yetimlere ve dul kadınlara da yardımcı olmuş.

Akıllıdan çare kaçıp kurtulmaz dedikleri doğruymuş. Ergeceel, sonunda ekinlerin üzerinden hayvanı sürerek tanelerini ayırmayı da halka öğretmiş. O günden itibaren akıllının obadaşları, çoğalan yeniliklere şahit olmuşlar.

Hububatın çok olduğu yerde, tokluk hüküm sürermiş. Nihayet eş dost, Ergeceel'in yanına gelmeye başlamış. Buna yalnızca Adil sevinmemiş. Aksine içinden kara dökmüş gibi kederlenmiş. Çaresini bulup onu mahvetmeyi düşünmüş.

Günlerden bir gün abisini çok özleyen Ergeceel, ona ithafen şu manada bir mektup yazmış: "Abi, ahvalini görmesem de görenlerden duyuyorum. Azap çeken bir halin var. Bu yüzden kardeşin olarak çok rica ediyorum, bizim tarafa göçüp gel. Halk içinde atasözü var abi: 'Birlik olan yerde, rızık olur.' derler. Eğer sen benim ricamı yerine getirirsen ikimiz birlikte çoğalan yeni şeyler yaparız. Abi, kesinlikle ben seni özledim." demiş Ergeceel.

Adil, erkek kardeşinden gelen mektubu tanıdık okuryazar birine okutup dinlemiş. O zaman kudurması şaşırtıcıymış. Şöyle bağırmış: "Şuna bir bak! Benden daha güçlü olduğunu, zengin olduğunu, akıllı olduğunu söylüyor. Ben sana yedi atanın görmediğini göstereceğim."

Eğer mektubu okuttuğu zaman Ergeceel orada olsaymış çok öfkelenen Adil, onu hatalı bulup kesin dövermiş. Hatta öldürürmüş de. Öfkelenen Adil, ne olursa olsun gidip göreyim şeklinde bir karara varmış.

Abisi obasına geldiği gün Ergeceel, kendisinin yanıldığını arkadaşlarına gösterivermiş. Böyle şaşılacak bir haberi daha önce görmeyen halkın ağzı açık kalmış. Kişinin yardımı olmadan yassı tekerlek taş, topaç gibi dönermiş. Onun ortasındaki çukura düşen buğday, apak olup akar ve tane tane dökülürmüş. Hepsinden tuhafı, taşları döndüren suymuş. Halkın sevincini sorma! "Şimdi un çok olur. Çocukların karnı ekmeğe doyar, kavut (un helvası) bol olur." demişler. Genç yaşlı demeden Ergeceel'e dua etmişler.

Adil, erkek kardeşinin yaşam tarzını iğneden ipliğe kadar görmüş. Az evvelki un çeken şeyin adı değirmen imiş, onu da anlamış. Ben niye böyle değilim diye kendince şikâyetçi olmuş. Erkek kardeşi ise abim hasta mı oldu diye yalvarıp yakarmış. Çeşit çeşit yiyecek ve içecekleri önüne sermiş. Sofrada neler yokmuş ki, her şey varmış. Ergeceel, kendisi nasıl ise ailesi de tıpkı onun gibi merhametliymiş. Onlar da babalarının, abisinin her istediğini yerine getirip onun gönlünü sevindirmeye gayret ederlermiş. Fakat çabaları boşa gitmiş. Sonunda amcamız yorulmuş diye bir karara varmışlar.

Gece olmuş. Adil'e engel olan hiç kimse yokmuş. Kendince hırslandığı erkek kardeşini aklın yerine gücüyle yenip her ne olursa olsun onu öldürmeye karar vermiş. Çünkü halkın önünde eskisi gibi değerli olmak istiyormuş. Buna engel olan sadece kardeşi gibi görünüyormuş.

Ertesi gün Ergeceel, abisine kendi çadırına gelmesini teklif etmiş. Bu, abisinin hoşuna gitmiş. Sevincini sorma! Şimdi kesin kardeşini öldürüp amacına ulaşıverecekmiş. Karşılıksız gökten dileyene, Allah yerden vermez mi? Kaba sesiyle şöyle şiir okuyuvermiş:

Esen çağda bileğim,
Hiç soğumaz sıcaklığım.
Gökten yere düştü diyorum,
Arzu ettiğim dileğim.

Bedende kuvvet olunca,
Yenilmem ben dev'e.
Bakıp gör abini,
Olup kardeşim, yanında.

Hatırlatmamın şartı var,
Evvelden yeminim var.
Öldürsem korkağı
Tam da böyle alışkanlığım var.

Adil, şiirini bitirip kardeşine bakarak gülümsemiş. Fakat akıllı Ergeceel, abisinin kötü niyetini anlamış. Onun karısı da buna dikkat etmiş. O da kocasına kendi fikrini söylemiş. Karı koca, gecenin bir vaktine kadar sohbet edip oturmuşlar. Sonra şöyle bir sonuca varmışlar: "Kesin av avlamaya gitmek gerek. Bundan başka çare yok. Bu yüzden tehlikeli yola iyice hazırlanmak gerek. Gerçekten hazırlık, düşündükleri gibi olmuş. Ergeceel'in yeni silahının bu kez işe yaraması mümkünmüş. Bundan önce kaç defa dişi kanlı kurdun, saldırgan aslanın, güçlü kaplanın pençesinden kurtulmuştu.

"İçten çıkan yangın kötü, içinden çıkan yabancı kötü. Ondan korun balam." diyerek rahmetli annesi Ergeceel'e acı acı ağlayıp boşuna hatırlatmamış ölürken. "Aksakallı ihtiyar olsan da gücün azaldığında anneni hatırla." dememiş mi babası? Canı yanan Ergeceel, düşünceleri kovup yatağına yatmış.

Seher vaktinde kardeşler yola çıkmışlar. Önde Adil, ayağını taşlara vurarak atan deve gibi sövüp sayıyormuş. Her zaman ardından gelen Ergeceel'e gözdağı verip hızlı yürü der gibi işaret ediyormuş.

Ergeceel, Adil'in düşündüğü gibi zayıf değilmiş. Aksine kendisi küçücük olmasına rağmen çok çevikmiş, tabanının yere değip değmediği anlaşılmazmış. Tıpkı avlanan Sibirya parsının ta kendisi, hızlı hareket edermiş. Yorulup kalmak yerine, tekrar abisini geçilmesi güç yollardan yardım ederek geçirmiş.

Avlanan yiğitler, üçüncü gün akşama doğru tahmin ettikleri yere yetişip, büyük bir ateş yakıp, yemek yedikten sonra ikisi birlikte ateşe doğru eğilmişler. Gözlerini boşuna yummuşlar, ikisi birlikte uyur gibiymiş ama sanki beraber değillermiş. Herkes, kendi düşüncesiyle meşgulmüş.

Ergeceel, abisinin güçlü bir uzvunu çalmış gibi dimdik durup: "Kardeşim neden benim kötülüğümü istesin? Boşuna kuşkulanmışım." diye düşünmüş. Utancından yanakları alev alev yanıp kalmış. Allah yardım etmiş, gece olması iyi olmuş. Öyle olmasa abisi, olası kötü fikrine dikkat etmeyecekmiş. Böyle bir düşünceden sonra kalbini büyük bir sevinç kaplamış. Abisinin boynuna sarılıp nazlanmak istemiş.

Fakat nazlanmamış. Ertesi gün, kesin ondan af dilemesini isteyecekmiş. İkisi birlik olmuşlar. Babasının söyledikleri aklına gelmiş:

Abi ile kardeşini,
Kavga ettiren kötülük.
Arkasından görünür,
Bekleyen kötülük.

Kara kılı tam yarar,
Nerdeyse kararsızlık.
Gıdıklıyor tetikte olun,
Balam,
Kararsızlıktan uzak durun.

Yiğidin işareti,
Arı olur sözleri.
Her zaman hürmet edin,
Abi kardeş başkalarına.

Ergeceel, babasının söylediklerini çokça tekrar edip nasıl gamsızca uykusunun geldiğini kendi de anlayamamış.

Adil ise önceki düşüncesinde ısrarlı olmuş. Erkek kardeşi şimdi ona iyi değil en büyük düşmanmış. Burada bana yaşam yok, diyerek boğulur gibi olmuş. Gözleri çanağından çıkacak gibi büyük açılmış. Tıpkı kuduran köpeğin gözü gibi kızarmış. Ergeceel'in uykusunun geldiğini anlayan Adil, şöyle düşünmüş: "Ne yapsam? Kuşların boynuna, uzun sarığın üzerindeki kıldan tuzağımı asıp boğup öldürsem mi? Olmazsa yabani domuz ile kaplana bilmem kaç kez vurduğum kısa mızrağımla paramparça mı etsem?" Sonunda, yatağında hiçbir şeyden haberi olmadan uyuyan kardeşi Ergeceel'e yaklaşmış. Şimdi her şey bitecek, diye düşünmüş. Gerçekten çok merhametsizmiş.

Gözü kötülüğü görmesin! Adil, kısa mızrağını Ergeceel'in kalbine doğru nişan almış. Şimdi saldırsa olurmuş, düşmanı bacağından sallamak bir işe yaramamış. Aman Allah'ım! Orman tarafından kükreyen kaplanın sesi, avcının kulağını sağır etmiş. Saldırsa Allah korusun! Onlar, üç kişiymiş.

Bin kez kahraman olsa da kim derdi ki üç kaplanla yüz yüze kalacak? Adil, ömründe ilk kez erkek kardeşine yalvarmış: "Kurban olayım kardeşim, gözünü aç, bana yardım et! Yoksa aç kaplanlara yem olacağız. Ayağa kalk, canım Ergeceel!" demiş. Bu, Adil'in her ulaşabileceği insana yalvarabileceği gibi bir yalvarışmış.

Abisinin yalvarması, Ergeceel'in kulağına şak diye düşmüş. Uyanık yiğit, o kadar hızlı hareket etmiş ki yıldırımdan da hızlıymış.

Kardeşinin hareketi, abisine cesaret verip onu güçlendirmiş. Fakat onun silahları doğrusu Adil'in hoşuna gitmemiş, ona çocuk oyuncağı gibi gelmiş. A, b demeye vakit yokmuş.

Kardeşleri, kaplanların olduğu yöne dikkatle bakmışlar. Kaplanlar da onları dengi olarak görmediğinden ve hiç kuşkulanmadıklarından kanlı dişlerini çıkararak Adil ile Ergeceel'in olduğu yöne doğru gelmişler.

Kaplanların en güçlüsü öne çıkmış, nedense arkadakilerin merhamet eder gibi bir hali varmış. Bu durum, Adil'in yüreğindeki buzu ebediyen eritmiş. Bu âlemde onun için yanında karaltı olan ufak Ergeceel'den daha değerli bir şey olmadığını açıkça anlamış. Ben ölürsem öleyim, kardeşim sağ kalsın düşüncesiyle öne atılmış. Şimdi kanlı kavga başlamış.

Akıllı Ergeceel, abisinin kalbinin gerçekten temizlendiğini hızlıca düşünmüş ve korkunç sihirli silahını eline almış. Düşünüp bulduğu silahı, yay imiş. Gözünü kapattığı an üç ok uçup gitmiş. Tam kalbe saplanan oktan ölen kaplanların üçü yerde çırpınıyormuş. Azı dişini gösterip saldıran önündeki büyük kaplan, memnun olmadığından gözlerini tamamen kapatmış. Anne kaplan, yaralı gövdesini sürükleyerek çocuğuna ulaşıp onun vücudundaki yarayı birkaç kez yalayıp orada

ölmüş. Hiçbir şeyi anlamadığı için çocuk kaplanın gözü açıkmış. Hayvan da olsa, çok hüzünlenmiş.

Bu defa Adil, insan ile hayvanın farkını anlamış. İnsanı kuvvetlilerden bilip kavga edenleri ayırmak akıl ile olmaz mı? Yoksa bu defa ikisi birden kaplanlara çölde yem olmayacaklar mıydı?

"Bileği güçlü birini, bilgili bini yener." atasözü o zaman komikti Adil'e. Şimdi, evliyanın sözünün gerçek olduğunu anlamış. Rahmetli babaları, iki oğlunu sıraya dizip şöyle bir şiir okumamış mıydı?

Her yiğidin yardımı,
En birinci hüneridir.
Kaç defa gördün,
Halka değen faydayı?

Bu nedenle abisi, kardeşine kabahatini itiraf edip af dilemiş ve şöyle irticalen söylemiş:

Boş güce övünen,
Boşboğazlık yapanmışım,
Deyip düşündüm ve de
Ulaşamayana ulaşırım.
Benim gibi boşboğazın
Hayat versin dersini.

Çok gecikmeden yiğitler, ganimetlerle evlerine doğru yola çıkmışlar. Sevinçten şöyle mütevazı bir şiir ortaya çıkmış:

Açık olsa kaşların,
Dağ da büyük görünmez mi?
İnsan ayağının değmediği
Kaya da güzel görünmez mi?

Gönüllerden buz erise
İhtişamlı gülüş görünmez mi?
Huzur içinde rızkı
İnsana gülüş olmaz mı?

Hayattaki iyinin
Hepsi gülüş olmaz mı?
Kötülüğü sızlatır,
Zehri, gülüşe çevirmez mi?

Sonra büyüdükleri zaman Adil ile Ergeceel, geridekilere miras olarak iki atasözü bırakmışlar. Birincisi Adil'inki imiş: "Kavak gibi boy demir gibi kastan, çuvaldız kadar akıl iyidir." İkincisi ise Ergeceel'inki imiş: "Öfkelenmek cahilliğin işareti, onu yenmek insanlığın işaretidir." demişler. Atalarımızdan beri gelen atasözü, tam da bu şekilde oluşmuştur.

13. Kaplumbağa

Evvel zaman içinde bir köylünün Taşmurat adlı bir oğlu varmış. Baba oğul, birbirlerine destek olup güzel yaşıyorlarmış. Halkın önde gelenleri yardım etmese de kendilerine yetecek kadar rızıkları varmış. Köylü, yaşam tarzından memnun olduğunu söyleyip şöyle şiir okurmuş:

Harama gitmedim,
Haram yemek yemedim.
Acı günler çok oldu,
Üstümü başımı yırtmadım.
Ekmek istemedim birinden,
Amirin kapısını açmadım.

Oğlum senden isteğim,
Yolumu devam ettir.
Zamanında dikkat edin,
Güzel emek isteyin.
Unutmayın hiçbir zaman,
Bu vadi, durak yerin.

Helal olsun aldığın,
Açgözlü olma.
Her zaman tarafsız ol,
Önüne çıkmasın yalanın.
Kandırılma olmasın,
Helal çalışmaktan vazgeçme. demiş.

Babasının makul şiirini okuyarak dinleyip oturan Taşmurat, kendince fikre dalmış: "Babam tuhaf mı yoksa yaşlanıyor mu? Yoksa bana niçin inanmıyor? Söylediklerini aynen yaptım. Elimden gelenin fazlasını yaptım. Bir sözünü iki etmedim." demiş.

Oğlunun somurttuğuna dikkat eden köylü, onu şöyle avutmuş:

Ey balam!
İyisi var dünyanın,
Kötüsü var dünyanın.
İyisiyle karşılaşırsan
Zevk duyarsın, neşelenirsin.
Kötüyle karşılaşırsan
Alevsiz yanarsın.
Yalanı yok gerçek bu,
Cahillik edip gülme! Deyip alınganlığını hatırlatmış.

Köylü orta yaşı geçtiği zaman Taşmurat, buluğ çağını geçip delikanlı olmuş. Kendi yaşıtlarından dost edinmiş. Babası, buna sevinerek kopuzu ile sırrını paylaşmış:

Dostun değerini kim bilir?
Dostuna dikkat eden bilir.
Dostun da dostu vardır,
Dostun iyisi hal bilir.
İftirayı ortadan kaldırmak için,
Hakkını aramayı anlatır.

Tecrübeli babanın esas amacı, oğluna akıl nasihat vererek onu her türlü beladan uzak tutmakmış.

Günlerden bir gün baba ve evladının arasında şöyle bir olay geçmiş. Taşmurat, ömründe ilk kez babasına karşı gelip köylü olmayı istemediğini söylemiş. Köylüye, balasının tavrı çok dokunsa da sır vermeden ona şöyle sormuş: "Ey balam! Baba mesleğini bırakmış gibi sen kimsin ve ne olmak istiyorsun? Böyle söylemesen olur, söyledikten sonra sözünün sonunu getir." Taşmurat'ın babasına cevabı şu olmuş: "Baba, ben küçük değilim. Ben de dostlarım gibi tüccar olmak istiyorum. Ayına altın, gününe gümüş bulmasam benim yiğitliğim nerede? Ömrüm boyunca size benzeyip bir yere köle olup belimi eğmek istemiyorum." O vakit babası, oğluna şu cevabı vermiş:

Helal olursa emeğin
Arı olur terlediğin.
Harama cesaret edersen
Balam,
O, tattırır kermek (bir tür bitki).
Kandırılırsan olmaza
Geri bana gelme!

O günden itibaren baba ve oğlunun mesleği ayrılmış. Köylü, köylü olarak kalmış, sulama yapıp ekinle meşgul olmuş. Taşmurat, söylediği gibi ticarete atılmış.

Yiğit, önceki yıllarda babasına verdiği sözü aynen yerine getirmiş, açgözlülük yapmamış. Sadece o değil, babasının düşündüğünden daha fazlası olup yetim ve dul kadınlara yardım etmiş. Köylü, buna çok sevinip, kopuzuna düzen verip şiir okumuş:

Söylediğini balan duysa saygı duyar,
Akıl ile düşüncenin ağırlığını tartıp.
Hayır duası vermek için çalışırsın gizlice,
Astı övüp aşa gitme kıvranıp.

Bu şiiri köylü, günde birkaç kez tekrarlarmış. Sonra yakasını boğuluyormuş gibi tutup Allah'a tövbe edermiş. "Evlada iyilik ver. Başını yükseğe çıkar. Kötü çocuk azap, mezardan çıkar başını." diye atalarımızın sözünü hiçbir zaman aklından çıkarmazmış. Çünkü oğlu, onu yüceltiyormuş gibi geliyormuş. Doğrusu önceki yıllarda Taşmurat, babasına çok saygı duyarmış. Halkın giymediği kıyafeti giydirip yemediği türlü türlü yemekleri yedirirmiş.

"İnsanı azdıran insan, onu doğru yoldan ayıran." der atasözü. Kendisinin tamamen doğru olduğunu köylünün yüreği açıkça anlamış. Çaresiz, baba oğluna yol göstermeyi bırakmış.

Taşmurat, altın toplayıp para dense kendinden geçmiş gibi tavrı olan başkalarının sırtından geçinenlere katılmış. O günden itibaren gözüne hiçbir şey görünmemiş,

baştaki halinden eser yokmuş. Bambaşka biri olmuş. Bu daha bir şey değil, biricik babasını da unutmuş.

Yılların birinde çok sert bir kış olmuş. Güçsüzler, canlarının derdine düşüp hayvanlarını Taşmurat'a ucuza satmaya mecbur kalmışlar. Başkalarının sırtından geçinenin sürüyle hayvanı olmuş, bu da ona az gelmiş. O yıl çok kuraklık olmuş. Üstüne seyrek çıkan ekini de çekirge yemiş, halkın eli boş kalmış. Böyle bir felaketin olacağını önceden anlayan Taşmurat, ambarındaki dolu ekini hiçbir yere çıkarmamış. Sevinçten deliye dönmüş.

Köylü, oğlunun gidişatından memnun olmasa da yine de ondan umudunu kesmemiş ve yanılanı doğru yola teşvik edeyim düşüncesiyle şöyle söylemiş:

Halkın başına iş gelse
Niye kahkaha atarsın?
Kara günleri çağırıp
Niçin acele edersin?

Hakikat yolundan ayrılanın,
İmanını satanın,
Allah'ım emretmez,
Pis olanı bulmayı.

Halkın ile sen halksın.
Halk olmasa sen kimsin?
Halkın cebini soyan
Soyguncuya sen denksin.

Yiğidi büyüleyen,
Arkasında kalmayan,
Açgözlülükten kaç balam,
Ata sözümü sızlatan!

Taşmurat, atanın aklı akıl diye düşünmemiş. Yaşlanan ihtiyarın sözü olduğunu anlamış.

Yaşlanan köylünün elinden ne gelir? Tuygun (beyaz atmaca) unun elinden uçtuğunu yüreği sezdiği için kendisi, kimsenin görmediği bir yere gitmiş. Kahrolası kurnaz bala, bundan rahatsız bile olmamış. Çok sevinip, ölümden şimdi gerçekten kurtulduğunu anlamış. Ey diyecek büyük yok, bırak diyecek hoca yokmuş.

Her şey Taşmurat'ın düşündüğü gibi olmuş, ticareti kızgın bir hal almış. Açlık, halk arasında gittikçe hüküm sürmüş ve tüccarın nasibi kesilmeye başlamış. Sonunda o şöyle düşünmüş: "Bir çaresini bulup terazinin taşlarını küçülteyim. Bunu niye daha önce düşünmedim? Önce iki hisse payı küçültüp koysam varlığım çok artar…"

Taşmurat, terazinin taşlarını her gün eğe ile bileyip küçültüvermiş. Bundan da memnun olmamış, halka sattığı yiyeceklerin değerini on hisse artırmış. Açgözlüye bu da az gelmiş. Verdiği borçları halktan iki üç kat fazlasıyla almış. Olan, iyice artsın deyivermiş. Sonunda halkın olan akçaları, altın gümüş ve gevherleri Taşmurat'ın ceplerini doldurup taşırmış. O vakit yetim bala, olacağı görememiş. İnsafsız tüccara ithafen şöyle şiir okumuş:

Ey Taşmurat! Yemin ederim,
Düşündüğün tek şey dünya.
Ateşe, suya düşersin,
Oturmazsın evinde.

Ses çıkarsa teñ'in, (teñ: Kazakların para birimi)
Talihsiz olup kalırsın.
Çıt çıkarmayan tilkisin,
Şüphesiz amel bulursun.

Terbiye eden, seninle uğraşan
Atan nerede Taşmurat?
Umutlu olmazsan

Bir gün seni ant vurur,
Ey Taşmurat, Taşmurat!

Yetimin şiiri, halkın arasında yıldırım gibi yayılmış. Sadece o değil çocuklar, şiiri bir kelimesini bile atlamadan ezbere söylemişler. Muzipler, her gün açıkgöz Taşmurat'ın yolunu kesip bağıra bağıra şiir okumuşlar. Taşmurat ise utanmak yerine nasıl beni gösterirsiniz diye gömleğine sığmayıp caka satmış. Onun bu hali, topluluğu çok kızdırmış.

Tüm halkın ricası üzerine, halkın saygı duyduğu ihtiyar şair şu şiiri okumuş:

Ey tüccar Taşmurat!
Bir kez de cömert olsan
Bravo deriz biz.
Bala demeden, çocuk demeden,
Verdiğin ekmeğini yeriz.

Biriktirdiğin para kim için,
Yerinden oynatmazsan başkasına?
Refah içinde yaşamadın yer kurup,
Yattığın yer at ahırı.

Yılan gibi emdiğin için,
Aşhanen dolar taşar.
Yoluna engel olsun tavrın,
Can vermeden aç olana.

İnsanlıktan uzaklaşan Taşmurat'a, ihtiyar şairin açıkça söyledikleri de tesir etmemiş. Aldığı borcu zamanında ödemeyenleri muhafızları tarafından cezalandırıp evlerini ve mülklerini yağma edermiş. Gücü yetmeyerek ahirete umut bağlayıp, gözyaşı döküp, Allah'a yalvaranların sayısı her geçen gün artmış.

Sonunda halkın cebinde bir tıyın (para, rublenin yüzde biri) da kalmamış. Açlık ise, korkutucu pençesini güçsüzlerin yüreğine batırmış. Her gün düşünen çocuklar, açlığa dayanamayıp ölmüşler. Annelerinin gözyaşları sel olmuş. Halk arasındaki böyle bir durum bile Taşmurat'ın yüreğini yumuşatmamış.

Taşmurat' a şiir ithaf eden az evvelki yetim, sadaka isteyip kimin verdiği belli olmayan tek bir tıyın bulmuş. Balanın sevincini sorma! Evvela aklı yerinden uçmuş, konuşayım dese diline söz gelmemiş. Bir süre sonra aklını toplayıp şöyle düşünmüş: "Çabucak lokantaya gideyim. Bulduğum ganimete bir parça ekmek etse, dostlarımla bir parça ekmek yerim. Sonra kalanı, halkla beraber yeriz." Ganimetli yetim, gücü kalmayan dostlarına dikkat ederek kaçıp gitse önüne dilenci çıkıp: "Bir sadaka ver." diye yalvarmış. Bu kişi, az önceki taş kalpli Taşmurat'ın babasıymış. Yardımsever yetim, hiç düşünmeden tek bir tıyın'ını ihtiyarın avucuna koymuş.

Yetimin ihtiyara tıyın verdiğini uzaktan takip eden Taşmurat şöyle düşünmüş: "Dilenci, kendi babasıymış. Babam da olsa ona acırsam başarılı olamam. Sonra elinde gördüğü tıyın'ı, halkın gördüğü elekten almış. 'Bir tıyın olsa da, kardır.' demiş. Kahrolan ihtiyar, tükenip ölmek üzereymiş. Vaktinizi boşa geçirmeyin!"

Merhametsiz Taşmurat, bunu bildiği halde birinin babasına verdiği son tıyın'ını soymuş. Köylü ise, elindeki son umudunu kendi kara gözbebeği oğlu Taşmurat'ın soyduğunu kalbi ile anlamış. Çünkü halkın içinde böyle alçak bir işi Taşmurat'tan başka hiç kimsenin yapamayacağını biliyormuş.

Eskiden hiç kimseye kötü söylemeyip birine beddua etmeyen köylü, ilk kez beddua etmiş. Babanın bedduası tutar derler, sonunda ne olacakmış taş kalpli Taşmurat'a?

Kederli ihtiyar, gözünden yaş döküp şöyle hıçkırarak ağlamış:

Sırtına yüklenen bu yalandan ziyafetimi,
Söylerim arzumu, kederimi.
Çaresiz alıştım kaderin verdiğine,
Kandırıp, alıp canlı umudumu.

Ben bir insanım, umudu tükenip buz gibi donan,
Nasıl kuşatan buzdan korunurum?
Nizamsız işi gördüm katlandım,
Kanımı kurutmadığı yerde emen.

Ben kimim? Tomurcuğu düşen kupkuru ardıç ağacı.
Bilmem şimdi ne kadar ömrüm kaldı?
Benim gibilere şaşırmaya ne gerek var?
Kadere razıyım, canım alsa.

O gün köylünün hıçkırarak ağlaması, kederlilerin düğümlerini serbest bırakmış. Genç yaşlı demeden hepsi, ihtiyara gönlünü açıp sevinmiş. Az önceki yetim, sürekli Allah'a yalvarıp bulduğu bir parça ekmeği köylünün ağzından kapmış. Kolayını bulup açlığını bastıran ihtiyar, kopuzuna tekrar düzen verip biricik oğluna ithafen son şarkısını çalıp şöyle bir şiir okumuş:

Taşmurat,
Söylesem sana hatırlatıp,
Söz dinlemedin Taşmurat.
Adın şimdi kaplumbağa,
Demişlerdi işte ant vurur.

Terazici olmanın,
Biçip taşı yontmanın,
Kader seni lanetler,
Taş gibi sert olduğun için.

Bulduğun hazinen taş olsun
Bastığın yoluna.
Senin gibi olsun seni takip edenler,
Altın, gümüş sonun ile.

Büyümesin adımın,
Yaşamaktan yorulun.
Katlanılmaz azaba,
Her gününü sayın.

İyi kalpli köylünün ağlaması, Allah'a ulaşmış ve Taşmurat, kaplumbağa olup kalmış.

14. İnatçı Örümcek

Bir zamanlar tıpkı karınca gibi, bir örümcek emeğiyle yaşarmış. İlkbahar gelince sabahtan akşama kadar çalışırmış. Yaşadığı yuvasını yenilermiş. Ambarı temizleyip, onu ağzına kadar hububatla doldururmuş. Bu yönüyle, karıncalardan da daha maharetliymiş. Herkesten de iyi kalpliymiş. Konu komşusuna da çok yardımcı olurmuş. Üşüyeni ısıtır, acıkanı doyururmuş. Bu yüzden bütün komşuları, iyi kalpli örümceğe saygı gösterirmiş.

Günlerden bir gün her zamanki gibi baba örümcekle anne örümcek, ormana gitmişler. Fakirler, o kadar yoğun çalışıp yattıklarından dolayı komşuları arının geldiğini fark etmemişler. Eğer arı bağırmasaymış hazırlanıp çalışacaklarmış.

Arı, kekeleyip gelme nedenini uzun süre anlatamamış. Eğer iyi haberle gelmiş olsaydı çoktan söylemez miydi? Bunu sezen örümcekler, arı daha söylemeden bir kötülüğün olduğunu anlamışlar.

Bir müddet sonra aklı başına gelen haberci arı, olanı olduğu gibi örümceklere söyleyivermiş. O, böyle olmuştur. Komşuların bağırmasından dolayı korkan arı, dışarı çıktığında örümceğin evinin yandığını [görmüş]. Yangın yangındır, aa deyinceye kadar evi yakıp bitirmiş. Yürekli arılar olmasaymış örümceğin çocukları da yanıp gideceklermiş. Komşuların yardımıyla, onları çabucak ecelin elinden çekip almışlar.

Örümceklerin aklını acı kaplamış. Gözüne görünenlerin hepsini düşman olarak gören baba örümcek, arıdan da nefret etmiş. O günden itibaren, örümceklerin baştaki iyi niyetli sıfatlarının zerresi kalmamış. Bu, en kötü gidişatmış. Boş ver diyen dostlarının hepsini hayal kırıklığına uğratıp onlardan tamamen uzaklaşmış. Düşmanı bulacağız, ondan kesinlikle öcümüzü alacağız demişçesine gözlerini ateş bürümüş.

Sonunda örümcekler, insanın bilmediği bir işi düşünüp bulmuşlar. Hızlıca ağ dokumuşlar. Bu, çok güzel yapılan bir tuzakmış. Bu belalı tuzağın sorumlusu, örümcekler olmuş. Hepsinin kötüsü, örümcekler barbarın barbarı olup çıkmışlar.

Nasıl bir insan olursa olsun, işlerini yapıp ağlarına her şey ilinmiş. Avına çok eziyet edip sıkarmış. Sonra da onu oburca yermiş.

Başta örümceğe hayır dua eden dostları, sonra beddua etmişler. Sadece o değil, yamyamların çocuklarını koruduklarına da çok pişman olmuşlar. Sebebi onları, kelebeklerden başlayarak sineğe kadar herkese yem olmaktan kurtarmalarıymış. Böylece örümceklerin hareketlerine gücenen arı, şöyle şarkı söylemiş:

Aklın başındaydı örümcek,
Hünerini görmüştük.
Yok demeden hepsini de
Söylediğine alışmıştık.
Emeğini beğenip
Daima dinlemiştik.

Şimdi ise başkasının
Ak emeğini atmışsın.
Aldırmışsın acıya,
Aç göz olmaya başlamışsın.
Sabrın yokmuş meğerse,
Seni boşuna övmüşüz.

Ayırmadan alacayı,
Ak ve karayı.
Aklım, zihnim var denen
Boş kavga çıkarır mı?
Düşündürmez mi senin gibiyi,
Suçsuzun ahvali?

Örümcekler, arının iyi kalpliliğinden, fark etmez, ders çıkarmazlar. Sözle tamam demelerine rağmen, fiilen eskisi gibi devam etmişler. Sezgileri, sadece bir fikre takılıp kalmış. Onun, kesin düşmanı bulması lazımmış. Suçlunun kim olduğunu

bilmeden eline geçenlerin hepsini cezalandırmış. Küçücük bir sezgi olsa bu da bitaraflık mı?

O zamandan beri on, belki yüz asır geçse de örümceklerin acısı geçmemiş. Nesilden nesle zararları dokunmuş. Eğer böyle olmasaydı örümcek isimlilere ne kadar iyi olurdu!

“Boş inatçılık, çirkinliğin işaretidir.” demiş babalarımız. Bu atasözü, bu masaldan ortaya çıkmış.

15. Kurt Nasıl Köpek Olmuş?

Evvel zaman içinde bir köylü varmış. Onun emektar, doru bir atı varmış. O zamanda bütün canlı varlıkların hepsi, insan gibi sohbet edebiliyorlarmış. At, gündüz sahibiyle akşama kadar çalışıp geceleri ise otlarmış.

Bir ilkbahar gününde sahibi, doru atı otlamaya göndermiş. O gün hava, çok kapalıymış. İlkbaharın o yeşillikleriyle otlanırken evden uzaklaştığının farkına varamamış. Bu şekilde talihsiz at, evinin yolunu şaşırmış. Korkana her şey çift görünürmüş, aşağı yukarı koşmuş. Kişneyerek sahibini çağırmış. Tüm dağları her yandan kuşatan çarşaf gibi bulut, ondan daha hızlı hareket eder gibiymiş. Yakın bir yerden kurtların dişlerini gıcırdatarak uluduğunu duymuş. Zavallı at, canından umudu kesmiş. Nereye gidecekmiş? Kafası karışmış ve çok yorulmuş. Üstelik çok da çalışmış. Sığınacak bir yer bulup uyuduğunun kendisi bile farkına varamamış.

Atın uyuduğu yere çok uzak olmayan bir kara taş varmış. Tam bu taşın dibindeki bir mağarada mavi yeleli kurt yaşarmış. Kurnaz kurt, atın yolu şaşırıp hayli zamandır yürüdüğünü anlamış. Onun uykusunu bozmamış. Açıkgöz kurt, uyuyan atı yemenin daha kolay olduğunu iyi biliyormuş. Yoksa at, kendini kolayca yedirmezmiş. Arkasından gelse teper, önünden gelse ön ayağıyla yere vururmuş. Üstelik yılkılar (atlar), külük (koşu atı) atlardır. Kurtları kendine yaklaştırmadan uzaklaşanları, mavi yeleli çok görmüş.

Kurnaz kurt, uyuduğu yerden doru ata doğrudan saldırmaya başlamış. Bunun da bir sebebi varmış. Köylü, iyi gören atı hiçbir zaman korumasız bırakmazmış. Bundan dolayı mavi yele, etrafı iyice kontrol etmiş. İnsanların olmadığından iyice emin olduktan sonra ata doğru yürümüş. Şimdi onu doğrudan boğazına indirebilirmiş. Keskin azı dişlerini gırtlağına geçirebilirmiş.

Allah yardım ettiği için zavallı doru at, birdenbire uyanıvermiş. Gözünü açtığında azı dişlerini sırıtıp hırlayan ve karşısında duran mavi yeleli kurdu görmüş. Gözü gözüne değdiğinde zavallı at, az daha aklını şuurunu kaybedecekmiş. Sonra doru at, korkuyu yenip aç kurda dümdüz bakmış: “Sen, kesin beni yiyeceksin. Eğer aklın varsa, benim

sayemde sahibimin sırrını öğrenirsin. Sır, o kadar kerametli ki eğer anlarsan sana dünyadaki canlıların birinin bile gücü yetmez." demiş.

"Haydi [anlat]. Ben insanların sırrını hemen bilmek istiyorum. Gece bitmeden gitmemiz gerek." deyip mavi yeleli, atı acele ettirmiş. Açıkgöz at ise kandırılmadığını hemen anlamış. Çaresi var mı? Kurdun söylediğine tamam demiş. Çünkü çaresizmiş.

Kurnaz kurt, doru atın orasına burasına çıkıp bahane arayarak: "Sen korkma, atım. Ben, sahibini rahat uykudaki yerinde görmek istiyorum. Eğer bu ricamı dürüstçe yerine getirirsen sahibinle ikiniz sağ kalırsınız." demiş mütevazıca. Sadece o değil, kimsenin bilmediği kendi hünerini de öğreteceğini söyleyip kendisinin [kurnaz] yönünü gizlemiş.

At ise, kurdun bütün söylediklerine inandığını söyleyerek başını sallamış. At ile kurt, belirlenen yere çabucak gelmişler. Meğerse kurt, köylünün evine giden kısa yolu önceden biliyormuş. Eve doğru bir göz atınca aydınlık olmuş. At, kendince pişman olmuş. Kurt ise, içinden seviniyormuş.

İnsanların çok kurnaz olduğunu bilen kurnaz kurt, atı bir daha aldatıp ona bir iş vermiş: "Çabucak git, sahibin köylünün yatıp yatmadığını bana çabucak bildir." demiş. Doru at: "Baş üstüne kahramanım." diyerek onu övmüş ve yola koyulmuş. Her şeyin düşündüğü gibi olduğuna yırtıcı [kurt], gerçekten inanmış. Kesinlikle attan şüphe duymamış.

Doru at, hızlıca köylünün evinin penceresine gitmiş. Evin içi çok aydınlıkmış. Bu, ayın ışığıymış. Köylünün habersiz yatmakta olduğunu gören atın yüreği burkulup gözü kararmış. Ne olursa olsun onu mutlaka korumam gerek düşüncesi, atı biraz kuvvetlendirmiş. Fakat düşüncesini, kurda sezdirmemeye karar vermiş.

At dönüp geldiğinde kurt kibirli kibirli bekliyormuş. Atı görünce yerinden sıçrayarak: "Şimdi gidelim mi?" diye ona sormuş. Akıllı at, ona şöyle cevap vermiş: "Sen biraz ahıra saklansan iyi olur. Köylü, hala uyanık. Üstelik bir de yanında bıçağı,

baltası var. Uyumasını sükûnetle biraz bekleyelim. Saklanmazsak olmaz. Görürse ikimizi de birden öldürür. Ben, sessizce onu gözleyeyim."

Mavi yeleli kurt, atın söylediklerine iyice inanmış. Ağıldaki bir yerdeki otun içine gidip saklanmış. At, onun üstünü otla iyice kapatmış. Ondan sonra kendisi yavaşça dışarı çıkıp ahırın kapısını iyice kilitlemiş.

Bir müddet sonra kurt, atın eline düştüğünü anlamış. Önce ata yalvarmış. At ise onunla alay edip gülmüş. Öfkeli kurt, kandırıldığının ciddiyetini anlayıp kapıyı kırmaya çalışmış. Fakat o kadar sağlammış ki [kapı], hareket bile etmiyormuş. Üzüntüye dayanamayıp bağırarak ulumuş. Meğerse kurtlar, ağladıklarında ulurlarmış.

Kendi yaptığı işten memnun olan at, yüksek sesle kişneyerek gülmüş. Atın kişnemesinden dağ yankı yapmış. Köylü, sevdiği atını sesinden tanımış. Yalın ayak koşarak dışarı çıkmış. İkisi, kucaklaşıp selamlaşmışlar. Köylü ise doru atının sırtını sıvazlayıp okşamış. At ise yumuşacık dudaklarıyla köylüyü yanağından öpmüş. O esnada ahır tarafından hırlama sesi duyulmuş. Akıllı köylü, onun kurt olduğunu çabucak anlamış. Atına onu kimin kapattığını sormuş. Doru at, olup biten her şeyi köylüye anlatmış. Hayatını koruduğu için köylü de ona memnuniyetini bildirmiş.

At ile köylü, çokça fikir alışverişi yapmışlar. Köylü, ona şunları yapalım demiş: "Sen ahırın dışından kurda bakınadur, ben çatıya çıkıp onun üstüne ağ atayım. Ağ ile yakalayamazsak o, kolayca elimize geçmez."

Her şey, düşündüğü gibi olmuş ve kızgın kurt, köylünün eline düşmüş. Ağın içindeyken öyle bir kıpırdanmış ki az daha ağ yırtılıyormuş. Eğer kurtulursa ilk önce kesin atın karnını yaracakmış, ondan sonra da adamı öldürecekmiş. Kan ter içinde kalmış. Çok fazla hissiz kaldıktan sonra kurt, yırtıcıya [hayvana] yenildiğini kabul edip boyun eğmiş: "Kurban olayım at, kurban olayım köylü! Ben, sizlere bir daha saldırmayacağım. Canımı bağışlayın, ne deseniz kabulümdür." diyerek onlara yalvarmaya başlamış. Düşünüp duran köylü ile at, adil bir hüküm vermişler. Kurdu

denemeye karar vermişler. Eğer sınavı iyi bir şekilde geçerse onunla dost olacaklarmış.

Kaçıp gitmesin diye, kurnaz kurdun boynuna tasmayı takarak sağlamca bağlamışlar. Günler geçmiş. Kurdun kötü bir niyeti görülmemiş. Sınavların hepsini en iyi şekilde geçmiş. Sonra serbest kaldığında da evden uzağa gitmemiş. Köylü ile atı, çok sevinmişler. [Kurt], onlarsız geçen günlerin boş olduğunu anlamış. O zaman köylü, ilkin atım dese ikinci olarak itim dermiş. Buna kurt da çok sevinmiş. At ise, sevincinden çifte atarak oynayıvermiş.

Nihayet kurt, ulumayı unutup havlamayı öğrenmiş. Bu ise sahibine gösterdiği saygısındanmış. Meğerse köpeklerin soyu ve menşei o kurttan itibaren başlamış.

16. Hanımböceği

Kim bilir, bundan çok yıllar önce engin bir ovada yaşayan bir halk varmış. Onların itimat ettiği Döötü (Davut) diye bir ustaymış. Onun tasvirini anlatmaya kelimeler yetmezmiş. İyi kalpli, yardımsever olduğundan emekleyen çocuktan beli bükülen ihtiyara kadar herkes ustaya saygı gösterip hürmet edermiş.

Günlerden bir gün, Davut'un halkına düşman saldırmış. Bu, halkın başına gelen çok müşkül bir şey [hadise] olmuş. Kalabalık çok fazla olduğu için usta, kendi halkının düşmana çok fazla karşılık veremeyeceğini anlamış. Gücü azalan Davut, büyüğe küçüğe akıl danışmış. Fakat bundan da hiç güç bulamamış. Sakin duran halkı, başına gelen müşkülden şimdi kim kurtaracak? Davut, hayatında ilk kez başını yere eğmiş. Düşman düşmandır. Güçsüzlere acıma niyeti görülmemiş. Aksine sevinip neşelenmişler, alay edip gülmüşler. Çoğuna saldırmışlar.

Başını yere eğip kederlenen Davut'un gözü kıpırdayan bir hanımböceğine ilişmiş. Ve onun da kendisi gibi halsiz kalan biçare olduğunu anlayıp küçük mahlûku yerden alarak avcuna koymuş. Meğerse biçarenin kanadı ters dönmüş. Usta Davut, onunla vedalaşarak yoluna gitmiş. Hanımböceği, bir müddet sonra büyük kanadını düzeltip kendini denemiş. Bu şekilde uçup gitmemiş. Davut'un sağ omzuna konmuş. Buna usta da çok sevinmiş. Sevincinden kendi başına gelen ızdırabı da unutmuş.

Davut, duyduklarına inanamamış. Hanımböceği, sıradan bir gübreböceği değilmiş. İnsan gibi konuşup telaşlanmış. Sonunda şunu rica etmiş: "Sen, beni obur serçeden kurtardın. Yaralı kanadımla uzağa da gidemem. Bu insanlığından dolayı sana çok minnettarım. Bundan böyle uygun görürsen sana dostum diyeyim. Sana çok hürmet edip halkına da saygı göstereyim. Dostum saklama, kaşlarını çatma! Başına bir hal mi geldi? Söylersen elimden geldiğince yardım ederim."

Davut Usta, duyduklarına inanamayıp bir müddet dalıvermiş. Sonunda aklını toplayıp başına gelen ızdırabı dostuna anlatmış. Hanımböceği, o vakit mütevazı bir tavsiye vermiş: "Ben küçücük halimle, kanadımın yardımıyla senin görmediğin çok yerleri gördüm. Onlara giden, insanların bilmediği yolları da bilirim. Öncelikle, gözü

dönmüş düşmanı kışkırtayım. Bu, elimden gelir. Düşmanı kışkırtıp yol göstermemle, sizler beni beklemeden doğu tarafına gidin. Benim için endişelenmeyin. Kanadım şu an iyi. Hızlıca arkanızdan yetişip ondan sonraki yerleri size gösteririm. Fakat bu, kolay başarılabilecek bir iş değil. Tetikte olun. Onların da işi zor. Bundan dolayı bu düşman pek çok yeri, pek çok halkı yok etti." İki dost, görüşmek üzere vedalaşmışlar. Birbirlerine: "Yolun açık olsun." demişler.

Hanımböceği, dostlarının yardımıyla düşmanı batıya doğru çekmiş. "Gitti, gitti." diyerek bağrışmışlar. Her şey, akıllı gübre böceğinin düşündüğü gibi olmuş ve Davut'un halkını kuşatan düşman, gübreböceklerinin arkasına düşmüşler. Bundan faydalanarak Davut'un halkı, doğuya doğru yönelmiş ve atın dizginlerini çekmiş.

Huzurlu halkın tadını kaçıran merhametsiz düşmanı cezalandırmak, gübreböceklerine iyi gelmiş. Onları, birbirinden ayırıp kaçırarak her yana dağıtmışlar. Halsizleştirip düşmanın keyfini kaçırmışlar. Düşman aklını toplayıncaya kadar böcekler, vaatleri gereği doğuya doğru hızlıca gitmişler.

İyi kalpli Davut Usta, böcek dostunun aklından ve yiğitliğinden çok memnun olmuş. Onun dostlarına da bin kez teşekkür etmiş. Bu iyiliğe ulaştıranın gerçek dostluğun meyvesi olduğunu anlayan Davut'un halkı, çok daha fazla huzurlu olmak için ant içmiş. Oğlanlar âşık kemiği, kızlar kuklalar için kavga etmeden yaşamışlar. "Huzur olan yerde, rızık var." denen atasözü o zamandan söylenegelmiştir.

Gübreböceği, ağzından çıkan sözü dürüstçe yerine getirip Ala Dağ'ın (Ala Too) eteğini Davut Usta'nın mütevazı halkına vatan yapmış. Böyle güzel, sakin gölü, dökülen türlü meyveleri [olan bu yerde] ustanın halkı ebediyen yaşamış.

Davut Usta, çıraklarını toplayarak onlara nasihat vermiş. O vakit Davut'un en küçük çırağı şöyle demiş: "Bundan böyle bu dostlarımıza (gübreböceklerine) artık 'Hanımböceği' diyelim. Sebebi, zora düştüğümüzde bunların bize yol göstermesidir. Ayrıca geleneğe göre, üstlerini süsleyip çapan (kaftan) ile örtelim. O, bunları yazın sıcaktan, kışın soğuktan ve serçe gibi [çok olan düşmandan] saklamış gibi olsun.

Giyimi, Davut Baba'mızın kendisi süslesin. Görenin nazarından korumuş gibi olsun. İşte ancak böyle biz bunların iyiliğine güzel bir muamele etmiş oluruz."

Davut Usta, genç çırağının düşüncesini gönülden kullanacağını söyleyince kalan çırakları da doğru diyerek onayladıklarını bildirmişler. O gece iyi kalpli hanımböceği, sihirli kıyafetinin (kaftanının) önceki örneğini yapmış. Davut Usta'nın başladığı çapanı ustalar yaptığı için, düşündükleri gibi bir çapan olmuş. Hanımböcekleri, ustaların bu hizmetinden çok memnun kalmışlar.

Şimdi de hanımböcekleri, Davut Usta ile atalarının bir zamanlar dost olduklarını iftiharla hatırlarlarmış.

17. Akbaba Hakkındaki Efsane

Evvel zaman içinde akbaba, yırtıcı kuşların hepsinin en kuvvetlisi ve en iyi avcısı imiş. Ona, diğer yırtıcı hayvanların hiçbiri yetişemezmiş. Hatta kartal bile, ona imrenerek bakarmış.

Akbabanın en sevdiği eğlencesi, başka yırtıcı kuşların getirdiği kuşların etine iyice doyup sonra yine onların görmediği ızdırabı onlara çektirip: "Nerede kendisine yırtıcı diyenler? Benimle güç yarışına girin bakalım!" diye şakalaşmasıymış. Onları birer birer çağırıp, kedi fareyle nasıl oynarsa eline geçeni tam da böyle oynatıp, yarı ölü hale getirerek bırakırmış. Yırtıcı kuşların içinde, zulmün kanlı pençesini kapamak için harekete geçen genç yaşlı biri bile yokmuş. Puhu kuşu gibi korkaklar, gündüz akbabaya görünmekten korkup geceleyin avlanarak yaşamlarını sürdürürlermiş. Kendi tavrından memnun olan akbaba, şöyle şarkı söylermiş:

Ben akbabayım, akbabayım,
Yırtıcıların kuvvetlisiyim.
Tüm dünyaya yayıldı,
Türlü türlü işlerim.

Hırıldayan sesiyle şarkı söyleyip sonunda kendi sesini kendi bastırarak gülüp dururmuş. Gün geçtikçe akbabanın yaptığı şeyler, yavaş yavaş ortaya çıkmış. Yırtıcı kuşların hepsi, hırslanmışlar ve buna bir çare bularak aklımızı çalıştıralım yönündeki niyetleri ortaya çıkmış. Bunu, boşboğaz (akbaba) sezmemiş.

Günlerden bir gün Ulu Dağ'ın (Uluu Too) en yükseğindeki kayalıkların arasında kuşların büyük bir toplantısı olmuş ve akbabanın eskiden kalma alışkanlıklarını tartışmışlar. Bu toplantıda anlayışlı puhu şöyle demiş: "Ey akbabanın hor ve hakir gördüğü biçareler! Benim sözüme kulak verin. Eğer kim boş gezenin hareketinden kurtulmak isterse şimdi oburun (akbabanın) ayakkabısını yok etmeye yardım etsin. Onun bitmeyen gücü, tamamen bu sihirli ayakkabıdan. Aklınızda olsun ele geçen ayakkabı, bu günkü toplantıdaki yırtıcıların hangisine denk gelirse; işte o, göstersin. Hadi bakalım, kim bunun için uygun?"

Çok tükürünce göl olurmuş, işte bunun için de akıl bulunmuş. Yırtıcı kuşlar, bir ağızdan bu zorlu işe atmacanın yarayacağını söylemişler. Cesur atmaca, birçok kez zalimin zorbalığını görmüşmüş. Hiç düşünmeden, pişman olmadan büyük işe karar vermiş. Boş gezenin pençesine takılsa göz kapayıncaya kadar bir parça ete dönüşüp onun arzusunun yerine geleceğini de iyi biliyormuş. Bu, onu korkutmamış. Vaat şöyleymiş: Atmaca, toplantının yapıldığı yere geri dönmeyince büyük küçük bütün yırtıcı kuşlar, yerinden hareket etmeyeceklermiş.

Her şeyden habersiz akbaba ise yırtıcı kuşların topladıklarından doyuncaya kadar yiyip su kenarlarında serinleyip duruyormuş. Alışkanlığa göre, böyle bir anda yalınayak gezmeyi severmiş. Fakat son derece dikkatliymiş. Sihirli ayakkabılarından çok da uzaklaşmamış. Bu, herkesten şüphelendiğindenmiş.

Atmaca ise, çoktan uçup gitmiş. Fakat terbiyesini bozmadan ayakkabıya uzaktan bakıyormuş. Onu çığlık çığlığa bırakan öğle vaktinin gelmesiymiş. Âdete göre akbaba, bu vakitte kenarından kıyısından dağa gidermiş. Atmaca, ne yapacağını düşünürken aklına iyi bir fikir gelivermiş. Bu, kahrolası kuşların hepsinden farklı olarak bıldırcın etini severmiş. Ne olursa olsun onu bulmak gerek! Çevik atmaca, bir an aradığını bulup akbabaya şöyle seslenmiş: "Züğürde merhamet edip size getirdiği bıldırcın etinden yeseniz acayip semizmiş."

O vakit akbaba, patavatsızca şöyle söylemiş: "Çabuk ol! Artık öğlen oldu." Atmaca ise farklı bir şekilde acele hareket ederek: "Pek devletli, her şey düşündüğünüz gibi olacak. Nasibinizi siz yerken, ben kıyafetlerinizi hazırlayayım. Toz toprağını temizleyeyim, isterseniz giyindiririm de." Bu rica, yırtıcının hoşuna gitmiş ve onaylamış. Atmaca hareket edip, biraz dans edip, oynayarak gidivermiş.

Açgözlü akbaba, anlatılan semiz bıldırcınları keyifle yiyince hedeflediği amacına ulaşmış. Biçare, ömründe o kadar afallamamış olsa gerek, göz kapayıncaya kadar göğün direğine kadar yükselmiş. O vakit yırtıcı kuşların sevincini sorma!

Yırtıcı kuşlar, sihirli ayakkabıyı sırayla tek tek ayaklarına denemişler. Fakat ayakkabı deneyenlerin hiçbirinin ayağına olmamış. Sonunda kartala sıra gelip

orasına burasına bakarak ayakkabıyı ayağına giydiğinde rahatça tam da ayağına oturmuş. Vaade göre o yerdeki yırtıcı kuşlar, ayakkabının yeni sahibine dua edip yola çıkmışlar.

Akbaba, zulümden kurtulduk diyerek şen bir şekilde gülen kartaldan başlayarak tüm yırtıcı kuşların önüne çıkıp daha önceki gibi onları korkutmaya çalışmış. Fakat onlar, korkmak yerine onunla alay edip kahkahalarla gülmüşler.

Gücenen akbaba öleyim dese can tatlı, yerin altına gireyim dese yer sertmiş. Çaresiz, şimdi o güçsüzlerin güçsüzü, zavallıların zavallısı. Mest eden sihirli ayakkabısı ayağında yok. O, orada ağlayarak şöyle şarkı söylemiş:

Ben akbabayım, akbabayım!
Bin kuştan kuvvetliyim.
Sihirim yok ayağımda,
Tüm kuşların horlananıyım.

Aç gözlülüğümden dolayı,
Aklımı kaybettim.
Arzu, arzu, arzu ey!
Ondan ne zaman ayılırım?

Puhu, başını sallayarak o vakit cevap verip şöyle demiş:

Kinsizliğin yokluğuyla,
Kötü işler geldi başına.
Şimdi istesen de gelmez,
Akran, arkadaş yanına.

Kendin de benziyorsun,
Nihayet kendi şahsına.
Leşi Allah versin,
Yediğin yemeğin olarak.

Kaba kuvvetine güvenmekle,
Zavallı başın aldattı.
Kararsız söylenen fikri,
Gaklamaları (söylenenleri) dikkate almadın.

Kendi günahın boynuna,
Ömür boyu feryat et!
Kader kendini gösterir,
Arkasından ne geleceğini.

O günden itibaren akbabanın nefret ettiği [kuşlar]; kartal, atmaca ve puhu olmuş. Eğer elinden gelse onların nesillerini hemen yok edermiş.

18. Tarla Kuşu İle Köylü

Evvel zaman içinde bir köylü varmış. O vakitler insanlar, sadece şafak sökerken çalışırlarmış. Bunun bir sebebi varmış. Eğer kim güneş doğduğunda tarlaya giderse güneşin ışını onun derisini yakarmış. Zavallı köylü, her gün uyuyakalırmış. Ertesi gün, kesin kalkacağını söylermiş. Fakat yine de uyuyakalırmış. Buna çok kederlenirmiş. Sebebi, pencereden ekin tarlasının görünmesiymiş. Oradaki ahval o kadar zormuş ki… Meyve bahçeleri, sulanmadığından kurumuş. Sebzelerin arasını ot kaplamış. Buğday, arpa yanıp gidiyormuş. Ne yapmak gerek? Gece boyunca gözünü kırpmadan oturup bakarmış. Bundan dolayı, şafak vaktinde uyuyakalıyormuş.

Zavallı köylünün karnı acıkmış, evinde ekmek aramış. Ekmek koyulan küçük sandığın dibinde birkaç parça ekmek bulmuş. Bulduğunu su serpip yiyim dese sadece bir yudum su kalmış. Açlıktan ölür müyüm, diye çok korkmuş. Korkusuna dayanamayıp ağlamış.

Bir süre sonra birisi, pencereyi tıkırdatmış. Baksa ki beyaz bir tarla kuşuymuş. Pencereyi, gagasıyla tıkırdatıyormuş. O, insan gibi konuşarak şöyle demiş: “Köylü baba, benim karnım aç. Beni evine alır mısın lütfen?” Zavallının şekli öyleymiş ki görenin yüreği yanarmış. Köylü, ona acıdığından kendi karnının aç olduğunu unutmuş. Koşarak pencereyi açmış. Beyaz tarla kuşu, yavaş yavaş eve girmiş. İyi kalpli köylü, son ekmek parçasını sonuna kadar misafirine vermiş. Tarla kuşu, ekmeği hızlıca yiyip gitmiş. Köylü, tarla kuşuna suyunu da vermiş.

Tarla kuşu, insanın iyi davranışına çok memnun olmuş. Ona, bin kez teşekkür etmiş. Köylü, o gece kendi dileğini tarla kuşuna bir bir söylemiş. Tarla kuşunun yüreği, insan için sızlamış. O, az önceki ekmek parçasının hepsini yalnız yediği için pişman olmuş. Köylüden af dilemiş. İkisinde de dostluk hissi ortaya çıkmış. Dostluk yemini etmişler.

Tarla kuşu, dostuna şöyle akıl vermiş: “Ben, erkenden uyanacağım. Biz, bütün tarla kuşları böyleyiz. Her gün seni uyandırıp kaldıracağım. Sen hiç üzülme. Her şey yavaş yavaş düzelir.”

O günden itibaren tarla kuşu, şöyle şarkı söylemiş:

Gökyüzünü ağartıp
Tan atıyor.
Uyanın köylü, uyanıverin,
Dostun uyan diyor.

Alnından okşasın,
Şafaktan akan boz serinlik.
Dinleyin dostum, dinleyiverin,
Dostun makamlı küü (ezgi) çalsın.

19. Davut İle Doğan

Bir zamanlar Döötü (Davut) denen biri yaşarmış. Onun şöhreti; taşın yardığı, kulağın duyduğu, gözün gördüğü tüm halka yayılmış. Biri, ona usta dese başkası, bilge dermiş. Gerçekte Davut, bu tür övgüleri beğenmiyormuş. "Övüngenlik, cehaletin işaretidir." diye öğrencilerine çokça söylermiş.

Davut'un güzel bir sıfatı varmış. O, her zaman davranışlarını yenilermiş. Gün güne benzemediği gibi, onun eşyaları da yenileniyormuş. Öğrencilerine şöyle dermiş: "Hey çocuklar! Yetişene silkinseniz boş söz değer sizlere. Başarıya ulaşacağız deseniz boşuna gururlanıp övüngen olmayın. Araştırmayı bilin."

Ustalarına babalarından daha fazla hürmet gösteren çıraklar, onun verdiği akıl nasihatleri her zaman dikkatle dinlemişler. Öğrenci iyi olsa üstat her zaman onunla övünmez mi? Davut da küçük öğrencilerinin sevincini her zaman paylaşırmış.

O zaman Davut'u yalnızca bir kişi beğenmemiş. O, Balban adlı gözü oynayan, taşı darı eden bir yiğitmiş. Yiğide göre bütün yurt, sadece kuvvetliyi övmeyi bilirmiş. İşte bundan dolayı O, Davut'u bahse çağırmış. Davut ise, hiç heyecanlanmadan, çok iyi olur, diye rıza göstermiş. Yarışan iki yiğide, kara kılı tam yaran hakemler, üç deneme yapmışlar: "Birinci deneme, yeri sürüp çiftçiliğini göstersinler. İkinci deneme, un çekip kazançlarını göstersinler. Üçüncü denemeyi yiğitlerden yenileni düşünüp busun. Eğer iki sınavdan aynı şekilde çıkarlarsa o zaman üçüncü denemenin şartını hakemler grubu bulsunlar." denen karara varmışlar. Geleneğe göre toplanan halk, sınava giren yiğitlere dua edermiş. O dakikadan itibaren bahis başlamış.

Mevsim bahar olduğu için, vakit kaybetmeyeyim diye Balban, yeri kazmaya başlamış. Ondan sonra tohumunu ekip toprağı kapatmış. Bir süre sonra sonbahar da gelmiş. Pehlivan, yetişen ekinlerini orakla biçip, sabanı sürüp, harmana taşımış. Sonra da sopayla dövülen hububatı toplamış. Tam kuvvetiyle el değirmenini çekip un yığmış. Zorlukla elde ettiği unla pide yapmış. Balban, her şey hazır olduktan sonra hakemlere koşarak Davut'u evine misafirliğe çağırmış. Hakemler, Balban yiğidin emeğine razı olmuşlar. Övüngen başı dönmeye başlamış fukaranın. Davut'a

bakıp bıyık altından gülmüş. Bu, onun: "Talihsiz, şimdi ne yapacaksın?" denen alay geçmesiymiş.

Bir hafta sonra hakemler, Davut'un evine gelmişler. Balban da onlarla birlikte gelmiş. Davut'un hazırlığını gördükleri zaman misafirlerin gözleri az daha yuvasından çıkıp gidecekmiş. Hakemlerin ağzı açık kalmış ve onu övecek söz bulamamışlar. Bundaki ahval, Balban'ınkinden tamamen farklıymış. Ekinle, çuval değil ambarlar ağzına kadar dolmuş. Öğütülmüş un çokmuş. Kıpkırmızı olup pişen ekmekler, görenin gönlünü açarmış. Davut ise baştaki gibi çok sadeymiş. Kibirlenen bir tarafı yokmuş. Sadece Balban, Davut'un başarısını beğenmemiş.

Çoğunluğun gözü görmez mi? Onu sınayanlar gibi halk da Davut'a boşuna hürmet edip usta dememiş. Yiğit, bahsi gücüyle değil aklı ile yenmiş. Yeri, ekilen ekini, sabanla yaya sürmeden atla sürmüş. Sopayı türbe taşıyla, el değirmenini değirmenle değiştirmiş. Pide pişirmeden önce, tandıra ekmeği yapıştırmış. Tek kelimeyle Davut'un sofrasının bereketinin sırrı, onun ustalığında ve düşünüp bulduğu sağlam fikirlerindeymiş.

Balban yeri sürüp, hububatı ekip, un yapıp, ekmek yapıştırmaktan Davut'a yenildiğini anlamış ve üçüncü bahisle onu yenmem gerek diyerek kendi kendine yemin etmiş. Çok düşünüp başını çok ağrıtmış. Gücenen Balban, sonunda şöyle bir karar vermiş: "Bir yumrukla kibirlenen şeyin [Davut'un] değirmeninin taşını parçalayayım. Erkekse gerçek ustalığını gösteriversin. Değirmenini tekrar yürütemezse o zaman ödül kesin benim olur." Yiğit, düşünüp bulduğuna çok sevinmiş. Gece ise sabaha kadar nişancı gibi göz kırpmadan kalmış.

Sabah Balban, bahsin şartına kendisinin uygun olduğunu hakemlere bildirmiş. Hakemlerse Davut'a çetin sınavı hatırlatmış. Usta ise Balban'ın şartına itiraz etmeden razı olduğunu bildirmiş. Gücüne güvenen yiğit böylece övünmeden gelerek değirmenin dönen çark taşını bir yumrukla ikiye bölmüş. Davut ise göz açıp kapayıncaya kadar parçalanan taşı birleştirip eskisi gibi çalıştırmış. "O zaman hakemler, halkın söylediği gibi Balban'ın gücünü değil Davut'un hünerini övmüşler." denir. Bütün hadiseyi gözleriyle görüp kulaklarıyla duyan Balban, kendi

akılsızlığına razı olup, insanlardan hemen uzaklaşarak itelginin kılığına girip gitmiş imiş. “İtelginin gözlerinin etrafı, o gün çok ağladığı için benekli olup kalmış.” der masalda.

20. Dileği Kabul Olan Kurt

Bir zamanlar bir kurt varmış. Yolu olmadan koşturup beti benzi atmış. Talihsiz, su da bulamadığından dermansız düştüğü anda fareyle karşılaşmış. Kurt: "İşte, açlıktan ölmek dedikleri bu mu?" deyip çok korkmuş. "Ne olursa olsun, biraz aklımı toplayayım." düşüncesiyle soluk soluğa kalıp ardıç ağacının dibine yatmış.

Aç karnına uyumaya çalışmış, uyuyamamış. Gücü azaldığından kendi kendini oyalamak için hayal kurmaya başlamış: "Bu halimle kolay kolay dayanamam. Koyun, kuzu benim için az. Keçinin etiyle doymam. İnek yavrusuna ise gücüm yetmez. Yılkı (koşu atı) hızlı koşar, kovalasam yetişemem. Eğer gerçekten Allah varsa önüme iki kulağını sallayan bir eşek koysun. Çok fazla semizlikten sallanarak zar zor yürüsün. Oh! Karın yağını yesem gücüme güç eklenmez mi?" der demez nereden geldiği belli olmayan semiz bir eşek, kurdun önünde pinekleyip durmuş.

Kolay ganimeti görünce kurdun iki gözü, tıpkı kendinden geçmiş gibi kızarmış. Kendi kısmetinin yüzünü görmekten zevk almış. Eşek, ardıç ağacının dibinde yan gelip yatan kurdun önüne gelmiş. [Kurdun] iki gözünde ateş yanmış. "Korkana çift görünür." demezler mi? Kahrolasının karaltısı, sakin miskine canlıymış gibi görünmüş. Kurt, bir süre sonra şöyle patavatsızlık etmiş: "Nerede eşeğim? Sen, benim kısmetim için yaratılmışsın. Kendin arayıp geldin. Seni yemezsem benim için felaket olur. Hani olmazsa kendin söyle, nasıl yapıp yiyeyim?"

Eşek, ne kadar korkak olsa da çok akıllı ve kurnazmış. Sır vermeden: "Kaçsan da ölüm, kovalasan da ölüm. Senden hiçbir yere kaçıp kurtulmam. Sonunda senin yemeğin olacağım. Öteden beri annem hatırlatır. Fakat bugün olan şey, benim düşündüğüm gibi değil. Kadermiş, kendim arayarak gelip önünde böylece duruyorum."

Eşek, kurda: "İstersen, bir sırrımı söyleyeyim." deyip yere bakınca boş gezen [kurt], kahkahalarla gülüp: "İsterim." diye cevap vermiş. Sebebi, kendi kısmetini görmek istemesiymiş. Akıllı eşek, bunu hemen anlamış. İçi içini yemiş fakat sır vermemiş.

O halde sırrım şu: “Gök yelelim! Sen beni yediğin zaman, rahat ye demiştim. Fakat olmadı. Şekline baksan çok şaşırırsın. Eğer aklın varsa sözümü dinleyip, gözünü kapatıp bana binersen çok iyi olur. Bunun sebebini bilmek istersen birincisi gönlün açılır, etimden bolca yersin. Sana güç verir. İkincisi, seni arkama bindirip biraz yorga (sarsmadan) yürüsem pis terim çıkar. Etim, genç kuzununki gibi olur. Sen bunu düşünmez misin?” Eşek, kurda: “Ricam, budur.” demiş.

“Eşek gerçekten çok safmış.” diyen kurt, ona hızlıca binip gözünü yummuş ve şöyle emir vermiş: “Nerede layıkıyla yorga yürüyen eşeğim? Seni, dediğin gibi pis terinden arındırıp, yiyip, sevabını alayım.”

Kurt, sevincinden şiir okumuş:

Eşekbayın yorgası,
Kurdun ganimeti,
Karın yağına doyarım,
Her gün böyle olsa idi.

Eşek, bunu bekliyormuş. Canını dişine takıp yoruldum demeden yorga yürümüş. Bu, kurdun çok hoşuna gitmiş ve ona daha hızlı tepmiş.

Az gitmiş uz gitmiş eşek, bir anda şak diye durmuş. Yeme vaktim gelmiş diye gözünü açtığında kurt, eşeğin üstünden yere düşmüş. Eşek, kımıldamadan durmak yerine ayağa kalmış.

Gözün kötülüğü görmesin! Kurt, korkudan gözünü tekrar kapatıvermiş. Olanı bir ok atımı yerden aynen gözetleyen [avcı], hızlıca koşup gelmiş. Elinde avladığı karakuş, peşinde getirdiği iki tazı varmış. Avcının bağırması, her yere yayılmış. Kurt, az daha korkudan ölecekmiş.

Kurdun o anki kaçışını anlatmaya söz yetmezmiş. Canının derdine düşmüş, kaçmış, kaçmış… Sonunda gücü kalmamış, ne olursa olsun deyip gözünü kapatarak

uçurumdan aşağı yuvarlanmış. Korkan kurda gözünü kapattığı süre, yıl gibi gelmiş. Şans eseri ölmeyen kurt, hem sevinmiş hem de çok pişman olmuş.

Kurt, ağır ağır yürürken şöyle düşünmüş: "Eşek akılsız değil, şüphesiz ben ahmağım. Benim gibi safa sevap yok. Şimdi bunu, görmeyen biri kuyruğundan tutup öldüresiye dövse sonu olurmuş. Yoksa benim gibi de ahmak olur mu, kurnaz eşeğe aldanan?" demiş. O vakit yakın bir mesafede odun taşıyan boz delikanlı, kurdun hızlıca aşağı yuvarlandığını görmüş de yırtıcıya son anda yetişip onu öldüresiye dövmüş. Sonunda kurt, kuyruğunu koparıp zor kurtulmuş.

O günden itibaren, açıkgöz yırtıcının ikinci kez dileği kabul olmuş.

21. Serçelerin İnsan Olma İsteği

Evvel zaman içinde Kurkulday (kurkulday: bir tür kuş) adında mütevazı, genç bir gelin varmış. Onun küçük bir kızı varmış. Kendilerinin başlarını sokacak bir evleri olmadığı için akrabalarının evinde yaşıyorlarmış.

Kurkulday'ın gönlünü avutan tek umudu, kızıymış. Kız, küçüklüğüne bakmadan annesinin sözünü büyük bir insan gibi zekice anlarmış. Gönlü kederlenen kişileri gördüğünde onlar için şarkı söylermiş.

Bir gün küçük kız, annesinin ağlamakta olduğunu görmüş. Meğerse Kurkulday'ın akrabaları: "Evi boşaltın, oğlum girecek." demiş.

Anne çocuk, gece boyunca ağlayıp durmuşlar ve şafağa yakın uyuyakalmışlar. Küçük kızın rüyasına, bembeyaz sakallı bir ihtiyar girip şöyle demiş: "Siz, çok zorluk çekmişsiniz. Bunun bir sebebi insanların içindeki nifak, çocukları oğlan kız diye ayırmaları. Bu, kötü bir iş. Şimdi ben, sizlere bir iyilik yapayım. Kızım, sen annenle birlikte bugünden itibaren kuş olacaksınız. Tek düşmanınız yılan, ondan korunun. Benim sana vereceğim hediyem, işte bu ilginç kirmen (ip eğirmeye yarayan alet). Bunun yardımıyla küçük bir ev yapabilirsiniz. Yeryüzündeki bütün insanlar kötü düşüncelerinden arındığında, kız diye kendi öz çocuklarını yadırgamayı bıraktığında sizler tekrar insan olacaksınız."

Kız, gözünü açınca gerçekten de annesiyle birlikte kuş olduklarını [görmüş]. Ortalarında kirmen varmış. O yerden uçup gitmişler. Çok yeri dolaşıp büyük nehrin kıyısında durmuşlar. Çağlayarak akan su, onun kıyısında büyüyen türlü otlar, kayın ağacı ve söğütler, cırganak otları, evsiz biçarelere tuhaf görünmüş.

Çok düşünen Kurkulday'ın kızı annesine şöyle demiş: "Eğer burayı beğendiyseniz evi buraya yapalım. Yaparken de evi ötedeki cırganak otunun sonuna yapalım. O, suya değer değmez bir ev oluversin. Ondan sonra da evimizin iki kapısı olmuş olur." Kızının düşüncesine çok anlam veremeyen Kurkulday, bunun sebebini sormuş. Meğerse onun sırrı şuymuş: "Birincisi, cırganak otu suya çok yakın büyürmüş. Bu,

temizliğin işareti. İkincisi, cırganak otunun dikeninden yılanlar geçemezmiş. Tesadüfen geçse de evin iki kapısı var. Bu, anne ve çocuğunu her türlü tehlikeden kurtarır.” Anne Kurkulday, hemen anlayıvermiş.

“Akıl, gençlerde.” denen bu deyip annesi kızının zekâsına çok sevinmiş. Akıllı kız, bunun için övünmemiş. Aksine utanıp yere bakmış.

Yıllar geçtikçe anne çocuğun hünerleri artıvermiş. Yuvayı sadece bembeyaz tüyden yapmışlar. Son derece ustaca hareket etmeleri, her türden kuşu hayrete düşürmüş. [Yuva], çok sade görünüşü ile kışın ılık, yazın serinmiş. Yağmurda ise su geçirmezmiş.

Bu zamanda da hala kurkuldayın nesilleri, su boylarında yaşarlarmış. Birkaçı, bir araya gelince insanların işlerinden konuşurlarmış. Bunun sebebi, kurkuldayların çabucak tekrar insan olmayı şiddetle arzulamalarıymış.

Onların kaderi, insanlara sıkı sıkıya bağlıymış. Ne zaman ki insanlar, kendi kusurlarını düzeltirlerse o zaman kurkuldayların dileği gerçekleşecekmiş.

22. Kafesteki Bülbül

Çok eski zamanlarda bir hükümdar varmış. Onun Erkayım denen bir kızı varmış. O, ne dese hükümdar hepsini yerine getirirmiş. Sadece o değil hoşuna gitmeyen gençleri ıslatıp dövdürürmüş.

Bu haber, Aylaker denen gence de ulaşmış. Aylaker, küçüklüğüne bakılmaksızın son derece cesur ve akıllıymış. Nazlı kız, bir gün onu evine getirmiş. Akıllı genç, bundan çok korkmamış. Aksine sevinmiş. Erkayım, varalı üç gün olduğunda Aylaker'i karşısına çağırtıp onu denemiş. Kız, gencin verdiği cevaba razı olmuş. Bu yüzden onu dövdürmemiş. Bunun iyiliğin işareti olduğunu anlayan genç, çok daha fazla cesur olmuş

Bir gün Erkayım, Aylaker ile beraber bahçenin içinde gezintiye çıkmışlar. Nazlı kızın amacı, bu bahçenin dibindeki altın yuvayı misafirine göstermekmiş. O yuvada, bülbülün yavrusu yaşarmış. Kız, o tarafa yönelmiş. Tarif ettiği yere yaklaştıkça bülbülün hüzünlü sesi, daha iyi duyuluyormuş. Onun ötüşü, annesini ve evini özleyen bir çocuğun ağlayışına benziyormuş. Aylaker'in gözünden yaş kendi kendine akmaya başlamış. Bunu gören Erkayım, Aylaker'in ağlamasının sebebini sormuş. Fakat o, ağzını açmamış. Çok fazla kızıp gencin sırrını korkutarak öğrenmek istemiş. O vakit Aylaker, kendi şartını söylemiş: "Eğer benim ağlama sebebimi bilmek istiyorsan bizim eve gidelim. Orada ben sana her şeyi anlatırım." demiş.

Nazlı kız, çok düşünmüş. İlgilendiği için tamam demiş. Aynı gün hükümdar, Erkayım'ı Aylaker'in evine göndermiş. Gencin annesi, misafirine çok hürmet etmiş.

Bir gün geçmiş, iki gün geçmiş. Aylaker sırrını açıklamamış. Bu şekilde bir hafta geçmiş. Sekizinci gün gelince Aylaker, Erkayım'ın yattığı odaya girdiğinde onun ağladığını görmüş. Ne olduğunu sorduğunda Erkayım: "Ben, her şeyi anladım." demiş. Akıllı gence, bir tek bu gerekmiş.

Erkayım, o günden itibaren özlemin ne olduğunu doğru anlamış. Meğerse zavallı bülbül, annesini ve evini özleyip ağlıyormuş.

23. Deve İle Karınca

Bir zamanlar deve ile karınca birbirlerinin dilinden iyi anlıyorlarmış. Yeşil yaprağa iyice doyan deve, karıncayla şöyle dalga geçmiş: "Ey talihsiz! Niye bu kadar çok çalışıyorsun? Etrafına bir bak, her şeyden çok yok mu? Dilediğince ye, iç, ondan sonra uyu. Şunu da bilmez misin, aklın yokmuş?"

Karınca, onun akılsızlığını sezip talihsize acımış ve ona çok nasihat etmiş. Fakat deve, nasihati dinlemek istememiş. Kendi fikrince oynayıp, gülüp, eğlenmiş. Boş yere çok semiz olmuş. Semizliğinden, gözüne hiçbir şey görünmemiş.

Çalışkan karınca yazı geçirdiği evini temizlemiş ve yıkık yerlerini tamir etmiş. Ambarları türlü hububatlarla doldurup, kışın gelmesini beklemiş.

Dört mevsim dönüşüp kış da gelmiş. Yeryüzünü bembeyaz kar, mavi buz kaplamış. Karınca ise sıcak evine çoktan girmiş. Deve, şimdi yersiz yurtsuz dolaşıyormuş. Gücü azaldığından ağzına batan dikenleri yemiş, çalının başını da yemiş. Dikenli ot görse yatak kılıp otlamış. Kar kalınlaştığında onlar da bulunmamış. Gücünü çok fazla kaybedince karıncadan akıl istemiş: "Kurban olayım karınca! Bir çare bul. Boşuna öleceğim." Yüksek sesle acı acı ağlayıp gözlerinden yaşlar dolu gibi dökülmüş.

Karınca, akılsız deveye o vakit şöyle nasihat etmiş: "Sen, bu halinle kendi canını koruyamazsın. Birisinin aklını dinleyip söylediklerine kulak verirsen kurtulursun."

Deve, biraz canlanarak: "Düşünceni sonuna kadar söyle akıl danıştığım, dediğin gibi olayım." diye yalvarmış.

Karınca: "Deveciğim, seni bir yere sığdırsa sığdırsa insanoğlu sığdırır. Diğer hayvangillerden sana yardım edecek yok. Onların da çoğu, senin gibi." demiş.

Cilvelenip koşan deve, insana gelmiş. İnsan ise hiç gamsız kokusu yükselen otları sıralayıp yayıyormuş. Diz çöküp deve, ona gelme nedenini anlatmış. Kimin, hangi

şartla gönderdiğini de söylemiş. Adam, karıncayı baştan beri seviyormuş. Meğerse [karıncanın] insana da çok faydası dokunmuş.

Adam, çokça düşünüp şöyle bir şart koşmuş: "Bende her şey var. Seni korumak, elimden gelir. Tek şartım, iyi çalışman lazım." Duyduklarına inanamayan deve, afallamış. Bir müddet sonra aklını toplayıp: "Ben razıyım." demiş ve başını eğmiş. Adam, eğilen başa yular takmış.

O günden itibaren deve, adamın aklıyla yaşamış. Bir kötü tarafı, karıncaya teşekkür etmemiş. "Akılsız deveden, akıllı karınca iyidir." denen atasözü de o zamandan beri söylenegelmiştir.

24. Yalancı Ayı

Bir zamanlar bütün hayvanlar kardeşmiş. Onlara aynı anne terbiye vermiş. Her gün çocuklarına: "Tembel olmayın, hırsızlık yapmayın." diye akıl verirmiş. O zaman çocukları: "Her şey, sizin istediğiniz gibi olacak." deyip eksiksiz cevap vermişler. Yalnızca büyük mideli Mamalak, yere dimdik bakıp kendince mırıldanıyormuş. Annesi ve kardeşleri, buna çok fazla anlam verememişler.

Günler günler geçmiş, kardeşler gün geçtikçe büyümüşler. Anneleri, bu duruma çok sevinmiş. Bulduğu he şeyi, onların ağzına koyuyormuş. Böylece hızlıca büyürler diye düşünmüş. Tatlı yedikten sonra çocuklarının neşeli bir gürültü koparıp sevinerek eğlenmelerine çok sevinirmiş. Bir gün alışkanlıkları olduğu üzere, çocuklarına şeker sayıp paylaştırmış. Ne tuhaf! İki çocuğuna şeker yetmemiş. Şeker sakladığı sandığı, tekrar tekrar karıştırmış. Fakat aradığını bulamamış. Sonra çaresiz, kendi payına düşen şekeri, şeker yetmeyen çocuklarına paylaştırmış. Mamalak ise bilmezlikten gelip surat asıp oturuyormuş.

Parça parça bal toplanmıştı. Kim çalıp götürüyormuş? Anne, tasalanmaya başlamış. Bunun büyük bir sebebi varmış. "Kim tatlıyı çok yerse, o dişinin ağrıyacağını iyi bilsin." Bunu, kardeşleri toplayıp onlara kaç kez anlatmış. Fakat çocuklardan biri de, tatlı çalıp yediğini kabul etmemiş. Mamalak ise, bundan kendine bir pay çıkarmamış.

Bir gün uyuyan anne, çocuklarından birinin hıçkırarak ağladığını duymuş. Meğerse o, Mamalak imiş. Tatlıyı kimin çaldığını anne, çabucak anlamış. Çaresiz, şimdi hırsızı doktora götürmesi gerekiyormuş.

Mamalak, bağırarak ağlayıp kardeşlerini de uyandırmış. O sırada diş doktoru puhu kuşu, Mamalak'ı peşinden götürmüş, annesi de gelmiş. Puhu, Mamalak'ın dişlerini görünce ağrının sebebini anlamış. Büyük gözleri alev saçmış ve başını sallayıp şöyle demiş: "Sen tatlıyı çok yiyen Mamalak değil misin? Üstelik şeker yedikten sonra dişlerini de fırçalamamışsın."

Akılsız Mamalak, suçunu kabul etmemiş. Yine doktorunun sözünü dinlememiş. Annesi, Mamalak'ın tavrından çok utanmış. En utanç verici olanı, onun dişlerini tedavi ettirmeden kaçıp gitmesi olmuş. Meğerse Mamalak yalnız hırsız değil çok da korkakmış. Yoksa doktordan kim kaçsın? Annesine acımayan taş kalpli balaya, doktor büyükbaba da çok üzülmüş.

Mamalak, annem yine doktora götürür diye eve gelmemiş. Sonra çok genişlemiş ve Mamalak ayı olmuş. Fark etmez, büyüse bile kötü alışkanlığı terk etmemiş. Bunun da kötü tarafı, çok obur olmasıymış. Gördüğü her şeyi yermiş. İster et, ister ekmek, ister otların kökü hepsi aynıymış ona. O, şimdi balın kokusunu alsa başka yiyeceklere bakmazmış. Miskin, utanmadan arıların inine girermiş. O kadar açgözlüymüş ki eline değen balın damlasını bile bırakmazmış. Dişlerini çok fazla fırçalamadığı için, çürüyen dişleri kemiğine kadar sızlayıp ağrısa da "Bal bal bal yiyeceğim, dişlerimi fırçalarım." diye bağırırmış. O, şimdi dişleri ağrımadığı için verdiği sözü unutmuş. O nedenle yalancıymış da!

Merhametli puhu doktor, şimdi de korkağı takip ediyormuş. Onun dişlerini kesin tedavi etmeliymiş.

25. Kelaynak

Eski zamanlarda akbaba, zarif kalpağını giyip yürürmüş. O kadar zarifmiş ki kuşların hepsi dudaklarını şapırdatırmış. Bunu sezan akbaba, her zaman kibirlenerek yürürmüş. Akbabanın bu tavrı, kuşların hiç hoşuna gitmezmiş. İhtiyar puhu, akıl vermiş de görmüş. Verdiği akıl, akılsızın kulağına girmemiş. Hepsinden kötüsü, kalpağı kötü olan kuşları çok hakir görürmüş.

Kartaldan başlayıp kararsız kuşlar, akbabanın kötü tavrını bıraktırmaya çalışmışlar. Bir ağızdan, boş gezeni cezalandırmak gerektiğini düşünmüşler.

Onu nasıl cezalandırmalı? Bu soru, birçoğunun başını ağrıtmış. Bazısı öyle, bazısı böyle demiş. Çok münakaşa etmişler. Sonunda puhunun aklına uymuşlar. O: "Çocuklarım! Herkes kendi isteğine, düşüncesine, aklına göre cezalandırsın onu. Kuşların hepsini sınayalım. Yoksa sınamadan adaletsizlik olabilir." demiş. Kararsızların hepsi, bunu uygun bulmuş.

"O halde kuşlar, sihirli yiyeceklere ağızlarını değsinler. Ancak bundan sonra söylerim." deyip gözünü kısıvermiş. Kuşlar, ona bakakalmışlar. Hepsi, kendince tahminde bulunmuş. Puhunun bu söylediği, kararsızları düşündürmüş.

Akbaba, yiyecek kelimesini duyunca bağırarak çıkarmış. "O, nerede?" deyip rica eder gibi bakarmış. Puhu: "Acele etmeyin." deyip başını sallamış. Akbaba, daha çok çabalarmış. Karasızların başı, hiçbir zaman yalan söylemezmiş. Bu yüzden kuşların hepsi, ona saygı duyar ve onun mantıklı sözlerini gönülden dinlerlermiş.

Bir süre sonra puhu şöyle ilan etmiş: "Dinleyin sözümü, dinleyin sözümü! Az önce söylediğim gizemli yiyecek, işte öteki alevlenen ateşin içinde. Ona ulaşanlar alsınlar, ulaşamayanlar başkaldırsınlar." Bunu takip eden akbaba, bazı hareketler yapıp ateşe birinci olarak ulaşmış. Ölü ve dirilere bakmadan ateşi saçmaya başlamış. Fakat hiçbir şey bulamamış.

Baş aşağı yürüyen akbaba, umudunu yitirip puhuya caka atmış, kuşlar tekrar onun kendini vurmuşlar. Çok diyen, çok olurmuş.

Puhu, sınanan kuşların çığlığını kesip olaydan şöyle bir sonuç çıkarmış: "Akbabanın görünüşü çirkin. O neydi, ne oldu? Hoş görüntüsü yok oldu. Başındaki kalpağı yok oldu. Daha evvel o size gülüyordu, şimdi siz ona güler oldunuz. Onu hiç kimse cezalandırmadı, onu hırsı ve övüngenliği cezalandırdı.

O zamandan beri akbaba, öne çıkıp kuşlardan ayrılmış. Üstelik kalpağına bakınca tepesindeki tüy bitmiş, yanmış, kel olup kalmış. Hatta bundan utanmamış.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Sonuç AKYOL
Doğum Yeri	Niğde/Ulukışla
Doğum Tarihi	15.01.1985

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Ankara Üniversitesi
Fakülte	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Bölüm	1) Urdu Dili ve Edebiyatı 2) Türk Dili ve Edebiyatı

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	**KPDS (…..) ÜDS (….) TOEFL (….) EILTS (….)**
…	

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	
Görevi/Pozisyonu	
Tecrübe Süresi	

KATILDIĞI

Kurslar	Bilgisayar İşletmenlik Sertifikası, Pedagojik Formasyon Eğitimi.
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	Fatih mah. Şah sok. 16/3 Fatih-Sincan/ANKARA
E-mail	sonucgungor51@hotmail.com